

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

І.В. Пиріг

**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ
ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

Монографія

Дніпропетровськ
«Ліра ЛТД»
2015

ББК 67.9(4УКР)62

П 33

УДК 343.98

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 25 грудня 2014 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ

доктор юридичних наук, професор **Волобуєв А.Ф.** – професор
кафедри криміналістики Донецького юридичного інституту
МВС України;

доктор юридичних наук, професор **Клименко Н.І.** – професор кафедри пра-
восуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

доктор юридичних наук, професор **Лисенко В.В.** – перший заступник
начальника Науково-дослідного центру з проблем оподаткування
Національного університету Державної податкової служби України.

Пиріг І. В.

П 33 Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення
досудового розслідування : монографія / І. В. Пиріг – Дніп-
ропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД,
2015. – 432с.

ISBN 978-966-382-584-6

На основі аналізу сучасних положень загальної теорії судової експертизи розглядаються актуальні теоретичні та прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування. Запропоновано поняття експертного забезпечення досудового розслідування, визначено його зміст та суб'єктів. Окреслено основні засади організаційного, правового, кадрового, науково-методичного, матеріально-технічного та інформаційного складових експертного забезпечення досудового розслідування.

Для вчених-юристів, ад'юнктів та аспірантів, науково-педагогічного складу, курсантів, студентів і слухачів вищих юридичних закладів освіти; суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих, експертів, оперативних працівників органів внутрішніх справ.

ISBN 978-966-382-584-6 ББК 67.9(4УКР)62

© Пиріг І.В., 2015

© ДДУВС, 2015

© Ліра ЛТД, 2015

З М І С Т

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	8
1.1. Поняття та зміст експертного забезпечення досудового розслідування ..	8
1.2. Історія розвитку діяльності з експертного забезпечення досудового розслідування	31
1.3. Суб'єкти експертного забезпечення досудового розслідування	49
1.4. Забезпечення досудового розслідування експертними кадрами	65
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	82
2.1. Наукове забезпечення експертної діяльності	82
2.2. Предмет, система та принципи судової експертології	90
2.3. Систематизація знань у судовій експертології	127
2.4. Експертні методики: поняття та класифікація	150
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	170
3.1. Організаційне забезпечення діяльності експертних установ	170
3.2. Організація проведення судових експертиз	184
3.3. Організація участі працівників експертних установ у проведенні слідчих (розшукових) дій	209
3.4. Законодавче забезпечення експертної діяльності	253
РОЗДІЛ 4. ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	269
4.1. Інформаційне забезпечення експертної діяльності	269
4.2. Технічне забезпечення експертної діяльності	280
ВИСНОВКИ	295
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	316

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АПС	Автоматизована інформаційно-пошукова система;
ДНДЕКЦ	Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр;
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань;
КК	Кримінальний кодекс;
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс;
МВС	Міністерство внутрішніх справ;
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я;
МЮ	Міністерство юстиції;
НАВС	Національна академія внутрішніх справ;
НДЕКЦ	Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр;
НДІСЕ	Науково-дослідний інститут судової експертизи;
ОВС	Орган внутрішніх справ;
ОРД	Оперативно-розшукова діяльність;
СБУ	Служба безпеки України;
УМВС	Управління Міністерства внутрішніх справ.

ВСТУП

Вирішення завдань кримінального судочинства, основним із яких є швидке, повне та неупереджене розслідування злочинів, покладаються на сьогодні значною мірою на органи досудового розслідування. Виконання цього завдання неможливо без впровадження у практику боротьби зі злочинністю сучасних науково-технічних засобів, нових методів виявлення та вилучення об'єктів, пов'язаних зі злочинном, сучасних методик експертних досліджень. Від кількісного та якісного показників забезпечення досудового розслідування сучасними досягненнями науки і техніки значною мірою залежить швидкість розслідування, повнота й якість зібраних матеріалів кримінального провадження.

Для ефективності будь-якого виду людської діяльності, включаючи й діяльність з розслідування кримінальних правопорушень, потрібно відповідне його забезпечення. Розробка сучасних науково-технічних засобів та впровадження їх у практику боротьби зі злочинністю покладаються в основному на експертні підрозділи. Експертне забезпечення досудового розслідування посідає чільне місце в системі заходів, спрямованих на розкриття та розслідування злочинів, формування доказової бази у кримінальному судочинстві. Експертне забезпечення потрібно розглядати безпосередньо як діяльність, направлену на вирішення завдань кримінального судочинства, та як окрему наукову теорію, що містить певну систему знань щодо ефективного використання засобів та методів такої діяльності.

Незважаючи на значний обсяг виконуваної роботи з експертного забезпечення досудового розслідування, її результативність за різними напрямками не задовольняє сучасні вимоги практики протидії злочинності. Це пояснюється, з одного боку, об'єктивними причинами, пов'язаними зі зростанням організованих форм злочинності, її професіоналізацією, вдосконаленням способів вчинення та приховування злочинів з використанням засобів, заснованих на сучасних досягненнях науково-технічного прогресу. З іншого боку, в практиці експертної діяльності існують проблеми, пов'язані із загальною організацією їх діяльності, підпорядкованістю, взаємодією зі слідчими та оперативно-розшуковими підрозділами. Існує багато невирішених питань законодавчого, науково-методичного, техніч-

ного та інформаційного забезпечення експертної діяльності. Дискусійними залишаються теоретичні положення судової експертології: її предмет та система, місце у системі юридичних наук, принципи судово-експертної діяльності, систематизація методик проведення експертиз тощо.

Теоретичним підґрунтям для вирішення зазначених проблем стали наукові праці видатних вчених з криміналістики, кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності, серед яких: Ю.П. Аленін, К.В. Антонов, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, Т.В. Варфоломєєва, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, Ю.О. Гурджі, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, А.Я. Дубинський, О.О. Ексархопуло, В.С. Зеленецький, В.А. Журавель, Н.С. Карпов, О.А. Кириченко, І.П. Козаченко, В.Я. Колдін, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, О.Є. Користін, М.В. Корнієнко, І.І. Котюк, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.В. Лисенко, Л.М. Лобойко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, Г.А. Матусовський, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, Ю.Ю. Орлов, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, С.М. Стахівський, О.П. Снігер'єв, В.М. Тertiшник, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, В.Г. Хахановський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило, М.П. Яблоков та ін.

Проблемами судової експертизи та експертної діяльності у різні часи займалися провідні українські науковці та вчені близького зарубіжжя: Т.В. Авер'янова, І.А. Алієв, Л.Ю. Ароцкер, В.Д. Арсеньєв, В.Д. Басай, В.В. Бірюков, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Г.Л. Грановський, Ф.М. Джавадов, А.В. Дулов, О.О. Ейсман, О.М. Зінін, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, М.В. Костицький, В.К. Лисиченко, Н.П. Майліс, О.М. Моїсеєв, Г.М. Надгорний, О.Р. Росинська, М.Я. Сегай, Г.М. Соколовський, І.Я. Фрідман, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші, праці яких слугуватимуть підґрунтям дисертаційного дослідження. Разом з тим комплексної розробки теоретичних основ експертного забезпечення досудового розслідування, що включає науково-методичні, правові, матеріально-технічні, інформаційні, організаційні, кадрові та інші аспекти проблеми, у сучасних умовах протидії злочинності науковцями не проводилось. З урахуванням наведених статистичних даних, які свідчать про значний обсяг та різноплановість експертної діяльності, а також, вважаючи значущість та важливість за-

значених в теорії судової експертизи та експертній практиці проблем, можна дійти висновку про необхідність здійснення комплексного дослідження експертного забезпечення досудового розслідування.

Автор сподівається, що висвітлені в роботі положення та рекомендації можуть бути використані в науковій діяльності вчених-юристів, для підвищення рівня знань молодих вчених, а також практичними працівниками правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

1.1. Поняття та зміст експертного забезпечення досудового розслідування

Одним з завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування []. Виконання цього завдання неможливо без впровадження у практику боротьби зі злочинністю сучасних науково-технічних засобів, нових методів виявлення та вилучення об'єктів, пов'язаних зі злочинном, сучасних методик експертних досліджень. Від кількісного та якісного показників забезпечення досудового розслідування сучасними досягненнями науки і техніки значною мірою залежить швидкість розслідування, повнота й якість зібраних матеріалів кримінального провадження.

Для ефективності будь-якого виду людської діяльності, включаючи й діяльність з розслідування кримінальних правопорушень, потрібно відповідне його забезпечення. Саме слово «забезпечувати» означає постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [419, с. 19]. За іншим визначенням «забезпечення» є комплексом заходів, спрямованих на конкретну діяльність з метою досягнення конкретної мети [, с. 114 Терміни і поняття в законодавстві України : наук.-практ. словник-довідник. – Х. : Еспада, 2003. – 512 с.]. Аналізуючи етимологію розглядуваного терміна К.О. Чаплинський доходить висновку, що ««забезпечення» можна розглядати в статичній як сукупність засобів, інструментів, що слугують для вирішення певних завдань, а також умов, які сприяють процесу їх вирішення, і в динаміці – як процес створення і подання зазначених вище засобів та умов» []. Дійсно, «забезпечення» потрібно розглядати як процес та як результат. Процес забезпечення є діяльністю зі створення окремих матеріальних об'єктів та умов, що покращують іншого роду діяльність. Результатом будуть виступати створені засоби, а також методи та умови їх ефективного використання.

Змістовному аналізу поняття «забезпечення» в юридичній літературі присвячено достатньо наукових робіт []. Детальний аналіз цього терміну в окремих галузях юриспруденції наводиться О.І. Ієрусалимовим та авторами монографії за редакцією В.Д. Сущенка [138, с. 12-13; 163, с. 8-10], тому зупинимось на тлумаченні його суті у відношенні діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Кримінальне провадження складається з певних стадій: 1) досудове розслідування; 2) підготовче провадження; 3) судовий розгляд; 4) провадження в суді апеляційної інстанції; 5) провадження в суді касаційної інстанції; 6) виконання судових рішень; 7) провадження у Верховному Суді України; 8) провадження за нововиявленими обставинами [, с. 23 Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. - Х. : Право, 2013.-824 с.]. Кожна з цих стадій має свої цілі і завдання, відповідні ним засоби їх досягнення та суб'єктів, що здійснюють діяльність з виконання завдань.

Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу розглянуто в кандидатській дисертації О.І. Чучукало [автореф. Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2004. – 18 с.]. На думку автора «криміналістичне забезпечення процесу доказування при провадженні судового слідства слід визначити як діяльність по створенню належних умов для отримання і сприйняття суддями криміналістичних знань і придбання відповідних вмінь та навичок по застосуванню у процесі доказування криміналістичних засобів, методів і прийомів з метою всебічного, повного та об'єктивного розгляду справ у суді.» [автореф. с. 12]. Відповідно процесуальне забезпечення доказування у судовому розгляді авторка визначає як систему «нормативних засобів досягнення мети доказування та діяльність, що базується на цій системі і охоплює формування у суддів знань та вмінь, необхідних для її здійснення» [автореф. с. 13].

Досудове розслідування є стадією кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримі-

нальної відповідальності (ст. 3 КПК України). Е.Д. Лук'янчиков характеризує стадію досудового провадження як таку, що «передусім судовому розгляду, створює передумови для успішного вирішення судом основних питань судочинства і, звичайно, відрізняється від судового розгляду справ. Зазвичай воно починається, коли відомі не всі обставини вчинення злочину, недостатньо відомостей про особу, яка його вчинила, або вони відсутні взагалі. Без досудового розслідування у багатьох випадках було б неможливо встановити істину у справі й забезпечити справедливе покарання особи, яка вчинила злочин.» []. Матеріали досудового провадження становлять основу подальшого дослідження у кримінальній справі, служать фундаментом, від міцності й надійності якого значною мірою залежать результати судового розгляду [Колбая Г.Н. Соотношение предварительного следствия и судебного разбирательства. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 5]. Ми погоджуємось з висловленими тезами науковців щодо значення досудового розслідування та вважаємо цей етап кримінального провадження більш динамічним, у ході якого використовуються всі можливості не тільки слідства, а й оперативно-розшукових, експертних та інших підрозділів, задіяних у розслідуванні. Саме тому у подальшому дослідженні ми зосередимо увагу на забезпеченні цієї стадії кримінального провадження.

В криміналістиці термін «забезпечення» з'явився у 1980-х роках і застосовувався у відношенні сполучення «техніко-криміналістичне» [77; Волинский В.А. Техническо-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. Пособие – М.: Изд-во ВНИИ МВД РФ, 1994. - 80 с.]. Також мова йшла про «методико-криміналістичне забезпечення» [Криминалістика Образцов], «науково-методичне забезпечення» [32; 108]; «наукове забезпечення» [Ищенко А.В. Научное обеспечение организации борьбы с хищениями социалистической собственности // Правовые и специальные средства охраны социалистической собственности. – Харьков, 1989. – С. 108-111; Ищенко А.В. Организационные аспекты научного обеспечения проблем следственной тактики // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. – К., 1992. – С. 57-66; Ищенко, Карпов Научное обеспечение практики борьбы с преступностью. – К., 1996. – 110 с.].

Проблематику науково-методичного забезпечення розслідування злочинів висвітлено у публікаціях В.П. Бахіна та В.К. Лисиченка [32; 234], а також кандидатській дисертації І.В. Гори [108]. Під науково-методичним забезпеченням вони розуміють створення умов для запровадження досягнень науки і техніки в практику боротьби зі злочинністю (апробація, уточнення умов і порядку застосування, розробка методичних рекомендацій чи інструкцій, підготовка користувачів тощо) [32, с. 6]. Проблеми інформаційного забезпечення розслідування злочинів розглядаються у достатньої кількості наукових робіт []. У своїй монографії Є.Д. Лук'яничков, розглядає поняття інформаційного забезпечення як «систему виявлення, дослідження, фіксації і вилучення інформації передбаченими законом засобами з метою формування на її основі судових доказів і використання для встановлення істини у кримінальній справі» [247, с. 84-85]. Як окреме криміналістичне вчення розглядає інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів В.В. Бірюков: «інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів – це окреме криміналістичне вчення, предметом якого є знання про організацію та функціонування інформаційних систем незалежно від їх основного призначення та відомчої належності, порядок отримання облікової інформації та особливості її використання в розслідуванні» [52, с. 65].

Найбільш узагальнюючого значення набуло поняття «криміналістичного забезпечення», що пов'язано з працями А.В. Іщенка та В.В. Матвієнка [163; Матвієнко В.В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2000. – 20 с.]. Під криміналістичним забезпеченням автори розуміють сукупність інформаційної, наукової та науково-методичної складових, що відіграють суттєву роль у підвищенні результативності слідчої діяльності [163, с. 13; 138, с. 14]. За визначенням А.В. Іщенка, І.О. Ієрусалимова, Ж.В. Удовенко «криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві – самостійна, ефективна, специфічна діяльність відповідних суб'єктів із створення необхідних умов для отримання шляхом криміналістичної освіти криміналістичних знань та використання криміналістичної техніки в передбаченій законом діяльності суб'єктів процесу доказування на досудовому слідстві по збиранню, дослідженню,

перевірці та оцінці фактичних даних (доказів) і використання їх з метою встановлення істини у кримінальній справі» [Іщенко А.В., Ієрусалимов І.О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 160 с. С. 99.]. За іншим визначенням А.В. Іщенка, І.П. Красюка, В.В. Матвієнка «криміналістичне забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів – це складне, багатопланове комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених-криміналістів та практиків по розробці нових, притосуванні відомих науково-технічних досягнень, а також їх впровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального вирішення її завдань» [163, с. 17]. В обох визначеннях автори розглядають криміналістичне забезпечення як вид діяльності окремих суб'єктів з розробки та впровадження у процес розслідування сучасних досягнень науки і техніки.

Окремі науковці надають визначення криміналістичного забезпечення у відношенні розслідування окремих видів злочинів. Як окремий самостійний напрям у розслідуванні злочинів – забезпечення діяльності правоохоронних органів відповідними криміналістичними рекомендаціями щодо виявлення та розслідування злочинів розглядає криміналістична забезпечення В.В. Лисенко. «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів (діяльності правоохоронних органів), – зазначає він, – може бути визначено як система розробки та впровадження у практику розслідування злочинів криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів та інформаційних технологій з метою оптимізації та підвищення ефективності процесу виявлення, розслідування та попередження злочинів. За змістом криміналістичне забезпечення характеризується сукупністю взаємопов'язаних дій: розробка криміналістичних рекомендацій; доведення до відома співробітників правоохоронних органів результатів аналізу діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів, змісту злочинної діяльності та даних про ефективні методи і засоби протидії злочинності; безпосереднє використання співробітниками правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування злочинів» [автор-реф, с. 12]. Далі у докторській дисертації В.В. Лисенко зосереджує увагу на криміналістичному забезпеченні розслідування податко-

вих злочинів [231]. Розглядаючи розслідування незаконних порушень прав інтелектуальної власності, К.Є. Поджаренко під криміналістичним забезпеченням розуміє комплексну діяльність, спрямовану на формування умов постійної готовності правоохоронних органів до ефективного використання криміналістичних методів, засобів та рекомендацій, а також на реалізацію такої готовності в повсякденній практиці розкриття й розслідування зазначеної категорії злочинів [Поджаренко К.Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / К. Є. Поджаренко. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 18 с.]. Серед інших досліджень криміналістичного забезпечення окремих видів злочинів потрібно відмітити праці: Л.П. Паламарчук «Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів)» [Л.П. Паламарчук «Криміналістичне забезпечення незаконного втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Паламарчук Л.П. – Київ : Академія адвокатури України, 2009. – 18 с.]; Таран О.В. «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав» [автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія адвокатури України. – К, 2005. – 19 с.]; Хірсін А.В. «Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності» [автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія адвокатури України. – К, 2006. – 18 с.].

Поняття криміналістичного забезпечення більшість науковців пов'язують з впровадженням теорії криміналістики у процес розслідування. Розглядаючи криміналістику як науку, що складається з загальної теорії, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, потрібно було б розглядати зміст кожної зі складових у теорії криміналістичного забезпечення. Саме так розглядає діяльність з криміналістичного забезпечення К.Є. Поджаренко: «складовими частинами структури такої діяльності є техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне і методичне забезпечення» [автореф, с. 7]. Оскільки криміналістична методика є останнім розділом криміналістики, що узагальнює наукові здобутки попередніх, то, на наш погляд, варто вести мову про техніко-

криміналістичне і тактико-криміналістичне забезпечення. Поняття техніко-криміналістичного забезпечення є більш сталим у криміналістиці. За визначенням В.О. Волинського «техніко-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів – це організаційно-функціональна система, спрямована на створення умов постійної готовності служб і підрозділів органів внутрішніх справ до швидкого й ефективного рішення техніко-криміналістичних завдань, і на практичну реалізацію цих умов з метою одержання, нагромадження, обробки криміналістично значущої інформації і її використання в процесі розкриття та розслідування злочинів» [Волинский В.А., с. 12]. Під тактичним забезпеченням досудового розслідування, за визначенням К.О. Чаплинського, слід розглядати як «науково сформовану і апробовану правоохоронною практикою систему рекомендацій, прийомів, комбінацій, операцій та оперативно-розшукових заходів у рамках оперативного супроводження розслідування, що спрямована на розв'язання завдань кримінального судочинства» [Автореф, с. 6].

З наведених визначень зрозуміло, що поняття «забезпечення» вже є традиційним, усталеним в юридичній науці та набуває подальшого поширення, зокрема для характеристики діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. На підставі аналізу поглядів науковців на дану проблему, вважаємо доцільним зазначити основні види забезпечення розслідування кримінальних правопорушень:

1. В залежності від стадій кримінального процесу – забезпечення: досудового розслідування; судового розгляду; провадження в суді апеляційної та касаційної інстанцій; виконання судових рішень; провадження у Верховному Суді України; провадження за нововиявленими обставинами.

2. В залежності від галузей знань: кримінально-процесуальне, кримінально-правове, криміналістичне, оперативно-розшукове, психологічне забезпечення.

3. У відношенні окремих видів злочинів: забезпечення розслідування насильницьких, корисливо-насильницьких, злочинів проти власності, у сфері господарської діяльності тощо.

4. Відносно окремих процесуальних дій: забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів,

експертних досліджень, таємниці досудового слідства, безпеки учасників кримінального провадження, прав і свобод людини, профілактики злочинів тощо.

5. За змістом: науково-методичне, правове, матеріально-технічне, інформаційне, організаційне, кадрове тощо.

6. За видом діяльності суб'єктів, що беруть участь у розслідуванні: процесуальне (слідчий), оперативно-розшукове (оперуповноважені), експертне (експерти, спеціалісти) забезпечення.

Кожна з виділених нами груп, на нашу думку, має значення як для практики розслідування кримінальних правопорушень, так і для розробки та вдосконалення пов'язаних з ними наукових розробок. Базуючись на визначенні поняття «забезпечення», заснованого на діяльності певного виду, що залежить від суб'єктів цієї діяльності, вважаємо останню групу у наведеній нами класифікації такою, що має досить велике практичне значення для процесу розслідування кримінальних правопорушень. Розглянемо сутність експертної діяльності як основного для формування поняття «експертного забезпечення».

На сьогодні поняття «експертної діяльності» та її змісту науковцями чітко не сформульовано. В літературі використовуються декілька визначень: «експертна діяльність», «судово-експертна діяльність», «експертно-криміналістична діяльність», «діяльність експертно-криміналістичних підрозділів», які різними вченими трактуються по-різному. Через відсутність теоретичного підґрунтя виникають проблеми в діяльності правоохоронних органів, що здійснюють судочинство, з приводу видів, форм експертної діяльності, вирішуваних завдань та інших актуальних питань.

На науковому рівні експертна діяльність почала розглядатися з розробкою рядом вчених концепції відокремлення від криміналістики науки судової експертології, історію виникнення та розвитку якої буде розглянуто нами нижче. Зазначимо фундаментальні основні наукові роботи в галузі судової експертизи, що стали підґрунтям нашого дослідження. Початком дискусії серед вчених щодо судової експертології стали статті О.Р. Шляхова, опубліковані ним у збірниках «Питання криміналістики та судової експертизи», а пізніше у посібнику «Судова експертиза: організація і проведення» [504]. Серед інших наукових праць тих часів відзначимо книги А.І. Вінберга «Криміналістична експертиза в радянському криміна-

льному процесі» [74], «Основні принципи радянської криміналістичної експертизи» [75], А.В. Дулова «Питання теорії судової експертизи» [130] та його дисертацію [131], О.О. Ейсмана «Висновок експерта (структура та наукове обґрунтування)» [509]. Певним етапом розвитку теорії судової експертизи можна вважати вихід ряду статей та навчального посібника А.І. Вінберга та Н.Т. Малаховської «Судова експертологія (загальнотеоретичні та методологічні проблеми судових експертиз)» [79]. Велике теоретичне значення мали окремі праці В.Д. Арсен'єва [17; 18; 19; 20], Л.Є. Арокцера [15; 16], О.О. Ейсмана [509; 510], Ю.Г. Корухова [202; 203; 204], В.С. Мітричева [265; 266], Г.М. Надгорного [274; 275; 276; 277], З.М. Соколовського [426; 427; 428; 429], І.Я. Фридмана [470; 471]. Серед наукових праць з теорії судової експертизи кінця 1990-х років – початку 2000-х рр. зазначимо роботи І.А. Алієва, Т.В. Аверьянкової «Концептуальні основи загальної теорії судової експертизи» [12], С.Ф. Бичкової «Становлення та тенденції розвитку науки про судову експертизу» [70], Ф.М. Джавадова «Експертна діяльність і розвиток науки про судову експертизу» [126], колективу авторів «Основні судової експертизи» [294], О.М. Зініна, Н.П. Майліс «Судові експертизи» [149], О.Р. Росинської «Судова експертиза в цивільному, арбітражному, адміністративному, та кримінальному процесі» [392], Т.В. Аверьянкової «Судова експертиза. Курс загальної теорії» [8]. Протягом всього часу із виникнення окремої теорії судової експертизи не уникав полеміки Р.С. Белкін, висловлюючи свої думки у багатьох публікаціях [34; 39; 40; 41]. Певні їх узагальнення викладено у навчальному посібнику для вузів «Курс криміналістики», виданому у 2001 р. [44].

На сучасному етапі розвитку науки судовій експертології також приділяється значна увага в працях вчених ближнього зарубіжжя. Аналіз докторських дисертаційних досліджень, захищених останнім часом в Росії, Білорусі, Казахстані, Азербайджані свідчить про їх тематичну спрямованість. Розглядаються в основному окремі види судових експертиз або напрямки їх використання. Концептуальним основам експертної діяльності та судової експертології значна увага не приділяється.

Протягом 1999-2009 рр. в країнах ближнього зарубіжжя, за нашими підрахунками, захищено 20 докторських дисертацій з експертної тематики, зокрема: Т.В. Толстухіної «Сучасні тенденції ро-

звітку судової експертизи на основі інформаційних технологій» (Москва, 1999 р.) [453], О.М. Черенкова «Правові, організаційні й методичні основи діяльності експертно-криміналістичної служби органів внутрішніх справ в умовах мегаполіса» (Москва, 2000 р.) [488], Г.В. Кудрявцевої «Судова експертиза як інститут кримінально-процесуального права» (Санкт-Петербург, 2001 р.) [225], І.В. Овсяннікова «Категорія ймовірності в судовій експертизі й доказуванні по кримінальних справах» (Москва, 2001 р.) [282], О.І. Галяшиної «Теоретичні й прикладні основи судової фоноскопичної експертизи» (Воронеж, 2002 р.) [94], С.А. Смірнкової «Організаційно-тактичні проблеми розвитку судово-експертної діяльності: за матеріалами Північно-Західного регіонального центру судової експертизи» (Санкт-Петербург, 2002 р.) [421], В. Ю. Владімірова «Теорія та практика криміналістичного зброєзнавства» (Санкт-Петербург, 2002 р.) [82], О.І. Усова «Концептуальні основи судової комп'ютерно-технічної експертизи» (Москва, 2002 р.) [467], К.Н. Шакірова «Проблеми теорії судової експертизи: методологічні аспекти» (Алмати, 2003 р.) [489], В. М. Хрусталева «Концептуальні основи криміналістичного дослідження речовин, матеріалів та виробів з них» (Саратов, 2003 р.) [475], С. Б. Шашкіна «Теоретичні та методологічні основи криміналістичної експертизи документів, виготовлених з використанням засобів поліграфічної та оргтехніки» (Саратов, 2003 р.) [490], Б.М. Бішманова «Правові, організаційні й науково-методичні основи експертно-криміналістичної діяльності в органах внутрішніх справ» (Москва, 2004 р.) [53], Л.П. Климовича «Судово-економічні експертизи: теоретичні й методичні основи, значення при розслідуванні злочинів» (Красноярськ, 2004 р.) [176], В.А. Ручкіна «Концептуальні основи експертного дослідження зброї й слідів його застосування» (Волгоград, 2004 р.) [394], Г.Г. Омелянюк «Концептуальні основи судово-грунтознавчої експертизи» (Воронеж, 2005 р.) [287], М.В. Бобовкіна «Теорія й практика судово-діагностичної експертизи письма осіб, які перебувають у психопатологічному стані» (Волгоград, 2005 р.) [55], О. Ю. Бутиріна «Будівельно-технічна експертиза у судочинстві Росії» (Москва, 2005 р.) [69], О.М. Холопова «Судово-психологічна експертиза в кримінальному судочинстві» (Москва, 2006 р.) [474], О.О. Зайцевої «Концепція розвитку інституту судової експертизи в умовах змагального кримінального судочинства» (Москва, 2008 р.)

[145], В.А. Прорвіч «Концептуальні основи судово-оціночної експертизи (структурно-змістовний аналіз правових, організаційних та методологічних проблем) (Москва, 2008 р.) [378].

Значний вклад у розробку теоретичних основ судової експертології внесли видатні українські вчені, доктори юридичних наук, професори А.В. Іщенко, В.Г. Гончаренко, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Я. Фридман. Одним з перших вчених, який виступав за відокремлення судової експертології в окрему науку про судово-експертну діяльність, є М.Я. Сегай. Його погляди знайшли відображення в окремих статтях, як одноособових, так і в співавторстві [400; 401; 401; 403; 404; 405; 406; 407]. Погляди Н.І. Клименко викладено у ряді наукових статей та навчальному посібнику «Судова експертологія: Курс лекцій» [172; 173; 174; 175]. Дослідженню методологічних проблем судової експертології та експертної діяльності присвячено наукові праці В.Г. Гончаренко [101; 102; 103; 104; 105; 106; 107; 135] та його коментар до Закону України «Про судову експертизу», опублікований у книзі, підготовленій колективом авторів «Експертизи у судовій практиці» [136]. Значне теоретичний та практичне значення для розвитку експертної діяльності має також навчально-практичний посібник М.Г. Щербаковського «Судові експертизи: призначення провадження, використання» та інші роботи [505; 506; 507]. Останнім часом вийшло ряд статей [270; 271; 272; 273] та монографія О.М. Моїсєєва «Експертні технології: теорія формування і практика застосування» [269], що відображають зміст докторської дисертації автора. Наведене свідчить про актуальність та невирішеність багатьох проблем експертної діяльності в Україні.

Окремим проблемам судової експертизи присвячено кандидатські дисертації В.М. Абрамової [1], Г.К. Авдєєвої [2], В.М. Атаманчука [21], Д.Д. Бєгова [48], О.О. Бондаренка [57], Л.Г. Бордюгова [63], М.Ю. Будзієвського [65], О.В. Воробей [87], Л.М. Головченко [97], Й.С. Гонгало (Гонгало С. Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гонгало Сергій Йосипович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2013. - 20 с.) Д.П. Гуріної [122], О.І. Жеребко [140], Е.О. Івакіна [156], В.В. Ковальова [182], В.В. Ковальової [183], О.В. Козак (Козак О.

В. Одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Козак Олена Володимирівна ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. - Ірпінь, 2011. - 17 с.) М.Л. Комісарова [191], Н.О. Комісарової [192], В.В. Кордюкова [199], А.В. Кофанова [206], С.П. Лапти [229], Ю.Я. Лози (Лоза Ю. Я. Експертиза в адміністративному судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Лоза Юрій Ярославович ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. - К., 2011. - 19 с.) Ю.О. Мазниченка [248], Л.Л. Патик [298], Д.В. Пашнєва [299], П.І. Репешка (Репешко П. І. Інституційний механізм державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Репешко Павло Іванович ; Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. - Миколаїв, 2012. - 20 с.) О.В. Ринкової (Ринкова О. В. Судово-екологічна експертиза в судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ринкова Олена Василівна ; Акад. адвокатури України. - К., 2013. - 19 с.) Л.М. Романенко (Романенко Л. М. Експертиза в адміністративному процесі [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Романенко Людмила Миколаївна ; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. - К., 2013. - 20 с.) Б.В. Романюка [389], Л.В. Свиридова (Свиридова Л. В. Судово-авторознавча класифікаційна експертиза українського писемного мовлення [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Свиридова Людмила Вікторівна ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х., 2012. - 20 с.) Е.Б. Сімакової-Єфремян [137], М.А. Скоробагатько (Скоробагатько М. А. Адміністративно-правове регулювання управління експертно-криміналістичною службою органів внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Скоробагатько Максим Анатолійович ; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. - К., 2013. - 21 с.) ; Г.О. Стрілець [436], С.О. Торопова (Торопов С. О. Попередні та експертні балістичні дослідження на місці події [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Торопов Сергій Олександрович ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. - Ірпінь, 2011. - 17 с.)

Т.В. Тютюнник [456], В.М. Шерстюк [499], В.Д. Юрчишина [514], захищені в Україні останніми роками.

Порівняльний аналіз досліджень українських вчених та науковців ближнього зарубіжжя свідчить про більш значний (хоча б у кількісному відношенні) розвиток науки про судову експертизу у Росії, що повинно спонукати українських вчених до наполегливої праці в цьому напрямку. На сьогодні на Україні захищено лише три докторські дисертації з проблем судової експертизи: Ф.М. Джавадовим «Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах» у 2000 р., О.М. Моїсеєвим «Експертні технології в експертній діяльності» у 2011 р., І.А. Петровою «Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів» у 2012 р., що підтверджує актуальність нашого дослідження.

Розглянемо поняття та зміст експертної діяльності. «Діяльність» у філософії визначається як людська форма активного відношення до навколишнього світу, зміст якої становить його доцільну зміну й перетворення в інтересах людей, тобто обумовлені суспільними відносинами цілеспрямовані мислення й дія особистості. Під цим терміном розуміється складна сукупність процесів, об'єднаних однією загальною спрямованістю на досягнення певного результату, що, разом з тим, є об'єктивним стимулом цієї діяльності, певною потребою, що задовольняється в результаті діяльності [351, с. 374]. Марксизм виходить з цілісного розуміння діяльності як органічної єдності чуттєво-практичної та теоретичної складових [424, с. 386]. Діяльність – це процес взаємодії суб'єкта з об'єктом після чого з'являється певний результат. На початку діяльності суб'єкт ставить перед собою мету й завдання, що необхідно виконати, та відповідно до них обирає засоби досягнення поставленої мети. В цьому і полягає зміст діяльності.

В енциклопедичному словнику зазначається, що діяльність є специфічна людська форма відношення до оточуючого світу, змістом якої є його доцільна зміна в інтересах людей; умова існування суспільства. Діяльність включає: мету, засоби, результат і сам процес [512]. У психологічному словнику зазначається, що діяльністю є активна взаємодія живої істоти з навколишнім світом, у ході якої вона цілеспрямовано впливає на об'єкт, завдяки чому задовольняє свої потреби [382]. У дещо спрощеній формі діяльність у тлумач-

ному словнику за редакцією Д.М. Ушакова визначається як «робота, систематичне застосування своїх сил у якій-небудь галузі; суспільна діяльність, лікарська діяльність тощо.» [455]. Майже тотожне визначення діяльності міститься у тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В.Т. Бусел: «застосування своєї праці до чого-небудь; праця, дії людей у якій-небудь галузі» [72]. Відповідно до наведених визначень можна дійти висновку, що експертна діяльність є різновидом людської діяльності, яка полягає у процесі застосування окремими суб'єктами сил та засобів при виконанні певної роботи. Для вирішення поставлених нами завдань необхідно з'ясувати, на чому базується така діяльність; види роботи, що складають її зміст; хто є суб'єктами експертної діяльності взагалі та в органах внутрішніх справ зокрема.

Процес отримання певного результату як завершення діяльності проходить декілька стадій. Після визначення мети, людина пізнає об'єкт, на який будуть направлено зусилля, обирає засоби впливу на нього для досягнення результату та починає їх застосовувати, тобто діяти. В гносеології пізнання є специфічним різновидом духовної діяльності людини, процесом осягнення навколишнього світу, отримання та нагромадження знань. Пізнання людиною об'єктивної дійсності здійснюється чуттєвим (емпіричним) сприйняття та логічним (розумовим). В.І. Ленін зазначав, що «від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики – такий діалектичний шлях пізнання істини, пізнання об'єктивної реальності» [230, с. 152-153]. Процес пізнання закінчується набуттям знань. Знання – це інформація про світ, яка існує у формі певної суб'єктивної реальності, ідеальний образ дійсності. Пізнання та знання відрізняються одне від одного як процес і результат [311, с. 293]. Пізнання через емпіричне сприйняття веде до отримання практичних знань, а пізнання за допомогою аналізу та мислення – до наукових.

Загальногносеологічна характеристика наукового пізнання відповідає і поняттю дослідження – людської діяльності, спрямованої на вивчення світу. Первинна мета дослідження полягає у відкритті, розумінні, а також розробці методів і систем, призначених для збільшення знання світу, в якому людина живе. Але дослідник прагне пізнати не тільки зовнішні ознаки предмета як проблему, що спонукала його до цього процесу. В процесі дослідження віднаходять-

ся шляхи вирішення певної проблеми. Поставлена проблема для особи, яка проводить дослідження базується на тих знаннях, що дозволяють їм цю проблему чітко визначити та намітити шляхи її вирішення. Отримуючи первинну інформацію про об'єкти, експерт на основі своїх спеціальних знань пізнає проблему, а потім намічає шляхи її вирішення. Таким чином, дослідженню передують знання не тільки про об'єкт, але й відповідні знання для постановки проблеми як методу та шляхів її вирішення. А нові знання для вирішення експертного завдання здобуваються дослідженням і складають сутність висновків, що використовуються в іншій пізнавальній діяльності – доказування, які здійснює слідчий. Дослідження, як і доказування є складовими процесу пізнання. Висновки будь-якого наукового дослідження, у тому числі експертного, складають певну форму достовірних знань, аргументованих проведенням дослідженням.

Етимологічно «експертиза» походить від поняття «експерт», що у перекладі з латинської (*expertus*) означає «досвідчений, той, що знає». Експертиза пов'язана із широким спектром різних сфер діяльності людини й розуміється як дослідження, проведене на основі її професійних знань. Експертизи можуть бути призначені в різних державних органах і громадських організаціях та вирішувати широке коло завдань. Економічний розвиток України істотно розширює сферу застосування експертизи в різних областях адміністративної, господарської й фінансової діяльності. Це пов'язано, поперше, з необхідністю зниження ризику у ході прийняття рішень на різних державних рівнях щодо заходів із забезпечення розвитку суспільства й держави. Йдеться про забезпечення політичної, соціальної, економічної, військової, екологічної, технологічної, інформаційної безпеки й зниженню ризику під час реалізації соціально й економічно значимих цільових програм, впровадження інвестиційних, інноваційних, науково-технічних, екологічних проектів тощо. На законодавчому рівні також виникає багато питань щодо проведення правової експертизи, наприклад, відповідності розглядуваних законопроектів Конституції України. Також можна навести як приклад одну з постанов Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 61, що затверджує «Порядок проведення органами виконавчої влади антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів» [360], тобто експертизи, що проводиться з метою

виявлення у проектах законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, інших проектів нормативно-правових актів, що розробляються органами виконавчої влади положень, які містять ознаки дискримінації та надання пропозицій щодо їх усунення [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/61-2013-п>]. По-друге, у сфері приватного бізнесу будь-який комерційний проект, зрозуміло, потребує значних капіталовкладень. Тому кожний бізнесмен має знати, на що буде витрачено його гроші та який буде передбачуваний прибуток. У даному випадку, в залежності від галузей економіки може бути проведено різноманітні експертизи. Наприклад, існує експертиза інноваційних проектів, завданням якої є оцінка наукового та технічного рівня проекту, можливостей його виконання та ефективності. На підставі цієї експертизи ухвалюється рішення щодо доцільності проекту та кількості коштів на його фінансування. З метою визначення доцільності інвестування проектів проводиться державна експертиза, порядок проведення якої регламентований відповідною постановою Кабінету Міністрів України [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/701-2011-п> постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2011 р. № 701 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 р. № 683) Порядок проведення державної експертизи інвестиційних проектів].

Результатом зазначених експертних досліджень, як в сфері державного управління, та й у приватній діяльності, є певні висновки, що формуються на основі дослідження, проведеного певними суб'єктами, які володіють спеціальними знаннями. Отримані висновки можуть бути оформлені не за правилами, встановленими для документів, що розглядаються в судовому порядку.

Експертна діяльність може здійснюватись фізичними особами, науково-дослідними організаціями й установами, вищими навчальними закладами, юридичними особами незалежно від форм власності, а також спеціально сформованими колективами: експертними радами, комісіями. Тобто суб'єктами експертної діяльності можуть бути юридичні та фізичні особи, які організують та безпосередньо виконують різного роду дослідження. Обов'язкова вимога для суб'єктів безпосереднього дослідження – наявність відповідних наукових знань в певній галузі (спеціальних знань).

Метою експертної діяльності є всебічне, повне, об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів в результаті чого формуються та надаються науково-обґрунтовані висновки про ті чи інші властивості об'єктів дослідження, можливість існування певних фактів, доцільність прийняття, впровадження, використання окремих програм та інші питання, що можуть бути вирішено шляхом використання спеціальних знань.

Таким чином, експертна діяльність є специфічним видом людської діяльності, яка:

- базується на практичних та теоретичних наукових знаннях;
- носить пізнавальний, дослідницький характер;
- може проводитись у різних сферах суспільної діяльності;
- використовує методи та методики, що не суперечать закону та нормам моралі і ґрунтуються на сучасних досягненнях науки;
- має за мету всебічне, повне, об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів, процесів або явищ;
- має результатом отримання нової інформації та формування висновків.

На підставі цього можна зазначити, що експертна діяльність становить собою специфічний вид людської діяльності, заснованої на наукових знаннях, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково-обґрунтованих висновків.

Вперше на законодавчому рівні термін «судово-експертна діяльність» застосовано у Законі України «Про судову експертизу» [375]. Хоча у самому Законі не міститься чіткого визначення цього поняття, під ним розуміється «діяльність з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою». Більш конкретніші визначення судово-експертної діяльності містяться у відповідних законах сусідніх країн. Поняття державної судово-експертної діяльності визначено у ст. 1 Федерального Закону «Про державну судово-експертну діяльність в Російській Федерації» як такої, що здійснюється під час проведення судочинства державними судово-експертними установами й державними судовими експертами та полягає в організації й проведенні судової експертизи [284]. На нашу думку, законодавство Російської Федерації дещо звужує судово-експертну діяльність рамками «державності». Відомо, що в Росії існує достатня кількість недерж-

жавних експертних установ та окремих експертів, які виконують аналогічні функції, але їх діяльність вже не підпадає під дію цього Закону, що викликає багато запитань. Майже тотожне визначення експертної діяльності міститься в ст. 1 Закону Республіки Казахстан від 20.01.2010 р. № 240-4 «Про судово-експертну діяльність в Республіці Казахстан»: «діяльність органів судової експертизи та судових експертів з організації та провадження судової експертизи» [283]. Ст. 1 закону Азербайджанської республіки «Про державну судово-експертну діяльність» визначає її як «діяльність, пов'язану з організацією і проведенням судової експертизи, що переслідує мету забезпечення за допомогою спеціальних наукових знань прав та законних інтересів учасників процесу» [285]. Останній Закон, хоча і не вказує на суб'єктів, які здійснюють судово-експертну діяльність, але вказує на засоби та мету цієї діяльності. Аналізуючи всі наведені закони, зазначимо, що зміст судово-експертної діяльності у них визначено однаково – організація і проведення судової експертизи.

Більшість науковців також схиляються до думки, що основним завданням експертної діяльності є призначення та проведення експертизи. Так, автори підручника за редакцією Р.С. Белкіна визначають судово-експертну діяльність як «систему дій, направлених на призначення та проведення експертизи з метою встановлення фактичних даних за конкретною кримінальною справою» [3, с. 421]. Ф.М. Джавадов під судово-експертною розуміє діяльність з проведення судових експертиз, тобто судово-експертну практику [126, с. 28]. Т.В. Аверьянова розглядає експертну діяльність як об'єкт вивчення окремої науки – загальної теорії судової експертизи – та визначає її як систему світоглядних та праксеологічних принципів як самої теорії, так і її об'єкта – експертної діяльності, окремих теоретичних побудов у цієї галузі наукового знання, методів розвитку теорії та здійснення експертних досліджень, процесів та відносин – комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності як єдиного цілого [8, с. 43]. Такої ж думки дотримується М.Я. Сегай, який виділяє судову експертологію як окрему науку про судово-експертну діяльність, але дає її окреме визначення: «судово-експертна діяльність може бути визначена як заснована на конституційних засадах діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною,

об'єктивною, кваліфікованою, такою, що спирається на досягнення науки і техніки, судовою експертизою.» [401, с. 746].

Аналізуючи думки науковців щодо предмета загальної теорії судової експертизи (судової експертології) та судово-експертної діяльності, можна зробити висновок, що на сьогодні експертна діяльність розглядається виключно як об'єкт пізнання науки судової експертології, тобто науковці ототожнюють практичну діяльність з наукою, що її забезпечує. Це пов'язано зі становленням наукових знань. Спочатку розвитку суспільства відбувалося накопичення практичних знань. За допомогою мови та писемності, знахідок, винаходів тощо знання стали систематизованими і доступними наступним поколінням. У подальшому розвиток людства вивів їх на більш високий – науковий – рівень пізнання суспільних процесів та явищ. Наукові знання є системою більш глибокого пізнання процесів та явищ об'єктивної дійсності, їх взаємозалежності та взаємообумовленості. Наука у тлумачному словнику С.І. Ожегова визначається як «система знань щодо закономірностей розвитку природи, суспільства та мислення, а також окрема галузь таких знань» [286]. З розвитком людства змінювалось співвідношення практичних та наукових знань. На сучасному етапі розвитку суспільства ці знання взаємопов'язані між собою. Будь-яка діяльність базується на практичних знаннях, отриманих під час цієї ж самої, або попередньої діяльності і теоретичних знаннях, що утворюються та узагальнюються після певної практики.

З означеного можна зробити висновок, що поняття діяльності та науки, є хоча і тісно взаємопов'язаними, але різними. Наука, як система знань, може вивчати окремий вид діяльності у ролі об'єкта пізнання, накопичуючи тим самим нові знання. Діяльність окремого виду може базуватись на знаннях певної науки. Але, в більшості випадків, діяльність є поняттям більш широким, ніж окрема наука, і може охоплювати декілька галузей знань.

Будь-який різновид діяльності із забезпечення протидії злочинності – слідча, оперативно-розшукова, експертна – базуються на положенні багатьох наук, знання яких є науково-методичним забезпеченням кожного з видів діяльності. Р.С. Белкін стосовно науки криміналістики, зазначав, що «немає специфічної «криміналістичної» практики, як і немає такої науки, яка б собою охоплювала всі боки любої з цих різновидів практики» [44, с. 178]. Експертна дія-

льність, зокрема, базується на знаннях криміналістики, судової експертології, логіки, наукової організації праці, психології, багатьох технічних та природознавчих наук. Всі ці науки у повній мірі забезпечують експертну діяльність необхідними теоретичними та методичними розробками. Комплексне вивчення експертної діяльності, її теоретичних, організаційних, правових, науково-технічних, методичних, психологічних аспектів, що є предметом нашого дослідження, на наш погляд, матиме суттєве значення для практики боротьби зі злочинністю. Судову експертологію ми розглядаємо як науку, на якій базується судово-експертна діяльність, та яка містить знання щодо теоретичних основ проведення експертиз. На нашу думку, судова експертологія є хоча і основною, проте частиною наукової бази судово-експертної діяльності, що розробляє засоби та методи проведення експертних досліджень.

Існує багато видів і форм людської діяльності, однією з різновидів якої є злочинна. Статистичні дані щодо темпів росту злочинності в нашій країні та і в усьому світі свідчать про незмінність цього процесу, незважаючи на зусилля суспільства в подоланні злочинності. Дослідженням злочинної діяльності у межах науки криміналістики присвячено низка робіт Н.С. Карпова та його докторську дисертацію [31; 166; 167]. За даними дослідження вченого, протягом 1990-2006 рр., за статистичними даними МВС України рівень злочинності зріс більш ніж в три рази. Але, на його думку, зазначені дані не відповідають дійсності та реально зменшують фактичні дані [166, с. 16]. Це підтверджується й аналізом стану злочинності за останні роки. Злочинній діяльності протиставляється діяльність органів досудового розслідування та суду. Ми приєднуємось до думки тих авторів, які розрізняють загальне поняття діяльність в правовій сфері за характером правового регулювання на кримінально-процесуальну, цивільно-процесуальну, адміністративно-процесуальну та за суб'єктом – на судову, слідчу, оперативно-розшукову, судово-експертну [212, с. 27; 213, с. 154].

Із загальної кількості кримінальних проваджень, що розглядаються у судах, більшість розслідується органами внутрішніх справ, діяльність яких на досудовому слідстві у цьому напрямку складається із слідчої, оперативно-розшукової та експертної. Слідча діяльність полягає у вирішенні завдань кримінального судочинства, одним з яких є забезпечення швидкого, повного і неупередже-

ного розслідування злочинів. Для успішного здійснення слідчої діяльності, суб'єкту її здійснення необхідно знання таких наук, як кримінально-процесуальне право, кримінальне право, криміналістика – в першу чергу, а також криминологія, психологія, логіка тощо. Відповідно об'єктом пізнання наук кримінально-процесуального права, кримінального права, криміналістики є в тому числі і закономірності, що виникають під час здійснення слідчої діяльності.

Поряд зі слідчою значне місце посідає оперативно-розшукова діяльність, яка відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є системою гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, здійснюваних із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [370]. Наука, об'єктом вивчення якої є оперативно-розшукова діяльність, має відповідну назву. Хоча, на думку ряду авторів, більш вдалою є назва «теорія оперативно-розшукової діяльності» [443], з чим ми погоджуємось. Ознайомлення зі змістом підручників з оперативно-розшукової діяльності призводить до висновків, що в них узагальнюються данні різних наук, які таким чи іншим чином використовуються у ході здійснення самої діяльності. Наприклад, система курсу ОРД, на думку авторів підручника за редакцією К.К. Горяїнова, В.С. Овчинського, О.Ю. Шумілова, складається з теоретичних основ, суб'єктів правового регулювання, оперативно-розшукового процесу, адміністративної оперативно-перевірочної роботи, інформаційних, тактичних і прогностичних основ ОРД [288]. Крім означених, О.М. Бандурка розглядає соціальний і правовий захист осіб, які здійснюють та залучаються до виконання завдань ОРД, а також психологічне забезпечення ОРД [24]. Помітно, що ця система поєднує теорію ОРД, кримінальний процес, юридичну психологію, адміністративний процес та деякі інші науки. Якщо розглядати ОРД, як навчальну дисципліну, тоді можливою стає і доцільність такого поєднання. Проте, на нашу думку, повинна існувати наука – теорія оперативно-розшукової діяльності, зміст якої, крім методології, складатиме лише знання щодо найбільш доцільних засобів та методів здійснення оперативно-розшукових заходів, без теоретичних положень інших наук. Сама ж оперативно-розшукова діяльність, як вид людської діяльності базується та використовує знання різних

наук, які слугують науково-методичним забезпеченням даного виду діяльності.

Слідча та оперативно-розшукова діяльність спрямовані на досягнення кінцевого результату – розслідування злочину. Методи та засоби цих видів діяльності є різними, але змістом її є процес пізнання події злочину з метою встановлення злочинця, отримання доказів, доведення його вини тощо. Невід’ємною частиною діяльності з розслідування злочину є також експертна діяльність.

Поняття «експертна діяльність» значно ширше за «судово-експертну діяльність». У судово-експертній, як і в експертній діяльності, дослідження засноване на використанні знань фахівців у якій-небудь галузі знань. Водночас судово-експертна діяльність, на відміну від експертної, здійснюється у сфері судочинства. Об’єкти досліджень виступають речові докази за порушеною кримінальною, цивільною або справою про адміністративні правопорушення, що обумовлює назву експертиз – судові. Ознаками, що відрізняють судову експертизу від інших О.Р. Росинська називає наступні: «1) підготовка матеріалів на експертизу, призначення й проведення її з дотриманням спеціального правового регламенту, що визначає ... права й обов’язки експерта, суб’єкта, що призначив експертизу, учасників кримінального, цивільного, арбітражного, адміністративного процесу; 2) проведення дослідження, заснованого на використанні спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва або ремесла; 3) дача висновку, що має статус джерела доказів.» [392, с. 29]. З першою та третьою ознаками цілком можна погодитись. Що стосується другої ознаки, то вона є обов’язковою при визначенні поняття експертизи, але дослідження, засновані на використанні спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва або ремесла використовуються не тільки при судовому розгляді справи, а й в інших сферах людської діяльності.

Зважаючи на різницю між поняттями «експертної» та «судово-експертної» діяльності, яка полягає в її законодавчій регламентації та меті застосування, надамо визначення останньої.

Судово-експертна діяльність – регламентована законодавством діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями та уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об’єктів, процесів або явищ з метою надання

науково-обґрунтованих висновків для їх використання під час розслідування та судового розгляду справ.

Вивченню діяльності, пов'язаною з розкриттям та розслідуванням злочинів та різних аспектів забезпечення цієї діяльності присвячено праці багатьох вчених в галузі криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. Слідчу діяльність та шляхи її вдосконалення розглянуто у наукових працях В.П. Бахіна «Слідча практика: проблеми вивчення і вдосконалення» [29], В.С. Кузьмічова «Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення» [227], В.І. Галагана «Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України» [93].

Оперативно-розшукова діяльність та її забезпечення на теоретичному рівні вивчалась такими науковцями, як К.В. Антонов, О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, В.Л. Грохольський, Е.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, В.Д. Пчолкін, І.В. Сервецький, О.П. Снігерьев, І.Р. Шинкаренко та іншими. Так, на думку І.Р. Шинкаренка, оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства є системою заходів, здійснюваних суб'єктами ОРД з метою створення оптимальних умов для встановлення об'єктивної істини, припинення і нейтралізації протидії кримінального середовища, реалізації принципу невідворотності відповідальності винних за вчинені злочини, виконання правоохоронної функції держави та функції захисту (безпеки) учасників кримінального процесу [Шинкаренко І.Р. Правовые основы проведения оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных (розыскных) действий (структурно-логические схемы) : учеб. пособие / И.Р. Шинкаренко, О.В. Кириченко, В.В. Дараган ; под. общ. ред. проф. И.Р. Шинкаренко. – Днепропетровск : Днепр. гос. ун-т внутр. дел, 2013. – 200 с. С. 14]. Дещо звужуючи завдання оперативно-розшукового забезпечення, але розширюючи коло його суб'єктів, надає визначення С.В. Обшалов: «оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства – це комплекс найбільш доцільних гласних і негласних оперативно-розшукових заходів, що здійснюється суб'єктами ОРД та особами, що залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, спрямований на об'єктивне встановлення істини при розкритті та розслідуванні злочинів та їх попередження» [Обшалов С.В. Оперативно-

розшукова протидія злочинам при здійсненні кримінального провадження. – ДДУВС, 2012. – 292 с., с. 9].

Експертна діяльність та її забезпечення на рівні наукової теорії не досліджувались. Багато науковців досліджували окремі проблеми судової експертизи або вирішували конкретні експертні завдання.

Забезпечення експертної діяльності, як слідчої так і оперативно-розшукової, на нашу думку, є науково-методичним, правовим, матеріально-технічним, інформаційним, організаційним, кадровим. Зазначені види забезпечення М.Я. Сегай включає у зміст судово-експертної діяльності з відповідними суб'єктами – органами державної влади [402, с. 28]. Одне з останніх визначень судово-експертної діяльності із зазначенням видів її забезпечення міститься у кандидатській дисертації Г.О. Стрілець: «врегульована законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямована на проведення незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, всебічного і повного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки, організація роботи судово-експертних установ у цілому і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне і інформаційне забезпечення, підбір та підготовка судово-експертних кадрів» [388, с. 12]. Авторка також під судово-експертною діяльністю розуміє проведення експертиз з належним забезпеченням: науково-методичним, інформаційним, організаційним й кадровим.

Висловлені думки науковців досить повно відображають зміст експертного забезпечення судово-експертної діяльності. Однак не можна погодитись з включенням видів забезпечення у зміст експертної діяльності. На наш погляд, змістом експертної діяльності є пізнання певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою отримання нової інформації про них. Тому правове та кадрове забезпечення не може бути складовими самої експертної діяльності, але є необхідними для її здійснення. Правове забезпечення будь-якої діяльності у суспільстві є законотворчим процесом. Рішення щодо прийняття законодавчих актів, що стосуються експертної діяльності повинні обговорюватись серед судових експертів та ухвалюватись з урахуванням їх пропозицій. Безумовно, експерти беруть участь у розробці законів, науково та практично обґрунтовують їх доцільність, але ця діяльність не є основною для них.

Що стосується підготовки кадрів, то з участю представників експертних установ повинні бути сформульовані освітньо-кваліфікаційні характеристики, що висуваються до майбутніх судових експертів. Підготовка самих експертів є частиною педагогічного процесу, яким мають займатись не експертні установи, а спеціалізовані навчальні заклади, які на сьогодні існують у Міністерстві внутрішніх справ (Науково-дослідний інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ і Донецький юридичний інститут). Навіть організація професійно-педагогічної підготовки працівників експертної служби не відноситься до експертної діяльності, а наукові розробки у цьому напрямку не є завданнями вчених-криміналістів, а стосуються наукової спеціальності 13.00.04. – теорія і методика професійної освіти. Серед останніх наукових досягнень у цьому напрямку можна зазначити кандидатську дисертацію С.О. Шевцова [491]. Правове та кадрове забезпечення експертної діяльності відіграє велике значення у розслідуванні злочинів, і хоча, на наш погляд, не є складовою експертної діяльності, буде нами розглянуто, як складова цілісної концепції експертного забезпечення досудового розслідування.

Організаційне забезпечення є структурним елементом експертної діяльності, який базується на наукових засадах теорії управління. Але ця складова відноситься до загальної організації проведення експертизи в експертних підрозділах та організації проведення окремої експертизи судовим експертом. На нашу думку, не відносяться до експертної діяльності дії слідчого щодо організації призначення експертизи та забезпеченню проведення судових експертиз і діяльність уповноважених органів державної влади, що здійснюють функції управління судово-експертною діяльністю.

Науково-методичне забезпечення дійсно є складовою судово-експертної діяльності, тому що процес дослідження базується на наукових методах і методиках, має творчий характер та є підґрунтям для наукових розробок в галузі судової експертизи і вдосконалення експертних методик. Науково-методичне забезпечення експертної діяльності є основною функцією судової експертології як науки.

Розглянувши поняття «забезпечення» в юридичній науці, його види, поняття «експертної діяльності» можна зробити певні виснов-

ки. Поняття «експертне забезпечення» значно ширше, ніж «експертна діяльність» та включає зазначені вище види діяльності. Експертне забезпечення потрібно розглядати безпосередньо як діяльність, направлену на вирішення завдань кримінального судочинства, та як окрему наукову теорію, що містить певну систему знань щодо ефективного використання засобів та методів такої діяльності. Отже під експертним забезпеченням досудового розслідування потрібно розуміти окреме вчення, що є системою наукових положень та рекомендацій щодо оптимального комплексу дій з постачання суб'єктам судово-експертної діяльності необхідних науково-методичних, правових, матеріально-технічних, інформаційних, організаційних, кадрових та інших ресурсів для вирішення покладених на них завдань.

1.2. Історія розвитку експертних установ

Виникнення будь-якого виду людської діяльності обумовлено потребами суспільства у використанні її результатів. З появою більшої потреби людей у результатах діяльності, вона розширюється, вдосконалюються засоби та методи її забезпечення. Розширення певного роду діяльності людини обумовлює накопиченню окремих практичних знань, що сприяють її розвитку. Згодом практичні знання узагальнюються та перетворюються в теоретичні, що створюють галузі наук, які в свою чергу забезпечують цю діяльність. Таким чином проходить становлення та розвиток будь-якого виду людської діяльності, в тому числі й експертної, а також засоби її забезпечення.

Становлення судово-експертної діяльності тісно пов'язано з розвитком багатьох юридичних, технічних, природознавчих та інших наук. Перш за все, історію судово-експертної діяльності та експертних установ пов'язують з розвитком науки криміналістики, початок існування якої пов'язують з виданням книги Г. Гроса «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» [116]. Саме вченими-криміналістами досліджено основні етапи становлення та розвитку системи експертних установ, що здійснюють експертну діяльність в Україні. Великий вклад в дослідження зазначених питань внесли відомі українські та вчені-криміналісти ближ-

нього зарубіжжя – Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.В. Іщенко, І.Ф. Крилов, В.К. Лисиченко, В.М. Малишев, А.І. Міронов, І.В. Сабуров, М.В. Салтевський, О.П. Сапун, М.Я. Сегай, С.І. Тихенко, М.Л. Цимбал [35; 36; 43; 76; 78; 163; 164; 224; 235; 236; 263; 398; 400; 449; 450; 451; 479] та інші. Дослідження історії експертних установ не припиняються на сучасному етапі розвитку криміналістики. Останнім часом цим проблемам приділено увагу в роботах М.Ю. Будзієвського, В.В. Ковальнової, А.В. Кофанова, І.П. Красюка В.В. Семенова, Г.О. Стрілець, В.В. Юсупова та інших [66; 184; 207; 210; 414; 436; 515; 516].

Рівень розвитку науки і техніки будь-якої країни обумовлений також соціально-політичними процесами, що в ній відбуваються. Становлення експертних установ в Україні проходило в основному за складних часів соціалістичної епохи та війн за недостатнього матеріального забезпечення, що, безумовно, негативно впливало на ці процеси.

Історія зародження кримінального судочинства, використання при розслідуванні спеціальних знань, окремі факти та події, що відбувалися під час становлення і розвитку експертних установ царської Росії, колишнього СРСР та незалежної України водночас з розвитком криміналістики як науки достатньо висвітлено в означених вище наукових працях. Докладно не описуючи вже відомі історичні факти, спробуємо, в контексті дослідження, виокремити етапи становлення експертних установ, що забезпечують проведення досудового розслідування і дослідити генезу виконуваних ними завдань. Зазначене, як було відмічено, неможливо зробити без аналізу наукових розробок в галузі криміналістики, відповідних досягнень технічних наук, економічного та політичного стану нашої країни.

Будь-яка наука або вид діяльності проходить в своєму розвитку певні етапи становлення. У відношенні до криміналістики автори підручника за редакцією Р.С. Белкін визначають 4 етапи: консолідація криміналістичних знань (середина ХІХ – початок ХХ ст.), період між світовими війнами, етап формування окремих криміналістичних теорій (1940-1960-ті рр.), сучасний етап розвитку криміналістики [3, с. 1-30]. Водночас, становлення експертних установ вони пов'язують з цими етапами лише частково. М.В. Салтевський та Н.І. Клименко виділяють три етапи зародження та становлення спеціальних знань в практиці розслідування злочинів: перший

пов'язаний з розвитком криміналістичних знань і створенням перших експертних закладів (початок – 30-ті роки ХХ століття), другий пов'язаний з відбудовою зруйнованого господарства України у складі колишнього СРСР, проведення нової економічної політики (1930-ті рр. – закінчення Другої світової війни), третій починається після Другої світової війни відновленням діяльності інститутів судових експертиз [396, с. 51-54; 173, с. 35-40]. У даній періодизації вже чітко простежується зв'язок криміналістики та судової експертології зі становленням експертних установ в Україні. Виключно етапи формування системи судово-експертних установ в Україні розглядає у своєму дисертаційному дослідженні Г.О. Стрілець: перший етап (1914 по 1917 рр.) – створення і діяльність Київського та Одеського кабінетів науково-судової експертизи – перших в Україні багатопрофільних судово-експертних установ; другий етап (1918-1925 рр.) – боротьба за виживання і законодавча регламентація перших в Україні Київського та Одеського кабінетів науково-судової експертизи та створення у 1923 р. третьої в Україні судово-експертної установи – Харківського кабінету науково-судової експертизи; у 1922 р. була організована науково-технічна служба МВС, що стало початком створення системи судово-експертних установ у системі МВС України; третій етап (1925 по 1941 рр.) – реорганізація перших судово-експертних установ в Україні – Київського, Одеського та Харківського кабінетів науково-судової експертизи у Інститути науково-судової експертизи та розвиток їх судово-експертної і наукової роботи; четвертий етап (1944 по 1990 рр.) – формування поряд із існуючими судово-експертними установами МЮ, судово-експертних установ у системі МОЗ України – Бюро судово-медичної експертизи; п'ятий етап (від 1991 р.) – період інтенсивного реформування судово-експертних установ в Україні, розвитку та вдосконалення напрямків їх діяльності [436, с. 9-10].

З останньою періодизацією ми можемо погодитись лише частково. На нашу думку, другий і третій етапи зазначеної схеми принципово не відрізняються. Реорганізація Київського, Одеського та Харківського кабінетів науково-судової експертизи у Інститути науково-судової експертизи, згідно ствердженням більшості науковців пройшла з 25 квітня 1925 р. (відповідно до виданого Раднаркомом УРСР «Положення про кабінети науково-судової експертизи») по жовтень 1925 р., тобто протягом п'яти місяців. Зрозуміло, що за

такий короткий строк принципів зміни відбутися не могли, а фактично змінилася лише назва установи. Доречі, у дослідження вчених нами не було знайдено офіційного документу, що підтверджував перейменування означених установ. Початок останнього періоду, зазначеного Г.О. Стрілець – 1991 р. – характеризувався розпадом СРСР, відокремленням України у незалежну державу та спадом економіки, обумовленого розривом налагоджених роками зв'язків, в тому числі у сфері боротьби зі злочинністю, недостатністю фінансування всіх галузей економіки, початком налагодження ринкових відносин. У цей період, який, на нашу думку, існував до 1997 р. інтенсивного реформування судово-експертних установ в Україні та їх розвитку, на жаль, не відбувалось.

Отже, на підставі аналізу думок науковців щодо етапів розвитку криміналістики та експертних установ, маємо визначити такі чотири етапи їх становлення: перший – дореволюційний етап створення умов для утворення експертних установ та їх поява (1864-1917 рр.); другий – етап розвитку експертних установ між двома світовими війнами (1918-1941 рр.); третій – етап відродження експертних установ та інтенсифікація їх діяльності (1943-1995 рр.); четвертий – сучасний етап розвитку експертних установ на теоретичній основі судової експертології та новітніх досягненнях науки, техніки та інформаційних технологій (1995 р. і дотепер).

Надамо коротку характеристику кожного з визначених нами етапів.

Початком першого етапу, на нашу думку, потрібно вважати 1864 р. з введенням на території Російської імперії судової реформи, яка стала поштовхом для активного впровадження наукових досліджень, передусім у хімії та судовій медицині, у практику боротьби зі злочинністю. Судовою реформою 1864 р. збільшувалось коло осіб, яким доручалося здійснювати експертизи. На початку двадцятого століття І.Я. Фойницький ввів поняття «обізнаних» осіб, які «залучені до слідства чи суду для спостереження та встановлення обставин, пізнання яких припускає спеціальні відомості в науці, мистецтві, ремеслі чи іншій галузі знань, та надання суду про такі обставини свого висновку або думки, до якого вони приходять на підставі спеціальних відомостей, якими володіють» [469, с. 284]. Зазначений термін також вживався у західних країнах. У книзі Г. Гроса «Керівництво для судових слідчих як система криміналісти-

ки» п'ята глава під назвою «Про осіб обізнаних» присвячена ролі обізнаних осіб і їх діяльності у кримінальному судочинстві [116, с. 184-338]. Згідно ст. 326 Статуту кримінального судочинства як обізнані особи могли бути запрошені лікарі, фармацевти, професори, учителі, техніки, художники, ремісники, скарбники та інші особи, які мали спеціальні знання і особливий досвід [468]. Як експертів з порівняння підписів і почерку дозволялося залучати також чинів поліцейських управлінь. До судово-медичних експертиз слідчі на місцях найчастіше залучали лікарські управи. Уже в 60-70-х роках ХІХ ст. майже всі вони мали штатних експертів, у розпорядженні яких було необхідне обладнання. До справи про підробку грошових знаків та інших цінних паперів як судово-експертний заклад періодично залучали Експедицію виготовлення державних паперів, що випускала паперові грошові знаки, облігації тощо. Якщо виникали вузькоспеціальні питання з біології та інших наук, слідчі й судові органи зверталися до Центральної хімічної лабораторії Міністерства фінансів, де здійснювались експертизи, пов'язані з дослідженням різних рідин: спирту, одеколону, мастил, політури тощо. Технічну експертизу документів, фірмових знаків і знаків клеймування здійснювали Мануфактурна рада Міністерства фінансів та Єдина медична рада при медичному департаменті Міністерства внутрішніх справ. Українські вчені одними з перших почали здійснювати судово-медичні дослідження слідів крові. Піонером у цьому напрямку був Харківський університет, у якому ще в 1866 р. Ф. Ган захистив докторську дисертацію, присвячену судово-медичним дослідженням слідів крові, а в 1893 р. приват-доцент С. Дворніченко написав дисертаційне дослідження на тему «До питання про відміну крові людини від крові ссавців тварин у судово-медичному відношенні» [211, с. 96].

Слід звернути увагу, що налагоджену систему закладів дореволюційної Росії становили кримінально-реєстраційні підрозділи поліції. Вперше на Україні так звану «антропометричну станцію», було створено у 1892 р. в Одесі. Основна її функція полягала в реєстрації й ототожненні злочинців за допомогою антропометричних вимірювань за А. Бертильоном. Наприкінці 1901 р. антропометричний кабінет було організовано у Києві при розшукній частині міської поліції. За перший рік роботи кабінету, тобто протягом 1902 р., антропометричне вимірювання було застосоване до 2787 затрима-

них осіб (1563 чоловіків і 1224 жінок), а в 1903 р. – до 3687 осіб (2265 чоловіків та 1422 жінок) [211, с. 114].

Департамент поліції докладав багато зусиль до розширення мережі антропометричних кабінетів, але централізованого обліку за лінією розшукної поліції у масштабах імперії до 1908 р. не існувало. Це сталося після створення в усіх губернських і найбільших повітових містах розшукних відділень, які згідно із законом від 6 липня 1908 р. поділялися на чотири розряди. В Україні вони існували в Києві, Одесі, Харкові (I розряд); Катеринославі, Єлисаветграді, Миколаєві (II розряд); Житомирі, Кам'янці-Подільському, Полтаві, Кременчуці, Бердичеві, Херсоні, Сімферополі, Керчі, Новоросійську (III розряд) і Чернігові (IV розряд) [211, с. 115]. При розшукних відділеннях були утворені довідково-реєстраційні бюро, до основних завдань яких входило: реєстрація злочинців, встановлення особи, видача довідок про судимість і розшук винних осіб. Такі бюро, на наш погляд, можна також вважати прообразами експертних відділень при райвідділах внутрішніх справ, тому що до їх компетенції належало також здійснення криміналістичних експертиз: дослідження речових доказів, технічних досліджень документів, експертиз почерків тощо. Хоча штати довідково-реєстраційних бюро розшукних відділень склалися лише з чиновника, який завідував реєстрацією злочинців і листуванням з розшуків та наглядів, та фотографа, у своїй діяльності вони застосовували антропометрію, дактилоскопію, судову фотографію та словесний портрет для реєстрації злочинців.

Виникнення та розвиток судової фотографії пов'язані з діяльністю видатного вченого Є.Ф. Буринського, який у 1889 р. заснував першу судово-фотографічну лабораторію. В Україні перше поліцейське фотографічне ательє, організоване з метою виготовлення фотокарток осіб та приєднання їх до поліцейських справ, з'явилося в 1864 р. у м. Бобринці Кіровоградської області. До складу зазначених вище довідково-реєстраційних бюро також входив фотосалон з антропометричним і дактилоскопічним кабінетом. У картковій реєстратурі зберігались реєстраційні картки злочинців з фотокартками, їх антропометричні дані, при отриманні яких застосовувалася методика опису прикмет злочинців за системою словесного портрету, дактилоскопічні характеристики, дані про судимість і відомості про утримуваних у місцевих в'язницях, відомості за поточними на-

глядами; альбоми злочинців та інших підозрілих осіб, колекція почерків, злодійських інструментів тощо [211, с. 99].

Процедура кримінальної реєстрації була надто складною. Тільки в основній реєстраційній картці значилося 120 пунктів, які необхідно було заповнити. Тому департамент поліції, здійснюючи в 1913 р. реформу у сфері кримінального розшуку, спростив кримінальну реєстрацію. Класифікацію злочинців за словесним портретом замінили дактилоскопічною реєстрацією, а антропометрію залишили тільки для впізнання рецидивістів, зареєстрованих у розшукних відділеннях до 1908 р.

Організацію й діяльність реєстраційних бюро регламентували «Окрема інструкція» – доповнення до циркуляру департаменту поліції від 29 грудня 1906 р. за № 1 та «Інструкція чинам розшукної поліції» 1910 р., які були обов'язковим керівництвом з реєстрації злочинців. В останній, зокрема, зазначалося, що всі чини розшукних відділень мають бути ознайомлені із судово-поліцейською фотографією, дактилоскопією та антропометрією, фіксуванням слідів гіпсом. Для цього кожна особа, яка влаштовувалася на службу до розшукної поліції, зобов'язувалася пройти спеціальні практичні заняття.

Впровадження новітніх методів в практичну діяльність поліції з розслідування злочинів пов'язано з особою колезького секретаря Г. Рудого, який у серпні 1901 р. очолив розшукну поліцію Києва. Ім'я цього українського криміналіста-практика донедавна залишалося невідомим, незважаючи на його значний внесок у розвиток української криміналістики. Через місяць після призначення він виїхав у закордонне відрядження, під час якого відвідав провідні країни західної Європи. Після повернення із закордонного відрядження, де він ознайомився з сучасними досягненнями криміналістики Г. Рудий почав втілювати їх у роботу поліції. Саме до його заслуг відносять створення першої «слідчої валізи», яку почали використовувати для виявлення та вилучення слідів під час огляду місця події. Як переконаний прихильник нового методу ідентифікації, Г. Рудий організував при розшукній поліції дактилоскопічний відділ, який почав діяти з 1 січня 1904 р. Діяльність дактилоскопічних кабінетів регламентувалася спеціальною інструкцією, розробленою департаментом поліції у вересні 1910 р. У ній зазначалось властивості потожирових відбитків пальців, на яких поверхнях вони найчастіше

зберігаються, як їх виявляти та фотографувати; надавалися вказівки щодо порівняння відбитків, тобто дактилоскопічної експертизи, яку повинні були здійснювати завідувачі дактилоскопічної реєстрації.

Варто зазначити також ще один напрямок розвитку київської розшукової поліції – криміналістичну одорологію. Аналізуючи літературу з історії криміналістики, можна зазначити, що її початок треба вести з грудня 1904 р., коли київська поліція закупила в Німецькому місті Швелмі чотирьох собак-шукачів породи вівчарки. Для їх навчання було виділено дресирувальника, який пройшов спеціальні курси у Німеччині. На початку 1905 р. при Київській міській поліції було створено розплідник службових собак-шукачів.

У 1905 р. за розпорядженням київського поліцмейстера було видано «Звіт про діяльність розшукового відділення київської міської поліції за 1902, 1903 і 1904 рр.», автором якого був Г. Рудий. За обсягом і змістом звіт Г. Рудого більше нагадує наукову працю, ніж службовий документ. Складається він з 12 глав, де крім питань організації й діяльності розшукового відділення розглядаються випадки підпалювання, конокрадства, бродяжництва, жебрацтва, проституції, підпільної адвокатури та інші злочини, а також чинники, що заважають успішній боротьбі зі злочинністю. Важливе місце у звіті посідає проект організації дактилоскопічних бюро в Російській імперії, підготовлений автором і направлений керівництву київської поліції наприкінці 1903 р. [211, с. 104]. Цінність праці Г. Рудого полягає в внесенні певних змін до наявних у науковій літературі тверджень стосовно окремих питань історії української криміналістики. Посилаючись на це джерело, можна впевнено говорити, що перше у Російській імперії дактилоскопічне бюро було організоване в Києві в січні 1904 р. і чини київської розшукової поліції першими для розкриття злочинів використовували валізу слідчого та службово-розшукових собак.

Розглядаючи становлення та розвиток поліцейських експертних закладів, потрібно звернути увагу на установи, що слугували базою для виникнення на сучасному етапі експертних закладів Міністерства юстиції. Цим історичним фактам в літературі приділено достатньо уваги, тому коротко зазначимо лише основні з них.

Перші кабінети науково-судових експертиз з'явилися у Москві, Києві та Одесі протягом 1912-1924 рр. Експертна діяльність цих кабінетів була достатньо широкою. Згідно із законами від 28 липня

1912 р. і 4 липня 1913 р. кабінети науково-судових експертиз призначалися для досліджень у кримінальних і цивільних справах за допомогою фотографії, дактилоскопії, хімічного й мікроскопічного аналізів та інших прийомів, за винятком досліджень, які здійснювали лікарські відділення губернських правлінь, а також для сприяння в особливо важливих випадках слідчій владі у виявленні винних і з'ясуванні злочинів або встановленні невинності підозрюваного. Діяльність кабінетів регламентувала спеціальна інструкція. До функцій керівника та його помічника входило дослідження, складання висновків про експертизу, вирішення технічних питань у судових засіданнях, виїзд на місце вчинення чи виявлення злочинів для фотографування та участі в огляді місцевості, трупів, зломів і слідів. Структурно кабінети склалися з трьох відділів: фотографічного, кримінально-технічного та хімічного. У фотографічному відділі застосовувалася метрична, репродукційна, проекційна фотографія, мікрофотографія та фотографія в ультрафіолетових променях.

Київський кабінет науково-судових експертиз, утворений у лютому 1914 р., очолив один із засновників радянської криміналістики С.М. Потапов. Він залучив до роботи в новому закладі відомих представників природничих наук приват-доцентів Київського університету В.І. Фаворського та М.О. Петрова. В Одесі керівником відкритого у квітні 1914 р. кабінету науково-судових експертиз став учений-криміналіст М.П. Макаренко.

Свідчень про дореволюційну діяльність Київського та Одеського кабінетів науково-судових експертиз збереглося мало, більшість матеріалів втрачено під час громадянської війни. З опублікованих звітів відомо, що в середньому за рік у кабінетах здійснювалося майже 300 різноманітних експертиз. Наприклад, в Одеському кабінеті за три роки роботи було здійснено 738 експертиз: у 1914 р. – 215, у 1915 – 279, у 1916 р. – 244. Дослідження розподілялися так: порівняння почерків – 346, інші дослідження документів – 122, дактилоскопія – 38, дослідження волосся, сперми та крові – 43, хімічні – 122, інші види дослідження – 67 [515, с. 146]. На жаль, перші кабінети науково-судової експертизи під час революції 1917 р. та громадянської війни практично припинили свою діяльність, але саме на їх базі у подальшому виникли науково-дослідні інститути судової експертизи Міністерства юстиції України.

Другий період історії розвитку експертних установ в Україні починається з 1918 р. Після революції були знищено поліцейські установи, дактилоскопічне бюро і фотографічні лабораторії, що працювали при розшукових відділеннях поліції. Однак необхідність криміналістичного та експертного забезпечення розслідування злочинів виникла з початком створення слідчих і судових органів. Виникнення експертних установ в ОВС тісно пов'язане з організацією і діяльністю карного розшуку. 5 жовтня 1918 р. було прийняте Положення «Про організацію відділів карного розшуку». У першій же доповідній записці на ім'я завідуючого Головним управлінням радянської робоче-селянської міліції начальник Центррозшуку повідомив, що після революції майже скрізь ліквідовані кабінети науково-судової експертизи, в багатьох колишніх розшукових відділеннях знищений реєстраційний матеріал. Тому необхідно було в найкоротші терміни поставити справу на наукову основу, створити кадри досвідчених співробітників [398, с.10-15].

Днем заснування експертних підрозділів ОВС вважають 1 березня 1919 р., коли при Центррозшуку був створений і почав діяти кабінет науково-судової експертизи, завідуючим якого був призначений П.С. Семеновський. У його функції входили: 1) організація наукової експертизи на місцях; 2) консультації співробітників карного розшуку з найбільш складних питань, що вимагають спеціальних знань; 3) проведення криміналістичних експертиз; 4) надання допомоги співробітниками кабінету безпосередньо на місці події [263, с. 140].

3 квітня 1920 р. Рада Народних Комісарів УСРР прийняла «Положення про організацію відділів карного розшуку», яке закріпило в Україні організаційно-правову форму побудови апарату карного розшуку. Тепер він був складовою міліції і переходив у підпорядкування НКВС. Було створено єдине Центральне слідчо-розшукове Управління, а при ньому – відділ науково-судової експертизи з науково-показовим музеєм і бібліотекою. У завдання відділу входило проведення різного роду експертиз.

Центральне слідчо-розшукове Управління виконувало велику організаційну роботу з розбудови місцевих розшукових установ і налагодження їх практичної діяльності. Було видано Інструкцію з дактилоскопії та реєстрації злочинного елемента, Інструкцію про порядок здійснення обшуків, дізнання, вилучення речових доказів

та арешт винних, таблиці категорій злочинного елемента за видами злочинів. Інструкції про роботу реєстраційних бюро складали місцеві підрозділи. Осіб реєстрували, описуючи їх за ознаками зовнішності з подальшим створенням картотек за алфавітом. Центральне слідчо-розшукове Управління запровадило також інші способи реєстрації, зокрема дактилоскопічний і антропометричний за методом А. Бертильона. Інструкцією, що надійшла з центру, передбачалося вимірювання 11 ознак злочинця. Українські фахівці запропонували вимірювати ще одну ознаку – ширину щелепної дуги, яку потім було внесено в інструкцію Центру [211, с. 101].

Після реорганізації Центрального слідчо-розшукового Управління наказом від 2 квітня 1921 р. № 44 на базі кабінету науково-судової експертизи був створений перший Науково-технічний підвідділ, велику роль у становленні якого відіграв один з засновників криміналістики професор В.Л. Русецький.

Доктор фотографії та фототехніки, професор В.Л. Русецький у 1918-1919 рр. очолював кафедру судово-фотографічної експертизи у Вищому інституті фотографії та фототехніки. У 1920 р. йому було запропоновано посаду експерта-консультанта у науково-технічному відділі карного розшуку. Працюючи на цій посаді, він проводить експертизи документів, грошових знаків, хімічні дослідження. Ще у травні 1920 р. керівництво Центральне слідчо-розшукове Управління пропонувало В.Л. Русецькому зайнятись організацією судово-фотографічної справи у підрозділах міліції. Але робота на посаді голови Московського комітету фотографії та фототехніки та члена колегії Всеросійського фотокомітету не дозволила йому обійняти запропоновану посаду. Згодом його призначають завідувачем першої державної фабрики фотопластинок. Паралельно з цим він читає курс лекцій у Вищій аерофотограметричній школі Повітряного флоту республіки.

У грудні 1921 р. І.А. Візнер, начальник Центрального слідчо-розшукового Управління, пропонує В.Л. Русецькому перейти на постійне місце роботи до НКВС. 15 січня 1922 р. його було зараховано у штат карного розшуку начальником науково-технічного підвідділу. Перебуваючи на цій посаді, він вживає заходів щодо розширення підвідділу, підбору кваліфікованих кадрів. 2 травня 1922 р. з ініціативи В.Л. Русецького підвідділ перетворюється в науково-технічний відділ під його керівництвом. До середини 1923 р. із ма-

ленького підвідділу, в штаті якого перебувало всього кілька співробітників, В.Л. Русецький зумів створити енергійний, творчий колектив. Основними завданнями відділу було: застосування в карно-розшуковій роботі наукових методів і спеціально-технічних знань реєстрації злочинців, статистичний облік злочинності і боротьби з нею, збирання і систематизація довідкового і наглядного матеріалу, організація та інструктування цих галузей роботи на місцях.

Рішення невідкладних завдань, що стоять перед науково-технічним відділом в боротьбі зі злочинністю, надання наукової, технічної і практичної допомоги правоохоронним органам необхідних консультацій, проведенні складних експертиз, з подальшим розвитком і вдосконаленням науково-технічної служби в апаратах карного розшуку вимагало створення кабінету науково-технічної експертизи, що і було зроблено Наказом від 13 серпня 1923 р. НКВС РРФСР № 107 [263, с. 31]. Кабінет входив до складу науково-технічного відділу і завданнями мав: 1) проведення експертиз у кримінальних справах; 2) розробку наукових методів розкриття злочинів; 3) підготовку навчальної літератури для навчання працівників карного розшуку; 4) виїзд в губернські підрозділи карного розшуку для впровадження на місцях науково-технічної роботи; 5) спостереження за розвитком криміналістичної техніки за кордоном; 6) поповнення експонатами Центрального криміналістичного музею і надання допомоги в організації музеїв на місцях [263, с. 35]. Кабінет науково-технічної експертизи у вересні 1922 р. очолив видатний криміналіст С.М. Потапов. Ним була створена лабораторія для проведення криміналістичних експертиз. В штаті науково-технічного відділу було три підвідділи: реєстраційно-дактилоскопічний, очолюваний П.С. Семеновським; експертний, начальником якого був С.М. Потапов, статистичний.

По всій території України, практично при всіх обласних і губернських апаратах карного розшуку в цей період часу також були створені науково-технічні кабінети. Злочинців розшукували здебільшого за словесним портретом, згідно з прийнятою Інструкцією про складання словесного портрета, рекомендованими правилами фотографування злочинців і трупів сигналетичним методом. Таким чином, ще до входження України до складу СРСР на її території було передбачено три види реєстрації злочинців: за алфавітом, фотографічний і дактилоскопічний. Створювалися відповідні картоте-

ки, альбоми, колекції розшукуваних злочинців, злодіїв-рецидивістів. Крадіжки реєструвалися за способом вчинення, створювалися картотеки за прізвиськами тощо. У 1922 р. губернські відділи розшуку були обладнані засобами дактилоскопіювання та фотографування. В Україні було сформовано єдину дактилоскопічну десятипальцеву картотеку, де картки класифікували за основною й додатковою формулою Гальтона-Генрі. У 1923 р. запроваджено реєстрацію всіх покараних позбавленням волі та примусовою працею.

Методика використання дактилоскопічного обліку була такою. Агент карного розшуку районної ланки під час затримання злочинця дактилоскопіював його (виготовляв дві дактилокартки), а начальник відділу надсилав їх до губернського реєстраційного бюро. Там фахівець з дактилоскопії виводив формулу і перевіряв її за картотекою. Протокол разом із примірником дактилокартки надсилали адресату. Якщо у картотеці не було потрібної інформації, то надіслану картку додавали до картотеки губернського відділу розшуку, а другий примірник з отриманою формулою повертали в район для формування місцевої картотеки. Ідентифікацію за дактилоскопічною картотекою здійснював досвідчений дактилоскопіст, який і складав протокол упізнання [263, с. 34]. Нині цю операцію виконує експерт-криміналіст за дорученням слідчого чи оперативного працівника та складає висновок експерта чи довідку відповідно.

Не слід забувати, що організація перших експертних підрозділів ОВС відбувалась у важкі для країни часи. Брак фінансування призводив до недостатнього матеріально-технічного та кадрового забезпечення науково-технічних відділів. На початку 1927 р. із 40 округів, утворених після чергової адміністративної реформи, лише в 16-ти дактилоскопічна реєстрація проводилася повністю, у 15-ти – частково, а в 9-ти взагалі була відсутня [210, с. 6].

Ситуація почала покращуватись у 1930 р. Розширюється мережа науково-технічних відділень ОВС, активно розвивається науково-дослідна робота, удосконалюється експертна практика, на системну основу переводиться процес підготовки експертів-криміналістів. Штатами міських відділів міліції вводяться посади дактилоскопів-фотографів у всіх містах, де були виправно-трудова установи, а також у містах Запоріжжя, Зінов'євську, Кременчуку,

Луганську, Маріуполі, Миколаєві, Полтаві, Сталіні, Бердичеві, Вінниці, Дмитрівську, Житомирі, Сумах, Херсоні, Артемівську, Кам'янець-Подільському, Мелітополі, Чернігові, Черкасах. У травні 1931 р. ухвалюється рішення про створення науково-технічних відділень в обласних центрах і оперативних секторах УРСР. У 1932 р. на законодавчому рівні їм надається право проведення науково-технічних експертиз. У 1940 р. науково-технічну службу виведено з підпорядкування карного розшуку і передано до штатів спецвідділів Головного управління міліції та місцевих управлінь міліції. У системі НКВС СРСР функціонувало 30 науково-технічних відділень і груп, в яких працювало від двох до п'яти експертів, не враховуючи фотографа та іншого технічного персоналу. Усі науково-технічні підрозділи міліції Радянського Союзу нараховували 88 науково-технічних експертів. Майже третина експертів-криміналістів працювали в Україні. У 1940 р. науково-технічні підрозділи України були представлені трьома науково-технічними відділеннями, які функціонували на центральному рівні та у Харківській і Львівській областях, а також шістьма науково-технічними групами у Ворошиловградській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Одеській, Полтавській областях. Загальна чисельність науково-технічної служби міліції України становила 28 осіб [210, с. 7].

Поряд з експертною службою ОВС розвивались і судово-експертні установи Міністерства юстиції, історія діяльності яких починається з прийняттям 10 липня 1923 р. Радою Народних Комісарів УРСР «Положення про обласні кабінети науково-судової експертизи», у якому вказувалося: «для проведення різного роду науково-технічних досліджень по судових справах засновуються в містах Києві, Харкові і Одесі обласні кабінети науково-судової експертизи» [518, с. 5]. На стадії свого становлення основним завданням експертних установ Міністерства юстиції УРСР було надання допомоги в проведенні експертиз по матеріалах, що надходили від правоохоронних органів. Науково-дослідна робота на етапі свого становлення в цих установах не велась. 23 жовтня 1925 р. на другій сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету IX скликання Рада Народних Комісарів УРСР затвердила нове положення про кабінети науково-судової експертизи. У цьому ж році Київський, Харківський і Одеські кабінети науково-судової експертизи були реорганізовані в інститути науково-судової експертизи.

В той час в них працювали видатні вчені, які зробили величезний внесок в розвиток вітчизняної науки криміналістики: професори В.І. Фаворський, М.А. Петров (Київський інститут); М.С. Бокаріус і М.М. Бокаріус (Харківський); М.П. Макаренко і С.М. Матвеев (Одеський). Діяльність експертних підрозділів юстиції тісно перепліталась з діяльністю підрозділів внутрішніх справ у техніко-криміналістичному забезпеченні розслідування кримінальних справ, науковій діяльності на позитивно впливала на розвиток експертної діяльності в Україні.

Третій етап розвитку експертних закладів ОВС починається під час Другої світової війни зі звільнення території України від німецько-фашистських загарбників. Вже у листопаді 1943 р. експерти-криміналісти приступають до виконання своїх обов'язків у визволеному Києві. У березні 1944 р. були організовані науково-технічні апарати міліції у містах Харкові, Дніпропетровську, Полтаві і Житомирі, Львові, Одесі, Миколаєві, Чернівцях і Сумах.

Після закінчення війни починається відродження науково-технічних апаратів органів внутрішніх справ. У січні 1946 р. у складі оперативного відділу Управління МВС УРСР утворено науково-технічне відділення, яке у серпні 1948 р. перетворюється у відділ, що складався з відділення криміналістичних досліджень, організаційно-методичного і хіміко-біологічного відділень. У 1949 р. криміналістичні підрозділи міліції функціонували вже в усіх областях України, підвищується їх роль у розкритті злочинів, збільшується обсяг роботи. Так, якщо у 1944 р. експертами міліції було виконано 324 криміналістичних дослідження, то на кінець 1948 р. – 2609 [210, с. 8]. У 1950-1960-і рр. науково-технічна служба продовжує розбудовуватися. У Донецькій, Одеській, Львівській областях науково-технічні відділення реорганізуються у відділи. Вперше вводяться посади експертів у міськрайорганах Кривого Рога, Макіївки, Ялти, Севастополя, інших міст. Відкриваються хімічні лабораторії в науково-технічних відділах Одеської, Ворошиловградської, Кримської, Дніпропетровської, Харківської областей, біологічні – у м. Ворошиловграді й м. Одесі.

У травні 1970 р. науково-технічні відділи входять в склад утвореного оперативно-технічного управління. На той час в Україні функціонувало 30 оперативно-технічних відділів та відділень та 87 криміналістичних лабораторій із загальною штатною чисельністю

експертного складу, разом із керівним, 264 особи. Незважаючи на малочисельність, криміналістичні підрозділи надають відчутну допомогу оперативно-слідчим підрозділам у розкритті злочинів. У 1970 р. ними проведено 21,4 тис. досліджень і понад 16 тис. оглядів місць подій, забезпечено експертне супроводження 15,8 тис. кримінальних справ. За допомогою картотеки відбитків пальців рук і колекції стріляних гільз розкрито 968 злочинів [210, с. 9]. До обов'язків підрозділів також входить підготовка експертних кадрів. Серед 20-ти територіальних криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ Радянського Союзу, яким дозволялося проводити підготовку експертів, 8 функціонували в Україні: у Ворошиловградській, Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Кримській, Львівській, Одеській, Харківській областях.

У 1981 р. оперативно-технічне управління МВС УРСР розформовується. Утворюється самостійне Експертно-криміналістичне управління МВС УРСР та відповідні відділи на місцях. У 1983 р. в ОВС відбувається скорочення штатів, зменшується фінансування, що впливає і на експертні підрозділи. До того ж, з цього часу значно ускладнюється криміногенна обстановка в країні. На наш погляд, аж до 1992 р. експертні підрозділи у зв'язку з цим практично не розвиваються. Однак навантаження на експертів збільшується. Крім того, у зв'язку з їх мало чисельністю, частина обов'язків, а саме використання при розслідуванні техніко-криміналістичних засобів, покладається на підрозділи дізнання та слідства. Працівники експертно-криміналістичної служби додатково мають навчати особовий склад карного розшуку, підрозділів боротьби з розкраданням соціалістичної власності, слідства та інших служб застосуванню науково-технічних засобів та методів у практичній діяльності. Проголошення незалежності України, на нашу думку, не вплинуло позитивно на розвиток експертних підрозділів. Дотримуємось позиції Є.П. Іщенка і А.А. Топоркова, що з розпадом СРСР «зруйнувалася фактично єдина система слідчих, експертних і розшукових органів, ослабнули зв'язки між криміналістами, що опинилися в різних суверенних державах, загальмувалися прикладні й теоретичні дослідження.» [161, с. 9]. Однак, зважаючи на складну криміногенну обстановку, штатна чисельність особового складу експертних підрозділів збільшилась, удосконалювалася нормативно-правова регламентація діяльності служби. Наказом МВС України від 09.03.1992 р.

№ 140 затверджено Положення про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ. У цей складний час Експертно-криміналістичне управління очолює В.С. Безребрий, під керівництвом якого удосконалюється діяльність служби відповідно до нових вимог часу. У зв'язку із погіршенням криміногенної ситуації, збільшенням кількості насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів, розвитком організованої злочинності, засобом вчинення злочинів в багатьох випадках стають вибухові пристрої, у червні 1995 р. утворюється Вибухотехнічна служба МВС України та вибухотехнічні підрозділи у семи регіональних вибухотехнічних підрозділах: Автономної Республіки Крим, Донецької, Дніпропетровської, Луганської, Львівської, Одеської, Харківської областей. А вже через два роки вибухотехнічні підрозділи загальною штатною чисельністю понад 200 працівників утворюються в усіх областях, містах Києві та Севастополі, а також на транспорті.

Четвертий період становлення експертних підрозділів починається з відродженням та розвитком економіки країни як суверенної держави, та, відповідно, розвитком експертних установ. У 1995 р. засновано Львівський та Донецький НДІСЕ, що слугувало початком розширення експертних установ МЮ України. Відкриваються філії експертних закладів у багатьох містах, а у 2002 р. починає роботу Дніпропетровський та Кримський НДІСЕ.

Розвиток та докорінна перебудова експертних підрозділів МВС у цей час пов'язана, на нашу думку, з призначенням у жовтні 1997 р. начальником Експертно-криміналістичного управління І.П. Красюка. Цей період знаменується початком кардинальних змін системи експертних закладів ОВС. Постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.1998 р. № 617 на базі Експертно-криміналістичного управління, Центру криміналістичних досліджень і Вибухотехнічної служби утворюється Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (ДНДЕКЦ) МВС України, а наказом МВС України від 12.05.1998 р. № 334 – підпорядковані йому НДЕКЦ при Головних управліннях МВС України в Криму, м. Києві та Київській області, Управліннях МВС України в областях, м. Севастополі та на транспорті. Заключним етапом реформування системи експертних закладів МВС стало утворення відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 р.

№ 988 Експертної служби МВС України до якої увійшли ДНДЕКЦ та підпорядковані йому НДЕКЦ. Цей день відзначається як День працівників експертної служби МВС України.

Починаючи з 2000 р. керівництвом НДЕКЦ проводиться цілеспрямована робота, направлена на: покращення матеріально-технічної бази експертних підрозділів, в тому числі придбання сучасної експертної техніки; вдосконалення методик проведення експертиз та розробка нових; підвищення ефективності застосування експертно-криміналістичних засобів під час проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; поліпшення умов праці співробітників експертної служби. Збільшуються можливості служби з проведення експертиз та досліджень: комп'ютерно-технічних, мистецтвознавчих, економічних, у сфері інтелектуальної власності, фоноскопичних, автотехнічних, молекулярно-генетичних тощо.

Активно розвивається міжнародна професійна співпраця. У 2002 р. ДНДЕКЦ набуває членства в Європейській мережі судово-експертних установ (ENFCI). Під патронатом цієї авторитетної міжнародної організації та Міністерства юстиції США здійснюються заходи щодо акредитації лабораторій Експертної служби за міжнародним стандартом ISO/IES 17025.

Покращується кадрове забезпечення, удосконалюється система підготовки експертних кадрів, посилюються вимоги до їх фахового рівня. Упроваджується практика атестації судових експертів у порядку підтвердження кваліфікації. За десятиріччя штатна чисельність служби збільшилась майже на третину і на початок 2010 р. становить понад 4,3 тис. посад атестованого складу. Майже 3,5 тис. працівників мають статус судового експерта. Нарощується науковий потенціал: упродовж десятиріччя за активної участі працівників територіальних підрозділів розроблено і впроваджено в експертну практику понад 240 науково-методичних розробок, 26 працівників здобули вчений ступінь кандидата наук і доктора філософії в різних галузях знань, 56 працівників беруть участь у науковій роботі на рівні дисертаційних досліджень. Штатно зміцнюються актуальні напрями судово-експертної діяльності, створюються окремі структурні підрозділи з автотехнічних, комп'ютерно-технічних досліджень, досліджень наркотичних речовин та транспортних засобів, інших, обсяги яких невпинно зростають. Сьогодні експертна служба МВС, за даними дослідження І.П. Красюка, забезпечує

майже 80 % потреб досудового і судового слідства у проведенні експертиз у кримінальних провадженнях. Щороку фахівцями проводяться понад 700 тис. експертиз і досліджень, за їх допомогою розкривається кожний другий злочин загалом кримінального напрямку [210, с. 13].

1.3. Суб'єкти експертного забезпечення досудового розслідування

Експертне забезпечення досудового розслідування обумовлено особливими цілями та завданнями, умовами здійснення, законодавчим забезпеченням та багатьма іншими чинниками, серед яких і специфічність суб'єктів цієї діяльності. Зважаючи на різноманітність видів и форм експертного забезпечення досудового розслідування питання щодо його суб'єктів в науці комплексно не розглядалось. Більшість науковців розглядають кримінально-процесуальний аспект проблеми експерта, як суб'єкта проведення експертизи або процесуальної фігури спеціаліста. Окремі автори до суб'єктів експертного забезпечення відносять окремі державні органи та посадові особи. При комплексному розгляді зазначеної проблеми думки науковців набувають дискусійного характеру, тому вважаємо дослідження цього питання досить актуальним, як у теоретичному, так й у практичному аспектах.

На думку Н.І. Клименко «суб'єктами судово-експертної діяльності є особи і органи, що призначають експертизу, судові експерти і судово-експертні заклади» [173, с. 20]. Такої ж думки дотримуються О.М. Зінін і Н.П. Майліс [149, с. 70] та автори монографії «Основи судової експертизи», називаючи два види суб'єктів судово-експертної діяльності: особи, які приймають власно-вольове рішення про призначення експертизи та її організації, та особи, які здійснюють експертне дослідження. До перших, на думку дослідників, належить суд, слідчий, прокурор, а також посадова особа чи орган, у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, до других – судові експерти, які проводять експертне дослідження, а також судово-експертні заклади, що організують і забезпечують проведення експертизи [294, с. 169-170]. З ви-

словленими думками щодо першої категорії осіб не погоджується Т.В. Аверьянова, вважаючи, що призначення експертизи є лише правовою підставою для її проведення, і ні в якому разі не впливає на сутність та сам процес експертного дослідження [8, с. 203]. Ми підтримуємо думку Т.В. Аверьянової і вважаємо, що суд, слідчий, прокурор є основними суб'єктами кримінальний процесу, які здійснюють функцію доказування. Призначення експертиз, як і прийняття будь-якого процесуального рішення є діяльністю, яка спрямована на збирання доказів і є складовою процесу доказування та безпосереднім обов'язком зазначених осіб. Тобто ця діяльність в залежності від суб'єкта є судовою, слідчою, прокурорською тощо, але не експертною.

Однак, діяльність слідчого, прокурора, судді, що полягає у збиранні матеріалів для проведення експертизи та підготовці процесуальних документів, які слугуватимуть підставою для її проведення є ні чим інакшим як процесуальним та інформаційним забезпеченням процесу дослідження. Дослідження, як і доказування, є складовою процесу пізнання. Експертне забезпеченням досудового розслідування є діяльністю з постачання суб'єктам судово-експертної діяльності необхідних засобів для вирішення покладених на них завдань, тобто може бути як пізнавальною, так й організаційною. Підготовка до призначення експертизи включає в себе як пізнавальний, так і організаційний компоненти і є складовою експертного забезпечення досудового розслідування, а слідчий, прокурор, суддя – суб'єктами цієї діяльності.

Найбільш повно, на нашу думку, охарактеризував зміст, складові частини експертного забезпечення та його суб'єктів М.Я. Сегай. У судово-експертній діяльності він виділив «чотири структурні блоки, або елементи цілісної системи, які забезпечують здійснення державної політики в галузі судової експертизи: 1) діяльність органів державної влади щодо правового забезпечення судово-експертної діяльності; 2) діяльність уповноважених органів державної влади, що здійснюють функції управління щодо кадрового, наукового, науково-методичного, фінансового забезпечення проведення судових експертиз; 3) діяльність головних суб'єктів судово-експертної діяльності, які здійснюють безпосереднє організаційне і науково-методичне забезпечення та проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах; 4) діяльність

учасників судочинства, причетних до проведення судових експертиз і використання їхніх висновків. Названі структурні блоки з притаманними їм функціями і суб'єктами тісно взаємодіють між собою і створюють єдину систему судово-експертної діяльності» [401, с. 752]. З наведеного зрозуміло, що автор веде мову саме про експертне забезпечення, хоча зазначені чотири блоки він вважає складовими судово-експертної діяльності, з чим ми не можемо погодитись, зважаючи на визначену нами різницю понять «експертного забезпечення» та «експертної діяльності».

Поділяючи думку М.Я. Сегая щодо суб'єктів експертного забезпечення, охарактеризуємо їх на наведеною схемою.

До суб'єктів першої та другої груп потрібно віднести органи державної влади, до функцій яких входить розробка та впровадження в експертну діяльність законів та підзаконних актів, що регламентують діяльність експертних установ в Україні. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність []. Здійснення експертного забезпечення правосуддя є одним із основних завдань МЮ України, яке організовує, відповідно до законодавства, експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи та координує діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи [Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : указ Президента України від 06.04. 2011 № 395/2011.– Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/395/2011>.]. Для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при МЮ України створюється Координаційна рада з проблем судової експертизи. Організуючи експертне забезпечення правосуддя, МЮ України, відповідно до покладених завдань, координує діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи. В МЮ України зазначені функції покладаються на Управління експертного забезпечення правосуддя, яке, на нашу думку, не в повному обсязі їх

виконує. Відсутність централізованого організаційно-управлінського забезпечення установ судової експертизи, в свою чергу, призводить до виникнення багаточисельних проблем, пов'язаних з координацією їх діяльності за різними напрямками.

Не можна не помітити й діяльність відповідних комітетів Верховної Ради України з підготовки нормативно-правових актів та винесення їх на розгляд. Як відомо розроблений проект Закону України «Про судово-експертну діяльність» [Про судово-експертну діяльність в Україні. Проект Закону: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/43603>] пройшов суспільне обговорення, але досі не доопрацьований і не винесений на розгляд Верховної Ради України. З іншого боку, зазначене пояснюється складною суспільно-політичною обстановкою, що склалася останнім часом в нашій країні.

Щодо третьої групи суб'єктів експертного забезпечення, то у відповідності до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. До державних спеціалізованих установ належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;

- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;

- експертні служби: Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [375].

Охарактеризуємо зазначених суб'єктів відповідно покладених на них завдань та виконуваних функцій.

До сфери управління Міністерства юстиції належить вісім науково-дослідних установ судових експертиз до складу яких входять дванадцять відділень, а саме: Київський НДІСЕ (відділення у містах Вінниця, Тернопіль, Черкаси, Чернігів, Житомир, Хмельницький); Харківський НДІСЕ (відділення у містах Севастополь, Полтава, Суми); Одеський НДІСЕ (відділення у містах Кіровоград, Миколаїв, Херсон); Донецький НДІСЕ (відділення у місті Луганськ); Львівський НДІСЕ (відділення у місті Луцьк); Кримський НДІСЕ; Дніпропетровський НДІСЕ; Науково-дослідний центр судової експертизи.

пертизи з питань інтелектуальної власності. Відділення, що входять до складу науково-дослідних судово-експертних установ є територіально відокремленими структурними підрозділами без права юридичної особи, які знаходяться поза межами розташування установи за відповідною юридичною адресою. Відділення діють відповідно до Статутів науково-дослідних судово-експертних установ та положення про них, мають відокремлену організаційну структуру та діють за дорученням керівника експертної установи.

Метою діяльності експертних установ МЮ України є задоволення потреб органів досудового розслідування, судових органів, інших державних органів, а також юридичних та фізичних осіб у забезпеченні їх незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. Разом з тим, експертними установами Мін'юсту згідно статутних завдань для вирішення питань поза межами судочинства із застосуванням засобів і методів судової експертизи на замовлення юридичних і фізичних осіб виконуються експертні дослідження. Проведення експертиз експертними підрозділами МЮ України регламентується Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 № 53/5. Відповідно до нього ними проводяться наступні види експертиз: криміналістична (почеркознавча; авторознавча; технічна експертиза документів; фототехнічна; портретна; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних пошкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи) та балістична; вибухотехнічна; відеозвукозапису; матеріалів, речовин та виробів з них (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів, пластмас; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних, сильнотоксичних і отруйних речовин; спиртмістких сумішей; металів і сплавів), ґрунтознавча, біологічна, екологічна, інженерно-технічна (автотехнічна; транспортно-залізнична; стану доріг та дорожніх умов; гірничотехнічна; пожежно-технічна; будівельно-технічна; в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційних систем та засобів), економічна, товарознавча, автотоварознавча, оціночна. Крім того, започатковано нові напрямки судових експертиз, а саме, залізнично-

транспортна (щодо дослідження обставин залізнично-транспортної пригоди та технічного стану елементів інженерного обладнання залізничних колій, ходових частин та конструкцій рухомого складу залізничного транспорту) та екологічна (щодо дослідження обставин надзвичайної екологічної ситуації) та інші, що налічують біля 80 експертних спеціальностей. Поряд з тим проводиться робота над опануванням нових напрямків, таких як дослідження голографічних зображень, інформації на цифрових носіях та деяких інших.

Крім того у експертних установах МЮ України проводиться наукова діяльність, що спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень в галузі судової експертизи, розробку найбільш досконалих методик і методів судової експертизи для максимального використання її можливостей при розслідуванні кримінальних проваджень, судовому розгляді кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення. З цією метою експертні установи проводять пошукові дослідження, вивчають досягнення світової науки, теорію і практику судової експертизи України і зарубіжжя, а також проводять апробацію та впроваджують в експертну практику результати науково-дослідних робіт.

Також експертними установами МЮ України здійснюється підготовка фахівців в галузі судової експертизи та підвищення кваліфікації експертних кадрів, науково-інформаційна та методична діяльність в галузі судової експертизи та міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи.

Державні спеціалізовані установи МОЗ України забезпечують правоохоронні органи і суди судово-медичними та судово-психіатричними експертизами. До вказаних установ належать бюро судово-медичних експертиз та судово-психіатричні установи. Систему бюро судово-медичної експертизи становлять Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України, яке здійснює загальне науково-методичне керівництво, а також Республіканське бюро судово-медичної експертизи МОЗ АР Крим, бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій. До складу Республіканського та обласних бюро судово-медичної експертизи входять також міські, районні та міжрайонні відділення.

Діяльність бюро судово-медичних експертиз регулюється наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6, який затверджує низку інструкцій та положень, що регулюють проведення різних видів судово-медичної експертизи та діяльність окремих її суб'єктів. Відповідно до нього основними завданнями бюро судово-медичної експертизи є забезпечення та проведення судово-медичних експертиз трупів у випадках насильницької смерті або при підозрі на застосування насильства, а також за інших обставин, що обумовлюють необхідність проведення такої експертизи; судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб для визначення характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, щодо статевих злочинів; судово-медичної експертизи речових доказів судово-медичної експертизи за матеріалами кримінальних проваджень та цивільних справ, забезпечення участі судово-медичних експертів у судових засіданнях, а також як спеціалістів при проведенні невідкладних та інших слідчих дій. Вказані дослідження проводяться за напрямками: судово-медична експертиза, судово-медична криміналістика, судово-медична гістологія, судово-медична імунологія, судово-медична токсикологія, судово-медична цитологія. Крім того важливими завданнями бюро судово-медичних експертиз є підвищення якості експертизи шляхом впровадження у судово-медичну практику нових методів дослідження, що затверджені МОЗ України та підвищення кваліфікації судово-медичних експертів шляхом періодичного проходження підготовки в інститутах удосконалення лікарів та інших відповідних закладах охорони здоров'я [Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим), затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6.].

Судово-психіатричні експертизи відповідно наказу МОЗ України від 08.10.2007 № 397 проводиться Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, центрами судово-психіатричних експертиз, амбулаторними та стаціонарними відділеннями, які є структурними підрозділами психіатричних лікарень, психоневрологічних диспансерів. Судово-психіатрична експертиза може проводитись амбулаторно (у тому числі посмертно), стаціонарно та у судовому засіданні.

Предметом експертизи є визначення психічного стану осіб у конкретні проміжки часу і відносно певних обставин, що становлять інтерес для органів слідства та суду. Об'єктами експертизи є: підозрювані, стосовно яких у слідчих органів виникли сумніви щодо їх психічної повноцінності; обвинувачені та підсудні, стосовно яких в органах слідства та суду виникли сумніви щодо їх осудності або можливості за психічним станом брати участь у слідчих діях чи судовому засіданні; свідки і потерпілі, стосовно яких в органах слідства та суду виникли сумніви щодо їх психічної повноцінності; потерпілі, стосовно яких вирішується питання про взаємозв'язок змін у їхньому психічному стані зі вчиненими щодо них протиправними діями (безпорадний стан та заподіяння шкоди здоров'ю); позивачі, відповідачі та інші особи, стосовно яких вирішується питання про їхню дієздатність; позивачі, стосовно яких вирішується питання про їх психічний стан у певні проміжки часу, про обґрунтованість встановленого раніше психіатричного діагнозу та прийнятих щодо них медичних заходів; матеріали кримінального провадження або цивільної справи, медична документація, аудіовізуальні матеріали та інша інформація про психічний стан особи, відповідно якої проводиться експертиза [Порядок проведення судово-психіатричної експертизи наказу МОЗ України від 08.10.2007 № 397 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0219-02>].

Одним з основних суб'єктів експертного забезпечення досудового розслідування є Експертна служба МВС, яку утворено постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 на базі Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС та експертно-криміналістичних підрозділів при головних управліннях МВС у Криму, м. Києві, Київській області, УМВС в областях, м. Севастополі і на транспорті [377]. Зазначені підрозділи є складовими міліції, як одного з могутніх правоохоронних органів на Україні. Відповідно діяльність цих підрозділів регламентується низкою відомчих нормативних актів, що регулюють організацію та функціонування даної служби, а атестовані працівники міліції, які є співробітниками експертної служби, крім забезпечення експертної діяльності виконують обов'язки, регламентовані Законом України «Про міліцію» та іншими.

Експертна діяльність ОВС, як і будь-який вид діяльності, спрямована на досягнення певної мети, яка включає вирішення

конкретних завдань; засоби, за допомогою яких досліджуються об'єкти та результат, якого потрібно досягти. Виходячи з визначення предмета експертної діяльності, її метою є виявлення нових властивостей об'єктів, тобто отримання нових знань щодо досліджуваних об'єктів, процесів або явищ, і використання цих знань для вдосконалення засобів та методів своєї діяльності. З мети діяльності випливає велика кількість вирішуваних завдань. Положенням про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженим наказом МВС України від 09.08.2012 р. № 691 окреслено основні завдання, що нею вирішуються:

- здійснення судово-експертної діяльності та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового та судового слідства із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень;

- провадження науково-дослідної діяльності у сфері судово-експертного і техніко-криміналістичного забезпечення;

- проведення судової експертизи в кримінальних, адміністративних, цивільних та господарських справах, а також досліджень у позасудовому провадженні за матеріалами оперативно-розшукової діяльності та інших процесуальних дій, виконання інших робіт у межах своєї компетенції;

- відповідно до законодавства забезпечення функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС;

- у межах компетенції, визначеної законодавством, метрологічне забезпечення техніко-криміналістичних засобів, організація їх обслуговування та ремонту;

- участь у розробленні техніко-криміналістичних засобів та забезпечення їх використання в практичній діяльності [].

На наш погляд, зазначені завдання не розкривають у повному обсязі зміст та можливості експертної діяльності ОВС. Завдання мають бути класифіковані за напрямками діяльності:

- виконання експертиз за кримінальними провадженнями та справами про адміністративні правопорушення, що розслідуються органами внутрішніх справ;

- проведення експертиз та досліджень за кримінальними провадженнями, що розслідуються іншими відомствами (прокуратурою, службою безпеки України, податковою міліцією), цивільними та господарськими справами на госпрозрахунковій основі;

- проведення досліджень за матеріалами оперативно-розшукової діяльності;
- проведення досліджень для потреб структурних підрозділів ОВС, в тому числі при проведенні внутрішніх розслідувань;
- участь у підготовці та проведенні гласних і негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- участь як спеціалістів у судовому розгляді справ;
- надання консультацій з питань, що потребують використання спеціальних знань;
- техніко-криміналістичне забезпечення діяльності ОВС, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення та розслідування злочинів та інших правопорушень;
- технічне забезпечення експлуатації техніко-криміналістичних засобів, що застосовуються в ОВС;
- проведення науково-дослідних робіт в сфері протидії злочинності, в тому числі розробка нових та вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів та методів для використання в практичній діяльності ОВС;
- аналіз експертної практики та розробка нових методик експертного дослідження;
- розробка методичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань при розслідуванні окремих видів злочинів, тактики проведення окремих слідчих дій за участю спеціалістів, прийомів застосування техніко-криміналістичних засобів у розкритті та розслідуванні злочинів;
- забезпечення ведення криміналістичних обліків.

Кожен з цих напрямків має більш конкретні завдання, що будуть розглянуті нижче.

За результатами нашого дослідження основними видами експертної діяльності ОВС є участь у проведенні слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів (24 % робочого часу експертів) та проведення експертиз (58 % відповідно). Останнім часом збільшилась участь працівників експертної служби у судових засіданнях. Вони можуть залучатись до проведення експертизи у суді (ст. 332 КПК), для постановки запитань свідкам (ст. 352 КПК), для допиту за результатами проведеної ним експертизи (ст. 356 КПК), або як спеціалісти для надання консультацій (ст. 357, 358, 359, 360 КПК) або проведення слідчих дій (ст. 361). Учасі експертів та спе-

ціалістів у судовому засіданні приділялась увага у публікаціях науковців [292; 296; 302; 387], але, на наш погляд, дане питання потребує додаткової розробки, особливо з розвитком змагальної системи судочинства при якій участь експертів у судовому розгляді справ прогнозовано буде збільшуватися.

Як спеціалісти експерти НДЕКЦ залучаються до проведення таких гласних слідчих (розшукових) дій: слідчий огляд, в основному огляду місця події; обшук; допит; пред'явлення для впізнання; слідчий експеримент; освідування особи, а також негласних слідчих (розшукових) дій: аудіо-, відеоконтроль особи; огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відео контроль місця; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

Вагомою є їх участь в оперативно-розшукових заходах, зокрема для виконання наступних дій: дослідження об'єктів з метою виявлення криміналістичних ознак, які мають значення для розкриття злочинів і встановлення злочинців; виготовлення розшукових таблиць з використанням криміналістичної інформації про особи, предмети, засоби злочину інше; складання зі слів потерпілих або очевидців суб'єктивних портретів осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів; участь у розробці розшукових версій на основі вивчення слідів і речових доказів; використання криміналістичних обліків; консультації працівників оперативних підрозділів з питань вибору техніко-криміналістичних засобів, тактики і методики їх застосування; безпосереднє застосування засобів фотозйомки і відеозапису, пошукових та інших приладів з метою виявлення та фіксації слідів злочинної діяльності.

Основним видом експертної діяльності працівників експертної служби є проведення експертиз. У підрозділах експертної служби проводяться такі види судової експертизи: дактилоскопічна; трасологічна, у т.ч.: слідів людини (взуття, шкіряних покривів, зубів, одягу, зокрема, рукавичок, крові, матеріальних об'єктів, які містять інформацію про моторні навички особи) та слідів ніг (лап) тварин; знарядь, агрегатів та інструментів і залишених ними слідів (зламу на механічних замках, запірних та контрольних пристроях, пошко-

джень на одязі), слідів транспортних засобів, з установлення взаємної приналежності частин одному цілому; ідентифікаційних номерів, змінених або знищених рельєфних знаків; холодної зброї; балістична, у т.ч.: вогнепальної зброї та слідів її складових деталей; боєприпасів і слідів пострілу; ситуаційних обставин пострілу; технічна експертиза документів, у т.ч.: реквізитів документів; друкарських форм та інших засобів виготовлення документів; почеркознавча (почерку і підписів); авторознавча (писемного мовлення); портретна (ідентифікація особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями); фототехнічна (фотозображень та технічних засобів їх виготовлення); комплексне дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують; звуко- та відеозапису, у т.ч.: технічна експертиза матеріалів і засобів звуко- та відеозапису; ідентифікація диктора за фізичними параметрами усного мовлення; експертиза акустичних сигналів і середовищ; лінгвістична експертиза усного мовлення; вибухотехнічна (вибухових пристроїв, обставин і механізму вибуху); піротехнічних засобів; вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; харчових продуктів, у т.ч.: спиртовмісних сумішей; м'ясомолочних продуктів; кондитерських і хлібобулочних виробів; спеціальних хімічних речовин; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; лакофарбових матеріалів та покриттів; скла та кераміки; металів і сплавів; полімерних матеріалів; матеріалів документів; волокнистих матеріалів; ґрунтознавча; сильнодіючих і отруйних речовин; волосся; імунологічна; цитологічна; молекулярно-генетична; одорологічна; обставин і механізму дорожньо-транспортних пригод (ДТП); технічного стану транспортних засобів; транспортно-трасологічна; дорожньо-технічна; автотоварознавча, у т.ч.: розміру збитку, завданого власникові транспортного засобу; вартості (оцінка) дорожніх транспортних засобів; залізничнотехнічна, у т.ч.: обставин залізничної транспортної пригоди; технічного стану рухомого складу залізничного транспорту; інженерного обладнання верхньої будови колії; інженерно-будівельна (об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів); обставин виникнення та розвитку пожеж і дотримання вимог пожежної безпеки; металографічна; електротехнічна (технічної експлуатації електроустаткування); комп'ютерно-технічна (комп'ютерної техніки та програмних продуктів); товароз-

навча (вартості машин, обладнання, сировини, товарів народного споживання); економічна, у т.ч.: документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності (бухгалтерська); документів про економічну діяльність підприємств і організацій; документів фінансово-кредитних операцій; мистецтвознавча; психологічна; у сфері інтелектуальної власності, у т.ч.: об'єктів авторського права і суміжних прав (літературних, художніх творів, комп'ютерних програм і компіляцій (баз) даних, виконання, фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення; пов'язана з винаходами та корисними моделями; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; пов'язана з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями; пов'язана з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями; економічна у сфері інтелектуальної власності; вартості (оцінка), у т.ч.: будівельних об'єктів і споруд; земельних ділянок; судноплавних засобів; літальних апаратів; цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів, майнових прав; розподілу земель та визначення порядку користування земельними ділянками; причин і наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці; причин і наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та в підземних умовах []. Зазначені експертизи виконуються експертами відповідних лабораторій: криміналістичної експертизи, спеціальних видів досліджень, інженерно-технічної та економічної експертизи, вибухотехнічної [438].

Серед співробітників експертної служби слід виділити:

- осіб, які працюють на посадах експертів та проводять криміналістичні, спеціальні, автотехнічні та вибухотехнічні та інші дослідження;
- осіб, які працюють на посадах експертів та здійснюють техніко-криміналістичне забезпечення роботи міських, районних та лінійних ОВС та МРЕВ ДАІ;
- техніків-криміналістів, кінологів, саперів тощо;
- начальників експертних підрозділів та їх заступників, які безпосередньо здійснюють керівництво зазначеними вище особами.

До суб'єктів експертної діяльності, на наш погляд, не належать співробітники експертних підрозділів ОВС, які не пов'язані безпосередньо з розслідуванням кримінальних проваджень або справ про адміністративні правопорушення, а виконують допоміжні

функції. Це підрозділи по роботі з персоналом, секретаріат, фінансово-економічні та господарські відділи тощо. Однак ці служби відіграють значну роль у забезпеченні суб'єктів експертної діяльності всім необхідним за напрямками своєї роботи.

Експертними підрозділами Служби безпеки України, відповідно до Указу Президента України від 02.04.2009 № 213 є Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз та експертні підрозділи СБУ в областях. Інститут є державною спеціалізованою експертною науково-дослідною установою, яка проводить наукову, науково-технічну, науково-організаційну, судово-експертну діяльність, виконує функції експертної служби СБУ, забезпечує виготовлення спеціальних технічних засобів і спецтехніки й бере участь у їх впровадженні. На сьогодні Інститут виконує завдання за такими основними напрямками: здійснення технічного регулювання у сфері спеціальної техніки в частині забезпечення ліцензування господарської діяльності з їх розроблення та виготовлення; створення спеціальних технічних засобів і спецтехніки для потреб органів і підрозділів СБУ, інших суб'єктів оперативно-розшукової діяльності; проведення судових експертиз та експертних досліджень для органів і підрозділів СБУ, інших правоохоронних органів та суду; здійснення попередньої ідентифікації товарів у сфері державного експортного контролю. Інститут виконує також інші функції, зазначені у відомчих нормативно-правових актах з обмеженим доступом, тому не підлягають розголошенню.

Державна прикордонна служба має у своєму складі експертні підрозділи, які відповідно до ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» проводять експертизу паспортних документів, що згідно із законодавством використовуються під час перетинання державного кордону України [Про Державну прикордонну службу України <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/661-15>]. Відповідно до Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18.11.2013 № 1109 експертизи проводяться судовими експертами Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України, які мають вищу освіту у відповідній галузі знань, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче

спеціаліста, пройшли відповідну підготовку, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної експертної спеціальності й внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів. Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України проводиться технічна експертиза документів за такими напрямками: експертиза реквізитів документів та експертиза друкарських форм [1].

До судово-експертної служби Збройних Сил України належать такі судово-експертні установи: Центр судових експертиз Міністерства оборони України у Києві; судово-медичні лабораторії оперативних командувань (Західного – у Львові, Південного – у Одесі і Північного – у Харкові); судово-медична лабораторія Військово-Морських Сил України у Севастополі. Всі ці судово-експертні установи входять до складу медичної служби Збройних Сил України. Загальне керівництво судовою експертизою у Збройних Силах України здійснює начальник Центру судових експертиз Міністерства оборони України – головний судово-медичний експерт Міністерства оборони України. Керівництво судовою експертизою на території оперативних командувань здійснює начальник судово-медичної лабораторії, а у Військово-Морських Силах – начальник судово-медичної лабораторії Військово-Морських Сил. Головними завданнями судових експертів судово-експертних установ Збройних Сил України є: виконання судових експертиз за вимогами органів дізнання Збройних Сил України та інших військових формувань України, правоохоронних органів, суду; наукова розробка актуальних питань судової експертизи; вивчення травматизму та смертності від травм у Збройних Силах України та інших військових формуваннях України, надання рекомендацій командуванню військових частин щодо їх попередження; контроль за якістю медичного обслуговування у військових частинах, військово-медичних закладах за даними судово-медичних експертиз; надання консультацій з питань судової експертизи для правоохоронних органів, суду та командування військових частин; участь у підготовці судово-медичних експертів для Збройних Сил України.

Експертні підрозділи Збройних сил України здійснюють свою діяльність відповідно до Інструкції з організації судової експертизи у Збройних Силах України на мирний час [Інструкція з організації судової експертизи у Збройних Силах України на мирний час, за-

тверджена наказом начальника Головного військово-медичного управління Міністерства оборони України 1 лютого 2002 р. № 12-7а], а також наказів та директив міністра оборони України, начальника Генерального штабу Збройних Сил України, начальника Головного військово-медичного управління Міністерства оборони України, розпоряджень та методичних вказівок головного судово-медичного експерта Міністерства оборони України, нормативних актів щодо судової експертизи, які затверджені Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством юстиції України.

У судово-експертних установах Збройних Сил України проводять судово-медичні і криміналістичні експертизи, зокрема: судово-медичну експертизу трупів; судово-медичну експертизу живих осіб; судово-медичну імунологічну та токсикологічну експертизу речових доказів; медико-криміналістичну експертизу; балістичну та експертизу вибухових пристроїв; трасологічну експертизу; техніко-криміналістичну експертизу документів; експертизу холодної зброї. У Центрі судових експертиз Міністерства оборони України виконують також судові автотехнічні експертизи. В разі необхідності у всіх вказаних вище судово-експертних установах може бути організовано проведення й інших видів судових експертиз [Комаха В.О. Судово-експертні установи в системі Міністерства оборони України / В. О. Комаха, Г. О. Стрілець // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Випуск 26. – Одеса. Юридична література, 2005. – С. 111-113].

1.4. Кадрове забезпечення експертної діяльності

Підготовка кадрів для експертних підрозділів є одним з найважливіших питань сьогодення, оскільки від кваліфікації, компетентності та особистих якостей експертів залежить якість та доказове значення виконуваної ними роботи. Серед розглянутих суб'єктів експертної діяльності найбільш потужними є експертні заклади МЮ та МВС України, в яких виконується близько 90 % експертиз, що призначаються на стадії досудового розслідування. При підготовці кадрів для експертних установ зазначених відомств виникають багаточисельні питання, що стосуються видів та форм підгото-

вки, обсягів навчання, освітньо-кваліфікаційних вимог до спеціалістів, узгодженості програм підготовки та інші. Зазначені проблеми неодноразово обговорювались науковцями, але й досі залишаються дискусійними та підлягають подальшому дослідженню.

Основними суб'єктами експертного забезпечення досудового розслідування, на яких покладається науково-методична та організаційна діяльність є особи, які займають посади експертів ДНДЕКЦ (НДЕКЦ) та підрозділів з техніко-криміналістичного забезпечення роботи міських, районних та лінійних ОВС експертної служби МВС та експертів НИИСЕ МЮ України і мають право виконувати експертизи окремих видів, тобто володіють статусом судового експерта. Зазначені особи складають 80 % загальної кількості працівників експертних підрозділів. Вони також беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. У законодавчих актах, а саме КПК України та Законі України «Про судову експертизу», а також в інших законодавчих та відомчих нормативних актах чітко не визначено професійні та кваліфікаційні вимоги, що висуваються до даної категорії працівників. Окремі вимоги до осіб, які можуть бути судовими експертами визначено у ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»: «Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності» [375].

Зазначимо, що положення наведеної норми закону досить не чіткі, та, на наш погляд, мають бути конкретизовані. В Законі не зазначено, яку саме «відповідну» вищу освіту повинні мати фахівці. Мабуть, розуміється базова вища освіта в залежності від виконуваних експертиз, наприклад, економічна при виконанні бухгалтерських експертиз, хімічна – експертизи наркотичних засобів, технічна – автотехнічних експертиз тощо. Виникає питання щодо освіти експертів, які виконують криміналістичні експертизи. Основні знання, якими він повинен володіти – криміналістичні, і отримані вони можуть бути під час навчання в юридичних вузах. Крім спеціальних знань в галузі криміналістики будь-якому експерту бажано знати основи кримінально-процесуального законодавства, а саме підс-

тави призначення та порядок проведення експертизи, права та обов'язки експерта, теорію доказів тощо. На жаль, кількість експертів-криміналістів, які мають вищу юридичну освіту на сьогодні незначна. За даними нашого опитування працівників ОВС вона складає 32 % загальної кількості респондентів, більшість з яких припадає на Київську та Донецьку області, де розташовані навчальні заклади ОВС відповідного профілю. На сьогодні існує певний дефіцит фахівців – випускників відомчих навчальних закладів системи МВС України з підготовки експертів-криміналістів. Таких на Україні лише два – Інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ та Донецький юридичний інститут. У останньому навчальному закладі на сьогодні у зв'язку з соціально-політичним становищем в Україні, підготовку експертів, на жаль, призупинено. Підготовка експертів-криміналістів у цих навчальних закладах, які є профільними, на наш погляд, найбільш поглиблена та ґрунтовна. Саме вона надає необхідні для експертної діяльності юридичні та спеціальні знання.

Погоджуємося з думкою Н.І. Клименко, яка стверджує, що професіоналізація наукових працівників у сфері судово-експертної діяльності повинна будуватися, головним чином, не на перепідготовці фахівців із певних галузей знань, не на системі підвищення кваліфікації, а на фундаментальній підготовці майбутнього судового експерта в вузі саме як судового експерта. Тому підготовка судового експерта повинна мати такі складові: базова повна вища освіту; післядипломна освіта (спеціалізація, стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовка); спеціальна освіта за певними експертними спеціальностями; самоосвіта [173, с. 226-227].

Розглянемо підготовку експертних кадрів системи МВС. Зазначені Н.І. Клименко складові освіти, на наш погляд, присутні в системі підготовки експертних кадрів для ОВС. Однак, у відомчій освіті існують певні проблеми стосовно меж отримання майбутніми експертами базових юридичних та спеціальних знань. На останньому курсі навчання факультетів з підготовки експертів-криміналістів курсанти проходять спецкурси за всіма сема видами експертиз та мають можливість отримати допуски на їх проведення. Але в практичних підрозділах далеко не всі експерти використовують отримані знання у повному обсязі. Це пов'язано з оперативною

обстановкою в окремому регіоні та відповідним навантаженням експертів певної спеціалізації. Тому виникає питання щодо необхідності надання при навчанні курсантам допусків на право проведення всіх експертиз. Наприклад, навіщо курсанту допуск на проведення балістичної експертизи, якщо він направлявся на навчання, скажімо, із Закарпатської області з метою працевлаштування в одне з прикордонних міст для проведення досліджень документів на предмет їх підробки? До того ж структура НДЕКЦ при областях цілком обґрунтовано передбачає поділення на відділи, відділення та сектори за видами експертиз. Відомо, що одна з переваг підготовки кадрів у вузах системи МВС полягає в тому, що з першого курсу майбутній офіцер міліції знає, у якому відділі він працюватиме. Тому зазначене потрібно враховувати і при підготовці експертів-криміналістів. Безумовно, необхідно також звертати увагу на схильність певного курсанта до тієї чи іншої галузі знань. На нашу думку, навантажувати курсантів останніх курсів зайвими спецкурсами за всіма видами експертиз не потрібно. Замість цього можливо дати додаткову інформацію за обраними напрямками майбутньої діяльності.

Ми також погоджуємось з думкою М.Ф. Сокирана, який зазначає, що «при підготовці експертів-криміналістів потрібно сконцентрувати увагу на їх спеціалізації не тільки за об'єктно-методними принципами, а й за конкретними видами кримінальних проваджень» [, с. 103 Сокиран М.Ф. Оптимизация подготовки кадров для экспертной службы МВД Украины / М.Ф. Сокиран // Актуальные проблемы организации судебно-экспертного и технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений на современном этапе : сбор. матер. междунар. научн.-практ. конф. / (сост. О.В. Лемешко ; под ред. Д.В. Жидкова.) – К. : ООО «ПК» Типография от «А» до «Я», 2014. – С. 102-105.]. Безумовно, в сучасних умовах це зробити достатньо складно за всіма видами кримінальних правопорушень, однак за найбільш небезпечними та резонансними видами злочинів, або такими, що потребують застосуванні великої кількості специфічних спеціальних знань (економічні, в сфері комп'ютерних технологій тощо) дана пропозиція повинна бути розглянута.

Іншою вимогою до експерта, зазначеної у ст. 10 Закону, є освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста. З приєднан-

ням України до Болонського процесу, та пов'язану з цим перебудовою освіти, надано можливість підготовки експертів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра. Ми вважаємо це можливим за певних умов. У разі підготовки експертів у вузах МВС, програма підготовки має бути побудована таким чином, щоб не допустити скорочення годин, відведених на спецкурси за видами експертиз, які викладаються на останньому курсі. Сьогодні це зробити досить складно без скорочення терміну навчання. Тому вважаємо, що підготовка експертів у вузах МВС має здійснюватись за програмою, передбаченою для підготовки спеціалістів. Але зазначене вище стосується тільки підготовки експертів-криміналістів системи МВС і тільки на сьогоднішній час у зв'язку з певним дефіцитом експертних кадрів. У подальшому підготовку експертів потрібно здійснювати за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр».

Певні проблеми підготовки експертних кадрів виникають у науково-дослідних установах Міністерства юстиції України, де відсутні вищі навчальні заклади, що готують експертів. Експерти проходять підготовку в НДІСЕ, після чого кваліфікаційний іспит приймає Центральна експертно-кваліфікаційна комісія при МЮ України. В експертних установах як викладач виступає керівник підготовки, яким є досвідчений експерт – працівник цієї установи. Від організації навчання з його боку залежить не тільки якість підготовки експерта, а й терміни навчання. На наш погляд, така система підготовки не є досконалою. З одного боку, позитивним є засвоєння матеріалу у тісному поєднанні з практичною діяльністю з виконання експертиз. З іншого – недостатньо уваги приділяється засвоєнню теоретичного матеріалу, оскільки основною роботою експерта-наставника залишається виконання експертиз і в нього часто не вистачає часу на доведення теоретичних основ проведення експертиз експерту-стажеру.

Приєднання України до Болонського процесу відкрило широкі можливості для підготовки кваліфікованих кадрів, в тому числі і експертних. На наш погляд, підготовка судових експертів повинна здійснюватись за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» на основі базової освіти рівня «бакалавр». Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 787 затверджено Перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціа-

ліста і магістра, в якому спеціальність «судова експертиза» освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» відноситься до специфічних категорій за кодом «8.18010003» []. Згідно Постанови за цією спеціальністю здійснюється підготовка професіоналів за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра на основі базової або повної вищої освіти за переліком галузей знань, напрямів підготовки і спеціальностей, який визначається центральними органами виконавчої влади за погодженням із МОН. Тобто при підготовці магістрів за спеціальністю «судова експертиза» базова вища освіта, на наш погляд, може бути не юридичною. Наприклад, експертів з проведення балістичної, вибухотехнічної, матеріалознавчої, комп'ютерно-технічної експертиз – можна готувати на базі технічної освіти; експертів з проведення економічних, бухгалтерських експертиз – на базі економічної освіти; експертів з почеркознавчої, авторознавчої, фоноскопичної експертиз – на базі філологічної освіти. На сьогодні підготовка за даною спеціальністю здійснюється Національним університетом «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» та Інститутом підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, де є необхідна матеріально-технічна база та кваліфіковані кадри для підготовки експертів-криміналістів.

Обов'язковим також вважаємо другий і третій рівні підготовки судових експертів, що розглядаються науковцями [443, с. 134; Колонюк В.П. Кадрова (дидактична) експертна діяльність / В.П. Колонюк // Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів: збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Київ: Навчально-науковий інститут слідчих і криміналістів Національної академії внутрішніх справ, 2011. – С. 90-93.]. Другий рівень – підвищення кваліфікації судового експерта потрібно організовувати на базі провідних експертних установ. Підвищення кваліфікації повинно бути обов'язковою умовою роботи на посаді експерта у державних експертних закладах. У ст. 17 Закону України «Про судову експертизу зазначається, що «для присвоєння та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів створюються експертно-кваліфікаційні комісії при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність.» [375]. Експертно-кваліфікаційні ко-

місії під час виконання своїх обов'язків повинні оцінити рівень підготовки певної особи та прийняти відповідне рішення, тобто оцінити компетентність експерта у вирішенні покладених на нього обов'язків.

Третій рівень – підготовка експертних кадрів вищої кваліфікації та отримання наукового ступеня доктора філософії чи доктора права повинно здійснюватись на базі відповідних кафедр провідних вищих навчальних закладів. Погоджуємось з думкою В.П. Колонюка щодо недоцільності створення для цього аспірантури чи докторантури в експертних установах, бо в них відсутні в необхідній кількості фахівці, які мають наукові ступені [, с. 92].

Компетентність судового експерта є однією з основних якостей, що має бути отримана під час навчання. Визначенню понять «компетенція», «компетентність» присвячено достатньо робіт в галузі права [448; 241; 110]. Сучасна українська мова «компетенцію» тлумачить як «кола повноважень якої-небудь організації, установи або особи» чи «добру обізнаність із чим-небудь» [72, с. 445]. Компетенцію експерта Р.С. Белкін визначає як «комплекс знань в галузі теорії, методики та практики експертизи окремого роду, виду» [42, с. 260]. На нашу думку, наведене визначення, як і останнє тлумачення словника стосується більшою мірою визначення компетентності. Компетенція судового експерта визначається його правами й обов'язками та полягає у покладеному на нього обсягу роботи, змістом якої є експертне дослідження об'єктів та надання науково-обґрунтованих висновків. Компетенція співробітників державних експертних установ, які працюють на посадах експертів, є значно ширшою, що обумовлено їх участю у проведенні слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. На нашу думку, компетенція експертів – це покладений законодавством України обсяг роботи з виконання експертизи та участі у проведенні слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів з метою сприяння розслідуванню злочинів.

Компетентність експерта визначається обсягом його професійних знань, вмінь та навичок. У теорії права розрізняють три аспекти компетентності: 1) добре і навіть глибоке знання особою своїх службових і державних функцій; 2) правильне розуміння завдань, покладених на відповідний орган; 3) компетентність в загальносуспільному сенсі – дії посадової особи в інтересах держави і суспільс-

тва [448, с. 216]. У теорії кримінального процесу В.С. Зеленецький зміст компетентності структурував більш докладно за чотирма аспектами: 1) гносеологічний (характеризує суб'єкта з погляду засвоєння знань); 2) нормативний (характеризує те, що вправі, зобов'язаний знати, робити компетентний суб'єкт); 3) функціональний (визначає діяльну сторону суб'єкта, його здатність діяти на основі придбаних, наявних у нього знань, умінь, навичок); 4) особистісний (усвідомлення фахівцем своєї якісної визначеності, в оцінці своїх професійних здібностей з точки зору вимог, що висуваються до даної спеціальності) [147, с. 48-49]. Поділяємо наведені погляди і вважаємо, що особа експерта за цією схемою може характеризуватися таким чином.

Гносеологічний компонент характеризує особу експерта наявністю спеціальних знань, а також навичок їх використання. Навички – це кваліфіковані, раціональні і цілеспрямовані дії суб'єкта володіння спеціальними знаннями, які дозволяють точно, швидко та з найменшими витратами виконувати певні операції у будь-яких видах людської діяльності, в тому числі експертної. При наявності навичок діяльність людини стає продуктивнішою. Навички, необхідні судовому експерту в його роботі, на думку В.М. Шерстюк, поділяються на 3 групи: 1) окремо-методичні – уміння планувати роботу, добирати і застосовувати методи і методики дослідження, аналізувати та оцінювати виявлені ознаки; 2) науково-дослідні – уміння виявити проблему, визначити об'єкт, формат, мету, завдання, методи дослідження; використати елементи сучасних технологій пошуку та обробки інформації за своєю спеціальністю; організувати та провести експеримент; описувати, узагальнювати та оформлювати реквізити дослідження; 3) комунікативно-організаторські – уміння встановлювати у межах чинного законодавства доцільну з точки зору проведення повного, всебічного та об'єктивного експертного дослідження взаємодію з учасниками процесу та іншими особам, які не є судовими експертами; створювати та підтримувати сприятливий психологічний мікроклімат під час роботи в комісії експертів; судово-риторичні – уміння письмово та усно (а при потребі – й публічно) чітко, аргументовано та зрозуміло для всіх, хто бере участь в процесі і не має спеціальних знань, роз'яснити хід дослідження та висновки даного експертом висновку під час допиту органами досудового слідства і в суді [499, с. 119].

На наш погляд, така класифікація навичок має деякі неточності щодо окремих термінів та їх змісту. В окремо-методичні навички вкладено два різні за змістом категорії: організаційні навички (планування роботи, розподіл часу, послідовність дій при проведенні досліджень), та методичні (застосовування методів та методик). Комунікативно-організаторські навички не можна об'єднувати через різницю цих понять. Організаторськими навичками експерт може і не володіти, проте вони є обов'язковими для керівників експертних підрозділів. Комунікативний компонент, безумовно, має бути присутній при спілкуванні експерта з іншими учасниками процесу, однак це не є навичкою, а, скоріше, характеристикою особистості людини. Комунікабельність – здатність створювати та підтримувати сприятливий психологічний мікроклімат у колективі – є, безумовно, позитивною характеристикою особистості, якою бажано володіти кожній людині. На нашу думку, вона обов'язково повинна бути притаманна керівнику підрозділу і не завжди – окремому експерту. Підсумовуючи, зазначимо, що експерти повинні володіти навичками: організаційними, методичними та науково-дослідними навичками.

Сукупність знань та навичок, набутих людиною, складають її вміння, тобто здатність якісно виконувати певні дії. Спеціальні знання поділяються в залежності від спеціалізації експертів і отримуються під час навчання в вузах або проходженням спеціальної підготовки.

Сьогодні є достатньо багато можливостей та способів формування професійної майстерності експерта [30; 413]. Наприклад, керівництвом експертної служби МВС надаються різноманітні можливості щодо підвищення професійної компетентності співробітників, поглибленого оволодіння спеціальними знаннями, вміннями та навичками, зокрема:

- 1) поглиблення спеціалізації експертів, тобто надання можливості окремим експертам виконувати певні види експертиз, бути спеціалістом в окремій галузі. Це стосується переважно розподілу в межах криміналістичної експертизи, оскільки всі експерти-криміналісти, як правило, володіють допусками на право проведення кожної з них: дактилоскопічної, трасологічної, холодної зброї, техніко-криміналістичної експертизи документів, почеркознавчої, балістичної. Більш вузька спеціалізація сприятиме зосередженню

уваги експерта на засвоєнні більшої кількості знань в межах окремої експертизи. Опитування керівників обласних НДЕКЦ свідчить щодо наявності такої спеціалізації майже у всіх областях на Україні. Однак спеціалізація можлива тільки стосовно проведення експертиз. Щодо оглядів місць події, пов'язаних з вилученням окремих видів слідів та направленням відповідних спеціалістів (наприклад, застосування зброї при навмисних вбивствах, або вилучення слідів пальців рук при крадіжках, підроблених документів при шахрайстві), це зробити досить складно, через те що чергування експертів здійснюється цілодобово кожним співробітником, незалежно від спеціалізації, а подія може трапитись у будь-який час доби. З іншого боку, це є позитивним, тому що не зважаючи на спеціалізацію, кожний експерт повинен у достатньому обсязі володіти загальними знаннями за експертною спеціальністю та вміти працювати з будь-якими слідами та проводити різні дослідження. Чергування експертів у складі слідчо-оперативних груп сприяє підтриманню рівня загальної компетенції;

2) підвищення кваліфікації експертів. ДНДЕКЦ періодично проводить курси підвищення кваліфікації за напрямками діяльності у провідних експертних підрозділах та навчальних закладах системи МВС. Там проходить навчання експертів за різними напрямками. Перш за все, це підвищення рівня спеціальних знань, засвоєння новітніх методик досліджень, ознайомлення з сучасними техніко-криміналістичними засобами, обмін передовим досвідом проведення експертиз тощо. Розглядаються також питання юридичної підготовки експертів, організації роботи, дотримання прав людини, етичних та моральних норм в експертній діяльності та ін.;

3) підвищення кваліфікації навчанням в магістратурі та ад'юнктурі. Експертна діяльність завжди пов'язана з проведенням певних дослідів, заснованих на наукових знаннях. Відповідно, узагальнення експертної практики та формування певних висновків лежить в основі нових наукових здобутків. Кожний експерт з досвідом роботи має певні напрацювання, що можуть бути предметом дисертаційного дослідження. Проблема полягає у небажанні експертів займатися науковою роботою з-за відсутності стимулів, з одного боку, а з іншого – завантаження безпосереднім виконанням своїх обов'язків, що не дозволяє у повній мірі використовувати свій науковий потенціал. Але умови для розвитку наукової діяльності

співробітників експертної служби існують. Вузи МВС володіють достатнім науковим потенціалом, здатний забезпечити керівництво дисертаційними дослідженнями під час навчання в ад'юнктурі;

4) проведення науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів з розгляду питань актуальних проблем криміналістики та судової експертизи. Такі заходи проводяться планово у практичних підрозділах експертної служби МВС, навчальних закладах юридичного профілю Міністерства освіти і науки та МВС, НДІСЕ МЮ України. Розширюються можливості експертної служби щодо міжнародного співробітництва. З 2002 р. ДНДЕКЦ є членом Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI), що сприяє участі співробітників служби у міжнародних конференціях та семінарах;

5) підвищення компетентності самоосвітою. При кожному експертному підрозділі у областях існують бібліотеки, що періодично поповнюються літературою. Видання та забезпечення бібліотек спеціальною методичною літературою веде ДНДЕКЦ. Проблемним питанням є поповнення бібліотек науковою літературою, збірниками наукових праць, монографіями тощо. Вважаємо, що зазначене питання не достатньо контролюється відділом науково-методичного забезпечення ДНДЕКЦ. Необхідно, щоб сучасні наукові розробки в галузі криміналістики та судової експертизи якнайшвидше доходили до безпосередніх користувачів – експертів для підвищення рівня їх самоосвіти та компетентності. Значну частину знань можливо почерпнути використанням даних мережі Інтернет, якою на сучасному етапі повинні бути забезпечені всі експертні підрозділи;

б) застосуванням сучасних науково-технічних пристроїв значно скорочують час проведення та оформлення досліджень. Засвоєння комп'ютерної техніки та сучасного експертного обладнання, без якого сьогодні неможливим стає якісне проведення дослідження, іноді займає значну частину часу експертів. Але іншого шляху підвищення якості та результативності роботи немає.

Нормативний аспект компетентності експерта полягає у володінні юридичними знаннями, передусім тими, що регулюють обсяг його прав та обов'язків. Працівникам експертних закладів необхідно знати досить широкий спектр нормативними документів, перш за все законодавчі акти, що регламентують проведення експертизи

в Україні та підзаконні акти, що регламентують експертну діяльність різних відомств. Також бажано знати основи процесуального права та відповідні нормативні акти, що регламентують порядок проведення досудового розслідування. Достатня правова підготовленість експерта сприяє налагодженню взаємодії зі слідчим під час призначення та проведення експертизи, участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, підвищує рівень компетентності та, відповідно, авторитет експерта.

Вимоги щодо необхідного рівня компетентності експерта містяться у законодавчих та відомчих нормативно-правових актах. Стаття 10 Закону України «Про судову експертизу» розглядає положення щодо осіб, які можуть бути судовими експертами, ст. 12 та ст. 13 зазначають обов'язки та права судового експерта, які необхідно знати та використовувати експертам у роботі. Перелік прав та обов'язків, наведений у цих статтях не є вичерпними, про що зазначено в останніх частинах, де містяться посилання до процесуального законодавства у залежності від виду судочинства. Експерти, що виконують експертизи на стадії досудового розслідування повинні мати знання кримінально-процесуального законодавства, що є необхідною складовою їх компетентності.

Окрім юридичних знань законодавчих та підзаконних актів експерти мають володіти знаннями в галузі криміналістики у повному обсязі, включаючи й ті з них, які не вважаються науковцями спеціальними: організацію та порядок проведення слідчих (розшукових) дій; правовідносини слідчого зі спеціалістом на підготовчій стадії слідчої (розшукової) дії, робочому та заключному етапах; тактичні прийоми проведення окремих слідчих (розшукових) дій, основи методики розслідування окремих видів злочинів тощо.

Функціональний аспект компетентності, за визначенням В.С. Зеленецького визначає діяльну сторону суб'єкта, його здатність діяти на основі придбаних, наявних у нього знань, умінь, навичок. За наявності знань у експерта, отриманих під час навчання або роботи він може не застосовувати їх у процесі роботи з причини невміння або небажання цього робити. Вміння нами розглянуто при характеристиці гносеологічного аспекту компетентності. Відсутність бажання застосовувати свої знання може виникати з різних причин. Передусім, це соціальне становище експертів, обумовлене низькою заробітною платнею, зменшенням пільг, неналежним за-

безпечення умов праці та відпочинку, відсутністю перспективи отримання власного житла, ненормованим робочим часом тощо. Іншою причиною є недостатнє матеріально-технічне забезпеченням експертної діяльності, особливо в регіонах; велике навантаження, пов'язане з одночасною участю у проведенні слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та виконанням експертиз і досліджень. Так, за даними ДНДЕКЦ, у 2010 р. міліцейські експерти залучалися до більш ніж 210 тисяч оглядів місць подій по кримінальних провадженнях, було встановлено за криміналістичними обліками 1 423 особи невідомих трупів та проведено понад 900 тисяч експертиз і досліджень. У 2013 показники значно більше: проведено за участю працівників експертної служби 403286 оглядів місць подій, 72721 оперативно-розшуковий захід; виконано 253410 експертиз та 79836 досліджень; здійснено 165976 довідок на запити для перевірки інформації за криміналістичними обліками [372].

Відсутність зацікавленості у використанні своїх знань, тобто функціонального компоненту призводить до зниження гносеологічного та нормативного – зникає бажання підвищувати рівень своїх спеціальних та юридичних знань. Звідси з'являється «плинність» кадрів, особливо серед випускників вищих навчальних закладів МВС. За даними Донецького юридичного інституту серед випускників, що закінчили експертний факультет кожний п'ятий звільняється протягом першого року професійної діяльності. Молоді спеціалісти з юридичною освітою та певними знаннями в галузі техніки знаходять їх застосування в інших галузях промисловості та бізнесу.

Особистісний аспект компетентності експертів ОВС виявляється в усвідомленні фахівцем своєї якісної визначеності, в оцінці своїх здібностей з погляду вимог, що висувуються до професії. У межах особистісного аспекту перебуває ставлення особи до вирішення завдань кримінального судочинства в цілому.

Велике значення мають особистісні характеристики, що впливають на формування інших складових компетентності. До них Р.С. Белкін відносить: спостережливість, уважність, глибину, гнучкість, логічність і критичність розуму, самостійність мислення, здатність перебороти упередження та ін. [44, с. 468].

Важливими також є морально-етичні характеристики особи експерта. Щодо професійної моралі слідчого органів внутрішніх

справ Р.С. Белкін зазначав: «професійна мораль, включаючи в себе всі загальні моральні принципи, збагачує ці принципи спеціальними моральними нормами, якими керуються лише представники даної професії. Професійна мораль виступає як комплекс правил, більш зобов'язуючих, більш детальних, ніж загальні моральні принципи, саме тому криміналістика і теорія ОРД, розробляючи свої рекомендації практиці боротьби зі злочинністю, повинні забезпечувати їх відповідність не тільки загальним моральним принципам, але й вимогам професійних моральних норм, що відображають моральний аспект як судочинства, так й оперативно-розшукової діяльності» [38, с. 6]. Все зазначене, на нашу думку, в повному обсязі стосується і експертної діяльності. Р.С. Белкін пропонує окремі моральні норми закріпити законодавчо: по-перше відповідальне відношення до своїх службових обов'язків, що повинно складати текст присяги експерта; по-друге, такі моральні принципи, як об'єктивність та неупередженість [44, с. 625]. На нашу думку, ніякі моральні норми неможливо прописати у нормах закону. Моральні якості людини формуються з дитинства під впливом багатьох чинників: умов виховання та навчання, оточуючого середовища тощо. Прийняття присяги для людини без чітких моральних норм буде лише формальністю на шляху її кар'єри, тому вважаємо складання та закріплення присяги експерта у нормах законодавства недоцільним. Відносно об'єктивності та неупередженості, то ці принципи скоріше є не моральними, а практичної експертної діяльності, що вже закріплені у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу».

Сукупність особистісних якостей, психологічних здібностей і можливостей індивіда складають галузь психології – професіографію. Можливості створення професіограми слідчого розглядалися в юридичній психології [197, с. 119]. Спроба скласти професіограму судового експерта була зроблена В.М. Шерстюк [499, с. 126]. На її думку, вона має складатися з чотирьох складових: 1) загальні відомості про професію (найменування, форми професійної підготовки та ін.); зміст і умови роботи (процес роботи та її результати, характер та умови праці тощо); 2) характеристики людина в процесі роботи: професійні знання (спеціальні знання в певній предметній галузі або декількох предметних галузях; правові знання – норм матеріального і процесуального права, які регламентують судово-експертну діяльність, порядок проведення експертиз, права,

обов'язки та відповідальність експерта та ін.); професійні навички (окремо-методичні; науково-дослідні; комунікативно-організаторські; навички взаємодії з учасниками процесу та іншими особами, які не є судовими експертами, але залучені до проведення експертизи; навички взаємодії з обізнаними особами; судово-риторичні); 3) професійно-особистісні якості: законодавчі обмеження і медичні протипоказання, психофізіологічні та інтелектуальні якості, етичні вимоги до особи судового експерта; 4) соціально-економічні особливості професії (система оплати праці, соціальне забезпечення, перспективи професійного зростання та ін.). Запропонована модель професіограми сприймається позитивно та може бути використана для підвищення якості експертної діяльності. Дана модель об'єднує, з одного боку, характеристики професії судового експерта, з іншого – його особистісні характеристики. Однак, на нашу думку, загальні відомості щодо професії, умов праці, її оплати, соціального забезпечення розроблено у відношенні до судових експертів різних установ та є загальновідомими. Тому професіограма, на нашу думку, повинна містити особистісні та професійні якості експерта, а також його відношення до виконання своїх обов'язків, що буде більш вагомим для використання в оптимізації експертної діяльності.

Серед суб'єктів експертної діяльності у структурі експертної служби МВС окремо потрібно виділити техніків-криміналістів, кіннологів, саперів. Ця категорія досить малочисельна і становить близько 5 % співробітників даної служби. Більшість з них займають посади техніків-криміналістів й основним завданням мають техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. Вимоги до даної категорії співробітників не зазначено у законодавчих та підзаконних актах. На нашу думку, вони повинні мати освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче молодшого спеціаліста та вміти працювати з техніко-криміналістичними засобами. В системі перепідготовки та підвищення кваліфікації співробітників експертної служби МВС проводяться курси, які мають закінчити техніки-криміналісти з метою надання допусків на право проведення огляду місця події в складі слідчо-оперативної групи. З точки зору компетентності, то її рівень повинен відповідати означеним вище критеріям, що висуваються до судових експертів. Єдине, що може бути зменшено, – це рівень обсягу знань, тобто гносеологічний компо-

нент.

Керівники експертних підрозділів посідають особливе місце серед суб'єктів експертного забезпечення досудового розслідування, виконуючи організаційне забезпечення експертної діяльності. У законодавчих актах недостатньо чітко визначено їх процесуальний статус, кола прав, обов'язків та повноважень, у зв'язку з чим на практиці іноді виникають конфліктні ситуації у правовідносинах начальників експертних підрозділів з іншими суб'єктами досудового розслідування, а також з підлеглими співробітниками. Відсутні в законодавчих актах й кваліфікаційні вимоги до осіб, яких можуть бути призначено на посади керівників експертних підрозділів. Означені питання зумовлюють виникнення чисельних дискусій серед науковців.

В Законі України «Про судову експертизу» не міститься жодних вимог до керівників експертних підрозділів, обсягу їх прав та обов'язків, на відміну від відповідних законів країн ближнього зарубіжжя. Наприклад, ст. 14 Закону Російської Федерації від 31.05.2001 р. «Про державну судово-експертну діяльність у Російській Федерації» визначає обов'язки, а ст. 15 – права керівника державного судово-експертного закладу [284]; ст. 21 Закону Республіки Казахстан «Про судово-експертну діяльність у Республіці Казахстан» регламентує права, а ст. 22 – обов'язки керівника органу судової експертизи [283]; ст. 9 і 10 Закону Азербайджанської Республіки «Про державну судово-експертну діяльність» визначають права та обов'язки керівника судово-експертного закладу відповідно [285].

Зрозуміло, що основним обов'язком керівника будь-якого експертного підрозділу є організація його роботи та контроль за виконанням підлеглими своїх обов'язків. Для здійснення своїх обов'язків керівник експертного підрозділу повинен не тільки вміти організувати роботу, а і набагато краще знати специфіку тієї роботи, яку він доручає підлеглим. Зрозуміло, що без глибокого знання експертних методик, можливостей інших експертних підрозділів та науково-дослідних установ, вмінь використання техніко-криміналістичних засобів і проведення досліджень, виконувати свої обов'язки керівнику експертного підрозділу неможливо. Також необхідно володіти юридичними знаннями. Саме керівник в більшості випадків вступає у правовідносини з суб'єктами процесу, які

призначають експертизи чи запрошують експертів до участі у проведенні слідчих дій, та у змозі вирішити можливі конфлікти правового характеру, що виникають при цьому.

Відтак, керівник підрозділу повинен, крім визначених нами вище якостей експертів, мати певні додаткові характеристики. На нашу думку, освітньо-кваліфікаційний рівень повинен бути не нижче магістра. Не обов'язково це повинна бути спеціальність «правознавство» або «правоохоронна діяльність». Кваліфікація керівника експертного закладу, як і експерта визначається ступенем володіння спеціальними знаннями, тому, на нашу думку, для них юридичні знання мають похідний характер. Ними можна оволодіти під час навчання у вузах юридичного профілю, отримавши другу вищу освіту, у раз, якщо є перша вища освіта за профілем спеціальних знань, що використовуються при виконанні своїх обов'язків. Бажаємо мати (а з подальшим розвитком науки – можливо, й обов'язково) науковий ступінь кандидата наук. Безумовно, як і будь-який керівник, начальник експертного підрозділу має володіти організаторськими здібностями, які при призначенні на посаду повинні бути оцінені керівником вищої ланки.

Основним критерієм, якому повинні відповідати суб'єкти експертної діяльності, є наявність в них відповідних спеціальних знань. Визначенню поняття «спеціальні знання» присвячено роботи багатьох науковців [143; 151; 152; 154; 198; 385; 390; 397; 430]. Нами детально розглянуто зазначене поняття в сфері кримінального судочинства та визначено як сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів [228, с. 14]. Конкретизуючи надане нами визначення, можна зауважити, що сфера використання спеціальних знань може бути не тільки розкриття, розслідування та попередження злочинів, а й будь-яка інша, в залежності від вирішуваних завдань. Водночас, слід зауважити, що поняття «спеціальні знання» використовується як термін в галузі юриспруденції. Основними вимогами, що висуваються до суб'єктів експертної діяльності, є наявність у них спеціальних знань та виконання роботи, спрямованої на дослідження певних об'єктів, процесів або явищ.

Спеціальні знання можуть використовуватись у процесуальній та непроцесуальній формах. До основних процесуальних форм використання спеціальних знань треба відносити: безпосереднє використання їх слідчим, прокурором, судом; участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій; проведення судових експертиз. До непроцесуальних форм використання спеціальних знань відносять: проведення ревізій, консультації з фахівцями з питань, що потребують використання спеціальних знань; довідкову допомогу; відомчі розслідування, перевірки, що проводяться працівниками різних відомств та інспекцій (технічного стану тощо); проведення різного роду досліджень об'єктів; надання кваліфікованої допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудомістких робіт; участь у проведенні оперативно-розшукових заходів тощо [228, с. 27]. Процес використання спеціальних знань залежить від суб'єкта, який ними володіє. В кримінально-процесуальному законодавстві як суб'єкти використання спеціальних знань чітко визначені їх безпосередні носії – спеціаліст (ст. 71 КПК України), експерт (ст. 69 КПК України). Участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій регламентована ст.ст. 71, 72, 79, 80, 83, 105, 122, 126, 228, 236, 237, 240, 245, 262, 266, 327, 329, 357, 358, 359, 360, 361, 496, 517 КПК України, проведення судових експертиз та участь експерта у розслідуванні та судовому розгляді – ст.ст. 69, 70, 79, 80, 83, 95, 101, 102, 238, 239, 242-245, 327, 329, 332, 356, 357, 358, 361, 486, 496, 509, 517, 518 КПК України.

Слідчий під час проведення слідчих (розшукових) дій при безпосередньому використанні власних спеціальних знань, проводить певні дослідження та робить висновки, тобто може виступати суб'єктом експертної діяльності. Отримуючи первинну інформацію про злочин, наприклад при огляді місця події, слідчий на основі своїх професіональних знань пізнає проблему, а потім намічає шляхи її вирішення. За допомогою своїх спеціальних знань, він може самостійно виявити та вилучити сліди злочину, зробити певні висновки про фізичні дані злочинця, механізм виникнення слідів тощо. В даному випадку слідчий використовує знання в галузі криміналістики, які більшість науковців відносять до спеціальних. Коли у слідчого спеціальних знань недостатньо, він залучає до процесу пізнання відповідних фахівців, що ними володіють. Під час проведення слідчих (розшукових) дій особа, яка володіє спеці-

альними знаннями і залучається слідчим для її проведення, виступає як процесуальна фігура – спеціаліста. В ОВС у ролі спеціалістів частіше залучаються працівники експертних підрозділів, які працюють на посадах експертів або техніків-криміналістів.

Висновки до розділу

1. Судово-експертна діяльність – регламентована законодавством діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями та уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ з метою надання науково-обґрунтованих висновків для їх використання під час розслідування та судового розгляду справ. Різниця між поняттями експертної та судово-експертної діяльності полягає в її законодавчій регламентації та меті застосування.

2. Для ефективності будь-якого виду людської діяльності потрібно відповідне його забезпечення. Забезпечення експертної діяльності є науково-методичним, правовим, матеріально-технічним, організаційним, кадровим. Правове та кадрове забезпечення не може бути складовими самої експертної діяльності, але є необхідними для її здійснення. Правове забезпечення будь-якої діяльності у суспільстві є законотворчим процесом. Що стосується підготовки кадрів, то з участю представників експертних установ повинні бути сформульовані освітньо-кваліфікаційні характеристики, що висуваються до майбутніх судових експертів. Підготовка самих експертів є частиною педагогічного процесу, яким мають займатись не експертні установи, а спеціалізовані навчальні заклади, що на сьогодні існують в МВС. Організаційне забезпечення є структурним елементом експертної діяльності і базується на наукових засадах теорії управління. Не належать до експертної діяльності дії слідчого щодо організації призначення експертизи та забезпеченню проведення судових експертиз і діяльність уповноважених органів державної влади, що здійснюють функції управління судово-експертною діяльністю. Науково-методичне забезпечення є складовою судово-експертної діяльності, тому що процес дослідження базується на наукових методах і методиках, має творчий характер та є підгрун-

тям для наукових розробок в галузі судової експертизи і вдосконалення експертних методик.

3. Завдання експертної діяльності органів внутрішніх справ мають бути класифіковані за напрямками діяльності: виконання експертиз та досліджень за кримінальними та справами про адміністративні правопорушення, що розслідуються органами внутрішніх справ; проведення експертиз та досліджень за кримінальними справами, що розслідуються іншими відомствами (прокуратурою, службою безпеки України, податковою міліцією), цивільними та господарськими справами на госпрозрахунковій основі; проведення досліджень за матеріалами оперативно-розшукової діяльності для встановлення підстав щодо порушення кримінальної справи; проведення досліджень для потреб структурних підрозділів ОВС, в тому числі при проведенні внутрішніх розслідувань; участь у підготовці та проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; участь як спеціалістів у судовому розгляді справ; надання консультацій з питань, що потребують використання спеціальних знань; техніко-криміналістичне забезпечення діяльності ОВС, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень; технічне забезпечення експлуатації техніко-криміналістичних засобів, що застосовуються в ОВС; проведення науково-дослідних робіт в сфері протидії злочинності, в тому числі розробка нових та вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів та методів для використання в практичній діяльності ОВС; аналіз експертної практики та розробка нових методик експертного дослідження; розробка методичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань при розслідуванні окремих видів злочинів, тактики проведення окремих слідчих дій за участю спеціалістів, прийомів застосування техніко-криміналістичних засобів у розкритті та розслідуванні злочинів; забезпечення ведення криміналістичних обліків.

4. Під компетенцією експертів ОВС треба розуміти покладений законодавством України обсяг роботи з виконання експертиз і досліджень та участі у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів з метою сприяння розкриттю та розслідуванню злочинів. Компетентність експерта визначається обсягом його професійних знань, вмінь та навичок і розглядається у чотирьох аспектах: гносеологічному; нормативному; функціональному; особистіс-

ному. Гносеологічний компонент характеризує особу експерта наявністю спеціальних знань та навичок їх використання: організаційних, методичних, науково-дослідних. Нормативний аспект компетентності експерта полягає у володінні юридичними знаннями, передусім тими, що регулюють обсяг його прав та обов'язків. Функціональний аспект компетентності визначає здатність експертів діяти на основі наявних у нього знань, умінь, навичок. Особистісний аспект визначає ставлення особи експерта до завдань кримінального судочинства в цілому та експертної служби МВС зокрема.

5. Керівник експертного підрозділу повинен, крім якостей експертів, мати освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче магістра, а з подальшим розвитком науки – науковий ступінь кандидата наук та володіти організаторськими здібностями, що при призначенні на посаду мають бути оцінені керівником вищої ланки.

6. Історію становлення та розвитку експертної діяльності органів внутрішніх справ можна поділити на чотири етапи. Початком першого етапу потрібно вважати 1864 р. з введенням на території Російської імперії судової реформи, яка стала поштовхом для активного впровадження наукових досліджень, передусім у хімії та судовій медицині, у практику боротьби зі злочинністю. Другий період історії розвитку експертних установ в Україні починається з 1918 р. коли після знищення поліцейських установ з початком створення слідчих і судових органів виникла необхідність криміналістичного та експертного забезпечення розслідування злочинів. Третій етап розвитку експертних закладів ОВС починається під час Другої світової війни зі звільнення території України від німецько-фашистських загарбників. Четвертий період становлення експертної служби починається з відродження та розвитком економіки країни як суверенної держави, та знаменується початком кардинальних змін системи експертних закладів органів внутрішніх справ.

Основні результати розділу опубліковані у працях [303; 304; 311; 312; 319; 327; 330; 335; 338].

РОЗДІЛ 2 НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Наукове забезпечення експертної діяльності

Складність завдань, вирішуваних на стадії досудового розслідування, вимагають належного наукового забезпечення, вдосконалення знань, вміння прогнозувати явища і події, що, в свою чергу, вимагає оптимізації управління й організації наукових досліджень, а також вирішення конкретних завдань та дослідження наукових проблем, пов'язаних з удосконаленням діяльності з розслідування кримінальних правопорушень.

Методологія наукового забезпечення досудового розслідування включає розробку наукових положень, що забезпечують ефективність видів діяльності суб'єктів досудового розслідування: слідчої, оперативно-розшукової та експертної. Ми погоджуємося з думкою П.Д. Біленчука, який виділяє теоретико-методологічну систему наукового забезпечення кримінального судочинства, поділяючи її на три підсистеми: сискологію: історію, теорію, практику; криміналістику: джерелознавство, історіографію, теорію, методологію, техніку, тактику, методику, праксеологію; експертологію: судову експертологію і судові експертизи [, с. 187-188 Біленчук П.Д. Наукове забезпечення органів правосуддя в Україні: сискологія, криміналістика, експертологія / П.Д. Біленчук // Наука і правоохорона, 2013. – № 3 (31). – С. 185-188.].

У науковому забезпеченні експертної діяльності важливими напрямками треба визнати як питання організації наукових досліджень в галузі судової експертизи, так і розробку практичних рекомендацій з кожного з видів експертної діяльності, засновані на останніх наукових досягненнях.

Зважаючи на об'єкт, предмет, мету, засоби й результати експертної діяльності, її наукове забезпечення передбачає розробку наступних напрямків:

– теорії експертного забезпечення та її впровадження в практику розслідування правопорушень;

- загальної теорії судової експертизи (судової експертології), у тому числі розробка й впровадження в практику методик експертних досліджень;
- техніко-криміналістичного забезпечення, включаючи розробку нових засобів та методів збирання та дослідження слідів злочину;
- інформаційно-технічного забезпечення, включаючи розробку системи криміналістичної реєстрації, наукове обґрунтування нових видів обліків, а також впровадження в експертну діяльність нових автоматизованих програмних комплексів;
- наукову організацію праці співробітників експертних закладів, включаючи організацію участі експертів як спеціалістів у слідчих (розшукових) діях та проведення експертиз.

Науково-дослідна робота за зазначеними напрямками здійснюється суб'єктами судово-експертної діяльності, а також науково-дослідними організаціями, що виконують дослідження в галузі права та вищими навчальними закладами юридичного профілю. Наукового забезпечення експертної діяльності здійснюється виходячи з потреб практики розслідування злочинів, а підвищення його ефективності можливо за рахунок виконання науково-дослідної роботи колективами, що складаються з досвідчених науковців та практиків, а також шляхом удосконалення організаційних основ наукової організації праці.

У науково-дослідних установах та експертних закладах організація наукової роботи повинна відповідати певним критеріям:

- відповідність цілей науково-дослідних робіт найбільш перспективним напрямкам розвитку науки, що співпадає з потребами практики;
- відповідність структури науково-дослідної організації основним цілям наукових праць;
- раціональний підбір і розміщення кадрів;
- оптимальна система заходів матеріального заохочення й економічного стимулювання наукової діяльності, що сприяє максимальному використанню творчих можливостей науковця;
- ефективна система матеріально-технічного забезпечення й фінансування досліджень;
- оптимальне інформаційне забезпечення, що передбачає адресне обслуговування;

– гнучка система контролю, що забезпечує стабільність у функціонуванні наукового колективу шляхом своєчасного обліку змін у цілях і завданнях дослідження;

– раціональна система реалізації наукових розробок, їхнього впровадження й оперативного використання в практиці [205, с. 66-67].

Вимоги до наукових розробок є стандартними. Необхідним є створення робочого органа – колективу із практиків і вчених, що є фахівцями в досліджуваній області, який визначатиме строки виконання й форми подання результатів наукового дослідження. Формами їхньої реалізації можуть бути:

– програмні документи, що містять основні напрямки науково-дослідної роботи колективу чи організації;

– монографії, посібники, підручники, методичні рекомендації;

– нові методики проведення експертиз, що пройшли державну реєстрацію та внесені до Реєстру методик МЮ України

– нові методи дослідження об'єктів, що можуть бути підтвержені авторськими свідоцтвами;

– організація та участь у науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах з виданням за результатами їх проведення збірників наукових статей та тез доповідей;

– підготовка наукових робіт у вигляді кандидатських та докторських дисертацій;

– видання періодичних наукових журналів, а також підготовка публікацій в інших наукових виданнях;

– створення бібліотечних фондів, каталогів наукових праць, довідково-інформаційної літератури, матеріалів узагальнення слідчої та експертної практики.

З питань наукових розробок в галузі теорії судової експертизи, у тому числі розробок і впровадження в практику нових методик експертних досліджень, потрібно зупинитися на питаннях нормативного забезпечення наукової діяльності, проблемах координації суб'єктів діяльності з забезпечення експертних підрозділів сучасними науковими розробками та можливостях вдосконалення цієї діяльності.

Експертна діяльність ґрунтується на наукових знаннях і кожен з її напрямків повинен бути забезпечений сучасними досягненнями науково-технічного прогресу. У ст. 8 Закону України «Про судову

експертизу» зазначається, що «організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність» [].

Відповідно до цієї норми Закону Положенням про Міністерство внутрішніх справ України передбачено, що МВС в тому числі «визначає основні напрями розвитку науки і освіти з питань діяльності МВС, бере участь у проведенні відповідних наукових, науково-дослідних, кримінологічних і соціологічних досліджень, а також у розробленні за їх результатами науково-практичних пропозицій, методичних рекомендацій; організовує і координує роботу з упровадження в практику досягнень науки і передового досвіду, забезпечує розроблення нових видів озброєння, спеціальних, технічних і криміналістичних засобів для органів внутрішніх справ та Національної гвардії; організовує у межах повноважень, передбачених законом, науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності» (пункт 4, абзаци 48, 50, 51) [362].

Більш конкретно пріоритетні напрямки наукового забезпечення діяльності ОВС визначено наказом МВС України від 29.07.2010 р. № 347 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років» [367]. Пріоритетні напрямки наукових розробок в галузі судової експертизи визначено у додатку 8 Переліку, а саме: дослідження та створення програмно-апаратних комплексів для проведення дактилоскопічних досліджень; дослідження та створення засобів експрес-аналізу наркотичних, вибухових речовин та біологічних об'єктів позалабораторних умовах; дослідження та створення технічних засобів для розвідки, локалізації, перенесення, транспортування, знищення вибухових пристроїв для вибухотехнічних підрозділів МВС; розроблення методики використання приладу ВПК-2 (візуально-пошукового контролю) при дослідженні ідентифікаційних маркувань транспортних засобів; розроблення та впровадження в практичну діяльність ліхтаря для збудження люмінесценції при застосуванні люмінесцентних засобів (порошків, спреїв тощо) при виявленні слідової інформації дактилоскопічного походження в польових і лабораторних умовах; методика мистецт-

вознавчих досліджень творів образотворчого (живопису, скульптури, графіки), декоративно-вжиткового, професійного та народного мистецтва, кінопродукції, фотоматеріалів; розробка методики проведення експертиз, пов'язаних з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торгівельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними позначеннями, розроблення методики дослідження вибухових речовин методом тонкошарової хроматографії та інструментальними методами; розробка приладу для вимірювання ударного навантаження та розміру площини контактної взаємодії холодної зброї ударно-дробильної дії; розробка методики дослідження об'єктів інтелектуальної власності, захищених методами криптографії та стенографії; розширення можливостей використання досягнень одорології в діяльності ОВС; впровадження автоматичної ідентифікації особи за голосом та мовленням; технічне дослідження цифрових записів; вдосконалення методики молекулярно-генетичних досліджень біологічних слідів людини; упровадження сучасних методик виявлення та фіксації слідів злочинів; створення єдиної бази ДНК-профілів осіб, які притягалися до відповідальності за кримінальним законодавством України; удосконалення експертних досліджень споживчих товарів; розроблення апаратного комплексу та створення спеціалізованого програмного забезпечення для виконання фоноскопичних експертиз мови людини; упровадження нової техніки і технологій вимірювання в експертно-криміналістичні дослідження; використання запахової інформації при розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї; дослідження якісного та кількісного складу наркотичних засобів і психотропних речовин рослинного та синтетичного походження для наукового обґрунтування висновків судових експертиз щодо їх спільної родової (групової) належності та єдиного джерела походження (ідентифікації); використання новітніх технологій для розшуку безвісти зниклих дітей: використання ДНК-технологій та складання портретів зниклих дітей з урахуванням вікових змін; техніко-криміналістичне забезпечення розслідування комп'ютерних злочинів; проектування та розробка системи портретної ідентифікації осіб та логічної їх прив'язки до оперативних об'єктів існуючих банків даних; розробка методики дослідження та вилучення криміналістично-значимої інформації з мобільних телефонів та інших засобів зв'язку і носіїв інформації при розслідуванні

злочинів; дослідження накладок на банкомати – спеціальних приладів, призначених для накладення на клавіатуру та картоприймачі стаціонарних банкоматів з метою незаконного копіювання інформації з пластикових платіжних карток та ідентифікаційних кодів користувачів [367].

Згідно Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України одним з її основних завдань є «проведення науково-дослідної діяльності у сфері судово-експертного і техніко-криміналістичного забезпечення» []. У структурі ДНДЕКЦ впровадження сучасних досягнень науки в експертну діяльність покладається на лабораторію організаційно-методичних питань експертно-криміналістичної діяльності, яка складається з трьох відділів: організаційно-нормативного забезпечення, науково-методичного забезпечення та інформаційно-аналітичного. Лабораторію очолює начальник, який одночасно є заступником начальника центру. На регіональному рівні в складі НДЕКЦ при УМВС в областях за цей напрямок діяльності відповідають працівники секторів організації науково-методичної діяльності.

Експертні підрозділи МВС здійснюють свою діяльність згідно з піврічними планами, які розробляються з урахуванням оперативної обстановки у країні та регіонах. Плани затверджуються керівництвом МВС, ГУМВС, УМВС, УМВСТ і повинні передбачати конкретні заходи з основних напрямків організаційно-методичної наукової, практичної та фінансової діяльності. У планах обов'язково повинно бути передбачено поряд з іншим: науково-дослідницька діяльність щодо розробки, освоєння і впровадження нових техніко-криміналістичних засобів, експертних методів і методик виявлення, закріплення, вилучення і дослідження речових доказів; удосконалення експертних методів досліджень, ведення криміналістичних обліків, аналітичної та організаційної роботи на основі впровадження автоматизованих систем та технологій; аналіз експертної практики з питань ефективності методик дослідження речових доказів, використання методів техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та попередження злочинів.

Контроль за діяльністю НДЕКЦ ГУМВС, УМВС, УМВСТ та подання їм практичної допомоги здійснює ДНДЕКЦ. У процесі перевірки поряд з іншими заходами вивчаються: результативність участі працівників у слідчих (розшукових) діях і оперативно-

розшукових заходах; ефективність використання криміналістичних обліків; дотримання рекомендованих методик та термінів при проведенні експертиз і досліджень; організація профілактичної роботи; результативність впровадження передового досвіду інших підрозділів; організація науково-дослідницької діяльності.

В Експертній службі МВС практично здійснюються заходи, направлені на забезпечення своєї діяльності сучасними науковими досягненнями за усіма напрямками. На сьогодні пройшли державну реєстрацію та внесені до Реєстру 40 методик та близько 200 науково-технічних і довідкових матеріалів, що використовуються під час проведення судових експертиз. Своєчасному упровадженню науково-методичних розробок в експертну практику сприяє діяльність редакційно-видавничої ради ДНДЕКЦ МВС України. Всього упродовж 2000–2014 рр. редакційно-видавничою радою організовано видання і направлення до експертних підрозділів, відомчих навчальних закладів, підрозділів МВС, а також установ інших відомств у порядку обміну науковими виданнями та науково-методичною літературою понад 400 найменувань загальним тиражем понад 60 тис. примірників. Починаючи з 2000 р. на постійній основі здійснюється формування та видання фахового науково-практичного збірника «Криміналістичний вісник» за активної співпраці з науковцями Національної академії внутрішніх справ. Починаючи з 2000 р. ДНДЕКЦ організовано та проведено близько 150 науково-практичних і навчально-методичних заходів. За ці роки працівники Експертної служби МВС України взяли участь у 250 науково-практичних заходах (симпозіумах, конференціях, семінарах тощо), що проводилися як в Україні, так і за її межами. З метою належного інформаційного забезпечення наукової і практичної діяльності та підвищення науково-професійного рівня працівників Експертної служби МВС України у ДНДЕКЦ започатковано створення фонду науково-методичної, довідково-інформаційної літератури та періодичних видань, який нині складає понад 12 тисяч примірників, більше ніж 1500 найменувань [Основні досягнення Експертної служби МВС України з наукової, міжнародної та інформаційно-роз'яснювальної діяльності за 2000–2014 роки http://dndekcs.mvs.gov.ua/?page_id=2252].

Значне місце у науковому забезпеченні експертної діяльності ОВС відіграють вищі навчальні заклади системи МВС, в яких зосе-

реджено значний науковий потенціал. Наукова робота в них здійснюється у відповідності до законодавчих актів України, що регулюють цю діяльність та відомчих нормативних актів, зокрема Положенням про організацію проведення НД і ДКР у системі МВС України, затвердженого наказом МВС України від 15.05.2007 р. № 154 []. Вчені навчальних закладів МВС у взаємодії з практичними працівниками на сьогодні в змозі вирішити багато наукових та науково-практичних проблем в юриспруденції, в тому числі й в галузі судової експертизи. Наприклад, протягом 2013 р. провідним вузом системи МВС – Національною академією внутрішніх справ видано друком 38 монографій, 15 підручників, 78 навчальних та навчально-методичних посібників, 72 курсів лекцій, 1 довідкове (енциклопедичне) видання, 5 науково-практичних коментарів, 56 методичних рекомендацій [Пояснювальна записка до звіту про виконання НД і ДКР Національної академії внутрішніх справ у 2013 році <http://www.naiiu.kiev.ua/naukova-diyalnist/zagalna-informacziya/pidsumki-naukovoyi-diyalnosti.html>]. Академія забезпечує випуск шести фахових періодичних видань, з яких журнал «Криміналістичний вісник», що випускається спільно з ДНДЕКЦ МВС України безпосередньо стосується актуальних питань експертного забезпечення досудового розслідування.

Велике значення у науковому забезпеченні експертної діяльності відіграє Національна академія правових наук України. У Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса, що входить до її складу у 2013 р. створено відділ криміналістики, при якому діє лабораторія «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю». Лабораторію очолює доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В.Ю. Шепітько. Згідно з Положенням про лабораторію на його співробітників покладено проведення наукових фундаментальних та прикладних досліджень в галузі криміналістики та судової експертизи. Науковці лабораторії виконують ряд завдань, серед яких такі, що безпосередньо пов'язані з науковим забезпеченням експертної діяльності:

– беруть участь у науковому забезпеченні законопроектної та нормотворчої діяльності, здійснюючи підготовку наукових висновків, пропозицій та зауважень до проектів законів України з питань криміналістичного забезпечення слідчої, судової та судово-

експертної діяльності, кримінально-процесуального законодавства України, концепцій та інших нормативних актів за дорученням центральних органів державної влади та суб'єктів законодавчої ініціативи;

– здійснюють міжгалузеве співробітництво з установами, що проводять суміжні наукові дослідження;

– здійснюють рецензування висновків судових експертиз, окремих методик судової експертизи, науково-практичних та методичних матеріалів з питань криміналістики і судової експертизи, що надходять від різноманітних наукових установ та вищих навчальних закладів України та країн СНД;

– проводять судові експертизи та експертні дослідження об'єктів інтелектуальної власності (об'єкти автоського і суміжних прав, торговельні марки, фірмові найменування, промислові зразки, винаходи, корисні моделі тощо); почеркознавчі та авторознавчі, трасологічні (сліди рук, ніг, взуття людини, вузли та петлі, сліди знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючі пристрої, ідентифікаційні номери транспортних засобів тощо); психологічні; техніко-криміналістичні дослідження документів та вирішують питання з встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та ін. техніки тощо) [Лабораторія «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Основні напрямки наукової діяльності <http://ivpz.org/naukova-laborator-ya>].

У 2013 р. співробітники лабораторії продовжують розробку наукової теми «Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції», однією з форм реалізації якої є цикл статей та доповідей, присвячених новітнім розробкам в галузі судової експертизи [Звіт про стан наукових досліджень за 2013 р. Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса http://ivpz.org/images/stories/richni_zvit_2013].

Державними спеціалізованими установами МЮ України також здійснюється наукова діяльність, спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень в галузі судової експертизи, розробку найбільш досконалих методик і методів судової експертизи для максимального використання її можливостей при розслідуванні кримінальних проваджень, судовому розгляді кримінальних, циві-

льних, господарських, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення. З цією метою експертні установи Мін'юсту проводять пошукові дослідження, вивчають досягнення світової науки, теорію і практику судової експертизи України і зарубіжжя, а також проводять апробацію та впроваджують в експертну практику результати науково-дослідних робіт [Суб'єкти судово-експертної діяльності, їх статус та повноваження <http://www.minjust.gov.ua/46804>].

Одним з провідних експертних закладів є Харківський НДІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса МЮ України. Основні положення щодо діяльності Інституту закріплено у Статуті, затвердженого наказом МЮ України від 18.09.2012 р. № 1375/5. Згідно цього наказу одним з основних завдань Інституту є науково-дослідна робота в галузі судової експертизи і криміналістики, апробація та впровадження її результатів у експертну, слідчу та судову практику. На виконання цього завдання Інститут:

- проводить науково-дослідну, науково-методичну та пошукову роботу, пов'язану із створенням нових та удосконаленням існуючих методів та методик проведення судових експертиз;
- здійснює апробацію та впровадження в експертну практику результатів науково-дослідних робіт, розроблених в експертних установах;
- розробляє науково-методичні рекомендації для найбільш ефективного використання спеціальних знань у діяльності правоохоронних органів та судів;
- здійснює за дорученням Міністерства юстиції України наукову та науково-технічну експертизу науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у галузі судової експертизи;
- здійснює міжнародне наукове співробітництво в галузі криміналістики та судової експертизи;
- вивчає й узагальнює досягнення світової науки, теорію і практику судової експертизи України і зарубіжжя;
- у разі потреби, на підставі узагальнення експертної практики розробляє відповідні рекомендації для органів досудового розслідування та судів;
- проводить науково-практичні семінари, наради, конференції, симпозіуми тощо з питань теорії та практики криміналістики і судової експертизи, обміну передовим досвідом експертної роботи, у

тому числі інших держав, та бере участь у таких заходах, які проводяться іншими установами та організаціями;

- готує до видання наукові роботи працівників Інституту;
- надає науково-технічні послуги організаціям і громадянам відповідно до законодавства: розповсюджує науково-технічну продукцію та інформацію про нові досягнення в галузі криміналістики і судової експертизи;

- видає збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», інші тематичні збірники наукових праць, методичні матеріали (посібники, листи, рекомендації), науково-інформаційні, довідкові та інші матеріали з питань судової експертизи і криміналістики, здійснює їх розповсюдження та обмін науковою інформацією та методичною літературою [].

Відповідні заходи проводяться і в інших експертних закладах МЮ України.

Розвиток експертного забезпечення досудового розслідування в Україні є складовою державної політики у сфері протидії злочинності, тому, безумовно, її науково-методичне забезпечення не покладається на окремі міністерства, відомства чи організації, а носить комплексний характер. МЮ України є координатором в діяльності з науково-методичного забезпечення всіх експертних установ.

За змістом ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» «для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України створюється Координаційна рада з проблем судової експертизи, яка діє відповідно до Положення про неї, що затверджується Кабінетом Міністрів України». Відповідно до цієї норми Кабінет Міністрів України Постановою від 16.11.1994 р. № 778 затвердив Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України [356].

Координаційна рада є постійно діючим, консультативно-дорадчим органом, що має на меті вироблення єдиних підходів до організації судово-експертної діяльності та вирішення найважливіших питань розвитку судової експертизи, які мають міжвідомчий характер. До повноважень Координаційної ради належить розроблення рекомендацій з питань: методичного забезпечення державних спеціалізованих установ, які провадять судово-експертну діяльність, а також органів, що здійснюють оперативно-розшукову дія-

льність, органів досудового розслідування і суду в організації судово-експертних досліджень; розвитку мережі спеціалізованих установ та збільшення обсягу і видів судової експертизи, створення нових методів дослідження у цій галузі; внесення пропозицій щодо вдосконалення процесуального законодавства з проведення судової експертизи; узгодження проектів нормативно-правових актів, що регламентують порядок проведення спеціалізованими установами судової експертизи і виконання ними наукових розробок; впровадження разом з центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать спеціалізовані установи, нових видів судової експертизи; визначення актуальності та пріоритетності науково-дослідних робіт з питань судової експертизи і конкретних тем, що потребують спільного розроблення та узгодження; удосконалення організаційних засад проведення різних видів міжвідомчої комплексної та комісійної судової експертизи; провадження редакційно-видавничої діяльності та забезпечення обміну науково-технічною інформацією і статистичними даними за профілем діяльності; розроблення загальних вимог до атестації судових експертів та діяльності відомчих експертно-кваліфікаційних комісій; удосконалення форм навчально-методичної роботи з посадовими особами, що призначають судову експертизу; розгляду пропозицій заінтересованих центральних органів виконавчої влади або інших державних органів щодо формування державного Реєстру атестованих судових експертів; вироблення єдиного підходу до підготовки кадрів для спеціалізованих установ та підвищення їх кваліфікації; проведення міжвідомчих науково-методичних конференцій, семінарів, нарад; налагодження і розвитку міжнародного співробітництва та обміну науково-технічними досягненнями в галузі криміналістики і судової експертизи; здійснення інших заходів, спрямованих на розвиток судової експертизи [356].

Аналізуючи означені повноваження Координаційної ради, можна зазначити, що їх досить чітко виписано та вони широко охоплюють всі проблемні моменти, які виникають у координації науково-методичної, організаційної та інших видів діяльності експертних установ різних відомств. Однак, на нашу думку, судово-експертні заклади не в повному об'ємі використовують досягнення наукових установ та організацій, що займаються дослідженнями в галузі природознавчих та технічних наук. Експертиза є однією із

форм використання спеціальних знань, тому перспективним напрямком розвитку судової експертизи є саме впровадження нових методів досліджень з галузей фізики, хімії, математики, біології, матеріалознавства тощо. Тому, на наш погляд, окремим пунктом Положення потрібно зазначити способи та форми взаємодії судово-експертних установ з науково-дослідними організаціями неюридичного профілю діяльності.

2.2. Предмет, система та принципи судової експертології

На сучасному етапі розвитку суспільства інститут судової експертизи як самостійної галузі знань продовжує формування та становлення. Більшість фундаментальних наукових досліджень в галузі теорії судової експертизи припадає на 1980-1990-ті рр. Дослідженнями вчених-криміналістів Т.В. Аверьянкової, І.А. Алієва, Л.Ю. Ароцкера, В.Д. Арсеньєва, Р.С. Белкіна, С.Ф. Бичкової, А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, Ф.М. Джавадова, А.В. Дулова, О.О. Ейсмана, Н.І. Клименко, Ю.Г. Корухова, В.К. Лисиченка, В.С. Мітричева, О.Р. Росинської, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, М.О. Селіванова, З.М. Соколовського, І.Я. Фридмана, О.Р. Шляхова та інших було закладено основи формування окремої науки – загальної теорії судової експертизи, або судової експертології.

Однак дискусії стосовно предмета та об'єкта нової науки, її системи, завдань та принципів тривають серед науковців і дотепер. Деякі дослідники не сприймають виділення судової експертології в окрему науку, а навіть ті криміналісти, які визнали доцільність її виокремлення та зробили значний внесок у розробку її теорії, при підготовці підручників продовжують включати судову експертизу до складу криміналістики. Відсутність теоретичного підґрунтя обумовило виникнення проблем у практичній діяльності експертних підрозділів з приводу видів, форм експертної діяльності, вирішуваних завдань, методик проведення експертиз та інших питань. Підтримуємо тих науковців, які вважають судову експертологію за окрему науку. Як зазначалось нами раніше, вважаємо систему знань цієї науки основою теоретичного забезпечення експертної діяльності.

Дискусії серед науковців з приводу предмета та об'єкта судової експертології почались з виокремлення її як самостійної науки спочатку в межах криміналістики, а потім окремо від неї. Першими такою ідеєю висловив А.І. Вінберг щодо розробки загальної теорії криміналістичної експертизи в межах криміналістики. Він зазначав, що «для розвитку криміналістичної експертизи потрібна наукова розробка її загальної теорії. Базою для її наукової розробки багато в чому слугують технічні та природознавчі науки» [74, с. 77]. Схожої думки дотримувався О.Р. Шляхов, але вже виділяючи її як самостійну науку з розділу криміналістичної тактики: «Теорію криміналістичної експертизи потрібно виділити із загального курсу криміналістики. Методика криміналістичної експертизи повинна відбрунькуватися, таким чином, від слідчої тактики. Таке рішення давно вже назріло, воно фактично вже здійснюється» [502, с. 12].

Вирішальним етапом у становленні судової експертології стали праці А.І. Вінберга і Н.Т. Малаховської. В статті «Судова експертологія – нова галузь науки», що вийшла друком у 1973 р. вони визначили її як науку «про закони та методологію формування, розвитку судових експертиз, закономірності вивчення їх об'єктів на основі застосування спеціальних знань, запозичених з базових (материнських) наук і відповідно трансформованих, що проводяться в межах правової регламентації та в тих організаційних формах, які забезпечують доказове значення у справі висновків судових експертів у кримінальному й цивільному судочинстві» [80, с. 49]. Автори розвинули свої погляди у навчальному посібнику «Судова експертологія (загальнотеоретичні та методологічні проблеми судових експертиз)», зазначаючи, що судова експертологія вивчає закономірності формування і розвитку наукових основ судових експертиз [79, с. 113].

Під час зародження та формування науки про судову експертизу не всі вчені підтримували дану концепцію. Так, В.Д. Арсеньєв розглядав науку про судову експертизу як складову частину сучасної теорії судових доказів, пізніше – кримінального процесу [17, с. 12-14; 18, с. 7]. С.П. Мітричев та М.О. Селіванов вважали потрібною розробку теоретичних основ судової експертизи, але в межах науки криміналістики [263, с. 13; 409, с. 30; 411, с. 6]. Частиною розділу теоретичних основ криміналістики вважав судову експертологію О.О. Ейсман [510, с. 64-73].

Незважаючи на розмаїття думок щодо самостійності науки про судову експертизу, сьогодні можна вважати її сформованою. Хоча загальноприйнятої думки з приводу предмета даної науки поки що немає. Ґрунтовному аналізу думок науковців щодо предмету, об'єкта, природи та місця судової експертології в системі наукових знань на сьогодні приділялось багато уваги з боку науковців. На наш погляд, можна виділити два основних підходи до предмета та об'єкта судової експертології.

Перша група науковців, до якої можна віднести Т.В. Аверьянову, І.А. Алієва, С.Ф. Бичкову, Ф.М. Джавадова, Н.І. Клименко, Ю.Г. Корухова, О.Р. Росинську, М.Я. Сегая в основу визначень предмета судової експертології покладають праксеологічний підхід та вважають об'єктом її вивчення експертну діяльність.

Так, С.Ф. Бичкова зазначає, що «загальна теорія судової експертизи може бути визначена як система теоретичного знання, що відображає на метапредметному рівні найбільш загальні закономірності розвитку наукових основ судових експертиз та експертної діяльності, або як система теоретичного знання, що є методологічною основою судово-експертних галузей знань» [70, с. 27]. Ф.М. Джавадов розуміє під предметом загальної теорії судової експертизи закономірності експертної діяльності, закономірності формування і розвитку окремих родів та видів судових експертиз, закономірності методів експертного дослідження [126, с. 142]. Н.І. Клименко зазначає, що судова експертологія мусить взяти на себе «наукове обслуговування» всіх сторін багатогранної практичної судово-експертної діяльності як процесуального інституту, так і галузевої професіональної корпорації, що діє в межах судочинства» [173, с. 10]. Предметом судової експертології вона вважає «закономірності формування, розвитку і функціонування експертної діяльності в цілому і предмети окремих експертиз» [173, с. 20]. За назвою та текстом статті М.Я. Сегая «Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність» чітко визначено зміст поняття цієї науки [401]. Але найбільш повним, на нашу думку, є визначення загальної теорії судової експертизи, надане Т.В. Аверьяною, як «системи світоглядних і праксеологічних принципів як самої теорії, так і її об'єкта – експертної діяльності, окремих теоретичних побудов у цієї галузі наукового знання, методів розвитку теорії та здійснення експертних досліджень, процесів та відносин – комплексне

наукове відображення судово-експертної діяльності як єдиного цілого» [8, с. 43]. З її визначенням погоджується О.Р. Росинська [393].

Дещо інша точка зору, на нашу думку, відображається в працях В.Д. Арсеньєва, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, В.М. Галкіна, А.В. Дулова, О.Р. Шляхова та полягає у визначенні судової експертології як науки про закономірності дослідження об'єктів – матеріальних носіїв інформації про обставини справи. На думку О.Р. Шляхова, «теорія судової експертизи – це система знань про закономірності та засновані на них методи, що застосовуються у різного роду судових експертизах при вирішенні завдань з дослідження тих чи інших об'єктів» [503, с. 4]. За визначенням А.І. Вінберга «судова експертологія – галузь радянської юридичної науки, що вивчає закономірності, методологію і процес формування і розвитку наукових основ судових експертиз, а також досліджує їх об'єкти» [420, с. 76]. Р.С. Белкін віддає перевагу терміну «загальна теорія судової експертизи» і розглядає її «як науку про закономірності виникнення і розвитку судових експертиз, процесу експертного дослідження та формування його результатів» [44, с. 455].

Наука про судову експертизу відокремилась від криміналістики завдяки накопиченим протягом практичної діяльності з проведення експертиз знанням, що вимагало узагальнення та теоретичного обґрунтування. Як і будь-яка наукова теорія, судова експертологія формувалась у результаті накопичення практичних знань. На певному етапі виникла потреба систематизації цих знань та виділення закономірностей, яким вони відповідають, тобто створення окремої науки. Наукові знання відображують об'єктивні закономірності дійсності та досягаються шляхом пізнання об'єктів, процесів і явищ, їх діалектичного взаємозв'язку та взаємозалежності і містяться у системі понять, суджень, теорій. Наукові знання поділяються на емпіричні та теоретичні як два взаємопов'язані рівні наукового пізнання окремих об'єктів, процесів, явищ природи та суспільства.

На емпіричному рівні наукові знання формуються шляхом узагальнення методів та результатів практичної діяльності людей. Теоретичний рівень знань має загальний і всеохоплюючий характер та розкриває внутрішню сутність процесів і явищ, що пізнаються. Між практичними та науковими знаннями існує діалектична єд-

ність і взаємозалежність. Наприклад, вчені-криміналісти, узагальнюючи та аналізуючи практику розслідування злочинів, розробляють на їх основі нові методики розслідування. Практичні працівники органів дізнання та слідства користуються цими методиками, накопичуючи досвід розслідування злочинів, який слугуватиме емпіричним матеріалом для вдосконалення криміналістичної методики вченими-криміналістами. Таким чином, взаємодоповнюючи себе емпіричні та теоретичні знання формують зміст науки, розширюючи і розвиваючи її.

Будь-яка прикладна наука складається з теоретичних знань, що мають в повному обсязі, всебічно, ґрунтовно розкривати об'єктивні закономірності об'єкту пізнання та практичних рекомендацій, які сформувались на базі теоретичних знань, але мають чітку спрямованість на вдосконалення практичної діяльності. Основним завданням судової експертології є сприяння своїми положеннями та рекомендаціями вдосконаленню судово-експертної діяльності. Саме тому праксеологічний підхід до предмета цієї науки є найбільш розповсюдженим та сприятливим серед науковців. Дійсно судово експертологія, як і криміналістика тісно пов'язана з практикою розслідування злочинів, одним з її завдань є вивчення та узагальнення експертної діяльності при розслідуванні кримінальних проваджень, цивільних, господарських та справ про адміністративні правопорушення.

На наш погляд, судово-експертна діяльність, або експертна практика, є галуззю діяльності, з якої судово експертологія отримує емпіричний матеріал, а також сферою використання своїх наукових здобутків. Але безпосереднім предметом пізнання судової експертології є закономірності процесу дослідження ознак об'єктів, які відображені в ньому та містять нову інформацію, можливу для використання у судочинстві. При дослідженні застосовуються прийоми та методи, засновані на спеціальних знаннях суб'єкта експертної діяльності, за допомогою яких інформація, отримана під час дослідження, формулюється окремими положеннями (висновками), зручними для використання у судочинстві. Тобто ми підтримуємо думки науковців, які розглядають судову експертологію як систему знань про певні закономірності й не ототожнюють її з експертною діяльністю.

Для формування власного визначення судової експертології необхідно розглянути її систему. Серед науковців сьогодні не склалися єдиної думки з приводу цього питання, що пояснюється різницею поглядів на зміст самої науки. Аналізуючи структуру спеціальних експертно-криміналістичних знань, О.Р. Шляхов поділяє їх на чотири частини, що можна вважати певною системою загальної теорії судової експертизи: 1) вступ в теорію і практику криміналістичної експертизи, що включає вчення щодо предмета, об'єкта, структури методик криміналістичної експертизи; методологію розвитку теорії і практики криміналістичної експертизи; вчення про експертну криміналістичну ідентифікацію; вчення про процесуальні основи криміналістичної експертизи; вчення про систему, структуру і управління експертними закладами, їх функціях, наукову організацію праці; історію розвитку криміналістичної експертизи та її стан в інших країнах; вчення про систему, методи вивчення та розвитку теорії, організації наукових досліджень з проблем криміналістичної експертизи, реалізації підсумків науково-дослідної роботи та форми її впровадження в експертну та слідчо-судову практику; 2) загальні положення теорії і методики криміналістичної експертизи включає вчення про методи експертного дослідження; загальні положення методики експертного дослідження речових доказів; вчення щодо структури та змісту висновку експерта-криміналіста; 3) наукові та теоретичні основи криміналістичних експертиз (загальні положення та методики проведення окремих видів криміналістичної експертизи); 4) використання криміналістичної експертизи у процесі доказування у справі та попередженні злочинів [503, с. 5].

Систему судової експертології визначають А.І. Вінберг та Н.Т. Малаховська, спираючись на окреслені ними чотири рівні знань: фундаментальні базові (материнські) науки, предметні судові науки, галузі предметних судових наук, практична діяльність – судові експертизи. На їх думку, така система включає: морфологічні вчення щодо симптомів, властивостей та ознак досліджуваних об'єктів; вчення про судову субстанціологію; вчення про методи наук у судових експертизах; вчення щодо структури зв'язків та відносин; загальну проблему рішення експертних завдань; проблему експертних інформаційних фондів; проблему комплексного експертного дослідження [79, с. 50].

У своїй докторській дисертації І.А. Алієв запропонував таку систему судової експертології: методологічні основи загальної теорії судової експертизи; предмет, об'єкти, суб'єкти та завдання експертної діяльності; методи і методики у структурі експертної діяльності; інфраструктура і процесуальна функція судової експертизи; окремі теорії судової експертизи до яких, на його думку, належать ідентифікація, діагностика, класифікація та профілактика [10, с. 54-56; 11, с. 48-49]. Спираючись на структуру, запропоновану І.А. Алієвим, концепцію судової експертології висунув Ю.Г. Корухов: методологічні основи загальної теорії судової експертизи; предмет, об'єкти, суб'єкти та завдання експертної діяльності; методи і методики у структурі експертної діяльності; інфраструктура і процесуальна функція судової експертизи; окремі теорії судової експертизи [202, с. 7-10]. В загальному вигляді вона повторює згадану вище структуру, але відрізнялася за змістом її складових.

У 1991 р. вийшла монографія Т.В. Аверьянкової [8], де було висвітлено погляди на систему загальної теорії судової експертизи, які залишились незмінними і дотепер. Автор виділяє дванадцять складових моделі структури теорії судової експертизи: «концептуальні основи загальної теорії судової експертизи; вчення про судову експертизу як різновид практичної діяльності; вчення про закономірності формування і розвитку судової експертизи; вчення щодо предмету та завдань судової експертизи; вчення про об'єкти судової експертизи, їх властивостях і ознаках; вчення про суб'єкт судової експертизи; теорія процесів, відношень та цілей експертної діяльності; вчення про методи загальної теорії судової експертизи та експертного дослідження; вчення про засоби і форми комунікативної діяльності при проведенні експертиз й інформаційних процесах; висновок експерта в системі процесуального доказування; теорія експертного прогнозування; окремі теорії, в тому числі і теорії окремих родів та видів судових експертиз» [8, с. 43].

Досить близька до запропонованої Т.В. Аверьянковою є система судової експертології за Ф.М. Джавадовим, що включає: концептуальні основи теорії; вчення про закономірності формування і розвитку судових експертиз; вчення про об'єкт і предмет загальної теорії і судово-експертної діяльності; вчення про суб'єкт експертної діяльності; вчення про методи загальної теорії судової експертизи і судово-експертної діяльності; теорія процесів, відносин і комуніка-

цій у судовій експертизі; інформаційне забезпечення експертної діяльності, її автоматизація, логічні основи процесу експертного дослідження; теорія експертних ретроспекції та прогнозування; окремі теорії різних родів і видів судової експертизи [125, с. 12-13].

Засновуючись на положеннях криміналістики, яку авторка вважає базовою наукою по відношенню до судової експертології, побудувала систему цієї науки С.Ф. Бичкова. Її концепція зводиться до того, що система загальної теорії судової експертології складається з чотирьох розділів: методологічні основи загальної теорії судової експертології; експертна техніка; експертна тактика; методика експертного аналізу окремих видів злочинів. Багато дискусій серед науковців викликав останній розділ даної схеми, який автор поділяє на загальну та особливу частини. Загальна частина, на думку автора, в свою чергу складається з трьох частин: вчення про аналіз механізму розслідуваної події засобами судової експертизи та інших форм використання спеціальних знань; вчення про дослідження ситуації в судовій експертизі; вчення про слідчо-експертні завдання. Особлива частина, за аналогією з окремими криміналістичними методиками, «повинна містити відомості про особливості сукупності елементів механізму розслідуваного виду злочину, заснованих на його криміналістичній характеристиці, а також алгоритми використання спеціальних знань при розслідуванні окремих підвидів (різновидів) в межах виділеної категорії злочинів» [70, с. 211].

Підтримуємо думки Р.С. Белкіна, Т.В. Аверьянової та інших вчених, які критично сприйняли третій та четвертий розділи запропонованої системи. Дійсно, аналізуючи розділ «експертна тактика», доходимо висновку, що в ньому йдеться скоріше про методику експертного дослідження, відтак вживання терміну «тактика» буде не зовсім вірним. Щодо запропонованої методики експертного аналізу окремих видів злочинів, то, на нашу думку, аналіз вчиненого злочину є прерогативою слідчого. Злочин включає сукупність багатьох складових: кримінально-правову кваліфікацію, суспільну небезпеку, механізм вчинення тощо. Тільки сукупний їх аналіз, заснований на використанні перш за все юридичних знань, може привести до розкриття злочину. Останнім часом концепцію С.Ф. Бичкової підтримав Б.М. Бішманов у докторській дисертації, обґрунтовуючи свої думки практичною значущістю експертного аналізу злочинів [53, с.

201-207]. Але, наведені у його дослідженні приклади свідчать, що аналіз механізму злочину робить все ж таки слідчій, безумовно, на підставі в тому числі й інформації експерта, отриманою їм під час участі у проведенні слідчих дій чи виконанні експертизи.

Однак, на нашу думку, методика експертного аналізу окремих видів злочину має значення не як складова судової експертології, а саме як частина експертної діяльності. Перш за все, це відноситься до участі експертів ОВС як спеціалістів при проведенні слідчих (розшукових) дій, що ми вважаємо частиною експертної діяльності. Залежності від виду злочину формується методика розслідування, в тому числі форми та види спеціальних знань. Залучення слідчих, спеціалістів та експертів, які спеціалізуються на розслідуванні певних видах злочинів, безумовно, покращить кінцевий результат. Але ця проблема, у зв'язку з недостатнім кадровим забезпеченням, є одвічною в діяльності ОВС.

Виходячи з поняття судової експертології як науки про судово-експертну діяльність, М.Я. Сегай визначив її загальну частину, до якої включив: предмет і система судової експертології, правові основи судово-експертної діяльності; методологічні основи судово-експертної діяльності; науково-організаційні основи судово-експертної діяльності та особливу частину, що містить особливості використання концептуальних основ судово-експертної діяльності різними судово-експертними галузями знань і складається з криміналістичних, матеріалознавчих, технічних, економічних, біологічних, медичних, психіатричних та психологічних галузей судово-експертного знання [401, с. 761-762].

На підставі аналізу думок вчених щодо предмета та системи судової експертології, можемо дійти певних висновків. Як вже зазначалось, ми приєднуємося до групи науковців, які вважають, що судова експертологія є наукою про закономірності дослідження матеріальних носіїв інформації про певні факти чи обставини, а не ототожнюють її з експертною діяльністю. Однак майже всі вчені, за винятком Р.С. Белкіна (який взагалі не наводить чіткої системи судової експертології) та Т.В. Аверьянкової, у систему судової експертології включають організаційні та правові засади судово-експертної діяльності та використання експертиз у процесі доказування. Ми вважаємо, що судова експертологія є наукою про судову експертизу, а проведення судових експертиз є лише складовою час-

тиною судово-експертної діяльності. Організація проведення експертиз та законодавчі акти, що її регламентують є, поряд з безпосереднім виконання експертиз, складовими частинами експертної діяльності. Організація діяльності експертних установ – частина науки управління, що викладається у курсах навчальних дисциплін «наукова організації праці» і «судові та правоохоронні органи України». Формування законодавства, в тому числі й того, що регламентує проведення експертиз є законотворчим процесом, в якому беруть участь науковці з різних галузей права. Використання результатів проведення експертиз є складовою процесу доказування, тобто компетенцією слідчого. Система судової експертології Т.В. Аверьянкової не містить означених нами складових, однак трактовка вченою самої науки, на нашу думку, не узгоджується із запропонованою нею системою. До системи судової експертології не слід включати запропонований автором розділ «Висновок експерта у системі процесуального доказування» [8, с. 43]. Зазначене положення відноситься до теорії доказів, яка є частиною процесуального права. Процесуальне положення експерта, якого теорія кримінально-процесуального права відносить до осіб, які сприяють кримінальному процесу і здійсненню правосуддя із зазначенням його прав та обов'язків, є складовою відповідної науки [179, с. 106-107]. Відтак, не слід включати до судової експертології порядок призначення експертиз, оскільки означений процес є видом слідчої діяльності і входить до розділу криміналістичної тактики.

Узагальнюючи викладене вище, визначимо судову експертологію як систему знань про закономірності проведення судових експертиз та заснованих на них засобах та методах дослідження різного роду матеріальних об'єктів, процесів або явищ.

Наведене визначення ґрунтується на понятті судової експертизи, що досить чітко сформульовано в Законі України «Про судову експертизу» як «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду». Оскільки ми вважаємо судову експертологію прикладною наукою, то у визначенні під системою знань розуміються не тільки теоретичні положення, а й практичні рекомендації з проведення окремих видів судових експертиз.

З визначення предмета судової експертології впливає система науки, яка, на нашу думку, повинна складатися із загальної частини як основи теоретичних знань та особливої, спрямованої на вирішення проблем практики.

До загальної частини, або концептуальних основ, судової експертології мають входити такі розділи:

- формування та розвиток вчень про судову експертизу;
- предмет, система, завдання та принципи судової експертології;
- природа та місце в системі наукових знань;
- вчення про методи експертного дослідження;
- систематизація та класифікація знань в судовій експертології;
- експертна техніка;
- теорія експертного прогнозування та передбачення;
- експертна профілактика;
- поняття та загальна характеристика експертних методик;
- психологічні основи експертного дослідження та експертні помилки.

Особлива частина повинна включати методики проведення окремих видів судових експертиз: дактилоскопічної, холодної зброї, трасологічної, балістичної, почеркознавчої, технічного дослідження документів, портретної, вибухотехнічної, економічної, хімічної, біологічної, технічної тощо.

Щодо природи судової експертології на сьогодні існують дві концепції. Найбільш поширеною є думка ряду науковців (А.І. Вінберг, Н.Т. Малаховська, С.Ф. Бичкова, Ю.Г. Корухов, О.О. Ейсман, М.Я. Сегай, Н.І. Клименко) щодо юридичної природи судової експертології. Інша концепція, представниками якої ми вважаємо Р.С. Белкіна та Т.В. Аверьянову, полягає у віднесенні судової експертології до, так званих, синтетичних наук, що об'єднують в собі декілька галузей знань.

Ще у 1956 р. А.І. Вінберг у виданні «Криміналістична експертиза у радянському кримінальному процесі» виділив другий параграф першої глави під назвою «Юридична природа експертизи», де з посиланням на дисертаційні дослідження Р.Д. Рахунова, В.М. Нікіфорова, М.Л. Якуба, С.М. Мітричева зазначав, що дослідження питання щодо юридичної природи експертизи склало би самостійну тему [74, с. 17]. Пізніше він підтвердив свої позиції у спільній з

Н.Т. Малаховською праці при визначенні судової експертології як «галузї радянської юридичної науки» [79, с. 113]. Тісний зв'язок теорії судової експертизи з такими юридичними науками, як кримінальний та адміністративний процес а, особливо, з криміналістикою, розробка якою «є одним з «наріжних» каменів у фундаменті загальної теорії судової експертизи» відмічав Ю.Г. Корухов. На підставі цього він визначив теорію судової експертизи «юридичною за своєю природою та міждисциплінарною за формою та значимістю, маючи на увазі її роль для кожного виду судових експертиз» [294, с. 26]. Досить суперечливими можна вважати думки С.Ф. Бичкової. З одного боку, аналізуючи поняття «комплексності» науки, вона доходить висновку щодо інтегративної природи судової експертизи. Але, разом з тим, вона вважає, що «кінцевою ціллю науки про судову експертизу є дослідження злочинності як явища кримінально-правового» та доходить висновку, що «наука про судову експертизу відповідає основним класифікаційним критеріям юридичних наук» [70, с. 49].

Проти синтетичної природи судової експертології виступає Н.І. Клименко. У відношенні природи науки вона зазначає: «Як наука, що покликана вивчати закономірності й методологію формування та розвитку судових експертиз, закономірності дослідження їх об'єктів, здійснюваного на основі спеціальних знань, трансформованих на базі галузевих наук у систему наукових методів, методик та засобів вирішення експертних завдань у межах правової регламентації, судова експертологія має бути визначена як прикладна юридична наука, що за своєю генезою і загальним об'єктом дослідження (злочинна діяльність) належить до циклу кримінально-правових наук» [173, с. 9].

Достатньо впевнено, на основі аналізу існуючих концепцій, визначає юридичну природу судової експертології М.Я. Сегай, який зазначає, що при «огляді сучасних концепцій про становлення і розвиток науки про судову експертизу, серйозних сумнівів (незалежно від того, визнається вона самостійною наукою чи галуззю іншої юридичної дисципліни) у правовій природі судової експертології (чи «загальної теорії судової експертизи») висловлено не було.» [401, с. 757]. Загалом автор визначає, що «судова експертологія, використовуючи знання інших наук, трансформує їх у знання юридичні, оптимізуючи тим самим процес впровадження спеціаль-

них знань у судочинство» [401, с. 759]. Міркування автора відносно природи судової експертології базуються на проблемних питаннях системи науки, а саме включення до її складу судово-експертних галузей знань, що складають частину змісту відповідних наук медичного, технічного, економічного напрямків. Позиції автора в даному аспекті не зовсім конкретні. З одного боку, він зазначає, що «судова експертологія, безпосередньо не включаючи в предмет і систему своєї науки спеціальні судово-експертні галузі знань і відповідну їм експертну практику, оптимізує всю судово-експертну діяльність опосередковано: шляхом розробки загальнометодологічних основ такої діяльності, адаптованих до теорії й практики конкретних видів судових експертиз». При цьому «судова експертологія повинна «подбати» про те, щоб її методологічні основи стали за-требуваними всіма судово-експертними галузями знань і дійсно активно використовувалися в їхній теорії й на практиці» [402, с. 31]. З іншого, він включає галузі предметних наук в особливу частину судової експертології: «у систему науки судової експертології входять як концептуальні основи судово-експертної діяльності в цілому, так і особливості їх використання спеціальними судово-експертними галузями знань. Перші становлять загальну частину науки, а другі – її особливу частину» [402, с. 31].

Нашу позицію відносно системи науки було викладено вище. Ми вважаємо, що судово-експертні галузі знань, як основи методик проведення окремих видів експертиз, складають основу особливої частини системи судової експертології, а загальна частина науки є узагальненням закономірностей окремих експертних галузей знань, що і складає методологічну основу науки судової експертології. Наявність загальної методологічної бази Р.С. Белкін визначав умовою існування теорії судової експертизи: «... умовою існування такої науки є виділення в якості її предмета того спільного, що об'єднує методологічно та методично всі види судових експертиз та не є предметом інших наук, без «посягань» на особливе, що вивчається відповідними науками, також обслуговуючими судочинство.» [44, с. 455].

Концепцію синтетичної природи судової експертології висловили Р.С. Белкін і Т.В. Аверьянова. Їх погляди ґрунтуються на процесах інтеграції та диференціації наукових знань, які є наслідком науково-технічного прогресу та сприяють утворенню нових типів

наук, а також є фактором розвитку теорії і практики судової експертизи [422]. Р.С. Белкін з посиланням на Ф.М. Лазарева і М.К. Трифонова зазначає ці нові типи наук: «1) синтетичні (біохімія, психофармакологія, молекулярна біологія, фізична хімія тощо); 2) інтегративні (кібернетика, семіотика, теорія інформації, теорія систем тощо); 3) комплексні (науковедення, комплексне вивчення людини, біосфери, космосу тощо)» [39, с. 21]. Синтетичні науки з'являються на межі двох або декількох галузей знань у результаті переносу методів та ідей однієї науки на іншу. Інтегративні науки «уособлюють собою новий, не відомий класичним наукам тип абстракцій. ... В основі таких наук лежить виявлення в об'єктах різної якісної природи деяких елементів, індиферентних до їх якості.» [39, с. 22]. Комплексні науки являють собою результат зближення галузей знань, що раніше суттєво відрізнялися за змістом та способами дослідження.

Положення теорії утворення нових наук на основі інтеграції та диференціації знань змінили погляди Р.С. Белкіна відносно природи криміналістики, у зв'язку з чим він зазначав, що «її природа – не комплекс якихось складових частин, не механічне об'єднання даних різних наук, а глибокий синтез, сплав знань у межах предмету та змісту криміналістики, і у цьому сутність відповіді на питання щодо природи криміналістики: криміналістика – наука синтетична» [39, с. 43]. Як інтегративну галузь знань визначає криміналістику В.Г. Лукашевич [246, с. 63-66]. Теорія інтеграції та диференціації знань лягла в основу визначення Р.С. Белкіним природи та методології загальної теорії судової експертизи. Він зазначав, що «загальна теорія судової експертизи буде відігравати відому методологічну роль у відношенні до теоретичних основ окремих видів експертиз, не позбавляючи їх в той же час самостійності та не відриваючи від тих наук, у межах яких вони існують та розробляються. Саме тому, що предметом такої теорії судової експертизи є тільки спільне, ми вважаємо, що вона є комплексною синтетичною наукою» [44, с. 455].

Щодо впливу теорії інтеграції та диференціації наукових знань на формування нових наук позитивно висловлювалась Т.В. Аверьянова. Вона зазначає наступні форми інтеграції знань: «1. Перенесення ідей та уявлень з однієї галузі знань на іншу; 2. Використання понятійно-концептуального апарату, методів та пізнавальних

засобів інших галузей науки; 3. Формування комплексних проблем та напрямків дослідження; 4. Формування нових наукових дисциплін «пограничного» типу на стижах відомих галузей знань; 5. Зближення, посилення взаємозв'язку та взаємодії наук, що різняться своїми предметними областями; 6. Зближення наук різних типів – фундаментальних та прикладних, емпіричних і теоретичних, високо формалізованих та описових тощо; 7. Універсалізація засобів мови науки; 8. Вироблення регіональних та загально наукових форм і засобів пізнання; 9. Посилення взаємодії між філософським та не філософським знанням; 10. Посилення інтегративної ролі філософії» [4, с. 9-15]. Аналізуючи зазначені форми інтеграції знань, Т.В. Аверьянова щодо теорії судової експертизи свого часу висловлювалась за подвійну її природу: «загальна теорія судової експертизи являє собою науку подвійної природи: юридичну – за об'єктом пізнання, частково за функціями та джерелами формування, та природно-технічну – за усіма іншими критеріями» [6, с. 11]. Згодом вона змінила своє ставлення та висловила своє відношення до поглядів вчених-криміналістів на юридичну природу судової експертизи: «Думаю, що це погляди, що відображують вчорашній день розвитку загальної теорії судової експертизи. Нам здається, що наступив момент визнання загальної теорії судової експертизи синтетичною наукою, що відноситься до класу гібридних наук, та являє собою монолітний сплав даних різних галузей наукового знання. Вона має природній та окремий правовий зміст, але поряд з цим її не менш важливими складовими слугують сучасні досягнення природничих, технічних і, у відомій ступені, суспільних наук» [8, с. 72-73]. Під класом «гібридних» Т.В. Аверьянова, як і Р.С. Белкін, розуміють сукупність синтетичних, інтегральних та комплексних наук.

Ми погоджуємось з думками Т.В. Аверьянової та Р.С. Белкіна щодо синтетичної природи судової експертології, яка є комплексом взаємопов'язаних суспільних, природознавчих та технічних наук. Вважаємо за потрібне розглянути структуру судової експертології відносно предметних наук, що є основою її формування. Розглядаючи види судових експертиз, слід помітити, що більшість з них базуються на знаннях технічних та природознавчих наук. Серед технічних наук слід зазначити механіку, матеріалознавство, машинобудування, кібернетику, інформатику, будівництво, безпеку житте-

діяльності, балістику, системотехніку, електротехніку, енергетику тощо. Серед природознавчих основними науками, з яких запозичене знання судовою експертологією є фізика, хімія, математика, біологія, зоологія, медицина, фармакологія, ґрунтознавство. Частину суспільних наук складають мистецтвознавство, економіка, антропологія, лінгвістика, психологія та інші. Для формування методологічних основ судової експертології, як і інших наук, використовуються здобутки філософії та соціології.

Виникає питання щодо юридичної природи судової експертології. Єдина наука юридичного циклу, яку ми вважаємо материнською відносно судової експертології, є криміналістика. Саме знання галузей криміналістичної техніки слугують основою традиційних криміналістичних експертиз. Однак, знання криміналістичної техніки більшість науковців вважають спеціальними, а, як відомо, спеціальні знання за природою є неюридичними. До того ж, ми підтримуємо позицію Р.С. Белкіна, наведену нами вище, відносно синтетичної природи криміналістики. Тобто, незважаючи на тісний зв'язок криміналістики та судової експертології, на сьогодні не можна завдяки ньому визначити останню як юридичну науку. Предметом судової експертології, як визначено нами вище, є закономірності проведення судових експертиз, а предметом кожної окремої експертизи, на думку більшості науковців, є встановлення фактів (фактичних даних), що мають значення для розслідування, шляхом дослідження об'єктів експертизи, які є матеріальними носіями інформації про подію [8, с. 77]. Об'єкти, що досліджуються при проведенні експертизи, як правило, мають процесуальний статус речового доказу, однак для експерта цей факт не має значення. Він досліджує ознаки та властивості об'єкта, а не його процесуальну природу. Методи та методики експертних досліджень також не закріплені законодавчо. Експерт на свій розсуд обирає ті чи інші методи дослідження об'єктів. Існуючі методики, розроблені науковцями та практиками, мають рекомендаційний характер. На законодавчому рівні закріплено загальні основи судово-експертної діяльності, права та обов'язки її суб'єктів в залежності від видів судочинства, що входить в предмет вивчення відповідних наук. За нашим визначенням судової експертології правове, організаційне та інші види забезпечення судово-експертної діяльності не є предметом вивчення цієї науки.

З наведених міркувань зрозуміло, що предмет, об'єкти та методи судової експертології, а також її зв'язок з науками, знання яких є її підґрунтям, не мають юридичної природи. Єдине, що пов'язує судову експертологію з юриспруденцією це кінцева мета використання результатів проведених експертиз – під час судового розгляду справи. Процес диференціації наукових знань призводить до появи предметних судових наук, які згодом інтегруються саме у судову експертологію. Як вірно відмічала Н.І. Клименко, «кожний вид експертизи має закономірні зв'язки зі «своєю» предметною судовою наукою, а через неї або безпосередньо – з її материнською (базовою) наукою. Для хімічних експертиз предметною наукою є судова хімія, для фізичних – судова фізика, для економічних – судова економіка тощо» [173, с. 120-121]. Але при цьому, такі науки як судова хімія, судова фізика, судова біологія, судова медицина, судова психіатрія, судове матеріалознавство тощо вважаються не юридичними науками, а галузями відповідних материнських наук.

Як вже зазначалося, поняття експертизи є значно ширшим за поняття судової експертизи. Експертиза пов'язана із широким спектром різних сфер діяльності людини й розуміється як дослідження, проведене на основі використання спеціальних знань. Експертизи можуть бути призначені в різних державних органах і громадських організаціях та вирішувати широке коло завдань. Економічний розвиток України істотно розширює сферу застосування експертизи в адміністративній, господарській й фінансовій сферах діяльності як держави, так і приватного бізнесу. Наприклад, існують експертизи окремих соціально й економічно значимих цільових програм, інвестиційних проектів, законодавчих актів. Історія розвитку судової експертології свідчить про відокремлення її як самостійної галузі з криміналістики. Проте як галузь окремої науки – експертології – вона науковцями не розглядалась. Це і не дивно, адже такої науки, як експертологія, сьогодні не існує. Мабуть, її створення є одним з напрямків наукових пошуків у цій галузі. Але на сьогодні ми визнаємо, що судова експертологія є наукою синтетичною.

Розглянемо принципи судової експертології, як наукової основи експертної діяльності та принципи самої експертної діяльності, які, на нашу думку, не є тотожними.

Відомо, що «принцип» (principium) у перекладі з латинської мови означає основу, першоджерело. Під принципом розуміють ке-

рівні положення, основні правила будь-якої діяльності, вихідні положення науки [423, с. 428]. За іншим тлумаченням, принцип – яке-небудь вихідне положення (теорії, вчення, науки і т.п.) або внутрішнє переконання людини, її погляд на речі [56, с. 588]. З означеного випливає, що принципи можуть стосуватися науки як певної системи знань, практичної діяльності людини або її внутрішніх, особистісних характеристик. Як правило, суспільна діяльність людини, заснована на певних принципах, не повинна суперечити особистим життєвим принципам людини. Принципи окремого виду людської діяльності і принципи науки, що її вивчає не обов'язково мають співпадати. На нашу думку, поняття науки і діяльності відрізняються, як і засновані на них принципи.

Питання щодо принципів судової експертології залишається дискусійним, що пояснюється різними поглядами науковців на її сутність, в ототожненні судової експертології з судово-експертною діяльністю. Так, на думку В.К. Лисиченка, основними принципами судової експертизи є науково-практична направленість експертного дослідження та його результатів; планомірність дослідження; достовірність та очевидність результатів; наочність та спостерігаємість ходу та результатів дослідження; вмотивованість використання методів і науково-технічних засобів [233, с. 26]. Зрозуміло, що у даному випадку йдеться про принципи експертного дослідження, а не судової експертології в цілому. Одним з перших визначив принципи проведення судової експертизи А.В. Дулов. Засновуючись на принципах кримінального процесу, він визначив такі: дослідження судовим експертом при проведенні експертизи тільки матеріалів, закріплених процесуально у кримінальній справі; проведення експертизи на первинних доказах; проведення всіх необхідних досліджень у процесі експертизи самим експертом; повне та ясне фіксування в акті експерта та у додатках до нього всього ходу дослідження експерта, прийомів, методів, аналізу і синтезу тих матеріалів справи, на підставі яких ним надається висновок [130, с. 30-54]. Перші два принципи відносяться до організації проведення експертизи, яка покладається на органи досудового розслідування чи суду. Експерт досліджує ті об'єкти, що представлено слідчим на вирішення експертизи. З'ясування питань чи закріплені вони процесуально у матеріалах провадження, або є первинними чи похідними

доказами не входить до його компетенції. Останні два принципи скоріше є обов'язками експерта і сприймаються як зрозумілі речі.

Розглядаючи принципи науки про судову експертизу, ми дотримуємось твердження Р.С. Белкіна, висловлене ним щодо принципів криміналістичної науки, під якими він розумів «ті вихідні положення, що визначають гносеологічну направленість криміналістичних наукових досліджень, розглядаючи при цьому останні як одну з різновидів єдиного за своєю гносеологічною сутністю процесу наукового пізнання об'єктивного світу. Таке розуміння принципів криміналістики дозволяє зробити висновок про те, що у зазначеному розумінні нема і не може бути ніяких специфічних принципів даної галузі знань, а є застосування загальних принципів науки до пізнання специфічного предмету криміналістики» [44, с. 166-167]. Відповідно, можна зазначити, що принципи судової експертології не відрізняються від принципів криміналістики як базової науки та загальних принципів гносеології. Під принципом у теорії пізнання «розуміють основний початок, вихідний пункт якої-небудь концепції, те, що лежить в основі окремої сукупності знань» [13, с. 10]. Таких принципів наукового пізнання Р.С. Белкін виділяє три: об'єктивності, історизму, системності. Т.В. Аверьянова підтримує позицію Р.С. Белкіна, але називає чотири принципи: детермінізму (причинності, історизму), об'єктивності, системності, наукової обґрунтованості [8, с. 160]. Ми також дотримуємося зазначеної позиції, за виключенням останнього принципу, який, на нашу думку, виник у зв'язку з позицією автора стосовно визначення судової експертології як науки про судово-експертну діяльність. Принцип наукової обґрунтованості судово-експертної діяльності цілком припустимий, але щодо науки судової експертології виглядатиме як зайве нагромодження.

Принцип детермінізму полягає у розгляді предмету судової експертології з точки зору діалектичних закономірностей взаємозв'язку та взаємообумовленості процесів, що виникають при проведенні експертного дослідження. Під час дослідження експерт пізнає певні матеріальні об'єкти, що існують незалежно від його свідомості. При цьому слід виходити із властивостей самого об'єкта, а не думки експерта про нього, тобто не об'єкт має підпорядковуватись мисленню, а навпаки. Всі об'єкти повинні розглядатись у взаємозв'язку окремих їх властивостей. Кожен предмет являє

собою визначену єдність органічно пов'язаних між собою сторін. Водночас, він перебуває у різних зв'язках та відношеннях з безмежною кількістю інших предметів та процесів. Ці зв'язки й відношення визначають та одночасно розкривають природу того чи іншого об'єкту, процесу чи явища. Тому, щоб пізнати сутність тієї чи іншої речі потрібно розглянути сукупність її сторін окремо та у взаємозв'язку. При проведенні будь-якої ідентифікаційної експертизи потрібно визначити комплекс ознак об'єкта, що співпадають чи різняться з наданими зразками, та на основі їх всебічного аналізу дійти певних висновків і визначити закономірності, виявлені у ході дослідження цього об'єкта.

Принцип детермінізму охоплює принцип історизму, зазначений Р.С. Белкіним. Предмет пізнання слід розглядати під кутом зору його виникнення, розвитку та зникнення, тобто у постійному розвитку та русі. Ця вимога виходить з визнання усе загальності руху та невідривного його зв'язку з матерією. Будь-який об'єкт розвивається у русі, що відображає його сутність і для пізнання цього об'єкта необхідно розглядати його в русі, простежити виникнення і розвиток, перехід з однієї стадії розвитку в іншу. Будь-яка експертна методика не виникає випадково, вона ґрунтується на попередніх, доповнюючи та розвиваючи їх. З вдосконаленням експертних засобів та методів певні методики зникають, слугуючи базою для утворення нових. Так, наприклад, зникли методики дослідження об'єктів фотографічними методами, заснованими на використанні аналогових фотоапаратів та фотоматеріалів, натомість з'явилися сучасні методики дослідження об'єктів з використанням цифрової техніки.

Принцип об'єктивності полягає у встановленні закономірностей судової експертології виключно на підставі дослідження об'єктів з використанням спеціальних знань, незалежно від соціальних, політичних та інших процесів, що відбуваються у суспільстві. Безумовно, розвиток суспільства таким чи іншим чином впливає на розвиток будь-якої науки. В першу чергу, це матеріальне забезпечення країни та бажання політиків сприяти утворенню та розвитку науково-дослідних установ та організацій. Але це не означає створення науки для забезпечення потреб тих, хто виділяє на це фінансові ресурси. Судова експертологія – наука, створена для забез-

печення правосуддя, тому принцип об'єктивності є досить важливим за сучасних умов реформування судочинства.

Системність судової експертології, як і будь-якої іншої науки, полягає у розгляді окремих її складових як єдиного цілого, систему знань. Як слушно зазначає Т.В. Аверьянова «специфіка принципу системності для судової експертизи напряду пов'язана з її синтетичною природою: поряд з системним підходом до знань кожної «материнської» науки, судова експертиза розглядає інтегровані нею знання як єдине ціле, як систему, як сукупність взаємопов'язаних, взаємообумовлених частин цілого» [8, с. 161]. Принцип системності пов'язаний з принципом детермінізму. Окремі частини системи судової експертології взаємопов'язані між собою. Існування та виникнення нових теорій або розділів є взаємообумовленим. Завдяки дотриманню принципу системності стає можливим планування розвитку науки, передбачення виникнення нових методів та методик дослідження об'єктів.

Як зазначалось нами раніше, потрібно розділяти принципи науки та діяльності. Розглянемо принципи експертної діяльності, які, на нашу думку, є значно ширшими принципів судової експертології у зв'язку з різноманітністю останньої. Принципи будь-якого виду діяльності потрібні, перш за все, для забезпечення їх дотримання з боку суб'єктів цієї діяльності.

На законодавчому рівні принципи судово-експертної діяльності зазначено у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу»: «Судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження» [375]. Розглянемо ці принципи детальніше. Законність є основний принцип будь-якої галузі права. У сучасному розумінні законність – це режим громадського життя, метод державного управління, що полягає в організації суспільних відносин шляхом видання і неухильного здійснення законів та інших правових актів. Законність – загальний принцип організації сучасної демократичної держави, забезпечення прав особи, підтримання правопорядку в країні [173, с. 69]. Стосовно експертної діяльності є різні трактування цього принципу. У коментарі до ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» В.Г. Гончаренко, зазначає: «принцип законності означає, що будь-яке дослідження, засновані на використанні спеціальних знань судового експерта, навіть коли вони спираються на сучасні досягнен-

ня науки і техніки, не мають доказового значення, якщо порушені процесуальні приписи призначення чи проведення судової експертизи» [135, с. 8]. Далі він також, посилаючись на постанову Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 [376], наголошує на додержанні законів при використанні висновків судових експертиз. Діяльність з призначення експертизи та використання її висновків є слідчою діяльністю, в якій також потрібно дотримуватись принципу законності. Зі ствердженням, що стосується дотримання закону під час проведення експертизи, ми, безумовно, згодні.

Принцип законності в судово-експертній діяльності, на думку Н.І. Клименко, має декілька аспектів. Це забезпечення та захист прав і свобод громадян під час здійснення державної судово-експертної діяльності як з боку самих судово-експертних закладів, так і посадових осіб – судових експертів, які працюють у цих закладах. В організаційному плані режим законності означає сувору регламентацію діяльності судово-експертних закладів [173, с. 70]. На нашу думку, це не зовсім точно. Діяльність самих експертних закладів, в тому числі організаційна, є досить різноплановою, і окремі її напрямки взагалі не можуть порушувати права та свободи людини (наприклад, складання фінансової звітності). Відповідність закону діяльності посадових осіб, які працюють у цих закладах – твердження цілком справедливе.

На нашу думку, принцип законності полягає в обов'язку посадових осіб, які є суб'єктами експертної діяльності, виконувати вимоги законодавства у точній відповідності до їх змісту. Законодавчими актами, що регламентують судово-експертну діяльність є: Конституція України, Закон України «Про судову експертизу»; Кримінально-процесуальний, Цивільний процесуальний, Господарський процесуальний кодекси України; Кодекс адміністративного судочинства України; Наказ Міністерства юстиції України від 08.01.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень»; Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 «Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ» та ін.

Основним Законом України є Конституція, яка акумулює в собі декілька принципів: справедливості (сутність даного принципу втілена в ст.ст. 55, 56, 61, 129 та ін.), рівності (ст.ст. 13, 21, 24, 26,

38, 51, 52 та ін.), гуманізму (ст.ст. 3, 23, 27, 28, 29), верховенства права (ст. 8), недопущення звуження змісту і обсягу існуючих прав і свобод (ст.ст. 22, 64, 157), презумпції невинуватості (ст. 62), гласності (ст.ст. 32, 52, 57, 94, 97, 129) та інші. Важливим у кримінально-процесуальних відносинах є захист прав учасників процесу. Правовому захисту особи присвячено наукові праці та монографію Ю.О. Гурджи [119; 120; 121], захисту прав і свобод людини – монографії В.М. Тертишника [444; 455]. В експертній діяльності також основним є дотримання положень другого розділу Конституції України, а саме прав і свобод людини і громадянина. Положення Конституції України знаходять тлумачення у Законі України «Про міліцію», який додатково регламентує дотримання прав і свобод людини в діяльності Експертної служби МВС. Ст. 3 цього Закону зазначає, що «діяльність міліції будується на принципах законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням», ст. 5 – що «міліція поважає гідність особи і виявляє до неї гуманне ставлення, захищає права людини незалежно від її соціального походження, майнового та іншого стану, расової та національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань. ... Міліція не розголошує відомостей, що стосуються особистого життя людини, принижують її честь і гідність» [368].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень та звітів щодо діяльності Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України [349] свідчить, що мають місце порушення прав людини при розкритті та розслідуванні злочинів. У розкритті злочину бере участь значна кількість осіб, які виконують різноманітні функції. Основним суб'єктом розслідування конкретного злочину, на якого покладається організаційна та керівна функції є слідчий. Він також несе відповідальність за дотримання законності під час розслідування, включаючи забезпечення прав та свобод людини всіма учасниками. Працівники експертної служби ОВС приймають активну участь у розслідуванні майже всіх видів злочинів. Як зазначалось раніше, експертна діяльність при розслідуванні значно ширше ніж проведення експертиз, також включаючи: участь у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів; забезпечення ведення

криміналістичних обліків та деякі інші види діяльності. Розглянемо докладніше види експертної діяльності у контексті дотримання конституційних прав і свобод людини.

Для проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії необхідно мати юридичні підстави, регламентовані КПК України. Особливе значення має ухвала слідчого судді на проведення огляду або обшуку у житлі чи іншому володінні особи. Зазначена норма міститься у ст. 30 Конституції України: «Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду». Для отримання ухвали слідчого судді у розпорядженні слідчого повинні бути достатні фактичні підстави. На практиці іноді їх не вистачає, і трапляються випадки порушення зазначених норм, внаслідок чого огляд чи обшук проводяться без рішення суду, посилаючись на невідкладні випадки, регламентовані ч. 3 ст. 233 КПК України. Відповідальність за порушення права людини на недоторканність житла в даному випадку начебто покладається на слідчого.

Співробітники експертної служби МВС в якості спеціалістів беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій. Безпосередньо підпорядковуючись слідчому, вони повинні виконувати його вказівки. Але водночас особи, які працюють на посадах експертів, мають спеціальні міліцейські звання, тобто є службовими особами та несуть особисту відповідальність перед громадянами за законність своїх дій. В більшості випадків експерти, особливо недосвідчені, не розуміють зазначених положень. Опитуванням експертів-криміналістів встановлено, що 80 % з них не звертають увагу на процесуальні підстави проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії, а слідчі відповідно не знайомлять з ними склад слідчо-оперативної групи. Безумовно, подібні порушення прав людини неприпустимі як з боку слідчого, так й інших учасників розслідування.

Експерти ОВС під час участі в якості спеціалістів при проведенні огляду місця події виконують значний обсяг роботи, в тому числі вилучають об'єкти, на яких виявлено сліди злочину. У криміналістичних рекомендаціях з вилучення слідів зазначається основне правило – сліди вилучаються з об'єктом, на якому вони залишені. Цими об'єктами можуть бути: скло з серванта, картини, посуд, на

яких виявлено пальці рук; косяк дверей зі слідами знарядь зламу; дверний або меблевий замок; сейф зі слідами зламу тощо. Потрібно пам'ятати, що всі ці предмети є приватною власністю господарів житла, право на володіння якої гарантовано ст. 41 Конституції України. Тому їх вилучення повинно відбуватися з дозволу власників з обов'язковою процесуальною фіксацією. Виявлення та вилучення слідів на таких об'єктах в лабораторних умовах потрібно проводити якомога швидше, для забезпечення повернення їх господарям.

Під час обшуку спеціаліст допомагає слідчому у виявленні об'єктів та слідів на них, що мають значення для розслідування. Для цього він може використовувати сучасні техніко-криміналістичні засоби. Іноді вилучення об'єктів неможливо без руйнації перешкод: зняття штукатурки на стінах, підняття підлоги, зняття обшивки диванів тощо. Такі дії проводяться з дозволу слідчого за вказівкою спеціаліста та за його безпосередньої участі. Незважаючи на законність дій, слід розуміти, що пошкоджується приватне майно особи, у приміщенні якої проводиться обшук. Відповідно до ст. 56 Конституції України кожен громадянин має право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої службовими особами при здійсненні ними своїх повноважень. Тому при вирішенні питання щодо пошкодження об'єктів приватної власності потрібно виходити з точки зору доцільності таких дій.

Під час обшуку може бути залучений експерт-почеркознавець з метою відібрання матеріалів для авторознавчої або почеркознавчої експертизи. Нерідко такими об'єктами є особисте листування людини, таємниця якого гарантована ст. 31 Конституції України. У подальшому при проведенні експертизи також відбувається ретельне ознайомлення експерта з вилученими матеріалами, що виступають як досліджувані об'єкти або зразки для порівняльного дослідження. На сучасному етапі розвитку комп'ютерних технологій листування може здійснюватись з використанням мережі Інтернет. У такому випадку листи зберігаються на комп'ютері особи, в приміщенні якої проводиться обшук. Після ознайомлення слідчого та спеціаліста з листуванням, визначається вагомість виявленої інформації для розслідування і приймається рішення про його вилучення. При проведенні комп'ютерно-технічної експертизи експерт також знайомиться з особистим листуванням людини. У зазначених

випадках з його боку має бути забезпечено право особи на нерозголошення таємниці листування, гарантоване ст. 31 Конституції України.

Також при обшуку можуть вилучатися особисті речі людини, що є предметами нижньої білизни, або такі, що вказують на її інтимне життя з метою, наприклад, вилучення на них мікрослідів, або проведення товарознавчої експертизи. При цьому спеціаліст, як й інші учасники слідчої (розшукової) дії, таким чи іншим чином втручаються в особисте життя людини. При цьому слід дотримуватись ст. 32 Конституції України, згідно з якою «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди».

У відповідності зі ст. 241 КПК України слідчий проводить освідчення з метою виявлення на тілі особи особливих прикмет або слідів злочину. Допомога спеціаліста-криміналіста під час проведення цієї слідчої дії може знадобитися для виявлення слідів з використанням технічних засобів (наприклад, джерела ультрафіолетового освітлення для виявлення слідів крові) та для фото фіксації виявлених на тілі людини особливих прикмет. Дії спеціаліста не можуть порушувати гідність та недоторканість особи (ст.ст. 28, 29 Конституції України). Застосовані спеціалістом технічні засоби мають бути безпечними для здоров'я. Фотографування виявлених особливих прикмет проводиться крупним планом з використанням довгофокусних об'єктивів без розміщення у кадрі інтимних місць тіла людини, якщо вони не мають відношення до розслідування. Забороняється приєднувати до тіла людини масштабну лінійку або номер. Загальний фотознімок оголеного тіла людини не робиться, якщо того не вимагають обставини кримінального провадження.

Неоднозначними є думки науковців щодо можливості у ході освідчення оглядати одяг та взуття людини з метою виявлення та вилучення на них слідів злочину. На думку В.М. Тертишника, до якої ми приєднуємося, «обстеження тіла особи, яка освідчується, та одягу (взуття), що знаходиться на ній, вимагає комплексного підходу і може бути найбільш оптимальним за умови, якщо здійснюється взаємопов'язано (комплексно) як єдиний безперервний пізнавально-засвідчувальний процес» [445, с. 246]. Обстеження одягу особи, яка підлягає освідченню, на відміну від огляду, на його думку, пов'язане з вторгненням у сферу особистих прав та інтересів гро-

мадян. Для забезпечення права особи на особисту недоторканість, на нашу думку, при виявленні на одязі явних слідів злочину або місць, на яких можливо відшукання слідів у лабораторних умовах, під час освідування потрібно вилучати одяг та взуття людини з фіксацією таких дій у протоколі. Не можна вилучати сліди безпосередньо на одягненій людині, особливо у разі коли їх необхідно вилучати з частиною одягу чи взуття.

Отримання зразків для експертного дослідження як слідча (розшукова) дія регламентується ст. 245 КПК України. Для її ефективного проведення у ролі спеціаліста рекомендується залучати експерта, який надалі проводитиме експертизу за даною провадженням. При відібранні зразків від живих осіб (пальців рук, волосся, крові, сперми, сечі тощо) може порушуватись право людини на повагу його гідності та особисту недоторканість (ст. 28, 29 Конституції України). Сьогодні дактилоскопіювання в ОВС проводиться за застарілою методикою з використанням типографської фарби, що наноситься на руки дактилоскопічним валиком. Після цього руки не завжди з першого разу відмиваються милом. Рекомендується змивати руки тампоном, змоченим у бензині чи скипидарі, які негативно діють на епідерміс шкіри. З метою дотримання гідності особи під час дактилоскопіювання, необхідно використовувати сучасні досягнення науки. Технології «безкольоровому дактилоскопіювання» або сканування, що пройшли практику застосування в більшості зарубіжних країн дозволяють отримувати відбитки високої якості без використання фарби. Якщо ці відбитки відібрано у підозрюваних, вони без додаткової обробки заносяться до масиву автоматизованих баз даних й зв'язуються із слідами, вилученими з місць нерозкритих злочинів.

У практиці розслідування майнових злочинів, в основному квартирних крадіжок, з метою відсіювання серед вилучених слідів пальців рук, залишених господарями квартири, у них відбирають відбитки рук під час огляду місця події. Такі дії, на наш погляд, спеціаліст має виконувати тільки за згодою власників приміщення, використовуючи при цьому аркуш глянцевого паперу, на який наносяться відбитки особи, з подальшим їх виявленням дактилоскопічними порошками. Такий порядок дактилоскопіювання сприятиме отриманню дозволу від особи, чиї відбитки відбираються, а якість отриманих відбитків буде достатньою для виключення слідів гос-

подарів серед інших, вилучених при огляді місця події.

На сучасному етапі розвитку судової експертизи спостерігається тенденція розширення можливостей експертних установ, зокрема збільшується кількість видів судової експертизи, що проводяться експертними установами МЮ та МВС України. Зокрема, в експертних підрозділах можуть проводитись експертизи волосся, імунологічна, цитологічна, молекулярно-генетична, одорологічна та інші, які раніше проводились виключно експертними установами Міністерства охорони здоров'я. З метою відібрання зразків для порівняльного дослідження при проведенні таких експертиз залучались судово-медичні експерти. На сучасному етапі розширення можливостей експертної служби МВС як спеціалісти можуть залучатись співробітники даної служби, які виконуватимуть відповідні експертизи. Одержання зразків біологічного походження від людини тим чи іншим способом порушує її недоторканість, особливо якщо їх відбирають у примусовому порядку. Тому, для забезпечення прав людини при відібранні зразків біологічного походження необхідно дотримуватись процесуального порядку проведення, не допускати принизливого відношення до особи та обирати безпечні методи збору матеріалу.

Дотримання конституційних прав і свобод людини під час проведення експертиз розглядається багатьма науковцями у відношенні досліджень, об'єктом яких є безпосередньо людина. В основному такі дослідження проводяться у межах судово-медичних, судово-психіатричних та судово-психологічних експертиз. Щодо інших видів експертиз, можна відмітити непоодинокі випадки порушення строків їх проведення. Особливо це стосується складних експертиз, таких як: автотехнічна, автотоварознавча (у т.ч.: визначення розміру збитку, завданого власникові транспортного засобу; оцінка вартості дорожніх транспортних засобів); інженерно-будівельна (об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів); комп'ютерно-технічна (комп'ютерної техніки та програмних продуктів); товарознавча (вартості машин, обладнання, сировини, товарів народного споживання); оцінка вартості будівельних об'єктів і споруд, земельних ділянок, судноплавних засобів, літальних апаратів, цілісних майнових комплексів тощо. Для проведення таких експертиз, як правило, вилучається приватне майно у власника (автомобіль, катер, літак тощо), внаслідок чого

може припинитись діяльність підприємства (наприклад, комп'ютерної фірми при вилученні комп'ютерів для експертизи). У разі невиправданого затягування строків проведення зазначених експертиз порушується права людини «володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю», гарантовані ст. 41 Конституції України.

Одним з напрямків експертної діяльності ОВС є забезпечення ведення криміналістичних обліків. Основним обліком оперативно-розшукового призначення на Україні є автоматизовані інформаційно-пошукові бази даних дактилоскопічної інформації. Проблеми отримання дактилоскопічної інформації (дактилоскопіювання) в контексті дотримання прав людини розглянуті вище. Виникає питання щодо належного збереження та використання цієї інформації. Відповідно ст. 32 Конституції України «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди». Безумовно, автоматизовані бази даних МВС мають певний ступень захисту від втручань ззовні, але на сучасному рівні розвитку кіберзлочинності і комп'ютерних технологій та з урахуванням недостатнього фінансування системи МВС, питання захисту інформації залишається вкрай актуальним. З іншого боку, вважаючи рівень корумпованості правоохоронних органів, можливо витік інформації, або її нецільове використання, наприклад, для потреб служби безпеки комерційних підприємств, банків, приватних фірм тощо. До речі, витік інформації можливий і без відома та безпосередньої участі експертів, що обслуговують автоматизовані дактилоскопічні системи.

Проблеми збереження та використання інформації про особу на сучасному етапі розвитку науки і техніки набуває великого значення. Крім дактилоскопічної, все частіше при розслідуванні злочинів, розшуку та ідентифікації злочинців, використовуються інші біометричні дані, наприклад запах людини, будову сітківки ока, метричні характеристики обличчя, структуру ДНК, параметри голосу. В розвинутих зарубіжних країнах вже існують відповідні бази даних злочинців. В недалекій майбутньому є перспектива створення їх й в Україні. З метою забезпечення прав людини на збереження і використання щодо себе конфіденційної інформації, потрібно одночасно зі створенням баз даних біометричної інформації вирішувати питання щодо її захисту від втручання осіб, не причетних до

розслідування. Діяльність зі створення баз біометричної інформації повинна супроводжуватись відповідним нормативно-правовим забезпеченням. Сьогодні вітчизняне законодавство у цій галузі значно відстає від сусідніх країн. Закони про державну дактилоскопічну реєстрацію давно набули чинності у Росії та Білорусії. На жаль, в Україні він залишився лише у проекті. Сподіваємося, що законотворчий процес у нашій країні відповідатиме сучасним тенденціям розвитку науки і техніки та сприятиме покращенню протидії злочинності.

Підсумовуючи, зазначимо, що певні порушення конституційних прав і свобод людини в експертній діяльності можна пояснити низкою об'єктивних та суб'єктивних причин, пов'язаних з реформуванням системи МВС, серед яких велика плинність персоналу, в т.ч. керівного складу, різке зниження чисельності працівників, які мають достатній досвід роботи; невідповідність рівня заробітної платні обсягам інтелектуальних, нервових, фізичних зусиль працівників; хронічне недофінансування системи МВС з боку держави; зниження рівня соціальної захищеності; збільшення рівня злочинності та підвищення його професіоналізму і організації тощо. Вважаємо, що певні політичні та соціальні фактори, що негативно впливають на діяльність експертної служби МВС, є тимчасовими й із закінченням реформування правоохоронних органів та наближенням їх до європейських стандартів зникнуть взагалі. На сучасному етапі протидії злочинності дотримання принципу законності, конституційних прав і свобод людини з боку працівників експертної служби МВС є обов'язковим і залежить від професіоналізму та особистих якостей кожного співробітника. У цьому аспекті виникає питання якісної підготовки експертних кадрів, однією із складових якої є ознайомлення з досвідом європейських країн у галузі дотримання прав і свобод людини.

Принцип незалежності експерта слід розуміти як відсутність втручання в його діяльність будь-яких інших осіб. Під час своєї діяльності експерт безпосередньо знаходиться у правовідносинах з керівництвом експертного закладу та органами, що призначають експертизу, або залучають експертів до інших заходів в межах своєї компетенції. З одного боку, всі зазначені особи можуть таким чи іншим способом впливати на діяльність експертів. Саме таке положення викликає багато дискусій серед науковців. Установи судових

експертиз повинні забезпечити якісне виконання своїх обов'язків співробітниками, в тому числі з матеріального, фінансового та технічного боку. Однак рівень якості матеріального забезпечення, який багато в чому залежить від керівника закладу, не повинен ставити в залежність від керівництва його співробітників. Зазначене положення потребує законодавчого закріплення.

В Законі України «Про судову експертизу» не міститься будь-яких положень відносно вимог до начальників експертних підрозділів, обсягу їх прав та обов'язків, на відміну від відповідних законів країн ближнього зарубіжжя (Російської Федерації [284], Республіки Казахстан [283], Азербайджанської Республіки [285]), де права та обов'язки начальників експертних підрозділів окремими статтями.

Права та обов'язки керівників експертних підрозділів є здійснення контролю за діяльністю підлеглих у залежності від видів діяльності: участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, проведенні експертиз, підвищенні кваліфікації тощо. Однак межі втручання начальника в діяльність експерта чітко не визначено. Наприклад, одним з прав керівника установи, пов'язаним з контролем за виконанням експертиз є можливість у разі службової необхідності (хвороби, відраження, отримання термінового завдання) передавати матеріали для виконання іншому працівнику. Виходячи з цього, начальник може навмисно, з метою усунення експерта, який може дати «невигідний» висновок від виконання експертизи, направити його, наприклад, для виконання «термінового» завдання. Вважаємо, що з метою дотримання принципу незалежності експерта, потрібно чітко виписати права та обов'язки керівника експертної установи у Законі України «Про судову експертизу».

Співробітники експертних підрозділів ОВС також не залежать від слідчих підрозділів. Аналіз законодавчих актів та відомчих наказів свідчить, що в структурі МВС будь-якого рівня слідчі та експертні підрозділи не підпорядковані один одному. При залучення експертів НДЕКЦ як спеціалістів при проведенні слідчих (розшукових) дій слідчий дозволяє діяти експерту на свій розсуд і не може якимось чином вплинути на її кінцевий результат. Так само слідчий не може впливати на хід проведення та результати експертного дослідження. Тобто принцип незалежності судово-експертної діяль-

ності, декларований ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» стосовно експертної діяльності ОВС дотримується.

У науково-практичному коментарі до Закону України «Про судову експертизу» В.Г. Гончаренко вірно зазначив, що незалежність судового експерта «гарантується самим існуванням судово-експертних установ, які не входять до сфери управління міністерств та відомств, що спрямовують та забезпечують оперативно-розшукову діяльність та функції досудового розслідування» [135, с. 12]. У випадках недовіри до висновків експертизи, наданих експертом, який працює в установі, що належить до певного міністерства, сторони судового процесу (обвинувачення або захист) мають право призначити повторну експертизу експертній установі іншого міністерства, що також є гарантією незалежності судового експерта та правильності його висновку. В цьому ж коментарі В.Г. Гончаренко зазначає, що при такому тлумаченні коментованого факту необхідні більш чіткі додаткові застереження, що гарантували б як формальну (процесуальну), так і фактичну незалежність судових експертів «силових» відомств.

До цього нами розглядалися питання незалежності основного суб'єкта судово-експертної діяльності – судового експерта. Але поняття «незалежність судового експерта» та «незалежність судової експертизи» не є тотожними. Експерт надає висновки за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на його спеціальних знаннях та апробованих методиках дослідження. Він складає висновок експерта від свого імені та несе особисту відповідальність за його правдивість. За дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення без дозволу прокурора, слідчого даних досудового розслідування експерт несе відповідальність згідно з чинним законодавством. Тому, незалежно якому міністерству чи відомству належить експертна установа, в якій він працює, експерт несе відповідальність за проведену експертизу перед законом та своєю совістю. На жаль, трапляються випадки, коли судові експерти стають залежними від грошей, що пропонуються за необхідний висновок, тобто отримують хабарі. Частіше пропозиція отримати хабар виходить з боку осіб сторони обвинуваченого: його родичів, захисників, самого. Убезпечення від впливу зазначених осіб на діяльність експерта є обов'язком керів-

ника експертного закладу, який повинен виключити можливість безпосереднього контакту з означеними суб'єктами процесу.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» незалежність експерта забезпечується:

- процесуальним порядком призначення судового експерта;
- заборонаю під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;
- існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів досудового розслідування та суду;
- створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;
- кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- можливістю призначення повторної судової експертизи;
- присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи [375].

Ще одним принципом експертної діяльності визначають об'єктивність. Це поняття філософське й означає характеристику предмета, зміст знання чи спосіб існування дійсності, яка полягає в їх незалежності від свідомості суб'єкта пізнання. Об'єктивність щодо характеристики людської діяльності можна визначити як здатність суб'єкта дати відповіді на питання, незалежно від особистих уподобань, прихильностей чи вигоди. Саме поняття об'єктивності включає в себе поняття незалежності. Не можна сприймати дійсність або проводити дослідження об'єктивно, якщо людина психологічно, морально, матеріально чи якимось іншим чином від когонебудь залежить. Тобто незалежність і об'єктивність можна розцінювати як причина і наслідок. Незалежність судового експерта сприяє об'єктивності проведених ним досліджень та наданих висновків і навпаки.

Певні науковці вкладають у розглядуваний принцип свій зміст. Так, М.Г. Щербаковський під об'єктивністю розуміє поперше, що об'єкти вивчаються та описуються в тому вигляді, в якому поступили експерту, по-друге, встановлені експертом ознаки, обставини, що викладено письмово у висновку, реально відображають властивості досліджуваних об'єктів [505, с. 32]. Об'єктивність експертного дослідження, на думку В.Г. Гончаренка

полягає у не пов'язаності експерта при проведенні дослідження з версією сторони, що призначила експертизу. Він встановлює за допомогою спеціальних знань усі обставини справи в межах інформації, яку містять досліджувані ним об'єкти [136, с. 9]. З наведеними тезами, що не суперечать одна одній та характеризують різні аспекти принципу об'єктивності, ми погоджуємось.

Аналізуючи зміст принципів незалежності та об'єктивності, виникає питання щодо доцільності їх відокремлення. Об'єктивність по відношенню до експертної діяльності сприймається скоріше не як принцип, а як риса характеру експерта або складова його компетентності – здатність вирішувати питання, що належать до його компетенції, користуючись виключно своїми спеціальними знаннями незалежно від власних поглядів або уподобань. На нашу думку, відокремлення принципу об'єктивності в експертній діяльності є зайвим.

Наступним принципом, зазначеним в Законі України «Про судову експертизу» є повнота дослідження, який науковці пов'язують з необхідністю вирішення питань, поставлених експерту та дослідженням усіх об'єктів, поданих на експертизу в повному обсязі з використанням всіх можливих існуючих, рекомендованих для практичного застосування методик експертного дослідження [173, с. 70-71; 391, с. 46-47]. Надати відповіді на питання експертизи та описати проведені дослідження є обов'язком експерта, про який зазначено у законодавчих актах та конкретизовано у методиках розслідування. По іншому жоден судовий експерт поступити просто не може. Також, не є обов'язковим, на нашу думку, використання всіх можливих методик дослідження, якщо окремі з них призводять до потрібних результатів. Наприклад, якщо для виявлення слідів пальців рук достатньо обробити предмет дрібнодисперсними порошками, не обов'язково використовувати, скажімо, нінгідринний метод. Щодо повноти опису всіх методів дослідження у повному обсязі у науковців також виникають дискусії. Певна група науковців висловлює думку щодо можливості скороченого висновку експерта. Принципи, як зазначалось раніше, є вихідними положеннями, на яких базується певна діяльність. Спірні положення, а також окремі обов'язки суб'єктів діяльності, на нашу думку, не потрібно визначати за принципи.

Значна кількість науковців зазначають більшу кількість принципів, ніж означено у Законі. Виділяючи в окрему групу процесуальні принципи, В.М. Галкін називає такі: принцип законності, повноти експертного дослідження; об'єктивності дослідження; загальнодоступності результатів експертизи; пов'язаності експерта представленими матеріалами справи; принцип активності експерта; відокремлення експертних функцій від інших процесуальних функцій; процесуальної самостійності експерта; особистої відповідальності експерта за проведення експертизи [90, с. 89; 91, с. 77-78].

Приблизно такий само перелік принципів наводить О.О. Зайцева: 1) законність – суворе дотримання норм матеріального і процесуального закону при проведенні експертизи з боку усіх учасників процесуальної дії; 2) повнота та об'єктивність експертного висновку – всебічне дослідження експертом усіх матеріалів, що надійшли на експертизу, відповіді на всі поставлені запитання, застосування до об'єктів експертизи всіх необхідних методів, повноту опису усього ходу розслідування і зацікавленість експерта в результатах висновку; 3) активність експерта – виявлення ним ініціативи при постановці нових запитань, їх переформування, з'ясування обставин справи, що не зазначені у постанові слідчого, але таких, що мають значення по справі; право і обов'язок експерта у випадку необхідності клопотати про надання додаткових матеріалів; здійснення ним права бути присутнім при проведенні слідчих дій; право експерта звертатися при проведенні складних експертиз за консультаційною допомогою до спеціаліста; 4) процесуальна незалежність і самостійність експерта – свобода експерта самостійно формувати своє внутрішнє переконання на підставі професійного досвіду, правосвідомості; повна автономія при виборі методів дослідження; 5) персональна відповідальність експерта за наданий висновок, за відмову від давання висновку та показань, давання завідомо неправдивого висновку і завідомо неправдивих показань; 6) проведення дослідження на підставі матеріалів справи, наданих експерту слідчим – виключається самовільне ознайомлення експерта з іншими матеріалами справи, самостійний, не санкціонований слідчим пошук нових вихідних даних; 7) загальнодоступність результатів експертизи – чіткість, наочність, стислість, інформативність і у той саме час – повнота викладення процесу дослідження та його результатів, аргументація й обґрунтованість висновків експер-

та; 8) відмежування експертних функцій від функцій інших учасників процесу – недопущення вторгнення експерта до дій слідчого, побудова експертом своїх версій по справі, спроб експерта оцінювати матеріали по справі для формування висновку, що не входить до його компетенції [146, с. 15-20].

На нашу думку, більшість з зазначених положень не можна назвати принципами експертної діяльності. В них зазначено здебільше основи процесуального права (процесуальна незалежність і самостійність експерта, відмежування експертних функцій від функцій інших учасників процесу, персональна відповідальність експерта за наданий висновок) або особисті якості експерта (активність). Такий принцип як загальнодоступність результатів експертизи, на наш погляд, взагалі невірно сформульовано. Висновок експерта приєднується до матеріалів кримінального провадження, які не завжди і не для всіх можуть бути доступні – у прямому розумінні слова «загальнодоступність». Розглядаючи це положення з боку доступності та простоти викладеного у висновку матеріалу для ознайомлення сторонами процесу, слід зазначити, що іноді це неможливо зробити з боку експерта, у зв'язку зі складністю проведених дослідів. Сучасні експертні методики та технічні засоби, що використовуються при дослідженнях іноді досить складні, їх неможливо описати загальнодоступною мовою.

До принципів законності, незалежності, всебічності і повноти дослідження Н.І. Клименко додає цілеспрямованість, плановість, систематичність [173, с. 69-71]. Останні принципи дійсно повинні мати місце. Але це скоріше не принципи, а характеристики експертної діяльності. До того ж вони мають широке значення та притаманні не тільки експертній, а і будь-якому іншому виду практичної діяльності.

Поряд з зазначеними вище принципами судово-експертної діяльності М.Г. Щербаковський називає компетентність експерта; можливість перевірки висновків експерта слідчим чи обізнаною особою; взаємодія слідчого, керівника експертного закладу, експерта, членів комісії експертів; дотримання безпеки та прав особи при проведенні експертного дослідження [505, с. 31-36]. Зазначені положення також не можна назвати принципами всієї експертної діяльності. Це характеристики окремих її моментів. Компетентність є необхідною умовою залучення експерта до розслідування і харак-

теризує його обізнаність та професіоналізм. Взаємодія – проста узгодженість дій учасників процесу. Вона може бути гіршою або кращою, але без неї не буде самого процесу. До речі, взаємодія учасників процесу, у свою чергу, будується на певних принципах.

Проаналізувавши принципи судово-експертної діяльності, зазначені в Законі України «Про судову експертизу», та думки науковців, можемо дійти висновку, що мають місце тільки принципи законності та незалежності. Погоджуємось з думкою В.Т. Маляренка, який по відношенню до принципів кримінального провадження зазначив, що «чим більше принципів, то менше їхнє значення, бо більша їхня розмитість» [253, с. 43]. Виникає також питання щодо доцільності закріплення принципів експертної діяльності у законодавчих актах. Погоджуємось з думкою Л.М. Лобойка, що «питання визначення поняття засад (принципів) кримінального судочинства та їхньої системи повинно лежати у площині наукової діяльності. Для кримінально-процесуального законодавства важливо, щоб права і свободи людини, визначені Конституцією України та міжнародно-правовими актами, могли бути реалізовані у царині судочинства. А для цього важливо правильно із урахуванням положень Конституції виписати процедурні норми» [241, с. 22]. На нашу думку, ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» непотрібна. Принцип законності закладено у Конституції України, процедурні норми експертної діяльності викладено у багатьох кодексах та законах, у тому числі й ст. 2 Закону України «Про судову експертизу». Гарантії незалежності судового експерта чітко виписано у ст. 4 Закону. Зайве дублювання у даному випадку, на наш погляд, непотрібно.

2.3. Систематизація знань у судовій експертології

Систематизація знань у будь-якій науковій теорії, включаючи і судову експертологію, складає її методологічну основу [88, с. 14]. Класифікація являє собою систематизацію певних об'єктів за спільними ознаками. Саме тому, в теорії судової експертології та криміналістики приділяється значна увага класифікації судових експертиз. На сьогодні існує багато неоднозначних думок вчених-

криміналістів щодо цієї проблеми. Є критерії класифікації за якими думки науковців майже збігаються, але є й такі, що викликають багато дискусій.

Проблемам класифікації судових експертиз присвячено окремі праці провідних вчених-криміналістів [117; 132; 254; 480; 498; 500; 503], але і досі тривають дискусії з приводу поділення їх за окремими критеріями, а також можливостей віднесення певних експертиз до того чи іншого класу або виду. Окрім теоретичного, проблема класифікації судових експертиз має і практичне значення для організації роботи установ з проведення експертиз, постановки експертних завдань, формування експертних кадрів за окремими видами експертиз тощо.

Класифікація судових експертиз може проводитись за різними ознаками. Одним з перших запропонував класифікацію судових експертиз О.Р. Шляхов, поділивши їх за ступенем спільності та субординації на рівні: «1) класи (типи), що поділяються на 2) роди, а останні – на 3) види, що диференціюються на 4) різновиди (або групи)» [504, с. 11].

Ознаками розмежування одного роду (виду) експертиз від іншого вчений визначив «предмет, об'єкти, методики експертного дослідження, котрі повинні розглядатися у сукупності, оскільки жодна з цих ознак окремо, ізольовано, не дозволяє зрозуміти сутність експертизи, а також відмежувати один її рід (вид) від іншого» [504, с. 7]. Він запропонував поділити експертизи на 9 класів: судово-медичні та психофізіологічні, криміналістичні, судові інженерно-транспортні, судово-бухгалтерські та фінансово-економічні, судові інженерно-технологічні, судово-технічні, судові сільськогосподарські, судово-екологічні, судово-біологічні. Запропонована О.Р. Шляховим класифікація була до певного часу підтримана науковцями та, з деякими доповненнями, і зараз сприймається позитивно вченими-криміналістами. Використовуючи такі ж саме ознаки, пропонує поділити судові експертизи на 10 класів Ю.Г. Корухов, додавши до запропонованих ще й мистецтвознавчу експертизу [204, с. 160]. Вводячи класи ґрунтознавчих та експертиз харчових продуктів, за цими ж критеріями формує свою класифікацію Т.С. Волчецька [85, с. 34].

Проте окрема група вчених визначені О.Р. Шляховим критерії вважає недостатніми. Серед них потрібно навести думку Р.С. Бел-

кіна, який відмічав, що «до трьох зазначених ознак, що відрізняють один вид експертизи від іншого, потрібно додати четвертий – характер спеціальних знань, що відіграє домінуючу роль при вирішенні завдань даного виду експертизи» [44, с. 464-465]. Схожої думки дотримується О.Р. Росинська, зазначаючи, що «віднесення судової експертизи до того чи іншого роду визначається спеціальними знаннями та залежить від об'єктів, що вивчаються, та вирішуваних завдань» [392, с. 147]. Подібні погляди висловлюють О.М. Зінін та Н.П. Майліс [149, с. 119]. Ряд українських вчених при наведенні класифікації судових експертиз основною ознакою зазначають лише види спеціальних знань. Так за М.В. Салтевським, «основними видами спеціальних знань для класифікації судових експертиз є криміналістичні, медичні, психіатричні, технічні, екологічні та інші знання» [396, с. 400]. «За своєрідністю предмета та спеціальних пізнань» поділяє експертизи В.Ю. Шепітько [278, с. 150]. Класифікацію експертиз «за галузями знань» з поділенням їх на 11 класів пропонує М.Г. Щербаковський [505, с. 50].

На нашу думку, предмет, тобто фактичні дані, що встановлюються експертизою, та об'єкти експертизи, тобто носії інформації про подію, визначають галузь спеціальних знань, за допомогою якої суб'єкт експертизи вирішує експертне завдання та на підставі своїх спеціальних знань обирає методи та методику дослідження. Тому правильніше, на нашу думку, замість сукупності предмета, об'єкта та методів дослідження зазначати класифікаційною ознакою галузь спеціальних знань.

Основним за названою класифікацією в залежності від галузі спеціальних знань є клас криміналістичних експертиз. Думки вчених-криміналістів з приводу віднесення тих чи інших експертиз до цього класу розділились. Багато років, наприклад, триває дискусія щодо віднесення експертизи матеріалів речовин та виробів до криміналістичної [8, с. 303-319; 71, с. 15-21]. Невизначеним залишається і віднесення до криміналістичних нових видів експертиз: вибухотехнічної, фоноскопичної, фонетичної, комп'ютерно-технічної, одорологічної та інших. Окремі вчені знаходять вихід з цієї невизначеності, поділяючи криміналістичні експертизи на два роди: традиційні (дактилоскопічна, трасологічна, холодної зброї, балістична, технічна експертиза документів, почеркознавча, портретна) та нетрадиційні, до яких відносять експертизу матеріалів речовин та

виробів, вибухотехнічну, фоноскопичну, фонетичну, одорологічну та ін.

Як зазначає Н.І. Клименко, українські вчені відокремлюють 16 класів експертиз: криміналістичні, економічні, товарознавчі, інженерно-технічні, інженерно-технологічні, фармацевтичні і фармакологічні, експертизи харчових продуктів, ґрунтознавчі, біологічні, екологічні, ветеринарні, медичні, психологічні, психіатричні, мистецтвознавчі, експертизи інтелектуальної власності. Криміналістичні експертизи включають три роди: 1) традиційні: почеркознавчу та авторознавчу, технічну експертизу документів, трасологічну, балістичну, холодної зброї, портретну, вибухотехнічну; 2) нетрадиційні: фототехнічну; відеофонографічну, експертизу відновлення знищених маркіровочних знаків; 3) матеріалознавчі: об'єктів волокнистої природи, лакофарбних матеріалів і покриттів, нафтопродуктів і паливно-мастильних речовин, скла, металів, сплавів і виробів з них, полімерних матеріалів, пластмас, резини і виробів з них, наркотичних та психотропних речовин, рідин, що містять спирт, парфумерних і косметичних засобів, наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі [173, с. 120-122].

Наша думка щодо класу криміналістичних експертиз полягає у наступному. Вище було обґрунтовано, що ознакою даної класифікації є галузь спеціальних знань. Дійсно, криміналістичні знання, особливо з розділу криміналістичної техніки більшість науковців вважають спеціальними, і основу цих знань складають природознавчі та технічні науки. Проте криміналістичні знання є неоднорідними, і кожний підрозділ криміналістичної техніки (а відповідно, й кожний окремий вид експертизи, заснований на знаннях галузей криміналістичної техніки) являє собою фактично окрему галузь знань. Наприклад, знання трасології, балістики, вибухотехніки, фоноскопії, габітології, одорології за своєю природою різні, як і предмет, об'єкти та методики відповідних експертиз. З розвитком науки знання в окремих її галузях розширюються, стають більш диференційованими. Тому, на нашу думку, не можна чітко визначити, що є класом, родом або видом експертиз. Криміналістичні експертизи як клас на сьогодні існувати не можуть. Приєднуємось до думки О.Р. Росинської, що «оскільки комплексування та взаємне проникнення знань закономірно призводить до стирання меж між криміналістичними та некриміналістичними експертизами, інтеграції різ-

них родів і видів судових експертиз, напрошується висновок щодо єдиної природи судової експертизи» [392, с. 143]. Є лише єдиний аргумент на користь залишення у загальній класифікації клас криміналістичних експертиз – це традиції, що існують багато років. Історично склалося, що клас криміналістичних експертиз є найбільш розповсюдженими у практичній діяльності з розслідування, перш за все, кримінальних проваджень, і тому клас криміналістичних експертиз можливо залишити з такою назвою.

Дещо іншу класифікацію судових експертиз закріплено у законодавчих актах, що регламентують діяльність експертних установ МЮ та МВС України. Нами раніше відмічалась невідповідність видів експертиз, що проводяться експертними підрозділами означених відомств [303, с. 111]. На сьогодні види експертиз, за якими проводиться атестація судових експертів МЮ та МВС України, приведено у відповідність. У Положенні про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом МЮ України від 09.08.2005 № 86/5 [357] перелік основних видів судових експертиз складає 7 класів: криміналістична, інженерно-технічна, економічна, товарознавча, експертиза у сфері інтелектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча, що поділяються на 15 видів та 40 підвидів, а кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз МЮ України присвоюється за 15 спеціальностями. В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженого наказом МЮ України від 08.10.1998 № 53/5 [157] вказуються крім 7 видів ще й екологічна експертиза.

У Положенні про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС України та атестацію судових експертів Експертної служби МВС України, затверджена наказом МВС України від 15.12.2011 р. № 923 зазначено також 7 класів судових експертиз, що включають 15 видів та 39 підвиди судових експертиз. У цьому документі відсутній один з підвидів інженерно-технічної експертизи, що міститься у наказі МЮ України від 09.08.2005 № 86/5 – інженерно-екологічна, а саме дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків надзвичайної екологічної ситуації. Даний підвид експертизи за своєю сутністю займає місце між інженерно-технічною та екологічною експертизами. Серед класу екологічних експертиз він має найбільш суттєве значення у досудовому провадженні. Тому,

на наш погляд, даний підвид експертизи повинен мати місце у класифікації, зазначеної у наказі МЮ України від 09.08.2005 № 86/5. При цьому даний підвид експертизи потрібно додати до наказу МВС України від 15.12.2011 р. № 923, а вид екологічної експертизи в Інструкції МЮ України від 08.10.1998 № 53/5 потрібно викреслити.

Також, на наш погляд, не правильним є віднесення до класу криміналістичних – експертиз матеріалів, речовин та виробів, а також біологічних. При проведенні даних експертиз використовуються спеціальні знання, в основному, у галузях хімії та біології, що за природою відрізняються від криміналістичних знань та супутніх ним в галузях фізики та механіки. Тому, на наш погляд, їх потрібно відокремити у клас за назвою «експертизи матеріалів, речовин та виробів», оскільки об'єктом дослідження біологічних експертиз є «речовини» біологічного походження. На підтвердження наших пропозицій можна зазначити, що у системі експертних установ МВС України дані експертизи проводяться спеціалістами окремої лабораторії – спеціальних видів досліджень. Загалом, поділення експертиз на класи має практичне значення саме для організації експертних підрозділів. Відповідно зазначеним класам експертиз потрібно створити профільні лабораторії. У системі МВС на сьогодні їх чотири: криміналістична, спеціальних видів досліджень, інженерно-технічна та економічна, вибухотехнічна [438].

Важливою з теоретичної та практичної точок зору є класифікація судових експертиз за характером вирішуваних завдань, щодо якої і досі виникає багато дискусій серед вчених-криміналістів. Класифікація експертиз за зазначеним критерієм базується на двох фундаментальних теоріях криміналістики: ідентифікації та діагностики. Поняття криміналістичної ідентифікації вперше у 1940 р. на теоретичному рівні визначив С.М. Потапов, як процес дослідження, в результаті якого може бути зроблено висновок щодо наявності або відсутності тотожності [348, с. 25]. Теорія криміналістичної діагностики сформувалась набагато пізніше – у 1970-х рр. – з визначення В.А. Снеткова, як вчення про закономірності розпізнання криміналістичних об'єктів за їх ознаками [422, с. 104]. Але більш ґрунтовне та узагальнююче дослідження проблем криміналістичної діагностики було проведено Ю.Г. Коруховим. За його визначенням, «предметом криміналістичної діагностики є пізнання змін, що від-

булися у результаті вчинення злочину, причин і умов цих змін на основі вибіркового вивчення властивостей і стану взаємодіючих об'єктів з метою визначення механізму злочину в цілому або окремих його фрагментів» [203, с. 96]. Сьогодні наведені визначення не викликають принципових дискусій серед науковців.

На основі зазначених положень сформувався класифікації судових експертиз в залежності від вирішуваних завдань. На нашу думку, наявні погляди можливо поділити на три групи. Перша група науковців поділяють експертизи на ідентифікаційні та діагностичні (Т.В. Аверьянова, О.Р. Росинська, Р.С. Белкін, М.Г. Щербаковський). Друга група виділяють поряд з ідентифікаційними та діагностичними окрему групу класифікаційних експертиз (Ю.Г. Корухов, О.Р. Шляхов, Н.П. Майліс). Третя група вчених поряд з означеними називають групу ситуалогічних або ситуаційних експертиз (А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Г.Л. Грановський, Н.І. Клименко, Г.В. Прохоров-Лукін, М.Я. Сегай).

Під класифікаційними завданнями розуміються такі, що вирішують приналежність об'єктів до певного класу. В науковій літературі крім терміна «класифікація» зустрічаються також поняття «встановлення групової належності» (А.І. Вінберг, О.О. Ейсман), «групова ідентифікація» (М.О. Селіванов), «групофікація» (М.В. Салтевський), «встановлення єдиного джерела походження» (В.С. Мітричев). Дискусія виникає з приводу відношенню цих понять до ідентифікації чи діагностики або виділення їх у самостійну групу завдань. Так М.О. Селіванов вважав, що «за природою встановлюваної тотожності ідентифікація поділяється на індивідуальну та групову» [410, с. 144]. Визначаючи різницю між класифікаційними та ідентифікаційними завданнями, Ю.Г. Корухов відносив до останніх і встановлення групової належності [203, с. 68]. На основі аналізу думок науковців, Р.С. Белкін вважає термін «групова ідентифікація» некоректним для криміналістики, тому що під криміналістичною ідентифікацією розуміється «тотожність як рівняння самому собі одиничного індивідуально-визначеного об'єкта» [44, с. 432]. Ми погоджуємося з думкою Р.С. Белкіна та інших вчених, які категорично розмежовують класифікаційні та ідентифікаційні дослідження.

Також, на нашу думку, немає принципової різниці між поняттями «класифікація», «встановлення групової належності» «групо-

фікація», «встановлення єдиного джерела походження». Ю.Г. Корухов розділяє поняття «класифікація» та «встановлення групової належності» за двома ознаками: 1) при встановленні групової належності може досліджуватися як сам об'єкт, так і його відбиток, а при класифікації – тільки сам об'єкт; 2) при класифікації об'єкт відносять до відомому раніше, загальноприйнятому класу, а під час встановлення групової належності група визначається вільно дослідником за будь-яким критерієм [203, с. 69]. На нашу думку, у розмежуванні зазначених понять за наведеними критеріями немає необхідності. Сліди від об'єктів, які залишаються після вчинення злочину, майже завжди вилучаються та виступають у справі як речових доказів і слугують об'єктами проведення експертизи. Тому немає різниці, що підлягає класифікації – самі об'єкти, чи залишені ними сліди. Питання, що вирішується експертизою, в даному випадку буде однотипним: «До якої групи належить наданий на експертизу об'єкт (предмет чи слід)?». Віднесення предмету до загальноприйнятого чи визначеного дослідником класу також є умовним. Наприклад, у разі дослідження газового пістолету, переробленого у вогнепальну зброю видаленням з дула розсіювача газів, згідно з думкою Ю.Г. Корухова, класифікувати даний об'єкт можливо як «вогнепальна зброя», а встановити групову належність за способом виготовлення – як «перероблений газовий пістолет шляхом видалення з дула розсіювача газів». Зрозуміло, що це одне й те ж саме дослідження, яке відрізняється ступенем звуження групи від загальноприйнятої до більш конкретної. Тобто між класифікаційними та дослідженнями з встановлення групової належності немає різниці.

Встановлення єдиного джерела походження, як окреме дослідження вперше було виділено В.С. Мітричевим. Аналізуючи його наукові праці, Р.С. Белкін зазначає, що під джерелом походження слід розуміти: «1) конкретний цілий предмет, частина якого виявлено у зв'язку з окремими обставинами справи і тому є доказами; 2) окрема кількість однорідних предметів, яка за наявністю в них випадкових для даних обставин ознак відрізняється від іншої маси предметів того ж роду, але має інше походження; 3) підприємство-виробник чи місце вирощування, чи місце переробки; 4) визначену масу рідини чи сипучого тіла» [44, с. 433]. У зв'язку з таким широким трактуванням поняття єдиного джерела походжен-

ня В.С. Мітричев вважав джерело походження як об'єктом ідентифікації, так і об'єктом встановлення групової належності. Такої ж думки дотримується М.В. Салтевський, зазначаючи, що «встановлення спільного джерела походження предметів зі стійкою зовнішньою формою – це ідентифікація, а сипучих, рідких і газоподібних речовин – групофікація» [396, с. 37]. Тобто встановлення цілого за частками, або двох об'єктів, виготовлених на одному й тому ж обладнанні, – це дослідження ідентифікаційні, а встановлення підприємства-виробника певної продукції, місця вирощування, переробки чи природного знаходження для рідких або сипучих тіл – це групофікація. Загалом ствердження цілком логічно та обґрунтовано. Але виникає питання щодо доцільності використання самого поняття «єдиного джерела походження», якщо у першому випадку дослідження можна назвати ідентифікаційними, а у другому – встановленням групової належності, або класифікаційними. З означеного можна дійти висновку щодо відсутності принципової різниці між поняттями «класифікація», «встановлення групової належності» «групофікація», «встановлення єдиного джерела походження».

Ми не поділяємо думки вчених, які виділяють встановлення цілого за частками в окремий вид ідентифікації [217, с. 25]. Наприклад, при розломі ножа (викрутки, стамески тощо) на одній частині лінія розділу відображує лінію на іншій частині, до того ж відображення є дзеркальним. Тобто це той же самий матеріальний слід-відбиток, а вид ідентифікації – за матеріально-фіксованим відображенням ознак.

Ідентифікація з встановлення тотожності двох об'єктів, виготовлених на одному пристрої також не є самостійним видом ідентифікації. При ототожненні двох деталей, виготовлених на одному верстаті, або двох пломб з одного пломбувального пристрою, ідентифікація проводиться за спільними для них ідентифікаційними ознаками за загальною методикою, аналогічно, наприклад, проведенню ідентифікації кусочок та перекушеного дроту. При такому дослідженні експерт в стадії порівняльного дослідження проводить ідентифікацію слідів на дроті зі слідами на експериментальних зразках, зроблених ним цими кусочками в стадії постановки експериментів.

Також, на нашу думку, не потрібно в окремий вид ідентифікації виділяти встановлення тотожності за описом ознак. В даному

випадку описуються ознаки особи або предметів зі слів тих людей, які їх бачили. Тобто фактично матеріалізується уявний образ відображених у пам'яті людини об'єктів. Відповідно вид ідентифікації – за слідами пам'яті. Цілком згодні з М.В. Салтевським, який виділяє два види ідентифікації: за слідами пам'яті і за матеріальними слідами-відображеннями [396, с. 37]. Джерелами доказів у кримінальному провадженні виступають: протокол пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії при ідентифікації за слідами пам'яті та висновок експерта при дослідженні слідів-відображень під час проведення ідентифікаційної експертизи.

Розглянемо співвідношення класифікаційних та діагностичних завдань. Вище було наведено визначення криміналістичної діагностики, запропоновано Ю.Г. Коруховим. Базуючись на ньому, автор правильно виділяє типові групи експертних діагностичних завдань за характером властивостей та умов, що вивчаються: а) внутрішні: властивості та стан об'єкта; б) зовнішні, обстановочні: час, місце, функціонування об'єктів; в) ті, що досліджують механізм виникнення та протікання процесів, взаємодію об'єктів між собою ...; г) ті, що досліджують співвідношення об'єктів» [203, с. 74-75]. Класифікаційні завдання, як зазначалось раніше, вирішують питання віднесення об'єкта до певного класу, після детального вивчення властивостей об'єкта з наступним їх порівнянням (співвідношенням) з властивостями об'єктів у групі, до якої його віднесуть за результатами дослідження. Тобто фактично вирішуються діагностичні завдання. Але не зрозуміло, чому сам автор виділяє класифікаційні завдання в окремий вид, що є «проміжним ланцюгом між ідентифікаційними та діагностичними» [203, с. 72]. Як приклад діагностичних завдань з встановлення властивостей та стану об'єкта Ю.Г. Корухов наводить типові класифікаційні завдання – віднесення об'єкта до вогнепальної зброї [203, с. 75].

Відокремлення класифікаційних експертиз підтримують О.М. Зінін, Н.П. Майліс, зазначаючи, що дані експертизи «не можна віднести до діагностичних, бо об'єкт дослідження у класифікаційному процесі статичний, а віднесення об'єкта до групи не рівноцінно встановленню елементарної окремої події» [149, с. 29; 256, с. 12]. На наш погляд, зазначене твердження є непереконливим, не зовсім зрозуміло та потребує додаткового обґрунтування у частині розуміння авторами сутності діагностичних завдань. Не погоджу-

ється з їх думкою О.Р. Росинська, яка визначає спрямованість класифікаційних завдань на «встановлення відповідності об'єкта визначеним характеристикам і віднесення його на цій підставі до певного класу, роду, виду» та відносить такі завдання за своєю гносеологічною сутністю до діагностичних [392, с. 32]. Такої ж думки дотримується Т.В. Аверьянова і зазначає, що «перш ніж віднести той чи інший об'єкт до певного класу, необхідно визначити природу цього об'єкта. А визначення природи – це вже завдання діагностики» [8, с. 172]. Ми також підтримуємо наведені думки і вважаємо, що класифікаційні експертизи не можна виділяти в самостійний вид, бо вони є окремим випадком діагностичних досліджень.

Аналізуючи існуючі в літературі завдання так званої «ситуаційної» експертизи, можна зазначити, що вона «встановлює механізм події або її елементів шляхом вивчення характеру слідів та інших об'єктів матеріального середовища» [136, с. 63]. Прихильники виділення її в окремий вид експертизи обґрунтовують свої думки по-різному. Так, Н.І. Клименко стверджує, що «характерним для діагностичної експертизи є встановлення типових ознак того чи іншого об'єкта в цій ситуації. А ситуаційна експертиза встановлює комплекс різних ознак, об'єктів, окремих ситуацій, із яких складається цілісна картина всієї досліджуваної події ...» [173, с. 139]. Як предмет експертних ситуаційних завдань, Г.В. Прохоров-Лукін розглядає зв'язки й відносини, що відображають порядок формування й розвитку динамічної структури матеріальної основи загальної й окремої подій, що пізнаються шляхом безпосереднього дослідження матеріальних систем з метою встановлення динаміки механізму злочину та його фрагментів [379, с. 8; 380, с. 9]. О.М. Зінін, Н.П. Майліс вважають, що при класифікаційних експертизах у «якості об'єкта виступає система подій, а не одна елементарна окрема подія, як при вирішенні діагностичних завдань» [149, с. 63]. Вважаємо ці доводи необґрунтованими і приєднуємося до думки Ю.Г. Корухова, який зазначає, що «будь-яка криміналістична діагностика фрагментів або злочинної події в цілому – це аналіз кримінальної ситуації. ... Однак йменувати на цій підставі вирішуване завдання ситуаційним було б у корені невірно» [203, с. 78]. Зіставляючи зміст понять «діагностика» та «ситуалогія», Т.В. Аверьянова вважає, що вирішувані ними завдання переслідують однакові цілі [8, с. 173]. Не виділяє в окремий вид ситуаційні експертизи

О.Р. Росинська. Наводячи власну класифікацію діагностичних завдань та поділяючи їх на прості та складні (прямі та зворотні), вона відносить ситуаційні до складних зворотних діагностичних завдань [392, с. 34].

Підсумовуючи, можемо дійти висновків, що розглянуто нами питання класифікації експертиз за характером вирішуваних завдань, незважаючи на зовнішню простоту вирішення, викликає багато дискусій серед науковців. На основі аналізу наукових поглядів, ми дійшли висновку щодо двохелементної класифікації завдань, вирішуваних при проведенні експертиз. Всі експертизи за характером завдань, що вирішуються слід поділяти на ідентифікаційні та діагностичні. Ця класифікація відповідає фундаментальним поняттям теорії криміналістики та судової експертології. Вона може бути продовжена більш детальною розробкою різновидів експертиз в межах кожного з видів.

Існує також класифікація судових експертиз за іншими критеріями: послідовністю проведення – первинні та повторні; обсягом дослідження – основні та додаткові; кількістю осіб, які беруть участь в провадженні досліджень, – одноособові та комісійні; складом спеціальних знань: однорідні та комплексні. Поділення експертиз за зазначеними критеріями достатньо описана у літературі та не викликає суперечностей між вченими-криміналістами. Доповнює зазначену класифікацію М.Г. Щербаковський: за обов'язковістю проведення – передбачені законодавством як обов'язкові (ст. 242 КПК України) та призначені слідчим залежно від обставин провадження та за місцем проведення – у експертному закладі, у суді, на місці події, за місцем знаходження досліджуваних об'єктів [505, с. 37]. Класифікація за цими критеріями має право на існування. Але, на наш погляд, вона не відзначається великим практичним значенням порівняно з попередніми. Також необхідно наголосити на класифікації, яка хоч і є очевидною, але не зустрічається у літературі. За сферою використання судові експертизи можна поділити залежно від виду судочинства, в якому вони використовуються: кримінального, цивільного, господарського, адміністративного.

Із загальної класифікації приділимо увагу відносно новим видам експертиз, яким на сучасному етапі приділяється значна увага з боку науковців і експертів-практиків, та які нещодавно почали проводитись експертними підрозділами ОВС. Такими на сьогодні є

одорологічна, молекулярно-генетична, імунологічна, цитологічна експертизи.

Сьогодні велике значення має впровадження у практику розслідування злочинів одорологічної експертизи. Запах людини завжди залишається на місці вчинення злочину і знищити його практично неможливо. Використання одорологічної інформації у боротьбі зі злочинністю почалося з ініціативи Ганса Гроса, коли у 1896 р. у м. Гільдесгейме було придбано 12 собак, яких навчили нести поліцейську службу. Йому належить і перша оцінка значення результатів пошуку злочинця за запаховими слідами. За минулий час накопичений достатній вітчизняний та міжнародний досвід використання запахових слідів людини взагалі та при проведенні одорологічної експертизи зокрема.

Традиційно застосування одорологічного методу вважалось досить ефективним оперативно-розшуковим заходом. Проблему його використання при доказуванні вперше підняв А.І. Вінберг, запропонувавши доказове значення вибірки, проведеною із застосуванням службово-розшукової собаки, оформлювати довідкою, що приєднується до матеріалів провадження в якості документів [77, с. 8]. Дана пропозиція викликала широку дискусію серед вчених-криміналістів та процесуалістів. Супротивники пропозиції А.І. Вінберга навели низку аргументів, які й на цей час підтримуються окремими науковцями. За узагальненням Р.С. Белкіна, вони полягають у наступному: а) поведінка собаки ніякого процесуального значення не має і не є судовим доказом, тому що кримінально-процесуальне законодавство не передбачає такого доказу, як вказівка собаки на певну особу або місце; б) не існує гарантій достовірності поведінки собаки при вказівки нею на окрему особу чи місце; в) індивідуальність та незмінність запаху людини ніким і нічим не доведено; г) довідки за результатами непередбачених процесуальним законом дій, правильність який слідчий і суд не можуть перевірити, не мають виступати в процесуальному значенні документів; д) вибірка живих осіб за запахом за допомогою собаки неприпустима, бо зводить людину до положення безправного об'єкта дослідження та пов'язана з приниженням його гідності; е) проби повітря, що вилучаються на місці події за запропонованою методикою не є речовими доказами, тому що в даному випадку властивості та самі молекули запаху не сприймаються слідчим та понятими безпосере-

дньо та не можуть бути відображені у протоколі [44, с. 595].

Аналізуючи зазначені аргументи, Р.С. Белкін виокремив чотири аспекти існуючої проблеми впровадження одорологічного методу у доказування: природно-науковий та технічний, процесуальний, етичний і тактичний. На нашу думку, сьогодні більшість зазначених проблем вирішено.

З наукової точки зору, індивідуальність та відносна незмінність слідів запаху, що є науковою основою їх ідентифікації, доведена багатьма вченими-криміналістами, які засновували свої доводи на дослідженнях вчених-хіміків та біологів [23; 25; 26; 27; 28; 49; 395]. Про можливість та наукову обґрунтованість застосування ольфакторного методу у доказуванні за допомогою біологічних детекторів – спеціально тренуваних собак, зазначав В.Г. Гончаренко: «Спираючись на філософське вчення про індивідуальність всіх об'єктів реального світу та відмінність кожного від собі подібних і враховуючи закономірності існування живої природи, ми переконуємося, що саме ці загальнонаукові підґрунтя забезпечують розпізнавання образів за допомогою біосенсорних інструментів, функціонування яких переполює природу Землі. Живі біодетектори здатні безпомилково і абсолютно надійно розпізнавати найтонші запахові випромінювання. Комахи, плазуни, риби, ссавці демонструють надзвичайну надійність своїх нюхових апаратів, які функціонально багато в чому забезпечують їхню життєдіяльність і навіть існування біологічних видів як таких. ... Яскравим представником фауни, що ефективно користується ольфакторним способом одержання інформації про однотипні об'єкти, є собака, видатні якості нюхового апарату якого перевірено віками його служіння людині. Тому ми можемо без сумнівів покладатись у своїх пізнавальних зусиллях на ольфакторний метод дослідження і в криміналістиці» [103, с. 121]. Проблеми вилучення та зберігання запахових слідів на сьогодні можна вважати вирішеними. Методика вилучення слідів запаху, запропонована у 1960-х рр. А.І. Вінбергом постійно вдосконалювалась та сьогодні вважається науково підтвердженою та апробованою на практиці. Вважаємо недоцільним зосереджувати увагу на порядку та правилах вилучення запахових слідів, оскільки цьому приділено достатньо уваги в науковій літературі [23; 26; 49; 171; 395; 396].

Етичний аспект проблеми, за ствердженнями супротивників

одорологічного методу, полягає в приниженні честі та гідності особи під час відібрання зразків для порівняльного дослідження та проведення експертизи. Можливо, це дійсно відбувається під час проведення вибірки за запахом серед живих осіб. Але сучасна методика одорологічної експертизи передбачає усунення людей від процесу проведення дослідження. Собаки працюють виключно з джерелами запахів, якими можуть бути речі людини або сліди запаху, вилучені з місця події. Єдині дії, віднесення яких можливо до порушення етичних норм – відібрання зразків запаху від людини. Проте такі дії порушують етичні норми не більш, ніж відібрання будь-яких зразків, передбачених ст. 245 КПК України. Джерелом запаху, окрім поту, також слугує кров людини. Відібрання зразків крові для проведення судово-медичної чи біологічної експертиз сьогодні – звичайна процесуальна дія, при виконанні якої з дотриманням вимог закону не можна вважати такою, що порушує честь та гідність особи. Як зразки запаху підозрюваного можна також використовувати особисті речі, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій, наприклад, обшуку чи огляду.

Тактичний аспект проблеми полягає у сумнівному відношенні окремих науковців до об'єктивності та достовірності експериментів, що проводяться під час експертизи. На нашу думку, формулювання Р.С. Белкіна як «тактичний» аспект у відношенні одорологічної експертизи є не зовсім вірним. Скоріше потрібно вживати термін «методичний», оскільки мова йде про методику проведення експертизи, а не про тактику слідчої (розшукової) дії. Засновуючись на практиці проведення вибірок, Р.С. Белкін визначає наступні критерії, що вказують на достовірність експериментів, з чим цілком можна погодитись: 1. Використання для вибірки лише собак, спеціально дресированих для цих цілей. 2. Застосування для вибірки лише уніфікованих предметів – носіїв запаху. 3. Зведення ролі кінолога при вибірці до мінімуму, а саме: надання собаці об'єкта – носія запаху та подання команд собаці на вибірку та повернення в початкове положення по її закінченні. 4. Неодноразове повторення вибірки з зміною місць об'єктів, що пред'являються та різними собаками. 5. Виключення впливу на собаку під час вибірки сторонніх подразників шляхом створення належних умов, в тому числі організація спостереження за ходом вибірки запрошеними особами таким чином, щоб вони не впливали на поведінку собаки [44, с. 603].

На достовірність та допустимість застосування ольфакторного методу з використанням біодетекторів у пізнавальному процесі наголошує В.Г. Гончаренко, обґрунтовуючи свої думки використанням у науці так званого методу «чорного ящика». Він зазначає, що у науці вже давно в найскладніших пізнавальних операціях використовується досить ефективний метод встановлення взаємозв'язків, детермінацій і закономірностей, який полягає в одержанні однозначних наукових висновків шляхом послідовного введення в певну закриту систему однотипних чинників, котрі спричиняють в системі якісь невідомі або ще не досить зрозумілі процеси, що викликають на виході із системи практично однакові явища. Якщо забезпечити відсутність впливу під час експерименту різних непередбачених факторів (чистота експерименту) і одержувати однакові результати в статистично однаковому масиві (відтворюваність), то надійність методу й об'єктивність результатів його застосування можуть вважатися цілком прийнятними і задовольнити найвибагливіші вимоги неупередженого дослідника [103, с. 122; 136, с. 361-362]. Як приклади В.Г. Гончаренко наводить широке використання органолептичних досліджень при дегустації продуктів харчування, вин, парфумів, результати яких практично ніколи не викликають сумнівів у достовірності.

Для переконливості у достовірності висновків одорологічної експертизи В.Д. Басай пропонує її проведення комісією експертів у складі трьох фахівців з відповідними функціональними обов'язками:

1. Перший експерт-одоролог у функції якого входить: головування в експертній комісії; розробка схеми проведення одорологічного дослідження та керівництво цим процесом; підготовка до дослідження всіх необхідних експертних об'єктів, за винятком тих, що становлять імовірні носії слідів запаху людини та зібрані ініціатором дослідження в процесі огляду місця події або проведення інших заходів; розміщення на основі результатів жеребкування та заміна перед кожним дослідженням при відсутності експерта-кінолога із собакою-детектором експертних об'єктів на стартовій площадці й у порівняльному ряді; розконсервування скляної ємності з об'єктами безпосередньо перед пуском собаки-детектора; запрошення експерта-кінолога із собакою-детектором після хвилинного обнюхування стартового об'єкта для роботи з експертними

об'єктами порівняльного ряду; запрошення лаборанта-одоролога після кожного етапу одорологічного дослідження для проведення дезодорації підлоги й інших необхідних поверхонь експертного залу; ведення етограми комісійного одорологічного дослідження; складання в кабінеті експертів на основі відеозапису вузлових моментів протоколу одорологічного дослідження й фототаблиці до нього, етограми й інших матеріалів проекту висновку комісійної одорологічної експертизи; підписання як голови комісії висновку комісійної одорологічної експертизи, її протоколу, фототаблиці й інших матеріалів.

2. Другий експерт-одоролог у функції якого входить: членство в експертній комісії; підготовка експертних об'єктів на основі ймовірних носіїв слідів запаху людини, зібраних ініціатором дослідження при обстеженні місця події або при проведенні інших заходів; ведення в апаратній чорнових записів ходу проведення відеозапису вузлових моментів експертного дослідження; виготовлення в апаратній на основі чорнових записів ходу й по кадрової зупинки відеозапису вузлових моментів проекту протоколу комісійної одорологічної експертизи та фототаблиці до нього; участь у підготовці в кабінеті експертів проекту висновку експертизи; підписання як член комісії висновку експертизи, її протоколу, фототаблиці та інших матеріалів.

3. Експерт-кінолог у функції якого входить: членство в експертній комісії; дресирування собак-детекторів за курсом загальної слухняності й спеціальної підготовки; поточне ветеринарне обстеження й застосування собак-детекторів у процесі кожного з етапів дослідження; забезпечення повного обсягу ветеринарного обслуговування собак-детекторів; здійснення щоденного контролю за правильним утриманням собак-детекторів; участь у підготовці в кабінеті експертів проекту висновку експертизи; підписання як член комісії висновку комісійної одорологічної експертизи, її протоколу, фототаблиці до нього й інших матеріалів [28, с. 36-37].

Погоджуємось з наведеними аргументами науковців, та вважаємо методику проведення одорологічної експертизи на сьогодні цілком сформованою, а методи дослідження, що застосовуються – науково-обґрунтованими.

Найбільш дискусійним серед науковців є процесуальний аспект проблеми застосування одорологічного методу, а саме неви-

значеність в законодавстві слідчої (розшукової) дії, заснованої на використанні службових собак для збирання доказів. Дискусійною є також форма застосування одорологічного методу у доказування.

При застосуванні собак у розслідуванні злочинів у будь-якій формі, їх потрібно, на нашу думку, відносити до засобів збирання інформації. Але у криміналістиці та судовій експертології неодноразово вказувалось на неможливість та недоцільність закріплення в законодавстві переліку техніко-криміналістичних засобів і тактичних прийомів отримання криміналістично-значимої інформації. Службова собака не відрізняється від інших засобів збирання інформації, тому її не слід виділяти окремо, як не зазначаються у процесуальному законодавстві, наприклад, засоби освітлення, дактилоскопічні порошки чи металошукачі. Поділяємо думку Р.С. Белкіна, що вирішенням проблеми є заміна біологічного детектора інструментальним [44, с. 604]. Але, на жаль, приладу, здатного розпізнати та ідентифікувати запах краще, ніж рецептори нюху собаки, ще не винайдено.

Відносно форм використання одорологічного методу існують два напрямки: проведення експертизи та слідчого експерименту, як самостійної слідчої (розшукової) дії.

Більшість науковців схилиються до проведення одорологічної експертизи. Саме ця форма використання одорологічного методу в більшості випадків використовується у практиці розслідування злочинів в країнах ближнього зарубіжжя та на Україні. Лабораторії одорологічної експертизи в нашій країні існують тільки в експертних підрозділах ОВС в НДЕКЦ у Вінницькій, Житомирській та Миколаївській областях. За даними ДНДЕКЦ МВС України у 2011 р. цими лабораторіями виконано – 358 експертиз та 390 досліджень у яких досліджено 1601 об'єкт, у 2013 – 403 експертизи з дослідженням 874 об'єктів [372].

Іншою формою використання одорологічного методу окремі науковці вважають слідчий експеримент. В одній з останніх публікацій В.Г. Гончаренко досить категорично виступив проти можливості використання ольфакторного методу у формі проведення експертизи, з визначенням єдиної можливості процесуальної форми – слідчого експерименту. Він зазначає, що неприпустимим є «проведення досліджень запахових слідів із застосуванням собак з метою ідентифікації джерела запаху у формі судової експертизи ні з пози-

цій наукознавства, ні теорії судової експертизи, ні теорії доказів, ні чинного законодавства. ... Без конкретної відповіді на питання про галузь науки, до якої належать ольфакторні дослідження, і якою є кваліфікація експерта, який проводить дану експертизу, дослідження запахових слідів за допомогою собаки-шукача теоретично не можуть мати статус судової експертизи» [103, с. 125].

Ми не погоджуємось з наведеними В.Г. Гончаренком аргументами відносно неприпустимості проведення одорологічної експертизи на підставі наступних доводів. У зв'язку з розширенням меж криміналістичних знань, пов'язаних з інтеграцією знань інших наук в криміналістику, одорологія на сьогодні розглядається більшістю вчених-криміналістів України [218, с. 61; 396, с. 179] та ближнього зарубіжжя [3, с. 131; 14, с. 27; 216, с. 145] як галузь криміналістичної техніки, про що зазначено у фундаментальних підручниках з криміналістики. М.В. Салтевський з посиланням на А.І. Вінберга визначає одорологію як «розділ науки криміналістики, що займається дослідженням фізичних і біологічних закономірностей механізму утворення слідів запаху і розробленням на цій основі методів і засобів дослідження, збирання і використання слідів у кримінальному судочинстві» [396, с. 179]. У цьому визначенні зазначено «материнські» науки – фізика та біологія, що складають основу одорології. Кваліфікація та рівень освіти експерта-одоролога повинен відповідати вимогам ч. 2 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», тобто він повинен мати вищу біологічну або юридичну освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста та пройти спеціальну підготовку в галузі кінології. Підтримуючи викладену вище позицію В.Д. Басая відносно комісійної одорологічної експертизи, пропонуємо головою комісії призначати експерта, який має вищу біологічну освіту і є професійним кінологом, другий експерт повинен мати вищу юридичну освіту та відповідну кваліфікацію, а третій – вміти використовувати собак на практиці, тобто за визначенням В.Г. Гончаренка бути «собаківником» [103, с. 124]. З точки зору судової експертології, як відмічає В.Г. Гончаренко, у експертному одорологічному дослідженні фактично відсутні стадії роздільного та порівняльного дослідження, тому що експерт оцінює під час формування висновку не ознаки запаху, а поведінку собаки [103, с. 124]. На наш погляд, зазначені стадії присутні, а експерт-кінолог досліджує їх за допомогою собаки, яка виступає в якості ін-

струмента дослідження.

Узагальнюючи наші доводи, можна дійти висновків щодо непереконливості думок відносно неможливості використання результатів одорологічної експертизи як доказів при розслідуванні. Суперечливим може бути питання щодо самого об'єкта одорологічної експертизи, яким виступає не матеріальний об'єкт, як це має бути, а його властивість – запах. У цьому аспекті, на наш погляд, достатньо переконливими є результати досліджень Т.Ф. Моїсеєвої, яка стверджує, що у даному випадку об'єктом дослідження є вільні жирові кислоти ліпідної фракції плазми крові, що виділяються з потовим секретом та володіють певною летючістю та індивідуальністю для кожної людини [268, с. 59]. Тобто експерти мають справу зі слідами певної ліпідної фракції, що входить у склад поту або крові, а об'єктом дослідження є речовина, яка аналізується на даному етапі з використанням біодетектору як запаховий слід.

Використання одорологічного методу у формі проведення окремої слідчої (розшукової) дії – слідчого експерименту в загальному вигляді також цілком припустимо. Але, на наш погляд, в даному випадку присутні явні недоліки, пов'язані з організацією проведення експерименту та оцінкою його результатів слідчим і судом. З організаційного боку для проведення слідчого експерименту потрібно декілька спеціально обладнаних приміщень для проведення вибірки, розміщення слідчого та інших учасників, засобів фіксації тощо. Обладнання таких приміщень при слідчих управліннях або відділах недоцільно, економічно не вигідно та практично складно уявити. При проведенні експерименту залучається собаківник з собакою, основне завдання якого – надати собаці досліджуваній запах та відпустити її для здійснення впізнання такого ж серед інших. Для проведення заміни та переміщення носіїв запаху для, як мінімум, трьохкратного повторення експерименту, потрібен спеціально проінструкований помічник (або декілька) слідчого. Тобто, організація слідчого експерименту уявляється нам досить складною. Проведення експертизи також є складною процедурою, але її організація у спеціально обладнаних лабораторіях є більш прийнятним на сьогодні, оскільки виконання експертизи є прямим обов'язком працівників експертних підрозділів.

Проте основним недоліком можна вважати неочевидність експерименту й складність його оцінки слідчим та судом. При фіксації

ходу та результатів слідчої (розшукової) дії слідчий, за загальними правилами, повинен описувати лише те, що відбувається, без наведення своїх міркувань відносно суті подій. Тобто, зазначити у протоколі про те, що собака впізнала запах, який їй був наданий раніше, слідчий не може. Він лише вкаже на те, що собака сіла (або лягла, загавкала) біля банки з певним номером. Це ж саме засвідчать і поняті, які повинні бути присутніми під час слідчої (розшукової дії) дії. Поведінка собаки може бути ще зрозумілою, якщо вона відразу зупиниться біля певного об'єкта, інша справа – якщо вона зробить це не відразу, а через деякий час. Напевно дії собаки у будь-якому разі потребують роз'яснення з боку кінолога. Ще більше питань може виникнути у суді після вивчення протоколу такого слідчого експерименту. Набагато простіше оцінити висновок експертизи, де чітко зазначено, що запах, вилучений з місця події залишений певною особою. Тому вважаємо найбільш ефективною формою застосування ольфакторного методу у доказуванні проведення одорологічної експертизи, що підтверджується працями більшості науковців та практикою розслідування злочинів.

Перспективними є дослідження вчених, які розглядають біологічні сліди людини в комплексі у вигляді клітинних структур, ДНК, групових антигенів та запахів [25; 268]. В даному випадку біологічні сліди людини піддаються комплексному дослідженню спеціалістами в галузі цитології, генетики тощо, а одорологічне дослідження є його складовою частиною. Комплексне дослідження потожирових слідів людини, поєднуючи при цьому методи дактилоскопії, одорології, хімічного аналізу пропонує Т.Ф. Моїсєєва [268]. Вона також запропонувала напрямок дослідження, направлений на вирішення завдання дослідження слідів запаху інструментальними засобами, що остаточно вирішувало би проблему застосування ольфакторного методу. Неможливість створення такого приладу пов'язана з тим, що досі не встановлено, які саме з компонентів потожирової речовини визначають індивідуальність людини. Т.Ф. Моїсєєвою було запропоновано сумісне використання інструментальних та одорологічних методів для встановлення речовин, що визначають індивідуальний запах людини. Принципова схема досліджень, запропонована Т.Ф. Моїсєєвою полягає у наступному. Потожирову речовину поділяють на фракції, засновуючись на властивостях її компонентів. Ці фракції аналізуються за допомогою со-

бак-детекторів та визначається фракція, що вміщує індивідуалізуючі компоненти. Ця фракція досліджується хроматографічними методами та поділяється на більш дрібні, що також аналізуються за допомогою собак для встановлення, яка з фракцій містить компоненти, що індивідуалізують людину. Таке поділення проводять до тих пір, поки не отримають фракцію, подальше поділення якої призведе до втрати індивідуалізуючих ознак людини. Речовини цієї фракції досліджуються всіма сучасними методами для встановлення їх складу та властивостей, а також різниці між індивідами [268, с. 125]. Знаючи приблизний склад потожирової речовини, що індивідуалізує людину, можливо буде створити відповідні інструментальні детектори. Звісно, наукові розробки у цьому напрямку перспективні не тільки для розвитку судової експертизи, а й для науки взагалі.

Напрямам розвитку дослідження слідів біологічного походження сьогодні приділяється значна увага з боку керівництва Експертної служби МВС. Крім одорологічної, розвивається найперспективніша на сьогодні молекулярно-генетична та, тісно пов'язані з нею, імунологічна та цитологічна експертизи. Традиційно, дані експертизи проводились в бюро судово-медичних експертиз МОЗ України. Однак, для підвищення результативності та зменшення строків розслідування дані експертизи, на нашу думку, доцільно проводити саме в системі ОВС. Розвиток даного напрямку в експертній діяльності ОВС позитивно сприйняли 95 % опитаних нами слідчих.

Питання ідентифікації особи за біологічними слідами людини завжди підлягало ретельному вивченню з боку криміналістів. Можливість їх вирішувати з'явилася лише на початку 1980-х рр., коли професор Лестерського університету Великобританії Джеффріс відкрив певний клас генів, що відповідають за індивідуальні ознаки організму людини [133, с. 166]. Було доведено, що сукупність певних ідентифікаційних ознак особи має стійкий та незмінний упродовж усього життя людини характер і є спадковою.

У практиці судово-медичної експертизи речових доказів питання щодо встановлення походження біологічного матеріалу від конкретної особи в категоричній формі практично не вирішувалося. Один з видів імунологічної експертизи – спірного батьківства, спірного материнства і підміни дітей проводяться з метою встанов-

лення можливості чи неможливості походження дитини від передбачених осіб на підставі законів наслідування властивостей людського організму методом геномної дактилоскопії або шляхом дослідження групового поліморфізму антигенів, білків, ферментів тощо. Методи даних досліджень встановлюють не тотожність, а лише відносну можливість походження біологічних слідів від конкретної особи з певним ступенем імовірності.

Технологія вирішення ідентифікаційних завдань при проведенні молекулярно-генетичної експертизи принципово відрізняється. Якщо при проведенні судово-медичної експертизи об'єктів біологічного походження аналізуються різні речовини: білки, глікопротеїни, гліколіпіди, синтез яких детермінований генами, тобто проводиться опосередкований аналіз генної інформації, то при молекулярно-генетичній експертизі досліджуються складові частини молекули дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), що є безпосереднім носієм спадкових ознак. Молекулярно-генетичне дослідження потрібно проводити після традиційних біологічних досліджень, оскільки у певних випадках вже при дослідженні антигенних профілів ряд питань може бути вирішено у категоричній формі, наприклад, при виключенні походження біологічних слідів від осіб, зразки яких досліджувались. Саме тому, поряд з впровадженням молекулярно-генетичної повинні розвиватись імунологічні та цитологічні експертизи.

Перевага молекулярно-генетичної ідентифікації пояснюється наявністю молекули ДНК у всіх клітинах організму людини, її високою стійкістю до впливу фізико-хімічних чинників навколишнього середовища та відсутністю впливу предмета-носія на результати дослідження об'єкта. Оскільки в усіх клітинах людини молекула ДНК ідентична та зберігає свою індивідуальну структуру, об'єктом дослідження й порівняльного аналізу може бути будь-яка доступна субстанція організму, що містить ДНК: кров, сперма, слина, волосся, м'язова, кісткова та інші тканини людини як у природному вигляді, так і у слідах. Принцип методу базується на виділенні та очищенні ДНК людини з біологічного матеріалу і подальшому аналізі визначених ділянок (локусів) молекули ДНК. У разі вивчення поліморфізму, як правило, аналізують визначені локуси, що займають певне положення в геномі, успадковуються за законами Менделя, мають у популяції велику кількість алелей (ознак), що

відрізняються між собою кількістю елементів, які повторюються. Кожна з досліджуваних ознак має групову належність, проте у сукупності вони дозволяють індивідуалізувати об'єкт [133, с. 166].

В Експертній службі МВС України запровадження молекулярно-генетичної експертизи почалось з 1993 р., та, на думку Н.М. Дяченко, пройшло на сьогодні три етапи. Сучасні можливості ДНК-аналізу дозволяють з високим ступенем імовірності установити:

- належність слідів біологічного походження певній особі;
- належність слідів певній особі з різних місць подій;
- наявність біологічних слідів кожного з учасників події у випадках, коли сліди утворено шляхом змішування;
- ідентичність залишків у випадках розчленовування трупа;
- біологічне батьківство у випадках спірного батьківства (материнства), дітовбивства, крадіжки, підміни дітей;
- ідентифікація жертв катастроф, коли близькі родичі живі [133, с. 166].

Даний вид експертизи продовжує розвиватися. Останні досягнення експертів ДНДЕКЦ дозволили досліджувати не тільки ДНК, що складає ядро клітин, а й ДНК, які містяться в мітохондріях (мітохондріальні ДНК). Кількість мітохондріальної ДНК в клітині значно більша, ніж ядерної і, крім цього, вона більш стійка до негативного впливу зовнішніх факторів, ніж ядерна ДНК. Мітохондріальна ДНК може бути отримана з такого матеріалу, як волосся, кістки та зуби, оскільки ядерної ДНК в них немає, або вона сильно деградована. Стає зрозумілим важливість застосування даного методу та необхідність найшвидшого його впровадження в експертну практику [134, с. 187]. Сьогодні лабораторії молекулярно-генетичної експертизи працюють в ДНДЕКЦ, в НДЕКЦ при Управліннях МВС України в Автономній республіці Крим, м. Києві, Вінницькій, Донецькій, Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Полтавській областях. Ними за підсумками 2013 р. виконано 3053 молекулярно-генетичні експертизи під час яких досліджено 14777 об'єктів [.....].

Перевагою запровадження молекулярно-генетичної експертизи саме у підрозділах Експертної служби МВС є те, що поряд з цим процесом почалась робота зі створення комп'ютерного банку даних за визначеними ДНК-профілями біологічних об'єктів, вилучених з місць нерозкритих злочинів. Розвиток даного напрямку криміналістичної реєстрації є достатньо перспективним, оскільки на місці по-

дії практично завжди можливо виявлення та вилучення слідів біологічного походження з наступним розміщенням їх у базі даних. Проблемним є створення бази даних для порівняльного дослідження, перш за все, з точки зору дотримання прав і свобод людини та морально-етичних норм, про що вже зазначалось вище при розгляді принципів експертної діяльності. Однак, з практичного боку питання щодо встановлення особи, причетної до події злочину, створення бази даних ДНК-профілів всіх осіб, які таким чи іншим чином потрапляли у поле зору правоохоронних органів, значно покращить діяльність з розслідування злочинів.

2.4. Експертні методики: поняття та класифікація

Поняття «експертна методика» є основним у судово-експертній діяльності і, на наш погляд, наразі цілком сформувалося. Але, як будь-яке концептуальне положення науки, воно весь час підлягає науковому аналізу та постійно вдосконалюється [195, с. 15]. Визначенню експертної методики присвячено праці видатних вчених-криміналістів Т.В. Аверьянкової, Р.С. Белкіна, М.Є. Бондар, А.І. Вінберга, Г.Л. Грановського, Ф.М. Джавадова, Н.І. Клименко, В.П. Колмакова, В.В. Корнаухова, С.Д. Кустановича, В.С. Мітричева, Д.Я. Мірського, В.Ф. Орлової, М.Я. Сегая, О.Р. Шляхова та ін.

Під методикою розуміється «сукупність способів методів, прийомів для систематичного послідовного, більш доцільного проведення якої-небудь роботи» [56]. Інші визначення співвідносять це поняття з яким-небудь одним або декількома видами діяльності. Наприклад, у словнику російської мови за редакцією С.І. Ожегова методика визначається як «сукупність методів навчання чому-небудь, практичного виконання чого-небудь» [286]. У тлумачному словнику української мови за редакцією В.Т. Бусел методика визначається як «сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи», а також як «документ, який описує послідовність методів, правил і засобів виконання роботи» та «вчення про методи викладання певної науки, предмета» [72].

Одним з перших науковців, що запропонували визначення експертної методики, був О.Р. Шляхов, який вважав, що «методика кожного виду судової експертизи – це система методів, прийомів і технічних засобів, що застосовуються для рішення конкретних завдань у певній послідовності та враховують специфіку вирішуваних питань і досліджуваних речових доказів» [501, с. 17]. Згодом у спільній з А.І. Вінбергом праці визначення дещо змінилося, але, по суті, залишилось таким самим: «під методикою судової експертизи розуміється система науково обґрунтованих методів, прийомів і технічних засобів (приладів, апаратури, пристосувань), упорядкованих і цілеспрямованих на вивчення специфічних об'єктів і вирішення питань, що стосуються предмета експертизи» [81, с. 89]. В обох визначеннях наголошується на такій ознаці методики, як їх послідовність, що дозволяє розглядати методику як певну програму дій експерта, тісно пов'язаних з предметом і об'єктом експертизи. «Визначеність методик предметом і об'єктами експертизи, – як зазначає О.Р. Шляхов, – вказує на взаємозв'язок: з'ясувавши предмет та об'єкт експертизи, можна формувати методику дослідження, а у підсумку зрозуміти сутність експертизи. Зміст методик дослідження повинен розглядатися як суттєва ознака кожного роду, виду, різновиду судової експертизи» [504, с. 10].

На думку В.П. Колмакова методика експертного дослідження це «сукупність прийомів (способів) і окремих методів для систематичного і найбільш доцільного проведення якої-небудь роботи» [189, с. 118]. Дещо по-іншому визначає експертну методику В.С. Мітричев: «Під методикою експертного дослідження розуміється цілеспрямоване й системне використання сукупності прийомів і методів, що найбільшою ефективністю призводить до вирішення питань певного роду» [266, с. 18]. Незважаючи на різні визначення авторами поняття методики експертного дослідження, в них, на наш погляд, є недолік, що проявляється у досить загальному визначенню методики. Наведені тези можуть стосуватися методики виконання будь-якої роботи.

Не зовсім вдалими, на наш погляд, є й визначення Ф.М. Джавадова: «Судово-експертні методики – це окремі процедури раціонального поводження з матеріальними носіями інформації для виявлення та фіксації фактичних даних, які складають логічний зміст доказів, що збираються у формі висновку експерта» [127, с. 61].

Експертна методика сама по собі є системою вказівок або приписів на виконання дослідження і не може бути процедурою. Вирішення предмета експертизи частіше за все і є отриманням фактичних даних, тобто доказів, а висновок експерта є джерелом доказів. Висновок експерта підлягає оцінці слідчого, який визначає його інформативність і ступінь відношення відомостей, отриманих при дослідженні, до доказової інформації. Але зазначені дії до методики експертного дослідження не мають відношення. В цьому визначенні також не міститься чіткої вказівки на послідовність застосування методів дослідження та не згадується про самі методи.

Вперше на монографічному рівні поняття «експертна методика» було досліджено у наукових публікаціях та кандидатській дисертації М.Є. Бондар «Експертна методика як одна з основних категорій загальної теорії й практики судової експертизи» [58; 59; 60; 61; 62]. У дослідженні на високому теоретичному рівні розглянуто: поняття експертної методики, класифікація експертних методик за різних критеріями, функції експертної методики і її роль та місце в системі категорій загальної теорії судових експертиз. За визначення автора, «експертна методика – це програма вирішення експертного завдання, що складається з послідовних практичних і розумових операцій, які спрямовані на пізнання властивостей і зв'язків досліджуваних об'єктів та припускають застосування для цього системи методів і засобів дослідження» [58, с. 17].

У даному визначенні, на думку М.Є. Бондар, відбито основні риси експертної методики як категорії судово-експертної діяльності: а) розкрито її сутність і призначення – експертна методика є програмою рішення експертного завдання; б) існує вказівка на зв'язок методики з об'єктом дослідження, із установленням його властивостей і проявів, що мають значення для рішення поставленого завдання; в) вказано на структуру та зміст методики, що припускає послідовне здійснення фізичних і розумових дій, заснованих на використанні певної системи методів і засобів дослідження; г) вказівка на застосування системи методів дослідження означає використання об'єктивних закономірностей руху досліджуваних об'єктів, оскільки будь-який метод взагалі розробляється на основі знання об'єктивних закономірностей дійсності. До функцій експертної методики автор віднесла: ціледосягаючу, управляючу, оціночну, посвідчувальну, пізнавальну [58, с. 18]. Ми погоджуємось з на-

веденими твердженнями і вважаємо, що розглядувана робота є значним внеском в теорію судової експертизи.

Заслуговує на увагу також визначення експертної методики, запропоноване Т.В. Аверьяною як «система приписів (категоричних чи альтернативних) на вибір і застосування в певній послідовності й у певних існуючих або створюваних умовах методів і засобів вирішення експертного завдання» [8, с. 290]. Запропонована методикою програма дій, а деякі вчені називають їх алгоритмом, складається із вказівок на методи та засоби пізнання, послідовність їх застосування. Як правильно визначає автор, вказівки можуть носити категоричний або рекомендаційний, альтернативний характер, що залежить від можливості вибору методів і засобів, а також послідовності їх застосування. В зміст методики може входити й характеристика очікуваних результатів, а у випадку можливості варіантів – характеристика кожного з них з оцінкою їх значення. Також, експертна методика орієнтована не на дослідження об'єктів експертизи, а на вирішення експертного завдання, оскільки саме від завдання залежить суть дослідження, тому що той самий об'єкт може бути предметом різних експертних методик [8, с. 291].

Створення нових методик є творчим процесом, заснованим на пізнанні закономірностей процесу утворення ознак на об'єктах дослідження, виявлення цих ознак з використанням певних засобів і методів. Конкретною метою створення нових методик є розширення обсягу фактичних даних, що надаються слідству та суду, засноване на можливості вирішення нових завдань, дослідження нових об'єктів, скорочення строків проведення експертиз, матеріальних і трудових витрат, зменшення кількості невирішених питань, підвищення наукового рівня й повноти вирішення експертних завдань.

Процес розробки будь-якої методики складається з певних стадій. Поділяємо думку Ф.М. Джавадова, який виділяє наступні етапи формування експертних методик:

1) дослідження закономірностей, що обумовлюють прояви ознак, які характеризують ті або інші об'єкти;

2) виділення з усієї сукупності виявлених ознак тих, які задовольняють вимоги, що дозволяють використовувати їх в експертному дослідженні;

3) визначення доступних широкому колу експертів-практиків технічних засобів, методів і прийомів, що дають можливість вивчати зазначені ознаки;

4) оформлення методики у вигляді, що дозволяє однозначно сприймати і використовувати викладену в ній інформацію методичного характеру, в тому числі проводити оцінку одержуваних результатів [125, с. 22].

Відносно класифікації експертних методик, то більшість вчених одностайні у своїх думках та поділяють їх на родові (видові), типові, конкретні (окремі) [8, с. 292; 149, с. 46; 392, с. 75; 417, с. 32].

На думку Р.С. Белкіна, рівень методики визначається рівнем експертного завдання: «а) загальні методики – завдання класу, роду, виду експертизи; окремі методики – типове завдання (підзавдання) виду, підвиду експертизи; конкретна методика – завдання (підзавдання) конкретної експертизи» [44, с. 461].

Родова (видова) експертна методика – це сукупність засобів проведення експертиз даного роду (виду). Вона є близькою до опису стадій процесу експертного дослідження в цілому, але відрізняється від нього вказівкою на специфіку змісту цих стадій, обумовлену специфікою предмета й об'єктів даної експертизи, а також вказівкою на методи і засоби, що застосовуються при проведенні експертиз даного роду (виду).

Типова експертна методика – це методика вирішення типових експертних завдань та є вираженням узагальненого досвіду проведення таких експертиз. У певних випадках ця методика може застосовуватися експертом без будь-якої адаптації чи зміни [44, с. 461]. Типові експертні методики, як правило, розробляються державними судово-експертними закладами. На думку О.Р. Росинської, у процесі формування типові методики базуються на рекомендаціях: пропозиціях за результатами реалізації науково-дослідних робіт; рішеннях конференцій, науково-практичних семінарів, методичних рад. Для того, щоб судово-експертна методика отримала статус типової, вона повинна пройти етапи апробації та впровадження [392, с. 76].

Структура типової методики включає такі елементи або складові частини:

1) вказівка на типові для даного виду експертизи об'єкти. Посилання на об'єкт дослідження або експертне завдання, як правило, міститься у назві методики;

2) вказівка на методи й засоби досліджень;

3) приписи, що стосуються послідовності застосування методів і засобів;

4) приписи, що ставляться до умов і процедур застосування методів і засобів;

5) опис можливих результатів застосування методів і засобів і характеристика цих результатів в аспекті експертного завдання [392, с. 76].

Конкретна, або окрема, методика – вирішення конкретного експертного завдання: або результат пристосування, зміни типової експертної методики, або плід творчого підходу експерта до рішення експертного завдання. Т.В. Аверьянова, підтримує думку О.Р. Шляхова, стосовно того, що така експертна методика може бути результатом: реалізації експертом особистого досвіду при вирішенні якого-небудь нового завдання, або експерименту, проведеного в процесі даної експертизи; прояву експертом творчого підходу: удосконалення стандартного приладу, доповнення загальноприйнятої методики оригінальним прийомом, новим «поглядом» на об'єкт, завдання; рішення завдання повністю на основі створеної для даного досліджень експертної методики шляхом синтезу даних і методів різних наук [8, 292].

Дещо інший зміст вкладає в елементи класифікації експертних методик М.Є. Бондар. Вона поділяє їх на чотири види: загальні, типові й часткові, а також методику конкретного експертного дослідження. Загальна методика, на її думку, являє собою систему правил, загальних положень, що стосуються способів рішення завдань та методів дослідження як у певній галузі експертизи в цілому, так і в окремих її родах, видах. «Поняття «загальна методика» вживається в літературі й по відношенню до правил-приписів (програм) методів окремих криміналістичних теорій рішення експертних завдань (ідентифікації, діагностики, ситуалогії). Така методика ставиться не до якійсь одній, певній галузі судової експертизи, а до декількох, тобто, по суті, є міжгалузевою методикою рішення конкретного класу завдань» [62, с. 7-8]. Типові методики – це програми, розроблені для рішення завдань певного типу залежно від дослі-

джуваних об'єктів і поставленнях питань, часткові – для рішення часткових, проміжних завдань (підзавдань) експертного дослідження. Методика конкретного експертного дослідження являє собою план, схему проведення конкретного експертного дослідження, рішення конкретного експертного завдання й складається експертом при проведенні кожної окремої експертизи. Конкретна методика – це практичне використання теоретичних рекомендацій зі складання програми рішення певного, конкретного завдання експертного дослідження, тобто спосіб вирішення конкретної експертної ситуації [62, с. 8].

З усіма наведеними думками науковців щодо класифікації методик судових експертиз цілком можна погодитись, тому що вони загалом правильно визначають сутність того чи іншого виду методики. Але, на наш погляд, наведені класифікації методик в деякій мірі не узгоджуються між собою і не зовсім відповідають класифікації самих експертиз. Розглянута нами вище класифікація судових експертиз починалася з родових ознак, відповідно до чого експертизи було поділено на: дактилоскопічні; трасологічні; холодної зброї; балістичні; технічна експертиза документів; почеркознавча та авторознавча; портретна; фототехнічна; матеріалів, речовин і виробів; вибухотехнічні; економічні; товарознавчі; інженерно-технічні; інженерно-технологічні; фармацевтичні і фармакологічні; експертизи харчових продуктів; ґрунтознавчі; біологічні; екологічні; ветеринарні; медичні; психологічні; психіатричні; мистецтвознавчі; експертизи інтелектуальної власності. Відповідні методики повинні мати назву «загальних (або родових)».

Другий клас – це видові (або типові) методики, що стосуються вирішення більш конкретних експертних завдань у межах зазначених родів експертиз.

Третій клас – окремі (або часткові) методики, які створено для вирішення підзавдань в межах виду. Останніми у класифікації залишаються конкретні методики, зміст яких вірно визначено зазначеними вище науковцями.

Зазначена нами схема класифікації лежить в основі реєстру методик судових експертиз, створеного у Міністерстві юстиції України¹ відповідно до ст. 8 Закону України «Про судову експерти-

¹ Див.: Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://rmpse.minjust.gov.ua/>.

зу», де зазначається: «методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України» [375]. На сьогодні реєстр складає 1119 методик за 15 класами: почеркознавча та авторознавча – 69 методик, інженерно-технічні – 122, економічні – 64, товарознавчі – 20, експертизи інтелектуальної власності – 4, психологічні – 68, мистецтвознавчі – 2, технічні експертизи документів – 123, балістичні – 39, трасологічні – 97, вибухово-технічні – 25, фототехнічна і портретна – 11, відеозвукозапису – 24, матеріалів, речовин і виробів – 402, біологічні – 33, комплексні – 16. Побудований реєстр наступним чином: кожній методиці присвоюється реєстраційний код, в графі «вид експертизи» зазначаються клас (рід) та вид експертної методики, в графі «назва методики» – назва окремої методики.

Наприклад, під кодом 10.13.03 зазначено: інженерно-технічна експертиза – загальна методика, дослідження інженерного обладнання верхньої будови колії – видова або типова, дослідження сходу з рейок рухомого складу при втраті стійкості рейко-шпальної решітки – окрема або часткова. Серед інших реквізитів найменування розробника (спеціалізована установа, інші), рік створення методики та дата прийняття рішення про державну реєстрацію. Наведена методика розроблена Е.М. Сокол у 2007 р. та зареєстрована 03.03.2010 р. Інші приклади: загальна методика – технічна експертиза документів, видова – дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів, окрема – криміналістичне дослідження відбитків печатних форм (автор – С.Д. Павленко, 1970 р. розробки, зареєстровано 06.02.2009 р.); загальна методика – трасологічна експертиза, видова – дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, окрема – методика криміналістичного дослідження пломб з роторним механізмом замикання (ДНДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, НДЕКЦ при УМВС України в Миколаївській обл., 2009 р. розробки, зареєстровано 02.03.2011 р.).

Наявність сьогодні єдиного реєстру судово-експертних методик, безумовно, є позитивним моментом. Але залишаються проблемні питання, пов'язані з доступністю зареєстрованих методик до практичного використання їх експертами, а також слідчими, прокурорами, судами – для оцінки результатів експертиз. Існують мето-

дики, яким надано гриф «для службового користування». За позбавлення таких обмежень на доступ до експертних методик наполягає В.М. Шерстюк [499, с. 93]. На нашу думку, вільний доступ громадськості можливий лише до загальних експертних методик. В деталях знайомитись з окремими методиками можуть лише експерти державних установ, слідчі, прокурори, судді та захисники, що представляють інтереси особи у конкретній справі. Таке обмеження обґрунтовується можливістю використання методичних рекомендацій з проведення окремих експертиз у протидії розслідуванню з боку злочинців.

Недоліком є недостатнє забезпечення інформацією відповідних судових та правоохоронних органів про існування окремих методик та взагалі про можливості судових експертиз. Проведеним нами опитуванням 58 % опитаних нами слідчих і 35 % експертів відмітили дефіцит у слідчих інформації щодо нових видів експертиз і особливостей їх призначення. Зазначений недолік можливо усунути через проведення семінарів для слідчих за участю провідних експертів з ретельним аналізом проведених досліджень, демонстрацією експертної та спеціальної техніки.

Позитивною у цьому напрямку є видавнича діяльність. На нашу думку, є необхідність друку окремими виданнями судово-експертних методик окремих експертиз за їх видами для службового використання експертами спеціалізованих державних експертних установ, слідчими, прокурорами, суддями. Зазначені категорії осіб повинні мати доступ до використання літератури з грифом «для службового використання».

Загальні методики експертиз також повинні видаватися окремим виданням та бути доступними широкому загалу громадськості, сприяючи попередженню злочинності, адже знання злочинцями можливостей експертних підрозділів та судових експертиз у виявленні доказової інформації може утримати деяких злочинців від вчинення протиправних дій. Використання сучасних досягнень науково-технічного прогресу правоохоронними органами також сприятиме зміцненню їх позитивного іміджу. Особливо це стосується органів внутрішніх справ.

ДНДЕКЦ за останні роки значно збільшив видання літератури з методичного забезпечення експертної діяльності. Поряд з виданням експертних методик [95; 96; 193; 257; 258; 259; 260; 261], вихо-

дять друком методичні рекомендації щодо використання спеціальних знань при проведенні окремих слідчих дій [300], збірники наукових статей працівників експертної служби [280]. Видавнича діяльність НДЕКЦ, безумовно, сприяє покращенню експертної діяльності та розкриттю і розслідуванню злочинів взагалі.

На практиці у використанні експертних методик існують певні проблеми, особливо стосовно методик конкретної експертизи, коли експертом вперше вирішується експертне завдання. Використання експертом апробованої методики в ході дослідження, з одного боку, забезпечує рішення необхідного експертного завдання, а, з іншого – гарантує можливість верифікації результатів, викладених у висновку експерта. Проте позитивні сторони застосування апробованих і затверджених методик доповнюються негативними моментами. Складності з верифікацією результатів виникають, коли експерт створює саме методику експертного дослідження для даного конкретного випадку, так звані евристичні методики. У такій ситуації у висновку експерта повинна бути відбита не тільки сутність цієї методики, але й причини її створення саме для даного випадку експертного дослідження.

Інший проблемою, що зустрічалась в експертній практиці при застосуванні розробленої в конкретній експертній установі методики є можлива конкуренція методик дослідження різних експертних установ або окремих експертів. Наявність конкуруючих теоретично обґрунтованих і науково розроблених методик, з одного боку, робить необхідним для слідчого аналіз обґрунтованості вибору методики, що неможливо без залучення спеціальних знань. З іншого боку, конкуренція методик якоюсь мірою ставить під сумнів авторитетність висновків судового експерта, оскільки при можливості науково обґрунтувати протилежні висновки втрачається віра у достовірність отриманих експертом результатів. Вирішенням проблеми конкуренції методик дослідження є їх державна реєстрація. Зворотним боком державної реєстрації методик може стати використання експертами готової «продукції» та пов'язане з цим небажання впровадження нових розробок в експертну діяльність, відсутність творчого наукового підходу до проведення експертизи.

Проблема конкуренції експертних методик може виникнути з поступовим переходом до змагальної системи судочинства. Не виключено, що експерти захисту будуть застосовувати власні методи-

ки, тому що немає і не може бути чіткої вказівки на вибір та застосування експертом певної методики.

Методики проведення експертиз використовуються експертами у процесі дослідження. Процес експертного дослідження націлений на пізнання фактів об'єктивної дійсності. Дані факти встановлюються в ході вивчення властивостей і ознак об'єктів експертизи з використанням різних методів пізнання й технічних засобів.

Більшість вчених та експертів-практиків розрізняють наступні основні стадії проведення експертизи: підготовча; роздільне (аналітичне) дослідження об'єктів експертизи; порівняльне дослідження; оцінка результатів дослідження й формулювання висновків (синтезуюча) [264, с. 87]. На думку авторів «Енциклопедії судової експертизи», весь процес дослідження складається з підготовчої стадії, що включає огляд об'єктів експертизи, висунення експертних версій, складання плану експертного дослідження та проведення організаційно-технічних заходів, необхідних для наступного дослідження; стадії роздільного (аналітичного) дослідження як етапу вивчення об'єктів експертизи та зразків для порівняльного дослідження з метою виявлення ознак, необхідних для порівняльного дослідження й подальшого проведення ідентифікації або діагностики; стадії порівняльного дослідження, яка включає виявлення співпадаючих або відмінних ознак, що відобразилися в слідах, аналіз властивостей об'єктів, відхилення від норм і т.п. та порівняння об'єктів, що перевіряються, з експериментальними зразками або технічними стандартами; стадії узагальнення, оцінки результатів і формулювання висновків, на якій визначається значимість ознак, виявлених у процесі порівняльного дослідження, їхніх збігів і розходжень для формулювання висновків [513, с. 408-409]. На думку деяких авторів, процес експертного дослідження може складатися не із чотирьох, а, у необхідних випадках, з п'яти стадій. Додатковою стадією, що передує порівняльному дослідженню, називається експертним експериментом [173, с. 149]. На думку О.Р. Росинської, М.Г. Щербаковського ця стадія входить в аналітичну [392, с. 238; 505, с. 153].

Кожна зі стадій несе певне навантаження в процесі експертного дослідження й істотна для досягнення цілей експертизи – рішення поставленого перед експертом. Коротко охарактеризуємо їх. У ході підготовчої стадії, що іноді називають стадією експертного огляду і на якій домінуючу роль грає метод спостереження, експерт

не тільки оглядає та вивчає представлені йому на дослідження матеріали, але й за результатами такого огляду планує дослідження [8, с. 430].

На важливості послідовності проведення операцій під час експертного огляду наполягав А.І. Вінберг, також зосередивши увагу на принципових положеннях експертного огляду, які є такими само, як при слідчому огляді: «всебічність і об'єктивність огляду, критична оцінка слідчим чи експертом встановлюваних ними фактів, правильний опис ознак, що виявлено у процесі огляду, та застосування інших способів фіксації, суворі послідовність і планомірність огляду, вміле застосування науково-технічних прийомів і спеціальних засобів при проведенні огляду» [64, с. 62].

Підготовчу стадію дослідження А.І. Вінберг поділив на дві частини, перша з яких складається з огляду та фіксації стану і якості упаковки речового доказу; встановлення стану речових доказів, чи ізольовані вони один від одного, чи не стикаються пакувальний матеріал з поверхнею речових доказів, чи відповідає вміст в упакуванні переліку речових доказів у супровідному документі, постанові слідчого або ухвалі суду; безпосереднє ознайомлення з речовими доказами для встановлення, що являє собою даний об'єкт, які в нього ідентифікаційні (родові, видові та індивідуальні) ознаки; встановлення виду і якості матеріалу, з якого зроблений об'єкт, для визначення подальшого способу його зберігання та умови безпосереднього поводження з об'єктом [74, с. 64]. Друга частина огляду «є перехідною до подальшого дослідження об'єкта, тобто до аналізу, синтезу, а потім –порівняльного дослідження. У спеціальній літературі цю другу частину огляду іноді називають попереднім дослідженням. У другій частині огляду експерт установлює класифікаційне значення родових і видових ознак досліджуваного об'єкта» [74, с. 65].

Цілями експертного огляду Р.С. Белкін вважав «отримання уяви щодо характеру і стан об'єктів, з'ясування умов їх транспортування, зокрема визначення, чи не є ті чи інші зміни об'єкта (подряпини, деформація тощо) наслідком неправильного упакування або транспортування об'єкта та ін.» [42, с. 152].

Основним завданням експерта на підготовчій стадії, на думку М.Г. Щербаковського є визначення схеми вирішення поставлених перед ним питань. Вчений дещо розширив кількість вирішуваних

на даному етапі завдань, з чим ми цілком погоджуємось. На його думку експерт повинен вирішити такі завдання: 1) з'ясування завдання та конкретного предмета експертизи на підставі викладених у постанові слідчого стислих обставин справи; 2) огляд об'єктів, що поступили на дослідження, в тому числі цілісності упакування, перевіряється, чи у повному об'ємі представлено порівняльні та інші матеріали, чи відповідають вони речовим доказам та іншим об'єктам, що вказані у постанові про призначення експертизи; 3) визначення відношення представлених об'єктів і вихідної інформації до предмету експертизи та експертним завданням, що потрібно вирішити; 4) визначення повноти представленої інформації та об'єктів дослідження при чому з'ясовується: придатність об'єкта для дослідження; відповідність порівняльних зразків вимогам, що пред'являються та їх достатність; наявність в представлених матеріалах справи відомостей, що можуть доповнити інформацію чи допомогти в її правильній оцінці; опис умов виявлення речового доказу, об'єкту експертного дослідження; способу його фіксації, вилучення; умов зберігання, транспортування, змін, що могли статися з досліджуваним об'єктом в так званий ідентифікаційний період, і т.п.; 5) подання клопотання слідчому щодо надання додаткових відомостей, матеріалів, зразків у разі встановлення неповноти представлених матеріалів дослідження; 6) складання повідомлення щодо неможливості надання висновку, якщо у разі ознайомлення з отриманими матеріалами встановлено, що об'єкти непридатні для дослідження у зв'язку з незворотними змінами; 7) висунення експертних версій щодо різних боків представлених об'єктів: походження їх властивостей, механізму відображення властивостей одних об'єктів до інших, роль об'єктів у механізмі розслідуваної події, інформаційної структури об'єктів тощо; 8) складання плану роботи, порядок, об'єм і характер дослідження, визначення необхідної методики дослідження: методи, прийоми, засоби та послідовність їх застосування, попередні строки початку та закінчення експертизи [505, с. 146-148].

Наступна стадія – роздільне дослідження – полягає в вивченні кожного об'єкта експертизи окремо, у виділенні, фіксації та аналізі ознак об'єктів, що мають значення для предмета експертизи. Як правило, спочатку вивчаються безпосередньо об'єкти дослідження, а потім – зразки. Як правильно відмічає Н.І. Клименко, у випадку,

коли експертиза багатооб'єктна, а зразків декілька, спочатку потрібно дослідити саме зразки [173, с. 148]. Експертному дослідженню підлягають морфологічні (зовнішні) та субстанціональні (внутрішні) ознаки та властивості об'єктів. До першої групи відносяться конфігурація, розміри, особливості рельєфу поверхні, колір та інші характеристики об'єктів, до другої – склад та структура матеріалу об'єктів, наявність зайвих включень тощо [505, с. 151]. Підсумком роздільного дослідження є виділення та узагальнення комплексу загальних та окремих ознак, що характеризують об'єкт із достатньою повнотою в аспекті вирішуваного завдання. При вирішенні ідентифікаційних завдань формується судження щодо достатності комплексу ознак для такого дослідження, для вирішення діагностичних завдань – наявність чи відсутність якого-небудь факту, властивості або стан об'єкта в залежності від вирішуваних завдань.

Експертне дослідження може закінчитися оцінкою результатів роздільного дослідження в тому випадку, якщо експерт дійшов висновку про неможливість індивідуалізувати об'єкт дослідження. Однак, як правильно відмічає Т.В. Аверьянова, не слід забувати, що повна індивідуалізація об'єкта здійснюється не тільки на аналітичній стадії, але й на стадії порівняльного дослідження та на стадії оцінки результатів усього комплексу проведеного дослідження [8, с. 433].

На стадії роздільного дослідження може виникнути необхідність у проведенні експериментів з метою одержання необхідних для порівняння матеріалів або вирішення інших питань. Як зазначалось вище, окремі вчені вважають цю стадію окремою, інші – включають її у роздільне дослідження. На нашу думку, оскільки ця стадія є факультативною та в багатьох дослідженнях не проводиться, її слід включити в аналітичну стадію.

Експертний експеримент складається з проведення експериментів для досягнення наступних цілей: встановлення конкретного факту й причинного зв'язку між фактами, явищами; з'ясування механізму слідоутворення; одержання зразків для порівняльного дослідження (наприклад, зразків куль, слідів знарядь зламу); дослідження властивостей об'єктів (в тому числі слідів) при поводженні їх у різних умовах середовища; встановлення причин і умов технічного характеру, що сприяли вчиненню злочину. Як зауважує Т.В. Аверьянова, експертний експеримент, будучи факультативною ста-

дією процесу експертного дослідження, у той же час є й методом пізнання, за допомогою якого в контрольованих і керованих умовах досліджуються об'єкти або явища [8, с. 435].

Метою наступної стадії – порівняльного дослідження – є встановлення збігу та розбіжностей загальних і індивідуальних ознак порівнюваних об'єктів. Порівняльна стадія ідентифікаційного дослідження складається з двох етапів. На першому етапі вивчаються та порівнюються загальні ознаки. Результати цього дослідження дозволяють вирішити питання щодо різниці об'єктів, або їх приналежності до одного роду, виду чи групі. Якщо є суттєва різниця загальних ознак, то дослідження може закінчитися висновком щодо відсутності тотожності, без деталізації властивостей об'єктів. Якщо експерт встановлює збіг загальних ознак, починається другий етап – порівняння окремих ознак об'єктів. Дана стадія закінчується встановленням збігу та відмінностей ознак досліджуваних об'єктів. Однак, при виявленні збігу ознак не можна категорично стверджувати про тотожність об'єктів, а при виявленні розбіжностей – про її відсутність.

Експерт не може закінчити дослідження простим ствердженням збігу та розбіжностей виявлених ознак у досліджуваних об'єктів, а має проаналізувати отримані результати, дати їм оцінку. Для цього він переходить до іншої стадії – оцінка результатів та формулювання висновків, під час якої відбувається узагальнення результатів дослідження з відповідними висновками. Висновки експерта повинні впливати із проведеної експертизи та містити відповіді на питання, поставлені перед експертом. Вони формулюються на основі аналізу результатів, отриманих у ході проведення всіх попередніх стадій, пояснення наявності й походження встановлених фактів, оцінювання цих фактів з метою пояснення причин їх походження та виявлення достатніх підстав для підтвердження або спростування результатів проведеного дослідження.

На оціночній стадії має значення послідовність дій. На думка О.Р. Шляхова, що підтверджується практикою проведення експертиз, оцінку потрібно починати зі з'ясування значення ознак, що розрізняються. Їх оцінка припускає наукове пояснення природи розбіжностей: чи є досліджуване відображення приналежністю іншого, а не цього об'єкту, або ці розбіжності знаходяться у межах припустимих змін ототожнюваного об'єкта. З'ясування природи розбіжно-

стей потребує вивчення причин їх походження, врахування фактору часу та умов механізму утворення відображення, випадкових обставин, що вплинули на характер відображення. У результаті оцінки розбіжностей експерт може дійти практичних висновків: при встановленні розбіжностей загальних ознак чи при однакових загальних ознаках, але різниці суттєвих окремих ознак – вирішити питання щодо відсутності тотожності [504, с. 111].

При цьому потрібно мати на увазі, що індивідуальність об'єкта визначається не окремими ознаками, а сукупністю загальних та окремих ознак. Критерії оцінки окремих ознак об'єкта вироблені практикою проведення експертиз, та полягають у самостійності, відносній незалежності ознаки; її стійкістю; частотою зустрічальності; неістотність розбіжностей, що знаходять наукове і практичне пояснення.

Формування висновків являє собою складний розумовий процес, що відбувається поступово, коли експерт, спираючись на закони логічного мислення, може повертатися знову до результатів аналітичного і порівняльного етапів дослідження, вивчення матеріалів провадження, експерименту з метою додаткової перевірки певної гіпотези. Протягом всього дослідження відбувається накопичення окремих висновків, з яких формується загальний, що і є відповіддю на поставлені питання [504, с. 112-113]. Експерт оцінює результати дослідження та формулює висновки на основі свого внутрішнього переконання, яке у свою чергу базується на спеціальних знаннях експерта та встановлених фактах. Формуванню висновків на основі внутрішнього переконання експерта присвячено достатньо наукових праць в галузі криміналістики та юридичної психології [1; 46; 64; 194; 201; 197].

При формулюванні висновків необхідно дотримуватися основних вимог, що були визначені Ю.К. Орловим у вигляді трьох принципів: кваліфікованості, визначеності, доступності. Під першим він розуміє необхідність володіння високою кваліфікацією, спеціальними знаннями для формулювання висновків; під другим – неприпустимість формулювання неоднозначних висновків; під третім – формулювання таких висновків, які не вимагають для своєї інтерпретації спеціальних знань, є доступними для слідчих, суддів і інших осіб [289, с. 29-30; 291, с. 132].

Останнім часом достатньо уваги з боку вчених-криміналістів приділяється розвитку експертних технологій. Вперше поняття «експертної технології» в теорію судової експертизи ввели М.Я. Сегай і В.К. Стринжа майже тридцять років тому [406]. До сьогоднішнього часу поняття експертних технологій розглядалось різними вченими в галузі судової експертизи [128; 249; 345; 406]. Останнім ґрунтовне дослідження експертних технологій провів О.М. Моїсєєв, що знайшло відображення в ряді його робіт та докторській дисертації [269; 270; 271; 272; 273]. Ним детально опрацьовано теорію формування визначення науковцями поняття «експертної технології» [269, с. 5-28]. Не зважаючи на різні визначення, більшість науковців (М.Я. Сегай, В.К. Стринжа, Р.С. Белкін, Н.І. Клименко, В.М. Шерстюк, Н.П. Майліс, О.М. Зінін) розглядають експертні технології як сукупності операцій, що здійснюються в певній послідовності, виконуються на основі певних знань, у зв'язку з проведенням дослідження будь-яких об'єктів з метою пошуку відповідей на поставлені перед експертом питання. Експертні методики при цьому виступали складовою частиною експертних технологій.

О.М. Моїсєєв надав принципово нове визначення експертної технології, як «системи робочих операцій, які складають раціональні дії з оптимального використання судовим експертом наявних ресурсів (матеріальних, технічних, фінансових, трудових, інтелектуальних, нормативно-правових) для забезпечення результативного проведення судових експертиз» [269, с. 18]. При цьому основним суб'єктом експертних технологій вважається судовий експерт. «Інші учасники експертних технологій, у тому числі й керівник судово-експертної установи, а також слідство, суд виконують допоміжну роль, відносно проведення експертизи, забезпечуючи експерта необхідними ресурсами та створюючи йому належні умови» [269, с. 12].

Ми не погоджуємось з теоретичними положеннями щодо експертних технологій, висловлені О.М. Моїсєєвим. Даний термін запозичений з технічних галузей знань та промислового виробництва й означає сукупність відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь або сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій, надання послуг тощо [72]. Впровадження в термінологію судових експертиз

понять та визначень інших наук, технічних термінів, запозичених з державних технічних стандартів, іншомовних слів, на думку дослідників мови в криміналістиці (В.Я. Радецька, В.М. Атаманчук), є сучасними напрямками розвитку термінологічної системи експертних досліджень [21, с. 10]. Але, на нашу думку, в даному випадку не повинні вживатися однакові за змістом терміни в різних значеннях. Поняття «методика» та «технологія» за своєю сутністю та визначенням мають однакове значення з різницею лише у сфері використання. Термін «технологія» використовується у відношенні до промислово-виробничих процесів, а «методика» – щодо дослідницької, наукової чи викладацької діяльності. Впровадження терміну «технологія» в експертну діяльність пов'язано, на нашу думку, саме з широким використанням виробничих технологій при проведенні експертизи, наприклад: технології перевірки міцності та визначення твердості клинка холодної зброї на спеціальному обладнанні; технології виявлення знищених номерів на агрегатах транспортних засобів, зброї; технології розпилу (розрізу) замків, пломб для обстеження внутрішніх поверхонь тощо. Тому ми виступаємо взагалі проти впровадження терміну «технології» у юриспруденцію в цілому, та у теорію судової експертизи зокрема, або, можливо, лише у значенні використання виробничих технологій при проведенні експертизи. Вживання терміну «технологія» у відношенні до розслідування злочинів, запропонована окремими науковцями [508, с. 365], не знайшла підтримки.

Повертаючись до визначення експертної технології, наданого О.М. Моїсеєвим, слід зазначити, що судовий експерт безпосередньо не володіє всіма зазначеними у визначенні ресурсами. Ними володіє у повному обсязі лише керівник експертної установи. Тому, якщо все ж таки використовувати термін «експертні технології», то під ними треба розуміти оптимальну організацію проведення експертизи в експертній установі з використанням всіх можливих ресурсів (матеріальних, технічних, кадрових, інформаційних) керівником цієї установи. Тобто, основним суб'єктом експертних технологій слід вважати саме організатора проведення експертизи, який володіє інформацією про засоби, методи дослідження; необхідне обладнання; матеріали, необхідні для ознайомлення експерту тощо, що входить в його безпосередні обов'язки і є складовою компетентності.

Використання експертних технологій у цьому значенні потрібно тільки відносно складних комплексних експертиз, коли потрібна чітка взаємодія учасників і послідовність виконання окремих досліджень. Вживання поняття «технологія» у відношенні нескладних та середньої складності (а таких експертиз, за даними нашого дослідження, в НДЕКЦ при обласних УМВС близько 80 %) експертиз не виправдане. Наприклад, важко назвати технологічним процес проведення дактилоскопічної експертизи, коли на дослідження представлений чіткий слід пальця руки, вилучений з місця події, та дактилокарта підозрюваного. При отриманні матеріалів керівник установи визначає експерта та надає йому матеріали. Методика такої експертизи є типовою та, користуючись нею й нескладним обладнанням (лупою), експерт в змозі без додаткової допомоги в незначний термін її виконати.

Висновки до розділу

1. Судово-експертна діяльність або експертна практика є галуззю діяльності, з якої судова експертологія отримує емпіричний матеріал, а також сферою використання своїх наукових здобутків, але безпосереднім предметом пізнання судової експертології є закономірності процесу дослідження ознак об'єктів, які відображені в ньому та містять нову інформацію, можливу для використати у судочинстві. При дослідженні застосовуються прийоми та методи, засновані на спеціальних знаннях суб'єкта експертної діяльності, за допомогою яких інформація, отримана під час дослідження формулюється окремими положеннями (висновками), зручними для використання у судочинстві.

2. Незважаючи на тісний зв'язок криміналістики та судової експертології, сьогодні не можна завдяки ньому визначити судову експертологію виключно як юридичну науку. Предмет, об'єкти та методи судової експертології, а також її зв'язок з науками, знання яких є її підґрунтям, не мають юридичної природи. Єдине, що пов'язує судову експертологію з юриспруденцією це кінцева мета використання результатів проведених експертиз – під час судового розгляду справи, тому судову експертологію треба розглядати як

синтетичну науку, охоплює юридичну, природознавчу, технічну та суспільну складові.

2. Принципи експертної діяльності відрізняються від принципів судової експертології, якими є детермінізм, об'єктивність та системність. Принцип детермінізму полягає у розгляді предмету судової експертології з точки зору діалектичних закономірностей взаємозв'язку та взаємообумовленості процесів, що виникають при проведенні експертного дослідження. Під час дослідження експерт пізнає певні матеріальні об'єкти, що існують незалежно від його свідомості, а для того, щоб пізнати сутність тієї чи іншої речі потрібно розглянути сукупність її сторін окремо та у взаємозв'язку. Принцип об'єктивності полягає у встановленні закономірностей судової експертології виключно на підставі дослідження об'єктів з використанням спеціальних знань, незалежно від соціальних, політичних та інших процесів, що відбуваються у суспільстві. Системність судової експертології, що пов'язана з принципом детермінізму, полягає у розгляді окремих її складових (розділів, нових теорій, методів тощо) як єдиного цілого, систему знань. Завдяки дотриманню принципу системності можливо планування розвитку науки, передбачення виникнення нових методів та методик дослідження об'єктів.

3. Принципи експертної діяльності значно ширше принципів судової експертології у зв'язку з різноманітністю останньої. Принцип законності полягає в тому, що посадові особи, які є суб'єктами експертної діяльності, зобов'язані виконувати вимоги законодавства у точній відповідності до їх змісту. На сучасному етапі протидії злочинності дотримання принципу законності, конституційних прав і свобод людини з боку працівників експертної служби МВС є обов'язковим і залежить від професіоналізму та особистих якостей кожного співробітника. Принцип незалежності експерта слід розуміти як відсутність втручання в його діяльність будь-яких інших осіб. Під час своєї діяльності експерт безпосередньо знаходиться у правовідносинах з керівництвом експертного закладу та органами, що призначають експертизу або залучають експертів до інших заходів в межах своєї компетенції, але безпосередньо експертна діяльність не залежить від їх власних повноважень.

4. Основними класами судових експертиз є: почеркознавча і авторознавча, технічна експертиза документів, балістична, трасоло-

гічна, вибухово-технічна, фототехнічна і портретна, відео- звукозапису, матеріалів, речовин та виробів, біологічна, інженерно-технічна, економічна, товарознавча, у сфері інтелектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча, оцінка цілісних майнових комплексів. Саме таку класифікацію потрібно запровадити в експертну діяльність органів внутрішніх справ. Означені класи експертиз можуть підрозділятися на роди, види та групи.

5. Розбіжності, які існують в найменуваннях судових експертиз, що виконуються різними відомствами, потрібно усунути та закріпити визначений перелік видів експертиз у єдиній Інструкції з призначення та проведення судових експертиз. На підставі визначеної класифікації потрібно будувати і структуру експертних підрозділів, незалежно від їх підпорядкування.

6. Перспективним в діяльності експертної служби МВС є розвиток досліджень слідів біологічного походження. Крім одорологічної, найперспективнішою на сьогодні є молекулярно-генетична та тісно пов'язані з нею імунологічна та цитологічна експертизи. Методика вилучення слідів запаху та проведення одорологічної експертизи на сьогодні вважається науково підтвердженою та апробованою на практиці, що свідчить про можливість використання результатів одорологічної експертизи в якості доказів при розслідуванні.

7. Перевага молекулярно-генетичної ідентифікації очевидні та пояснюється наявністю молекули ДНК у всіх клітинах організму людини, її високою стійкістю до впливу фізико-хімічних чинників навколишнього середовища та відсутністю впливу предмета-носія на результати дослідження об'єкта. Оскільки в усіх клітинах людини молекула ДНК ідентична і зберігає свою індивідуальну структуру, об'єктом дослідження та порівняльного аналізу може бути будь-яка доступна субстанція організму, що містить ДНК: кров, сперма, слина, волосся, м'язова, кісткова та інші тканини людини як у природному вигляді, так і у слідах. Розвиток напряму криміналістичної реєстрації за визначеними ДНК-профілями та створення комп'ютерного банку даних є одним з перспективних напрямків діяльності органів внутрішніх справ.

Основні результати розділу опубліковані у працях [303; 316; 317; 320; 325; 329; 338; 340].

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Організаційні основи діяльності експертних установ

Організація діяльності судово-експертних установ на Україні сьогодні є предметом дискусії з боку науковців та постійно обговорюється на науково-практичних конференціях й у публікаціях вчених-криміналістів. Проблемам організації діяльності експертних установ на Україні в останній час присвячено роботи Л.М. Головченко [98; 99; 100], І.П. Красюка [206; 209; 210], В.К. Лисиченка, М.Є. Шуміли [239], П.І. Репешка [386], Е.Б. Сімакової-Єфремян [240; 415], М.Л. Цимбала [478; 479; 480; 481], М.Г. Щербаковського [505; 507] та інших. Але залишаються дискусійними проблеми вдосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності; утворення системи судово-експертних установ, незалежних від міністерств та відомств, на які покладено функції досудового розслідування; забезпечення принципів незалежності та об'єктивності судово-експертної діяльності та інші.

Розглянемо організацію діяльності судово-експертних установ, визначених Законом України «Про судову експертизу». Серед них експертні підрозділи МВС займають провідне місце. Ними виконується найбільший обсяг роботи з експертного забезпечення досудового розслідування, тому розглянемо організацію їх діяльності більш докладно. В організації Експертної служби МВС можна виділити три рівні.

Організаційно-правове та методичне керівництво діяльністю експертних підрозділів здійснює ДНДЕКЦ МВС, який діє на підставі «Положення про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України», затвердженого наказом МВС від 30 жовтня 2012 р. № 983. ДНДЕКЦ МВС очолює начальник, який призначається на посаду та звільняється з посади Міністром внутрішніх справ України в установленому порядку. Началь-

ник Державного центру є начальником Експертної служби МВС [377].

Ланкою нижчого рівня є НДЕКЦ МВС в Криму, м. Києві та Київській області, УМВС в областях, м. Севастополі і на транспорті, що діють на підставі «Положень про науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті», затверджених наказом МВС України від 05.02.2013 № 97 [377].

Безпосередньо при районних та лінійних відділах ОВС функціонують відділення та групи з техніко-криміналістичного забезпечення роботи цих відділів, які підпорядковуються начальнику відділу ОВС та начальнику НДЕКЦ при УМВС в областях.

Якщо звернути увагу на побудову Експертної служби МВС зверху донизу, то начальники груп з техніко-криміналістичного забезпечення роботи районних відділів міліції підпорядковуються з одного боку начальникам цих відділів, а з іншого – начальнику НДЕКЦ при УМВС в областях. Відповідно, на вищому рівні начальник НДЕКЦ підпорядкований начальнику УМВС та начальнику ДНДЕКЦ. Зазначене «подвійне» підпорядкування працівників експертної служби в межах МВС, з першого погляду, може викликати негативне до цього відношення, пов'язане з недотриманням принципу незалежності судової експертизи. Але при детальному розгляді зазначеної системи помічаються її переваги. Розглянемо організаційну структуру МВС з позиції впливу кожної з керівних ланок на роботу суб'єктів експертної діяльності ОВС.

Начальники райвідділів ОВС несуть відповідальність за організацію роботи підпорядкованого підрозділу, в тому числі за якісне, швидке, повне та неупереджене розслідування злочинів. Начальники ГУМВС, УМВС, міськрайлінорганів персонально відповідають за організацію розслідування злочинів, установлення та розшук осіб, які їх учинили при цьому вони, відповідно до відомчих нормативних документів, відповідають за: негайне реагування на всі кримінальні правопорушення та інші події, направлення на місця подій сил і засобів, необхідних для захисту порушених конституційних прав громадян; підтримання постійної готовності сил і засобів ОВС до реагування; забезпечення особистої безпеки громадян, захисту їх прав, свобод і законних інтересів, попередження чи припинення

правопорушень, виявлення та затримання осіб, які їх вчинили, усунення негативних наслідків правопорушень та інших подій; орієнтування всіх видів нарядів про вчинення кримінальних та інших правопорушень, прикмети осіб, які їх вчинили, об'єкти посягань; організацію взаємодії ОВС з іншими правоохоронними органами під час реагування на кримінальні правопорушення та інші події; комплексне використання наявних сил і засобів на всіх етапах до закінчення досудового розслідування; своєчасний виїзд слідчо-оперативної групи у повному складі на місце події з метою виявлення, фіксації та кваліфікованого вилучення слідів злочину, речових доказів, з'ясування обставин учинення злочину, установлення очевидців, а також інших обставин, що мають значення для швидкого та повного його розслідування, встановлення та затримання особи чи групи осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння тощо [361].

У всіх цих заходах, направлених на швидке реагування на вчинений злочин та організації розслідування по гарячим слідам, приймають участь співробітники НДЕКЦ, які при виконанні своїх обов'язків виконують функції спеціалістів та підпорядковуються начальнику відповідного райвідділу міліції. Але при цьому він не втручається в діяльність співробітників НДЕКЦ в роботі слідчо-оперативних груп чи іншій, до якої їх залучають.

Під час розслідування злочинів, особливо по гарячим слідам, дуже важлива участь співробітників експертних підрозділів в огляді місця події з метою виявлення, фіксації, кваліфікованого вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які можуть бути використані для розкриття злочину; участь у проведенні інших організаційних та пошукових заходах, в тому числі у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Основними видами діяльності спеціалістів на початку досудового розслідування є: дослідження об'єктів з метою виявлення криміналістичних ознак, які мають значення для розкриття злочинів і встановлення злочинців; виготовлення розшукових таблиць з використанням криміналістичної інформації про особи, предмети, засоби злочину і т.п.; складання зі слів потерпілих або очевидців суб'єктивних портретів осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів; участь у розробці розшукових версій на основі вивчених слідів і речових доказів; використання криміналістичних обліків; консультації працівників оперативних

підрозділів з питань вибору техніко-криміналістичних засобів, тактики і методики їх застосування; безпосереднє застосування засобів фотозйомки і відеозапису, пошукових та інших приладів з метою фіксації злочинної діяльності та інші.

При підготовці та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій працівник експертного підрозділу: в межах своєї компетенції спільно з працівником оперативного підрозділу вивчає оперативні матеріали і подає допомогу в формулюванні завдань, які потребують вирішення з використанням техніко-криміналістичних засобів; вносить пропозиції щодо доцільності застосування конкретних техніко-криміналістичних засобів, роз'яснює їх можливості та технічні дані; бере участь у розробці плану проведення слідчих (розшукових) дій; готує техніко-криміналістичні засоби для застосування; інструктує працівників оперативних підрозділів, які будуть самостійно застосовувати техніко-криміналістичні засоби.

Працівник експертно-криміналістичного підрозділу, який бере участь у проведенні гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, підпорядковується слідчому або працівнику оперативного підрозділу, відповідальному за його проведення. Але при цьому види діяльності працівників НДЕКЦ чітко прописано у Положенні про Експертну службу МВС та інших відомчих наказах і будь-кому забороняється залучати їх до виконання інших заходів. До речі, саме це контролює начальник підрозділу з техніко-криміналістичного забезпечення роботи райвідділу або начальник НДЕКЦ. Крім цього, в їх обов'язки входить забезпечення контролю за якістю роботи підлеглих під час проведення оглядів місця події; вжиття заходів, направлених на підвищення ефективності використання ними техніко-криміналістичних засобів та здійснення контролю за надходженням вилучених слідів і речових доказів на експертне дослідження.

Розглядаючи організацію експертної служби МВС, слід зазначити, що вона базується на лінійно-функціональній структурі, яка, за визначенням В.В. Ковальнової, має «особливо ефективні форми управління при вирішенні, незмінних та повторюваних протягом тривалого часу завдань» [184, с. 43]. Цим забезпечується найбільша стабільність організації, створюються найсприятливіші основи для формальної регламентації повноважень, відповідальності і характе-

ру взаємодії керівників підрозділів і окремих працівників. З наведеного зрозуміло, що начальник райвідділу ОВС та НДЕКЦ стосовно працівників експертної служби виконують організаторську та контрольну функції за різними напрямками, доповнюючи один одного. Вони не впливають на безпосередні дії спеціалістів, направлених на виявлення, фіксацію та вилучення доказів при проведенні слідчих (розшукових) дій або на засоби та методи дослідження об'єктів при проведенні експертизи.

Основним суб'єктом кримінальний процесу, на який покладено функцію доказування при розслідуванні кримінальних проваджень на досудовому слідстві, є слідчий. У своїй діяльності він взаємодіє з експертами НДЕКЦ під час проведення слідчих (розшукових) дій, при призначенні судових експертиз, а також у процесі отримання консультацій протягом всього розслідування. Основним принципом взаємодії слідчого зі спеціалістами при проведенні слідчої (розшукової) дії є обумовлена кримінально-процесуальним законодавством його керівна роль під час її організації та проведення. Слідчий – суб'єкт збирання та використання доказів. Спеціаліст сприяє йому в цьому, застосовуючи свої спеціальні знання, вміння та навички, науково-технічні засоби та методи в межах своєї компетенції. За кінцевий результат проведення слідчої (розшукової) дії відповідає слідчий. Однак це не означає, що він має право втручатися у процес застосування спеціалістом науково-технічних засобів і використання методів, заснованих на його професійних знаннях. Це є прерогативою винятково спеціаліста, і будь-яке втручання слідчого в його діяльність негативно відобразиться на кінцевому результаті. Отже, іншим принципом взаємодії є незалежність спеціаліста, його процесуальна самостійність, рівноправність зі слідчим.

В структурі МВС будь-якого рівня слідчі та експертні підрозділи знаходяться, так би мовити, на одній горизонталі і не пов'язані відносинами підпорядкованості. У разі залучення експертів НДЕКЦ у ролі спеціалістів при проведенні слідчих (розшукових) дій слідчий не може наказати експерту виконувати (чи не виконувати) певну роботу, або якимось чином вплинути на її результат. Також само слідчий не може впливати на хід проведення та результати експертного дослідження. Серед повноважень начальників слідчих підрозділів також не передбачено виконання будь-яких дій, спрямованих на втручання в діяльність експертів [352; 355; 371].

Узагальнюючи викладене, можемо дійти висновку про фактичну та нормативно-правову незалежність експертів ОВС від осіб, які здійснюють або контролюють проведення досудового слідства. Тобто принцип незалежності судово-експертної діяльності, декларований ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» стосовно експертної діяльності ОВС дотримується. Підпорядкованість експертів, про яку зазначалось, лише сприяє чіткому та швидкому виконанню ними своїх обов'язків, а звідси – і своєчасному та повному розкриттю та розслідуванню злочинів.

З метою дотримання принципу незалежності судової експертизи, керівництвом МВС останнім часом висунуто пропозиції про розмежування функцій щодо техніко-криміналістичного забезпечення ОВС та судово-експертного забезпечення досудового розслідування. Дані пропозиції також пов'язані з тим, що працівники підрозділів з техніко-криміналістичного забезпечення роботи райвідділів ОВС під час роботи у складі слідчо-оперативної групи підпорядковуються безпосередньо слідчому, а загалом керівнику органу досудового розслідування – першому заступнику начальника райвідділу. У подальшому даний працівник при наявності допуску на проведення експертизи може виступати як судовий експерт, що суперечить ч. 2 ст. 69 КПК України: «не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого». Вище нами було доведено фактичну незалежність експертів НДЕКЦ від суб'єктів розслідування. Для усунення процесуального протиріччя з КПК України та можливого виникнення прецеденту у відводі експертів МВС стороною захисту у подальшому судовому розгляді справи, пропонується ввести нормативну підпорядкованість експертних підрозділів при Управліннях МВС безпосередньо начальникам цих підрозділів, так як вони, відповідно п. 8, 19 ст. 3 КПК України не є стороною кримінального провадження, на відміну від начальників слідчих підрозділів та закріпити це положення у відомчих наказах.

Розмежування функцій з техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення досудового розслідування, на наш погляд, має як позитивні, так і негативні сторони, а також потребує вирішення низки проблем, що можуть виникнути. Одна з них – кадрова. Керівництво ДНДЕКЦ протягом останніх років виходило з клопотанням перед МВС України щодо введення додаткових екс-

пертних посад для забезпечення цілодобового чергування експертів у складі слідчо-оперативних груп. Після вивчення пропозицій, що надійшли з ДНДЕКЦ МВС України щодо чисельного зміцнення підрозділів з техніко-криміналістичного забезпечення ОВС, Департамент роботи з персоналом МВС України дійшов висновку, що з урахуванням навантажень на працівників інших служб ОВС, зміцнення НДЕКЦ за рахунок перерозподілу наявної штатної чисельності органів і підрозділів внутрішніх справ є практично неможливим. Зважаючи на недостатню кількість експертних кадрів, п. 6.13 наказу МВС України від 22.10.2012 № 940 передбачено навіть окремий порядок перебування та залучення експертів до складу слідчо-оперативних груп «перебування працівників експертних підрозділів, які входять до складу слідчо-оперативної групи, у робочий час – у своїх службових кабінетах, у неробочий час – за місцем проживання. Наказом начальника ОВС визначається порядок організації прибуття працівника експертного підрозділу до місця вчинення правопорушення в неробочий час» []. Також потрібно виключити випадки залучення спеціалістів для надання суто технічної допомоги.

Але основною проблемою, на нашу думку, є виконання експертиз, особливо у великих та густонаселених областях. Наприклад, розглядаючи Дніпропетровську область, можна зазначити, що наявна структура та штатна чисельність працівників експертної служби у цілому задовольняє існуючі потреби досудового слідства у проведенні експертиз за основними напрямками. В умовах даного регіону, концентрація судових експертів в апараті НДЕКЦ, на нашу думку, недоцільна та матиме небажані наслідки. Лише транспортування з органів та підрозділів внутрішніх справ області, більшість з яких знаходиться на значних відстанях від обласного центру речових доказів та документації, необхідних для проведення досліджень потребує збільшення витрат часу та паливно-мастильних матеріалів. Особливо важливі результати експертних досліджень у випадках, коли від них залежить вирішення питання щодо затримання людини. Наприклад, якщо у особи вилучено речовину, схожу на наркотичну рослинного походження – макову солому або марихуану. Досвідчений експерт-хімік в змозі навіть візуально визначити приналежність даних речовин до наркотиків. На оформлення зазначеного дослідження, за наявності відповідних стандартних бланків

(в електронному або паперовому вигляді), витратиться теж незначний час. Важко собі уявити, щоб зазначені дослідження проводились на базі НДЕКЦ в області, якщо наркотики вилучено у сільській місцевості. Аналогічно, можливо навести приклад з вилученням холодної зброї – ножа. Будь-який кваліфікований експерт, оцінивши конструктивні та геометричні характеристики зброї, може визначити приналежність його до холодної, навіть не проводячи статичних та динамічних випробувань, хоча їх зробити не складно і без спеціального обладнання. Наведені приклади свідчать про передчасність постановки питання щодо розділення функцій техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення досудового розслідування. На сьогодні в структурі НДЕКЦ при ГУМВС України в Дніпропетровській області окрім секторів з техніко-криміналістичного забезпечення ОВС області існує чотири кущові підрозділи: сектори з ТКЗР Криворізького, Дніпродзержинського МУ, Павлоградського та Нікопольського МВ в яких виконуються всі види криміналістичних експертиз та деякі види спеціальних експертиз, що задовольняє сучасним потребам практики розслідування.

Загальна організація роботи експертного підрозділу будь-якого рівня та підпорядкування залежить від керівника. Адміністративно-управлінські функції займають значну частину робочого часу керівника підрозділу. Права та обов'язки керівників експертних підрозділів МВС регламентуються відомчими наказами: від 30.10.2012 № 983 «Про затвердження Положення про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України», від 05.02.2013 № 97 «Про затвердження положень про науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті» []. Начальник ДНДЕКЦ:

- здійснює загальне керівництво діяльністю Державного центру, відповідає за виконання покладених на нього завдань, розподіляє обов'язки між своїми заступниками;
- затверджує положення про структурні підрозділи ДНДЕКЦ та функціональні обов'язки працівників Державного центру;
- проводить роботу з працівниками, спрямовану на комплектування Державного центру кваліфікованими фахівцями, керує сис-

темою навчання, виховання працівників, формує резерв кадрів, забезпечує дотримання законності, службової дисципліни і режиму таємності;

- подає в установленому порядку пропозиції щодо призначення, переміщення та звільнення осіб рядового та начальницького складу, робітників, службовців, фахівців і керівників Державного центру;

- уносить на розгляд атестаційної комісії матеріали щодо атеставання осіб рядового і начальницького складу Державного центру, подає матеріали щодо присвоєння їм спеціальних звань;

- організовує та координує діяльність науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів при головних управліннях, управліннях МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті;

- погоджує призначення і звільнення керівників НДЕКЦ;

- організовує контроль за діяльністю структурних підрозділів ДНДЕКЦ та НДЕКЦ, заслуховує звіти їх керівників про виконання ними функціональних обов'язків, стан роботи підпорядкованих підрозділів і заходи щодо її вдосконалення;

- уносить у встановленому порядку керівництву МВС України пропозиції щодо зміни структури і штату Державного центру та Типової структури НДЕКЦ, у тому числі щодо утворення, комплектування і ліквідації лабораторій;

- у межах своїх повноважень провадить інформаційно-аналітичне забезпечення органів державної влади та оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ;

- затверджує кошториси підрозділів Експертної служби;

- організовує ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності відповідно до законодавства;

- розглядає та організовує перевірку звернень громадян, забезпечує їх своєчасний розгляд та вирішення відповідно до Закону України «Про звернення громадян» [].

Аналізуючи обов'язки начальника ДНДЕКЦ, можна зазначити, що вони пов'язані, з одного боку із забезпеченням виконання завдань Експертною службою, з іншого – забезпеченням виконання завдань, що ставляться перед будь-яким підрозділом органів внутрішніх справ. Аналогічні обов'язки виконують керівники НДЕКЦ при УМВС в областях.

Права та обов'язки науково-дослідних інститутів судової експертизи МЮ України містяться у статутах відповідних інститутів. Наприклад, Директор Харківського НДІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса МЮ України виконує наступні обов'язки:

- здійснює загальне керівництво Інститутом, організовує наукову, експертну та фінансово-господарську діяльність Інституту;
- у межах своєї компетенції видає накази і розпорядження;
- організовує співпрацю та науковий зв'язок із спеціалізованими експертними установами МЮ України та інших відомств, науковими установами, вищими навчальними закладами, органами державної влади, іншими установами та організаціями для успішного вирішення проблемних питань криміналістики, судової експертизи;
- представляє Інститут у всіх органах державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних і судових органах, підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності, укладає договори;
- відповідно до чинного законодавства України розпоряджається фінансовими ресурсами Інституту, забезпечує максимальну економію у витратах коштів, ефективно і цільове їх використання, своєчасні розрахунки з держбюджетом, установами банків, замовниками, постачальниками, підрядниками, орендодавцями, іншими організаціями;
- згідно із законодавством України приймає на роботу і звільняє працівників Інституту та його відділень, визначає їх функціональні обов'язки відповідно до кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз МЮ України, затверджує посадові інструкції;
- керує роботою директорату, експертно-кваліфікаційної комісії Інституту, а також контролює роботу Вченої ради, конкурсної та атестаційної комісії Інституту.
- здійснює контроль за організацією роботи відділень та інших структурних підрозділів Інституту;
- визначає організаційну структуру Інституту, здійснює контроль за виконанням планів роботи Інституту;
- має інші повноваження, що визначаються Статутом, контрактом та наказами і розпорядженнями МЮ України;

– несе персональну відповідальність перед МЮ України за виконання покладених на Інститут завдань та виконання ним своїх функцій [].

Аналіз нормативних документів, що регламентують діяльність експертної установ, результати опитування керівників підрозділів, дозволяють визначити основні адміністративно-технічні функції керівника експертного підрозділу:

– робота з кадрами: підбір, розподіл обов’язків, виховання, навчання, складання графіків чергувань, відпусток, подання до чергових спеціальних звань, до підвищення в посаді, начислення премій та надбавок, підготовка проектів наказів про заохочення чи стягнення;

– визначення необхідного обладнання, приладів та матеріалів, складання заявок на його придбання;

– раціональний розподіл коштів на потреби підрозділу у межах асигнувань, передбачених кошторисом;

– організація діловодства й контроль за його веденням; складання планів, звітів; підготовка та візування наказів, що стосуються діяльності експертних підрозділів;

– контролі за якістю й строками виконання завдань, дотриманням внутрішнього розпорядку співробітниками й правил техніки безпеки;

– організація зберігання досліджуваних об’єктів і своєчасного їх відсилення після дослідження;

– розгляд вхідних матеріалів, розподіл їх серед співробітників для виконання;

– проведення нарад з обговоренням поточних проблем й інших аспектів діяльності підрозділу;

– розгляд пропозицій, заяв, рапортів і прохань працівників;

– аналіз діяльності підрозділу, внесення керівництву пропозицій по її вдосконалюванню та впровадженню наукової організації праці.

Зазначені функції мають певну ступінь загальності та конкретизуються залежно від рівня керівництва.

Організації роботи експертного підрозділу багато в чому залежить від розподілу обов’язків серед працівників. Доцільно для кожного співробітника залежно від займаної посади скласти посадову інструкцію, в якій будуть перераховано його функціональні

обов'язки. Такі інструкції полегшують організацію діяльності підрозділу та контроль за роботою кожного співробітника. У посадових інструкціях зазначаються права та обов'язки конкретних працівників за напрямками діяльності.

Для правильної організації роботи експертного підрозділу, підвищення продуктивності праці необхідним є планування діяльності, що надає можливість маневрувати робочим часом працівників протягом планового періоду, вчасно передбачати труднощі та вживати заходів для їх усунення. Плани складаються на рік, але вважаючи експертну діяльність достатньо динамічною, можливо складання піврічних, квартальних та місячних планів. При складанні планів варто враховувати нерівномірність надходження в експертні підрозділи матеріалів для проведення експертних досліджень, заявок на участь у слідчих (розшукових) діях, а також час, необхідний для виконання доручень і робіт на виконання завдань керівництва. При плануванні та розподілі обов'язків необхідно брати до уваги спеціалізацію співробітників по видах експертних досліджень і окремим напрямкам роботи. Спеціалізації співробітників експертних підрозділів на проведенні окремих видів досліджень або окремого роду роботи, що реалізується у вигляді створення секторів та груп, не викликає сумнівів та підтверджена практикою.

Залежно від запланованих керівництвом заходів, кожний експерт планує свою діяльність окремо. З огляду на принцип динамічності планування найбільш вагоме значення для практичної діяльності експерта, на нашу думку, має складання плану на тиждень. При цьому можливо врахування всіх складових: експертиз, що перебувають у провадженні; графіків чергувань; заходи, заплановані річними планами; оперативну обстановку в регіоні та інші фактори. Це дозволяє здійснювати самоконтроль та аналіз витрат робочого часу.

Організаційні основи діяльності експертних установ на Україні були і є предметом дискусії науковців. Основним з таких питань є віднесення цих установ до складу міністерств, на які покладено функції здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, що, на думку певної групи вчених, суперечить принципу незалежності судово-експертної діяльності [100, с. 25-28; 144, с. 8-12; 386, с. 231-238]. На думку А.П. Заєця, який підтримує об'єднання експертних закладів у складі МЮ України «підпоряд-

кування Міністерству юстиції України науково-дослідних інститутів судових експертиз позитивно позначається на їх розвитку і відіграє важливу роль у здійсненні судово-експертної діяльності» [144, с. 12].

На думку П.І. Репешко, «організацію експертної діяльності слід удосконалити шляхом позбавлення органів державної виконавчої влади, наділених правоохоронними функціями, зокрема МВС, Міністерство оборони, Службу безпеки, Державну прикордонну службу відомчих експертних служб, права виконувати експертизи» [386, с. 235]. Він пропонує утворити при Кабінеті Міністрів України Державний департамент судово-експертного забезпечення правосуддя та підпорядкувати йому всі існуючі державні експертні установи, включаючи бюро судово-медичних і судово-психіатричних експертиз МОЗ України, а також «передати новоутвореному Департаменту атестовані судово-експертні кадри, а також приміщення, устаткування, прилади, технічні засоби, архіви, колекції та бібліотеки спеціальної наукової, додаткової й експертної літератури» [386, с. 236].

Остання пропозиція уявляється нам неправильною, а за сучасних умов – і практично нездійсненною з багатьох причин. Утворення при Кабінеті Міністрів України зайвого департаменту в умовах реформування адміністративно-управлінського апарату само по собі буде сприйнято громадськістю негативно. Іншою проблемою є визначення статусу працівників департаменту, їх соціального та матеріального забезпечення. Об'єднати в одній організації медичного працівника, офіцера міліції чи збройних сил та державного службовця з визначенням їх єдиного статусу практично неможливо. Передача приміщень та устаткування на баланс департаменту взагалі уявляється абсурдним. Наприклад, кабінети судових експертів у райвідділах ОВС розташовані в основному у будівлі самого райвідділу, а приміщення, призначені для проведення судово-медичної експертизи, – поруч з обласним моргом. Зрозуміло, що такі приміщення не можна поділити чи об'єднати. Архіви, колекції, бібліотеки, що знаходяться в ОВС, також не можна забрати, тому що вони рівною мірою використовуються експертами, слідчими, оперуповноваженими. Зазначене можна віднести і до устаткування інших міністерств.

Зосередження експертних закладів лише у Міністерстві юстиції України теж має негативні сторони. Свого часу А.І. Вінберг стосовно тільки одного з видів експертної діяльності зазначав: «Наділити орган управління одного з міністерств країни державно-владними повноваженнями з регулювання науково-дослідної роботи судово-експертних установ країни неможливо, тому що це суперечило б конституційному статусу міністерства (не говорячи вже про те, що в діяльності органа управління цього міністерства неминуче з'являлися б вузьковідомчі інтереси, які б деякою мірою зачіпали права судово-експертних установ, що перебувають у підпорядкуванні іншого відомства країни)» [77, с. 39].

Аналізуючи досвід експертного забезпечення правосуддя в державах далекого зарубіжжя, А.П. Заєць зосереджував увагу на експертних службах США. Федеральне бюро розслідувань має велику науково-дослідну установу, що проводить експертизи за завданнями співробітників відомства, які розслідують кримінальні злочини федеральної юрисдикції, а також на прохання штатних і місцевих слідчих у випадках, коли лабораторія штату не має необхідних спеціалістів чи обладнання. Власні експертні установи федерального рівня мають деякі спеціальні відомства, наприклад, Міністерство оборони, Податкова служба, Управління по боротьбі з наркоманією, поштове відомство та ін. Експертизи в лабораторіях штату проводяться за завданнями органів розслідування штату: Бюро кримінального розслідування, управління дорожньої поліції тощо. В цих лабораторіях можуть проводитися експертизи на прохання місцевих органів розслідування: міської поліції та шерифа. Відомчі лабораторії проводять дослідження за завданнями співробітників даного відомства. Поряд з державними лабораторіями, що обслуговують систему на рівні федерації і штатів, влада міст та районів в особі поліцейських управлінь і шерифів утворює свої лабораторії, юрисдикція яких обмежена тими муніципальними або адміністративними округами, що фінансують їх діяльність [144, с. 10]. Тобто Федеральне бюро розслідувань та поліція США мають свої експертні заклади. Про це також свідчить дослідження Г.П. Прошиної [381].

Аналізуючи порядок залучення експертів за законодавствами Нідерландів, Великобританії, Чеської республіки, Фінляндії, Швеції, Бельгії, Німеччини та Франції, Г.К. Авдєєва доходить висновку,

що «у світі послідовно реалізуються принципи забезпечення незалежності експерта, орієнтовані не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, залучених різними сторонами процесу, та інші принципи, які мають вирішальне значення для забезпечення судочинства дійсно незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою. При цьому наявність інституту приватної експертизи в країнах ЄС є однією з гарантій забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства» [с. 334-335 Авдеєва Г.К. Проблеми гармонізації законодавства України у галузі судової експертизи із законодавством країн Європейського Союзу / Г.К. Авдеєва // Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 5 грудня 2014 р.). – Х.: ХНУВС, 2014. – С. 332-335].

Загалом, усі пропозиції, пов'язані з централізацією експертної діяльності, на нашу думку, не можуть розглядатися позитивно, особливо в умовах переходу до змагального кримінального процесу. Навряд чи експерти обвинувачення та захисту зможуть надати суду об'єктивні висновки, якщо вони є працівниками однієї установи і підпорядковані одному керівнику. З поступовим впровадженням змагальної системи судочинства потрібно розраховувати на появу системи експертних установ недержавної форми власності, що виступатимуть експертами сторони захисту.

Але, реформування та вдосконалення експертної системи повинно проводитись вже зараз. Слушною є думка Л.М. Головченко з приводу необґрунтованості існування законодавчого дозволу на проведення Експертною службою МВС України експертиз у цивільних та господарських справах [100, с. 27]. На нашу думку, ці експертизи повинні виконуватися експертними підрозділами МЮ України. Винятком мають бути повторні експертизи, проводити які, для об'єктивності дослідження, повинні експерти різних відомств. Основним напрямком діяльності Експертної служби МВС слід залишити виконання експертиз за кримінальними провадженнями. Додатково це обґрунтовується можливістю більш швидкого їх проведення, тому що в багатьох випадках від результатів експертиз залежить обрання запобіжного заходу щодо підозрюваного. Перш за

все, це стосується нескладних експертиз. Наприклад, якщо у особи вилучено речовину, схожу на наркотичну рослинного походження – макову соломку або марихуану. Досвідчений експерт-хімік в змозі навіть органолептичними методами визначити приналежність даних речовин до наркотиків та за невеликий відрізок часу провести необхідні дослідження. На оформлення результатів експертизи, за наявності відповідних стандартних бланків в електронному вигляді витратиться теж незначний час. Важко собі уявити, щоб зазначені дослідження проводились, наприклад, в експертних установах МЮ України, особливо, якщо наркотики вилучено у сільській місцевості.

Розглядаючи систему експертних установ на Україні, можна відмітити, що найбільш розвинутими й потужними з них, що відіграють значну роль у експертному забезпеченні досудового розслідування є НДІСЕ МЮ України, Експертна служба МВС України та бюро судово-медичних та судово-психіатричних експертиз МОЗ України. Експертні підрозділи цих міністерств протягом багатьох років плідно співпрацюють, про що свідчать створені спільно в останні роки методики дослідження за основними видами експертиз. На нашу думку, з урахування викладеного вище, зазначену систему експертних установ на Україні потрібно залишити, тому що особливих протиріч в їх практичній діяльності не спостерігається.

3.2. Організація проведення судових експертиз

Судова експертиза є важливою процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. За її допомогою органи досудового розслідування і суду встановлюють фактичні дані, що неможливо встановити іншим шляхом та які мають істотне значення для розслідування.

Організація проведення судової експертизи починається з прийняття рішення слідчим про необхідність її призначення. Серед вчених-криміналістів та процесуалістів немає єдності думок щодо процесуального визначення судової експертизи. Більшість з них відносять судову експертизу до слідчих дій [22; 118; 178; 251; 279; 267; 437; 432; 433]. При цьому автори підручників і посібників на-

зивають дану слідчу дію по-різному: «призначення та проведення» [217, с. 340], «призначення і провадження» [396, с. 397], «призначення» [22, с. 192], «проведення» [3, с. 400]. У чинному КПК України статті, що регламентують проведення експертизи (ст. 242-245) входять до глави 20 «Слідчі (розшукові) дії». Проте деякі науковці вважають неправильним віднесення експертизи до слідчих дій. Так, автори підручника з кримінального процесу за редакцією Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця зазначають, що «призначення і проведення експертизи здійснюється як комплекс процесуальних і організаційних дій. Слідчою дією у спеціальному юридичному значенні цього терміна є тільки одержання зразків для експертного дослідження» [223, с. 245]. Не вважають проведення експертизи слідчою дією також Л.М. Лобойко та А.П. Черненко [243, с. 52].

Для формування власного погляду на сутність експертизи потрібно звернутися до визначення поняття слідчої (розшукової) дії та її ознак. Існує достатня кількість різноманітних визначень слідчої дії. Детальний їх розгляд не є предметом нашого дослідження, тому наведемо одне з останніх визначень, сформульоване в монографії В.М. Тертишника, яке, на нашу думку, є найбільш повним: «Слідчі дії – регламентовані нормами процесуального права та здійснювані в рамках кримінально-процесуального провадження уповноваженою на те особою, а також забезпечувальні заходами державного примусу та супроводжувані необхідним документуванням процесуальні дії, що становлять комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів» [445, с. 236].

Із визначення зрозуміло, що невід'ємною ознакою процесуальної дії є провадження її виключно посадовими особами державних органів, уповноважених законом на здійснення кримінально-процесуальної діяльності. До таких належать: співробітники оперативних підрозділів; слідчий; прокурор, суддя. До того ж оперуповноважений, проводячи слідчі (розшукові) дії, користуються повноваженнями слідчого (ст. 41 КПК України). Структура слідчої (розшукової) дії складається з трьох етапів: підготовчого, робочого та заключного [214, с. 368]. При цьому до третього етапу включається оцінка одержаних результатів. Інші автори виділяють етап оцінки результатів окремо і зазначають чотири: 1) підготовка до проведення; 2) безпосереднє проведення; 3) фіксація ходу і результатів дії;

4) оцінка одержаних результатів [3, с. 468-471; 396, с. 288-290]. Суб'єктом другого етапу – безпосереднє проведення експертизи – виступає експерт – особа, яка не уповноважена законом для проведення слідчих (розшукових) дій. Саме тому, на наш погляд, не можна відносити проведення експертизи до слідчих (розшукових) дій.

Серед інших ознак, що вказують на користь нашого твердження, Л.М. Лобойко та А.П. Черненко вказують такі: КПК встановлено правило, згідно з яким слідчий несе повну відповідальність за законне і вчасне провадження слідчих (розшукових) дій, але відповідальність після доручення на провадження експертизи, викладеному в постанові слідчого про її призначення, покладається на експерта. Саме він робить висновок від свого імені і несе за нього персональну відповідальність; факт, зміст і результати будь-якої слідчої (розшукової) дії обов'язково відображаються у протоколі, який складається слідчим, а результати експертного дослідження – у висновку, який складається і підписується експертом [243, с. 62].

Прихильники віднесення судової експертизи до слідчих (розшукових) дій, як зазначалось раніше, частіше за все означають її як «призначення та проведення судової експертизи». На нашу думку, дії щодо призначення та проведення експертизи різні за природою та суб'єктами проведення. Якщо розглядати стадію призначення експертизи, а за чинним КПК України – залучення експерта, то її суб'єктом є слідчий; суб'єктом проведення експертизи є експерт. Розглядаючи характерні ознаки слідчої (розшукової) дії, можна дійти висновку, що стадія призначення експертизи або залучення експерта, яку науковці розглядають як підготовчу до проведення експертизи, має всі ознаки, притаманні самостійній слідчій (розшуковій) дії. Вона регламентована нормами процесуального права (ст.ст. 242-245 КПК України), здійснюється в рамках кримінального провадження, уповноваженою на те особою. Під час залучення експерта слідчий проводить певні дії, результат яких знаходить відображення у постанові про призначення експертизи у вигляді найменування експертного закладу, куди направлено постанову; виду експертизи; питань, що виносяться на вирішення експертизи; об'єктів дослідження тощо. Призначена експертиза спрямована на отримання, дослідження та перевірку доказів. При визначенні слідчої (розшукової) дії вважаємо правильним вживання слова «спрямовано», оскільки не завжди при проведенні слідчих (розшукових) дій отри-

мується необхідна інформація, хоча мета будь-якої з них полягає саме в цьому.

Для участі в провадженні слідчої (розшукової) дії слідчим може бути залучений спеціаліст, який зобов'язаний брати участь в її провадженні, використовуючи свої спеціальні знання і навички для сприяння слідчому у виявленні, закріпленні і вилученні доказів тощо, у ролі якого виступають, як правило, експерти. Якщо розглянути залучення експерта як окрему слідчу (розшукової) дію, участь спеціаліста цілком можлива, а іноді і необхідна; якщо ж як стадію слідчої (розшукової) дії – призначення та проведення експертизи, то залучення при цьому спеціалістів уявляється абсурдним.

Розглядаючи залучення експерта як окрему слідчу (розшукової) дію, визначимо її зміст, поділяючи на загальноприйнятті етапи: підготовчий, робочий та заключний і окреслимо дії спеціаліста під час призначення експертизи.

До підготовчого етапу ми відносимо такі дії:

1. Прийняття слідчим рішення про проведення експертизи. Залежно від слідчої ситуації слідчий призначає експертизу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження необхідні спеціальні знання, або коли призначення експертизи є обов'язковим (ст. 242 КПК). Таке рішення слідчий може прийняти вже під час проведення початкових слідчих (розшукових) дій, і, насамперед, у ході огляду місця події. Виявляючи й вилучаючи різні сліди, слідчий висуває версії щодо розслідуваної події, визначає можливості та перспективи їх експертного дослідження. При цьому важлива роль надається спеціалісту. Надаючи допомогу слідчому у виявленні, фіксації, вилученні та попередньому дослідженні слідів, спеціаліст може дати консультацію щодо перспектив майбутнього експертного дослідження тих чи інших об'єктів, а також кількості матеріалів, необхідних для проведення експертизи [181, с. 137].

2. Вибір експертного закладу або приватного експерта. Слід зазначити, що на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень більшість експертиз призначається у експертні установи МВС. За статистичними даними МВС України за 2011 р. працівниками Експертної служби МВС було виконано з 250238 експертиз, в той час як кількість експертиз та досліджень, виконаних іншими міністерствами та відомствами (в основному МОЗ) за матеріалами

ОВС – 11953, що складає 4,6 %. Для слідчого важлива чітка взаємодія з керівником експертного підрозділу з метою вже на цьому етапі визначення експерта, який буде виконувати експертизу. У ході проведення подальших дій, пов'язаних з визначенням предмета експертизи та формулювання питань, бажано залучати як спеціаліста для надання консультацій саме того експерта, який буде проводити експертизу.

3. Визначення виду експертизи та предмета дослідження. Слідчий має з'ясувати, який вид спеціальних знань йому потрібний для вирішення завдань експертизи. Предмет експертизи визначається переліком питань, що підлягають вирішенню експертом. На думку М.Г. Щербаковського, предмет експертизи визначається рівнем розвитку тієї чи іншої галузі знань та практичної розробленістю методів встановлення окремих фактів. По-перше, він повинен бути випробуваний експертною практикою та для його встановлення розроблено відповідні методики, по-друге мати значення для розслідування. Одночасне врахування обох критеріїв дозволяє точно визначити конкретний предмет експертизи та відповідно – коло питань експерту [505, с. 189]. Окрім встановлення виду експертизи за галуззю знань, визначається її класифікація за іншими критеріями.

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше. Додаткова експертиза призначається у випадках, коли для вирішення додаткових питань по досліджуваному первинною експертизою об'єктові необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали, що не були надані експерту під час проведення первинної експертизи. Повторна експертиза призначається в тих випадках, коли експерт при проведенні первинної експертизи не надав вичерпних відповідей на всі поставлені питання, не дослідив всіх наданих йому об'єктів або виникає сумнів в обґрунтованості або правильності висновку, чи він суперечить іншим матеріалам провадження, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, що регламентують порядок призначення і проведення експертизи. Виконання повторної експертизи доручається іншому експертові (або експертам). Комісійною експертизою називають таке дослідження об'єктів, яке проводить група (комісія) експертів, які володіють однаковими спеціальними знаннями, навичками та досвідом. Залучення декількох експертів до проведення експертизи часто пов'язано з наявністю великою кількістю об'єктів досліджен-

ня або його складністю. Комплексною експертизою прийнято називати експертизу, яку проводить експерт або комісія експертів, які володіють різними спеціальностями, оскільки встановлення тієї чи іншої обставини і вирішення певних питань вимагає прикладення комплексу знань, навичок та досвіду з декількох галузей науки. Такі експертизи призначаються через неможливість інколи одному або навіть декілька експертів однієї спеціальності дати конкретну відповідь на поставлені питання, що мають значення у кримінальному провадженні, або досліджувані об'єкти вимагають одночасного вивчення різними спеціалістами.

Відповідальною стадією підготовки є формулювання питань експерту в постанові про призначення експертизи. Завдання формулюються таким чином, щоб виключити можливість їх неоднозначного тлумачення. Для формулювання питань, як зазначалось вище, слідчому бажано залучати спеціаліста. Існують думки, що експерту обов'язково потрібно корегувати питання, зазначені у постанові слідчого, та формулювати на підставі них експертне завдання. Так, О.М. Моїсєєв вважає ці дії частиною експертної технології та зазначає, що «формування завдань при проведенні експертизи означає послідовність дій експерта з їх уточнення та конкретизації. На цей процес впливають різні чинники, такі як зміст питань, винесених на розв'язання експертизи, характер слідчо-експертної ситуації, що відображається в матеріалах справи, які надаються експерту; стан досліджуваних об'єктів, а також можливості судово-експертної установи, в якій працює експерт» [269, с. 103]. На наш погляд, при залученні експерта як спеціаліста питання формулювання та конкретизації експертних завдань буде вирішено при призначенні експертизи в тісній взаємодії зі слідчим, а не під час її проведення, що значно скоротить час проведення самої експертизи та всього розслідування.

Поняття слідчо-експертної ситуації, на яке посилається у своїй монографії О.М. Моїсєєв, запропоновано М.Г. Щербаковським [505, с. 182]. Це поняття по суті об'єднує в собі «слідчу» та «експертну» ситуації. На наш погляд, таке об'єднання не є вдалим. Ситуації можуть виникати при здійсненні певного роду діяльності: слідчі – в слідчій діяльності з розслідування кримінального провадження, експертні – в експертній діяльності з проведення експертиз. На пізнавальній функції експертних версій зосереджували увагу

М.І. Панов та В.О. Коновалова [293, с. 25-3], їх класифікацію наводить Ю.П. Тимошенко [447, с. 138-139]. Зважаючи на погляди науковців і навіть, розглядаючи слідчо-експертні ситуації у сукупності, їх аналіз повинен входити у компетенцією слідчого, а не експерта, як це пропонує О.М. Моїсеєв.

Ми також вважаємо дискусійними пропозиції, надані С.П. Лаптою: «В цілях економії часу експерта і прискорення всього ходу слідства в постанові про призначення експертизи рекомендується ставити всі запитання, які цікавлять слідчого, якщо немає суттєвої причини поставити частину питань пізніше (наприклад, якщо на частину питань експерт може відповісти одразу і ці відповіді терміново потрібні слідчому, а для вирішення інших експерту потрібні зразки для порівняння, на збирання яких потрібен певний час)» [229, с. 65]. На наш погляд, визначити предмет експертизи та сформулювати питання для конкретної експертизи можливо лише при наявності всіх об'єктів, що необхідно дослідити. Дії, пов'язані з отриманням додаткових матеріалів для проведення експертизи, не тільки не прискорять час її виконання, але й можуть, залежно від їх кількості та якості, призвести до марної роботи експерта, проведеною до їх отримання.

4. Визначення черговості призначення експертиз у відношенні одних і тих саме об'єктів. Окремі науковці [3; 189] не відокремлюють зазначену стадію призначення експертизи, але ми підтримуємо думку М.Г. Щербаковського і вважаємо, що подібне визначення черговості є необхідним при призначенні експертиз, що мають комплексний характер. Наприклад, при надходженні на дослідження вогнепальної зброї зі слідами рук спочатку потрібно виявити, зафіксувати та дослідити сліди рук, а потім провести необхідні балістичні дослідження. Перед цим, залежно від умов та часу її вилучення, можливо дослідити зброю з метою вилучення слідів запаху. Можливість призначення експертизи для вирішення питань, пов'язаних з виявленням та вилученням на певних предметах слідів викликає багато суперечливих думок серед науковців. Окремі науковці стверджують, що виявляти сліди може лише слідчий. Так, В.Г. Гончаренко зазначає: «Вимагає принципового вдосконалення законодавча база і практика реалізації процедур виявлення слідів та речових доказів, особливо – мікрооб'єктів. Виявляти їх має право й обов'язок лише слідчий (можливо за допомогою спеціаліста), а ек-

сперт має досліджувати тільки надані йому вже виявлені слідчим об'єкти, оскільки він за своїм процесуальним статусом не є суб'єктом доказування» [101, с. 55-58; 102, с. 15-17]. Але водночас автор одним з питань, що вирішуються дактилоскопічною експертизою, вважає: виявлення на предметах, вилучених на місці події, сліди рук [136, с. 102], що суперечить наведеному вище твердженню.

Виявлення на предметах слідів рук зазначається в п. 56 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень як одне з головних завдань дактилоскопічної експертизи: «Головним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події. Якщо версія про особу, що залишила слід, ще не висунута, а також якщо слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабовидимі сліди, перед експертом може постати питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації особи» [157].

Більшість науковців вважають можливим у межах експертизи вирішувати питання виявлення слідів на предметах, вилучених при проведенні слідчих (розшукової) дій. Ми приєднуємося до такої позиції вчених, адже незалежно від виду слідів, їх виявлення є дослідницьким процесом, що проводиться з використанням спеціальних знань. На сучасному етапі злочинці все менше залишають традиційних слідів, що можуть вилучатися за допомогою засобів «польової» криміналістики. Наукою розроблено багато сучасних методів виявлення слідів, застосування яких можливо лише в лабораторних умовах, наприклад, метод циакрилану для виявлення слідів рук. Стосовно потожирових слідів існують методики, що дозволяють виділити молекули ДНК для проведення молекулярно-генетичної експертизи, але цього не можна зробити на місці події. У разі, якщо слідчий має сумніви щодо ефективності та наукової обґрунтованості методів виявлення слідів, що використовує експерт, він може скористатися своїм правом бути присутнім під час проведенні експертизи.

5. Вибір часу призначення експертизи. Своєчасність призначення експертизи значно впливає на строки всього розслідування, оскільки в більшості випадків експертиза є трудомістким процесом та займає багато часу. Вибір моменту призначення експертизи має

тактичне значення, пов'язане з місцем експертизи в системі інших слідчих (розшукової) дій за розслідуванням провадженням. Зволікання з її призначенням може призвести також до того, що окремі сліди і речові докази можуть з часом втратити індивідуальні ознаки. Визначаючи момент призначення експертизи, необхідно враховувати: властивості та стан об'єктів експертного дослідження; необхідність та можливість отримання порівняльних зразків; особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, час проведення тощо); слідчу ситуацію [217, с. 350].

До робочого етапу залучення експерта потрібно віднести такі дії:

1. Вибір об'єктів для проведення експертизи, в тому числі зразків та проб. Об'єкт експертного дослідження – це матеріальний об'єкт, що містить інформацію, необхідну для рішення експертного завдання. До об'єктів у судовій експертизі законодавець відносить живих осіб, речові докази, документи, предмети, тварин, трупи і їхні частини, зразки для порівняльного дослідження, а також матеріали провадження, необхідні для проведення експертизи. До числа об'єктів судової експертизи відносяться також відображення людей і тварин, предметів, механізмів, агрегатів, речовини, матеріали, виробу, документи та поліграфічна продукція, виділення людини, частини його тіла, різноманітні об'єкти рослинного й тваринного походження тощо.

Об'єкт експертного дослідження є «ті джерела відомостей щодо встановлюваних фактів, ті носії інформації, які підлягають експертному дослідженню та за допомогою яких експерт пізнає обставини, що входять у предмет експертизи» [290, с. 12]. У загальній теорії судової експертизи об'єкт експертизи розглядається як складна динамічна система, що складається з трьох елементів:

- 1) матеріальний носій інформації щодо даного факту, події;
- 2) джерело інформації про факт;
- 3) механізм передачі інформації від джерела до носія, інакше кажучи, компонент, що відображає, та компонент, що відображається і механізм їх взаємодії [392, с. 36].

До об'єктів експертизи відносяться, в першу чергу, предмети, вилучені при проведенні слідчих (розшукової) дій, що виступають речовими доказами. Більшість об'єктів вилучається під час проведення огляду місця події. Криміналістичні рекомендації полягають

у першочерговому вилученню вилучення слідів при огляді місця події разом з предметом, на якому вони залишені. Якщо цього зробити не можна у зв'язку з громіздкістю, крихкістю, неможливістю відділення слідів від предметів тощо надаються зліпки, копії, фотографії, які належать до похідних речових доказів.

Зразками для порівняльного дослідження є об'єкти, що відображають властивості або особливості людини, тварини, трупа, предмета, матеріалу або речовини, а також інші зразки, необхідні експертові для проведення досліджень і надання висновків. Це самостійний вид об'єктів, що використовуються експертом під час проведення експертизи, підбір яких залежить від роду й виду експертизи, характеру питань, що вирішуються дослідженням.

Зразки для порівняльного дослідження – це матеріальні об'єкти, що надаються експертові для порівняння з речовими доказами під час ідентифікаційних або діагностичних досліджень. На відміну від речових доказів зразки для порівняльного дослідження не пов'язані з розслідуваною подією і не є доказами. Всі зразки, що направляються на експертизу повинні бути необхідної якості в потрібній кількості та отримані у законний спосіб. Під належною якістю зразків для порівняльного дослідження розуміється достатня для цілей експертного дослідження якість відображення в них ознак того об'єкта, від якого вони отримані. Кількість зразків повинна бути такою, щоб можна було зробити висновок щодо необхідності чи випадковості цих ознак чи їх варіативності. Умови отримання зразків для порівняльного дослідження повинні максимально відповідати умовам утворення досліджуваного об'єкта [139, с. 38-39].

За характером ознак зразки поділяються на ті, що відображають: ознаки іншого об'єкта – сліди рук, знарядь злому, кулі, гільзи; власні ознаки – зразки крові, слини, ґрунту тощо [513]. Залежно від часу та умов виникнення зразки для порівняльного дослідження більшість науковців поділяють на три групи: вільні, умовно-вільні та експериментальні.

Вільними зразками називають такі, що виникли до порушення кримінального провадження та не пов'язані з ним. Вони вилучаються під час проведення слідчих (розшукової) дій, частіше за все при огляді та обшуку. Ними можуть бути особисте листування, документи складені працівниками підприємств, записні книжки, бло-

кноти тощо. Вони мають найбільше значення для розслідування, тому що мінімізують можливість їх підробки з боку злочинців.

Експериментальні зразки відбирають у заданих умовах і одержують у зв'язку з підготовкою матеріалів на судову експертизу на підставі ст. 245 КПК України. Після вилучення зразків складається протокол, у якому вказуються умови, за яких отримано зразки, їх кількість і характер, відзначаються особливості упакування тощо. У необхідних випадках вилучення зразків для порівняльного дослідження проводиться за участю спеціаліста. Якщо одержання зразків для порівняльного дослідження є стадією експертного дослідження, то воно проводиться експертом з відображенням процесу одержання зразків у висновку. При одержанні зразків для порівняльного дослідження не повинні застосовуватися методи, які є небезпечними для життя й здоров'я людини або принижують її честь і гідність.

Умовно-вільними є зразки, що виникли після кримінального провадження, але не у зв'язку з підготовкою матеріалів на експертизу. Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень та окремих висновків експертів нами встановлено, що на практиці недостатньо уваги приділяється використанню умовно-вільних зразків. В теорії судової експертизи вони також оминаються увагою, мабуть тому, що цей вид зразків досліджується, в основному, у почеркознавчій та фоноскопичній експертизах. У методиці судово-почеркознавчої експертизи окремим підзаголовком виділено «Мінімальний обсяг вільних та експериментальних зразків» [257, с. 8]. Щодо умовно-вільних зразків ніяких вимог не зазначено. Але, не потрібно забувати, що у практиці розслідування злочинів дуже часто виникають конфліктні ситуації. Наприклад, у кримінальному провадженні є записка, що містить інформацію про злочин, написана певною особою, яку затримано. Місце проживання затриманого не встановлено, тобто немає можливості вилучити вільні зразки при обшуку. Експериментальні зразки підозрюваний надавати відмовився, і доказів його вини недостатньо. Саме в таких випадках необхідно відібрати якомога більше умовно-вільних зразків.

Ними можуть бути: пояснення підозрюваного з приводу вчинення ним певних дій, написані на прохання слідчого, що можуть навіть не мати відношення до провадження; протоколи допиту, написані власноручно; клопотання слідчому, прокурору, судді; переписка з місця тимчасового тримання можливим родичам; скарги на

дії співробітників ОВС тощо. Написання цих документів може і повинен ініціювати слідчий. Серед 86 висновків експертів з почеркознавчої експертизи у 12 як об'єкти дослідження було надано протоколи допитів підозрюваних, що складено слідчим. В кінці протоколів міститься відома фраза: «З моїх слів записано вірно, мною прочитано», яку і було надано у якості умовно-вільних зразків. Зрозуміло, що за кількістю порівняльного матеріалу протокол, написаний підозрюваним власноручно буде значно вагомішим, про що необхідно завжди пам'ятати слідчому та відповідно планувати свої дії під час розслідування.

Експерт, відповідно методиці проведення почеркознавчої експертизи, має право відмовитись від виконання експертизи без достатньої кількості вільних та експериментальних зразків, що простіше за все зробити. Але, на наш погляд, не слід позбавляти слідство можливості оперувати при розслідуванні таким важливим доказом, як висновок експерта, і, все ж спробувати провести експертизу, використовуючи умовно-вільні зразки.

На відміну від зразків проби відбираються від в'язких, порошкоподібних, рідких і газоподібних об'єктів з різних ділянок об'єму – із середини, країв і т.д. При цьому, якщо взята частина обсягу передається експертові для досліджень без змішання з іншими частинами, прийнято говорити про добір проби. Якщо ж узяті частини об'єму об'єктів змішуються й експертові передається частина цієї суміші, прийнято говорити про відібрання середньої проби. Проби, відібрані з різних частин об'єкту, характеризують ці частини. Середня проба характеризує об'єкт у цілому. Наприклад, якщо вилучено велику кількість наркотичної речовини, то на експертизу надаються не тільки кілька зразків (звичайно чотири-п'ять) з різних ділянок маси, але й середня проба (50-100 г) відібрана з різної глибини та з різних місць (із усіх кутів і з центру). Іншим прикладом може служити взяття проби спирту, використаного для проведення експертизи у провадженні про використання етилового спирту, зробленого з нехарчової сировини, для готування алкогольної продукції. Аналогічні проби відбираються при дослідженні харчових продуктів, ґрунту та інше [262, с. 12].

До об'єктів, що надаються на експертизу також належать матеріали провадження, які містять інформацію щодо предмета експертизи. У ч. 3 ст. 69 КПК України зазначено, що «експерт має пра-

во: знайомитись з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження». Але об'єм матеріалів кримінального провадження, що можуть надаватися експерту для ознайомлення, у КПК України чітко не зазначається. Не склалося єдиної думки з цього приводу і серед науковців. Так А.І. Вінберг наполягає на тому, що слідчий або суддя повинні дати експерту можливість детально ознайомитись з усіма обставинами провадження, пов'язаними з питаннями проведення даної експертизи, а в деяких випадках – з усіма матеріалами провадження [74, с. 99]. Такої ж думки дотримується і З.М. Соколовський, який до того ж допускає можливість відбору експертом з матеріалів провадження необхідних даних для обґрунтування висновку [425, с. 18]. Водночас, Р.Д. Рахунов виступає за обмеження права експертів на ознайомлення з обставинами провадження [384, с. 102]. О.Р. Шляхов також стверджує, що експерти не повинні знайомитись з обставинами справи, не пов'язаними з проведенням експертизи [504, с. 88]. Ми дотримуємось думки А.І. Вінберга, З.М. Соколовського та інших вчених, які не обмежують права експерта при ознайомленні з матеріалами кримінального провадження. У слідчого не може виникнути недовіри до об'єктивності та повноти експертного дослідження та можливого розголошення даних досудового розслідування. Висновок експерта засновується суто на його спеціальних знаннях, а не на інформації, отриманій з матеріалів провадження.

Інша річ, що у матеріалах провадження міститься багато відомостей, які не мають відношення до експертизи, тому непоодинокими є випадки, коли експертові надаються всі матеріали, і він сам вирішує, якими з них скористатися. Це змушує експерта займатися аналізом й оцінкою слідчих версій, показань учасників розслідування тощо. Тим самим експерт виходить за межі своєї компетенції. Вірогідність інформації, що утримується в матеріалах, необхідних експертові, її допустимість повинні бути перевірені слідчим до призначення експертизи. Саме слідчому, який більш за всіх суб'єктів досудового слідства обізнаний у матеріалах кримінального провадження, легше вибрати з них ті дані, які цікавлять експерта. Це заощадить час, відведений експерту на проведення дослідження.

Результативність судової експертизи багато в чому визначається якістю та повнотою наданих експерту матеріалів. В загальному вигляді матеріали провадження, що надаються експерту повинні

містити: протоколи огляду місця події з додатками – фототаблицями, схемами, кресленнями; відомості щодо дати події, часі та місці виявлення об'єктів на ньому, погодно-кліматичних умов; характеристики об'єктів; відомості про події, що передували події злочину та знаходяться у причинно-наслідковому зв'язку з його виникненням; ознаки, за якими було виявлено подію, умови виявлення, наслідки тощо. Однак в залежності від конкретного провадження можуть бути надані й інші відомості.

2. Винесення постанови про призначення експертизи. Призначення експертизи оформляється постановою слідчого або ухвалою суду (судді), які є юридичною підставою проведення експертизи. Постанова про призначення експертизи складається з трьох частин: вступної, описової та резолютивної. У вступній частині постанови вказується дата та місце її складання, посада, звання та прізвище особи, яка винесла постанову, найменування кримінального провадження. Описова частина передбачає короткий виклад обставин справи, де докладно подаються відомості щодо об'єктів експертизи та обставини, пов'язані з їх виявленням, вилученням, зберіганням та ін. Завершується описова частина постанови формулюванням підстав для призначення експертизи з посиланням на відповідні статті КПК, якими керувався слідчий або суд. Резолютивна частина містить рішення про призначення експертизи, вказується її вид, прізвище експерта або найменування експертної установи, питання, з яких необхідно дати висновок, перелік матеріалів, що надаються експерту [217, с. 352].

Заключний етап складається з таких стадій:

1. Визначення кола осіб, що можуть бути присутніми при проведенні експертизи. Під час проведення експертизи можуть бути присутні слідчий, прокурор, підозрюваний, захисник та інші учасники кримінального провадження згідно вимог КПК України.

Можливими цілями присутності слідчого при проведенні експертизи, на думку Р.С. Белкіна, можуть бути: звернення до експерта з проханням роз'яснити суть і мету дій, які він здійснює; звернення уваги експерта на допущені, на думку слідчого, помилки; рекомендації експерту застосувати той чи інший метод дослідження або не застосовувати якийсь метод; вимога змінити методику дослідження, що застосовується (повністю або частково); інші імперативні вимоги до експерта [39, с. 212]. Аналізуючи цілі присутності

слідчого при проведенні експертизи, Р.С. Белкін доходить висновку про повну їх беззмістовність. У першому випадку буде мати місце відволікання експерта від процесу дослідження, що може привести до негативних для результатів експертизи наслідків. Останні ж три випадки оцінюються ним однозначно як посягання на незалежність експерта, його процесуальний статус: ніхто не має права давати рекомендації або висувати до експерта якісь вимоги при проведенні ним експертизи. Слідчий не може також ставити перед експертом і якісь додаткові питання, не вказані у постанові про призначення експертизи: подібна ситуація вирішується тільки через призначення додаткової експертизи [39, с. 213].

Практика розслідування злочинів свідчить на користь зазначеного. Вивченням матеріалів кримінальних проваджень не встановлено жодного випадку присутності слідчого під час проведення експертиз. Зазначене є зрозумілим також щодо раціональної організації роботи як слідчого, так і експерта. Проведення експертизи є трудомістким процесом, що складається з певних етапів, кожен з яких може проходити у різний час і не в один день. Тому слідчий, враховуючи власне навантаження, практично не в змозі повністю бути присутнім при проведенні експертизи на всіх її етапах. Зазначене вище стосується й участі прокурора при проведенні експертизи.

Згідно зі ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений може бути присутнім під час проведення процесуальних дій, ставити питання, подавати зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, в тому числі й при проведенні експертизи. Хоча можливість присутності підозрюваного на досудовому слідстві передбачена процесуальним законодавством, за даними вивчення матеріалів кримінальних проваджень нами не виявлено жодного такого факту, окрім експертиз у яких він був об'єктом дослідження. При виникненні ситуації, коли підозрюваний виявляє бажання бути присутнім при проведенні експертизи, її проведення вимагатиме особливо ретельного планування та підготовки, у чому ми погоджуємося з думкою С.П. Лапти. Слідчий не просто матиме право, а й буде зобов'язаний бути присутнім при проведенні експертного дослідження. Це зумовлено, по-перше, необхідністю фіксації показань підозрюваного і, по-друге, недоцільністю залишати підозрюваного наодинці з експертом, оскільки на останнього може бути

здійснено різного роду вплив. Крім того, слідчий повинен забезпечити особисту безпеку експерта та провести відповідні заходи, які б попередили втечу підозрюваного, який знаходиться під арештом, з місця проведення експертизи [229, с. 76].

2. Направлення постанови та необхідних матеріалів до експертної установи. На цьому етапі слідчий готує матеріали для транспортування: упаковує їх належним чином, опечатує, надає необхідні супровідні надписи. Транспортування може здійснюватися поштою, посильним або особисто слідчим. Останнє є найбільш зручним, оскільки при великій кількості об'єктів слідчий може безпосередньо пояснити експерту приналежність кожного.

Прихильники віднесення «призначення та проведення експертизи» до слідчої дії до заключної стадії відносять дослідження, оцінка і перевірка висновку експерта [505, с. 187]. Оскільки висновок експерта оцінюється тільки у сукупності з іншими доказами, то ці дії слідчого належать, на наш погляд, до загальної діяльності слідчого з доказування при розслідуванні справи, а не як частина призначення та проведення експертизи.

Зазначене можна стверджувати не тільки щодо судової експертизи. У відомих підручниках з криміналістики М.В. Салтевського, за редакцією Р.С. Белкіна, за редакцією В.Ю. Шепітька при розгляді загальної структури слідчої (розшукової) дії оцінку результатів автори відносять до заключного етапу [3; 217; 396]. Однак у подальшому при розгляді тактики проведення кожної зі слідчих (розшукових) дій заключний етап розглядається лише як фіксація ходу та результатів слідчої дії. Це підтверджує наші позиції стосовно віднесення оцінки результатів слідчої (розшукової) дії до діяльності слідчого з доказування за кримінальним провадженням загалом.

Узагальнюючи, можна зазначити, що призначення судової експертизи є самостійною слідчою (розшуковою) дією, яка складається з наведених вище етапів та має свою тактику. Не погоджуємось зі ствердженням Т.С. Волчецької щодо відсутності застосування з боку слідчого тактичних прийомів під час призначення експертизи [86, с. 16-21].

Організація експертного дослідження покладається на керівника експертної установи, який крім адміністративних функцій наділений певними процесуальними повноваженнями. Він знайомиться з матеріалами, що надійшли, і може сам призначити експер-

та або декількох експертів із числа співробітників даної установи для виконання експертизи; встановлює термін проведення або передає рішення цих питань керівникові відповідного структурного підрозділу, наприклад начальнику відділу криміналістичних експертиз. На супровідних документах начальник ставить відповідну візу, що є юридичною підставою проведення експертизи працівником експертної установи.

Якщо слідчий у резолютивній частині постанови вказує прізвище конкретного експерта – працівника експертної установи, якому він доручає проведення експертизи, то керівник зобов'язаний виконати цю вимогу. Якщо проведення експертизи неможливо доручити зазначеному експертові у зв'язку зі знаходженням його у відпустці, хворобою, звільненням або з інших причин, керівник повинен письмово сповістити про це слідчому. Тільки після одержання згоди на заміну експерта керівник експертної установи доручає проведення експертизи іншому працівникові.

Якщо в одній постанові сформульовані питання, вирішення яких стосується компетенції різних експертів, то в цій ситуації керівник експертної установи, виходячи з отриманого завдання, самостійно визначає відповідність питань тому або іншому виду експертиз і доручає їх проведення експертам відповідних спеціальностей. У випадку коли в ході експертизи виникає необхідність у проведенні досліджень, не зазначених у постанові, але таких, що мають значення для розслідуваного злочину, то керівник з ініціативи експерта без узгодження зі слідчим вправі організувати таке дослідження.

Керівник експертної установи вправі дати вказівку щодо проведення дослідження декількома експертами, організувати в такий спосіб проведення комісійної або комплексної експертизи. При цьому із числа членів комісії призначається провідний експерт, що виконує роль керівника групи. Він не має ніяких процесуальних переваг перед іншими експертами при вирішенні питань по суті, а лише ті ж права й обов'язки, що й будь-який експерт, і виконує лише організаційні функції: скликає наради експертів, планує, координує виконання програми досліджень, здійснює зв'язок з керівниками різних підрозділів, формує проект висновку тощо.

Керівник експертної установи зобов'язаний забезпечити умови, необхідні для проведення досліджень: наявність обладнання,

приладів, матеріалів, засобів інформаційного забезпечення, дотримання правил техніки безпеки й виробничої санітарії та ін.

Керівник експертної установи контролює правильність процесуального оформлення висновку експерта, відповідність застосовуваних методик сучасним вимогам. У порядку контролю якості експертизи обов'язково перевіряється:

- 1) дотримання процесуальних і інших правових вимог до проведення досліджень і оформленню їхніх результатів;
- 2) повноту досліджень і опису ходу їх проведення;
- 3) відповідність методів дослідження завданню й об'єктам, що надійшли;
- 4) повноту відповідей на поставлені питання у межах своєї компетенції.

Однак керівник не вправі порушувати принцип незалежності експерта, тобто втручатися в процес експертного дослідження, давати вказівки, що спонукають на надання певних висновків, зобов'язувати експерта надати певний висновок, нав'язувати свою точку зору по суті проведених досліджень, відстороняти експерта від проведення призначеної йому експертизи. Керівник може робити зауваження методичного характеру, що стосуються вибору певної методики дослідження, застосуванню окремих технічних засобів та надавати інші рекомендації, які можуть поліпшити експертне дослідження.

Керівник експертної установи особисто або через керівників структурних підрозділів контролює строк проведення експертизи. В експертній діяльності термінам проведення експертиз приділяється велика увага, тому розглянемо це питання докладніше.

Питання термінів виконання експертизи пов'язано, перш за все, з реалізацією одного із завдань кримінального судочинства – швидкого, повного та неупередженого розслідування злочинів, недопущення затягування процесуальних строків розслідування, у зв'язку з чим потрібно намагатись якнайшвидше проводити експертизи. З іншого боку, дотримання принципів об'єктивності та повноти дослідження, закріплених у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу», обумовлює проведення експертизи у термін, необхідний експерту для всебічного дослідження доказів. На законодавчому рівні чітких посилань на терміни проведення експертних досліджень немає. З боку науковців недостатність уваги цим питанням

пояснювалась думкою окремих з них щодо недостатньої науковості даної проблеми, але, на нашу думку, визначення термінів проведення експертизи має велике практичне значення і є актуальним при проведенні розслідування.

Як зазначалось раніше, чинний КПК України та Закон України «Про судову експертизу» не містять положень, що вказують на терміни проведення експертиз та досліджень. Водночас п. 1.13. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8.10.1998 р. № 53/5 вказує, що строк проведення експертизи та експертних досліджень встановлюється у залежності від складності дослідження, з урахуванням експертного навантаження фахівців, керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу), у межах:

- 10 календарних днів – щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і простих за характером досліджень;
- 30 календарних днів – щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів або середньої складності за характером досліджень;
- 60 календарних днів – щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів або складних за характером досліджень;
- понад 60 календарних днів – щодо матеріалів з дуже великою кількістю об'єктів або особливо складних за характером досліджень (досліджень з використанням криміналістичного обладнання (лазерного, оптичного, електронного), проведення експериментальних досліджень, застосування декількох методів), при цьому строк виконання не повинен перевищувати 90 календарних днів [157].

У виняткових випадках, «якщо експертиза є особливо складною, потребує вирішення більше десяти питань або вирішення питань, які потребують декількох досліджень, чи налічує понад п'ять томів матеріалів справи або є комплексною чи потребує залучення фахівців з інших установ (у тому числі судово-медичних), підприємств, організацій і не може бути виконана в зазначені строки, більший розумний строк встановлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Попереднє вивчення матеріалів при проведенні простих та середньої складності досліджень не повинно перевищувати відповідно п'яти та десяти робочих днів; при складних та особливо

складних дослідженнях – відповідно п'ятнадцяти та двадцяти робочих днів» [157].

Крім Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень терміни їх проведення регламентуються іншими відомчими нормативно-правовими актами. Наприклад, відповідно до Порядку проведення судово-психіатричної експертизи від 08.10.2001 р. № 397 термін проведення амбулаторних та стаціонарних судово-психіатричних експертиз становить до 30 діб з моменту отримання всіх відповідних матеріалів [358]. Залежно від ступеня складності експертизи і обсягу її об'єктів, поданих на дослідження, цей термін може бути продовжений за узгодженням з органом, що призначив експертизу.

Терміни проведення експертиз на сьогодні не передбачено підзаконними нормативними актами МВС України.

В деяких випадках загальні терміни проведення судових експертиз, які зазначені в Інструкції № 53/5 не збігаються з термінами, які зазначені в інших нормативно-правових актах, що регламентують проведення окремих видів судових експертиз та експертних досліджень. Так, Інструкція про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6 вказує на те, що проведення судово-медичної експертизи повинно бути закінчене протягом одного місяця з дня отримання від органів досудового слідства або суду всіх необхідних матеріалів [158]. При перевищенні експертом встановлених строків він повинен дати усне роз'яснення причин затримки начальнику бюро судово-медичної експертизи і направити про це письмове повідомлення особі, яка призначила експертизу (п. 3.8. Інструкції № 6). Водночас, за термінами, зазначеними в Інструкції № 53/5 судово-медичну експертизу або судово-медичне експертне дослідження за характером дослідження можна класифікувати як середньої складності.

Аналогічні строки передбачені у Правилах проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної токсикології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних

експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної гістології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи (наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6), де вказано, що строк виконання експертизи не повинен перевищувати одного місяця [158].

Виключенням є Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6), де строків проведення судово-медичної експертизи (досліджень) з визначення характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень не передбачено. В даному випадку строк проведення залежить від визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Так, однією з ознак ушкодження середньої тяжкості є тривалий розлад здоров'я під яким розуміється розлад здоров'я строком понад 3 тижні (більш як 21 день), хоча загальний строк проведення судово-медичної експертизи становить 1 місяць.

Порівнюючи чинне законодавство з нормативними актами колишнього СРСР, можна визначити наступні терміни проведення досліджень. В Інструкції про порядок провадження судово-бухгалтерських експертиз в Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції Української РСР від 30.12.1974 р. (втратила чинність) та в Інструкції про проведення судових автотехнічних експертиз в експертних установах системи Міністерства юстиції Української РСР від 01.08.1975 р. № 33/5 (втратила чинність) були встановлені такі строки проведення експертиз:

- у межах 10 днів: за матеріалами з невеликою кількістю об'єктів чи такими, що не потребують складних досліджень;
- у межах 20 днів: за матеріалами з великою кількістю об'єктів чи такими, що потребують складних досліджень.

У разі, коли експертиза не могла бути виконана протягом 20 днів, керівник експертної установи (структурного підрозділу) повідомляв про це орган, що призначив експертизу, і встановлював за погодженням з ним додатковий строк.

Якщо для проведення експертизи необхідно дослідити особливо велику кількість об'єктів, строк міг встановлюватися за погодженням з органом, який призначив експертизу, після попереднього ознайомлення експерта з матеріалами справи і подання їм відповідного розрахунку часу. Попереднє ознайомлення не повинно було тривати більше п'яти днів. Строк проведення експертизи рахувався з дня, що йде за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчувався в день надіслання їх органу, котрий призначив експертизу.

Якщо вказані строки проведення судових експертиз та експертних досліджень порівняти зі строками передбаченими Інструкцією № 53/5, то можна побачити, що на сьогодні в порівнянні з 1974 та 1975 рр. строки проведення судових експертиз та експертних досліджень значно збільшилися. В даному випадку важко говорити про причини збільшення строків проведення судових експертиз та експертних досліджень до двох та трьох місяців в залежності від кількості об'єктів та складності проведення дослідження. Маловірогідним є те, що раніше в порівнянні з сьогоднішнім днем проводилося менше експертиз та досліджень або було за обсягом менше дослідних об'єктів чи проводилися нескладні та некваліфіковані експертизи (дослідження).

Також було збільшено і строки вивчення матеріалів. Якщо раніше матеріали судово-бухгалтерських експертиз та судових автотехнічних експертиз не залежно від складності вивчалися не більше 5 днів, то сьогодні попереднє вивчення матеріалів при нескладних та середньої складності дослідженнях не повинно перевищувати 10 днів; при складних та найскладніших дослідженнях – відповідно 15 та 20 днів.

При встановленні термінів проведення експертиз, на наш погляд, необхідно враховувати наступні фактори:

1) складність дослідження (застосування складного обладнання; проведення експериментальних досліджень; застосування декількох методів; залучення додаткових фахівців установ України, у т.ч. іноземних громадян; час, витрачений на проведення дослідження; вивчення додаткової літератури та інших матеріалів; доручення експертизи декільком фахівцям або установам);

2) навантаження експерта;

- 3) наявність необхідного для проведення експертизи обладнання;
- 4) кількісної та якості наданих для дослідження об'єктів, матеріалів та поставлених для вирішення питань;
- 5) складність вирішуваних експертизою завдань та, відповідно, кількість поставлених питань;
- 6) кількості залучених для експертизи фахівців;
- 7) середній час, який було витрачено на проведення даного виду дослідження;
- 8) ступінь розробленості методики проведення даного виду експертизи.

Терміни проведення експертизи у кожному випадку повинні конкретизуватися та контролюватися керівником експертної установи з урахуванням кваліфікації та стажу роботи експерта; кількості працюючих в установі експертів, у тому числі відсутність у зв'язку з хворобою, відпусткою, навчанням тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що неузгодженість між нормативно-правовими актами щодо строків проведення судових експертиз обумовлюють необхідність розробки єдиних підходів до цієї проблеми та закріплення строків проведення експертиз в єдиному нормативно-правовому акті (можливо Законі України «Про судову експертизу»), узгодженому основними суб'єктами судово-експертної діяльності – Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством охорони здоров'я України з урахуванням рекомендацій, викладених вище.

Існує багато інших проблем, які впливають на строки проведення експертиз та експертних досліджень, зокрема перевантаженість експертів галузевих міністерств, у структурі яких функціонують відомчі експертні служби, зокрема МВС. Крім проведення експертиз і експертних досліджень, експерти беруть участь як спеціалісти в слідчих (розшукових) діях, причому більшість виїздів раптові й незаплановані. На терміновість проведення судових експертиз також впливає відсутність законодавчого закріплення способів реагування керівників експертних установ на діяльність експертів, в тому числі пов'язаних з невиправданим затягуванням часу проведення досліджень.

3.3. Організація участі працівників експертних установ у проведенні слідчих (розшукових) дій

Як зазначалось раніше, одним з видів експертної діяльності є участь працівників експертних установ як спеціалістів при проведенні слідчих (розшукових) дій. За даними нашого дослідження у більшості випадків залучаються працівники експертних установ МВС України (94 %), МОЗ України (5 %) та інших відомств (1 %). В практиці розслідування кримінальних правопорушень виникають проблеми з приводу процесуального порядку залучення спеціалістів, їх компетенції, взаємодії зі слідчим та іншими учасниками розслідування, меж використання ними спеціальних знань, оформлення результатів діяльності тощо. На законодавчому рівні недостатньо визначеним залишається процесуальний статус спеціаліста. Залученню спеціалістів до проведення слідчих дій приділялась значна увага з боку науковців як окремо [45; 162; 165; 237; 238; 418; 466; 476; 483], так і при розробці методик розслідування окремих видів злочинів [84; 92; 200; 231; 452]. Проте думки науковців з означених вище питань є неоднозначними.

Участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій регламентована ст.ст. 71, 72, 79, 80, 83, 105, 122, 126, 228, 236, 237, 240, 245, 262, 266, 327, 329, 357, 358, 359, 360, 361, 496, 517 КПК України. Причинами, за якими спеціалісти залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій, є різними. Основні з них найбільш повно визначив Г.І. Грамович, а саме як «відсутність у слідчого вузькоспеціальних знань та навичок; відсутність умов для самостійного рішення завдань, що стоять перед слідчим; необхідність з етичних чи тактичних міркувань проведення окремих дій відповідним спеціалістом; великий об'єм роботи, що потребує спеціальних знань та навичок; необхідність використання одночасно декількох науково-технічних засобів і методів; наявність ризику спричинення шкоди людському організму, якщо спеціальні знання не будуть використані відповідним спеціалістом (вилучення зразків крові, виявлення схованки за допомогою рентгенівського випромінювання)» [112, с. 21-22]. Майже на такі ж саме причини вказує П.П. Іщенко [162, с. 12].

У науковій літературі існує багато думок щодо спеціаліста як суб'єкта використання спеціальних знань. Дискусії між науковцями виникають з приводу різних питань: компетенції спеціаліста, його процесуального статусу, видів діяльності, обсягу та якості спеціальних знань, якими він володіє, та ін. У зв'язку з цим існує багато різних визначень поняття «спеціаліст» серед науковців, тоді як воно досі не зазначено у чинному кримінально-процесуальному законодавстві.

Більшість вчених-криміналістів визначають спеціаліста як особу, що допомагає суб'єктам, які проводять розслідування. Так, за І.М. Сорокотягиним, «спеціаліст – особа, яка володіє спеціальними знаннями в окремій галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла і залучається органами дільництва, слідства, прокуратури чи судом для участі у розслідуванні та розгляді справи з метою надання вказаним органам допомоги у виявленні, закріпленні та вилученні доказів» [431, с. 3-4]. На думку П.П. Іщенко «спеціаліст у кримінальному судочинстві – особа, яка володіє знаннями і навичками та залучається органом дільництва, слідства, прокурором чи судом для сприяння у виявленні, закріпленні та вилученні доказів» [162, с. 10]. У цих визначеннях діяльність спеціаліста описується не в повному обсязі та обмежується процесом виявлення, закріплення та вилучення доказів, хоча існують непроцесуальні форми використання спеціальних знань – консультативна та технічна допомоги, котрі не можна не враховувати. Свої пропозиції щодо внесення поняття «спеціаліст» до Кримінально-процесуального кодексу надає В.В. Циркаль, розширюючи види його діяльності, а саме: «спеціалістом є особа, яка володіє певними науковими, технічними та іншими професійними знаннями та яку залучають до участі в слідчих діях в цілях сприяння у виявленні, закріпленні, вилученні доказів і дачі пояснень за спеціальними питаннями» [483, с. 12]. На думку В.К. Лисиченка та М.Є. Шуміло, поняття «спеціаліст» повинно мати суттєві ознаки предметних галузей знань. Також спеціалісти мають відповідати певним професійно-кваліфікаційним вимогам [238, с. 88-91].

В більшості запропонованих науковцями визначеннях поняття «спеціаліст», автори намагаються на початку охарактеризувати спеціальні знання, якими він володіє. Але в жодній дефініції такі знання не описані у повному обсязі. Серед спеціальних знань виді-

ляють наукові та технічні, не зазначаючи інших. Більшість з них неприпустимо звужують можливості спеціаліста, інші, навпаки, трактують їх досить широко.

У ст. 71 КПК України зазначається: «1. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. 2. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду» [222]. Наведене визначення в достатньому обсязі окреслює знання, якими володіє спеціаліст та називає два види діяльності спеціалістів: надання консультацій та технічна допомога. Проте основний вид діяльності – виявлення, фіксація та вилучення об'єктів, що мають інформацію про злочин, не зазначено. Ці види діяльності зазначено, наприклад, у ст. 58 КПК Російської Федерації: «спеціаліст – особа, що володіє спеціальними знаннями та залучається до участі в процесуальних діях у порядку, встановленому цим Кодексом, для сприяння у виявленні, закріпленні й вилученні предметів і документів, використання технічних засобів у дослідженні матеріалів кримінальної справи, для постановки питань експерту, а також для роз'яснення сторонам і суду питань, що входять до його професійної компетенції» [462].

Також наведене у КПК України визначення, на нашу думку, є дещо ускладненим. Не доцільно розбивати його на дві частини, виділяючи окремо технічну допомогу спеціаліста. До того ж, фотографування (наприклад макрозйомка) та відбір зразків для проведення експертизи в багатьох випадках є не звичайною технічною допомогою, а складною роботою, що потребує використання спеціальних знань, яких немає у слідчого.

Отже, з урахуванням викладеного на основі аналізу поглядів науковців на цю проблему, пропонуємо внести до проекту КПК України відповідні зміни та сформулювати визначення спеціаліста таким чином: «Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надати допомогу у виявленні, фіксації та ви-

лучення об'єктів, що мають інформацію про злочин, здійснити консультації та технічну допомогу під час досудового розслідування і судового розгляду». В цьому визначенні зазначено основні види діяльності спеціалістів, але не обмежуються види спеціальних знань, що можуть бути використано. Вони визначаються слідчим при проведенні слідчих (розшукових) дій, і суддею або складом суду під час судового розгляду. Термін «спеціальні знання» достатньо визначений у науковій літературі і не потребує на сьогодні окремого тлумачення у кримінально-процесуальному законодавстві.

Головним критерієм підбору спеціалістів для участі в слідчих (розшукових) діях є наявність у них відповідних спеціальних знань. У більшості випадків як спеціалісти залучаються експерти-криміналісти та техніки-криміналісти підрозділів НДЕКЦ при УМВС в областях. Під час огляду та ексгумації трупа (ст.ст. 238, 239 КПК України) обов'язкова присутність спеціаліста з судової медицини у якості якого на практиці виступають судово-медичні експерти МОЗ України. Допомога спеціалістів необхідна на всіх етапах розслідування при проведенні таких слідчих (розшукових) дій: огляді (ст. 237) – майже обов'язково; допиті (ст. 224), обшуку (ст. 234), пред'явленні для впізнання (ст.ст. 228, 229, 230), слідчому експерименті (ст. 240), освідуванні (ст. 241), призначенні експертизи (ст. 242), отриманні зразків для експертизи (ст. 245) – при необхідності. На наш погляд, можливо залучення спеціалістів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: аудіо-, відео контролю особи (ст. 260); огляду і виїмки кореспонденції (ст.ст. 261, 262); знятті інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); знятті інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); обстеженні публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); установленні місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереженні за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо-, відео контролю місця (ст. 270); негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274).

Види допомоги спеціаліста поділяються на криміналістичну, консультативну, методичну та технічну [162, с. 12]. Криміналістична допомога полягає у підготовці, організації та проведенні певної слідчої (розшукової) дії; виявленні, фіксації, вилученні доказів, підборі зразків для експертного дослідження. Методична допомога

полягає у роз'ясненнях при проведенні слідчої дії з боку спеціаліста термінології, що використовується в окремій галузі знань, правильних назв вилучених об'єктів або їх частин. Іноді при складанні протоколу слідчий записує цю інформацію під диктовку спеціаліста. При наданні зазначеної допомоги слідчий отримує нові спеціальні знання, підвищує свій професіональний досвід. Технічна допомога полягає у здійсненні допомоги слідчому при використанні техніко-криміналістичних засобів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій; огляді, виявленні, фіксації, вилученні речових доказів; складанні схем, креслень тощо. Консультативна допомога виражається в усних роз'ясненнях, довідках зі спеціальних питань, що можуть виникнути або виникають при підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій, процесуальному оформленні їх результатів. Спеціаліст-криміналіст надає всі ці види допомоги.

На практиці при залученні як спеціалістів працівників НДЕКЦ МВС України, виникають певні проблеми, пов'язані з наданням технічної допомоги при розслідуванні. Ці обов'язки повинні виконувати техніки-криміналісти, штатна чисельність яких складає близько 5 % загальної кількості працівників Експертної служби МВС України, чого, звісно, замало у масштабах всієї країни. Тому, технічну допомогу на вимогу слідчого надають штатні експерти, відволікаючись від основної роботи – проведення експертиз. Іноді технічну роботу можуть без зайвих зусиль зробити співробітники оперативних підрозділів та слідства, але, маючи можливість задіяти до розслідування додаткові сили, використовують їх без належної цілеспрямованості та обґрунтованості. КПК України дозволяє залучати спеціалістів до участі у всіх слідчих (розшукових) діях. Але, зрозуміло, доцільним буде використовувати експертів НДЕКЦ як спеціалістів у слідчих (розшукових) діях, пов'язаних з виявленням, фіксацією, вилученням матеріально-фіксованих джерел інформації про злочин або проведенням іншої дослідницької роботи, заснованої на спеціальних знаннях. Фотографування, складання схем, використання нескладних техніко-криміналістичних засобів (щуп, металошукач, ультрафіолетове освітлення тощо) є прерогативою не тільки експертів-криміналістів, а і слідчих, оперуповноважених, які в повному обсязі засвоїли курс криміналістики. Працівники НДЕКЦ можуть виконувати зазначену роботу паралельно зі збиранням слідів. Залучення експертів НДЕКЦ суто для надання техні-

чної допомоги, на нашу думку, є недоцільним. Наприклад, в практиці роботи ОВС зустрічаються випадки залучення спеціалістів для фіксації обстановки місця затримання з поличним кишенькового крадія, або місця бійки чоловіка з жінкою, що виникла на побутовому ґрунті.

Найбільш розповсюдженою та вагомою у відношенні інформативності слідчою (розшуковою) дією є огляд місця події. В науковій літературі достатньо уваги приділено завданням, що вирішуються під час огляду місця події. У ст. 237 КПК України зазначено, що метою огляду є «виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення», а також, що «при огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження». Зазначені дії слідчого та спеціаліста проводяться для вирішення завдань огляду з метою встановлення обставин вчиненого злочину. В залежності від виду злочину обставини, що підлягають встановленню, дослідженню та доказуванню є специфічними, але найбільш типовими з них визначають такі: чи мав місце злочин; чи вчинено злочин там, де проводиться огляд місця події; які шляхи проникнення осіб на місце події, шляхи їх відходу, транспортні засоби, куди вказують сліди, за якими можливо організувати переслідування; кількість осіб, що знаходились на місці події, їх ознаки; протягом якого часу знаходились учасники події на місці події; час вчинення злочину; який пункт території або приміщення, що оглядається є місцем події, в якому положенні знаходились злочинець і потерпілий у момент нанесення тілесних пошкоджень; які похідні дії вчинено на місці події (приховування або фальсифікація слідів); які сліди з місця події залишились на злочинці та інші [293, с. 14-15]. Вирішення більшості з зазначених завдань можливо лише після проведення ретельного дослідження обстановки місця події, для чого власно і залучаються різного роду спеціалісти.

Спеціаліст, залучений до проведення слідчої (розшукової) дії, володіє необхідними спеціальними знаннями та, користуючись ними, надає допомогу слідчому. При наданні криміналістичної допо-

моги, що полягає у виявленні, фіксації та вилученні об'єктів, що мають значення для розслідування, та технічної (використання пошукових приладів, сприяння огляду у важкодоступних місцях із залученням спеціального обладнання тощо) спеціаліст обов'язково пояснює слідчому та іншим учасникам, у тому числі понятим, які дії він виконує, які пристрої застосовує, наслідки та результати використання спеціальних знань, вмінь та навичок. Матеріальні об'єкти, виявлені та вилучені під час проведення слідчої (розшукової) дії, описуються у протоколі та належним чином упаковуються. Відомості про технічні засоби, що використовувалися під час проведення слідчих (розшукових) дій, та результати їх застосування також містяться у протоколах або додатках до них. Однак результати дослідницьких дій на місці події, що проводяться як ск самим слідчим, так і залученим до слідчого огляду спеціалістом та становлять основу для висунення слідчих версій, не завжди фіксуються у протоколі. Криміналістичні рекомендації щодо складання протоколу огляду забороняють заносити у протокол будь-які думки, коментарії або пояснення їх учасників.

На нашу думку, фіксація дослідницьких дій, особливо проведених спеціалістом, а також їх результати у вигляді категоричних висновків або версій, повинні фіксуватись у письмовій формі. Результати будь-яких досліджень, судження, версії, припущення спеціаліста (наприклад, наявність слідів зміни початкового змісту документа; встановлення механізму відмикання замка; визначення фізичних даних людини за слідами взуття чи зламанною перешкодою; визначення, якою рукою залишені сліди пальців тощо) про обставини, що підлягають встановленню й доказуванню, засновані на використанні його спеціальних знань та можуть сприяти розслідуванню злочину, мають бути зафіксовані.

Зафіксована у письмовому вигляді інформація може бути використана на будь-якому етапі розслідування. Усна інформація, отримана слідчим при проведенні слідчої (розшукової) дії, втрачається відразу після її закінчення. У практичній діяльності ОВС часто трапляються ситуації, коли огляд місця події проводить слідчо-оперативна група під керівництвом одного слідчого, а кримінальне правопорушення розслідує інший. Саме у таких випадках, ознайомившись з протоколом місця події, в якому описано тільки «те, що бачимо», слідчий, який розслідує кримінальне правопорушення,

іноді не в змозі уявити повної картини місця події. Наприклад, під час розслідування розкрадань вантажів на залізничному транспорті місце події дуже часто не співпадає з місцем вчинення злочину та віддалено від нього на значну відстань. До того ж, іноді виникає необхідність оглянути територію станцій на шляху прямування потягу. Огляди місць події проводять, як правило, різні слідчо-оперативні групи, тому у матеріалах кримінальних проваджень з'являються декілька протоколів огляду. Слідчому для з'ясування повної картини події бажано було б мати відомості не тільки про сліди на місці події та вилучені об'єкти, а й про механізм їх утворення, ознаки ймовірного знаряддя злочину та злочинця, а також про інші обставини [228, с. 34]. При розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років у разі відновлення досудового слідства у зупиненому кримінальному провадженні, коли пройшов значний проміжок часу, слідчому дуже важко відновити обставини події за складеними протоколами слідчих (розшукових дій) дій без належних роз'яснень.

Зазначена проблема не нова та розглядалась багатьма вченими-криміналістами. В.М. Тертишник пропонує вирішувати цю проблему стосовно огляду місця події складанням безпосередньо спеціалістом «протоколу дослідження місця події». Складати окрему довідку за результатами застосування технічних засобів при огляді місця події пропонує Є.І. Макаренко. Така довідка оформлюється спеціалістом-криміналістом і додається до протоколу [250, с. 63]. Складання звіту або довідки про хід і результати своєї діяльності під час проведення слідчої дії та попереднього дослідження джерел інформації пропонує О.О. Волобуєва [83, с. 44]. Позитивно щодо питання фіксації у протоколі слідчої дії результатів неідентифікаційних досліджень висловлювався В.К. Лисиченко: «При проведенні цих досліджень слідчим, спеціалістом, прокурором-криміналістом в межах процесуальних дій відомості про виявлений факт, умови, за яких він спостерігався, тощо повинні заноситись у протокол» [232, с. 24]. Розгляду питання щодо можливості фіксації у протоколі слідчої дії консультацій і пояснень, що надаються спеціалістами при провадженні слідчих дій, приділяється увага у дослідженнях С.Д. Коберника, М.Я. Сегає, В.К. Стринжи, П.В. Цимбала, В.Л. Буркацького. Вони пропонують спеціальне доповнення до протоколів слідчих дій, проведених за участю спеціа-

ліста, під назвою «діяльність спеціаліста» [177, с. 39; 68, с. 54-55]. Запропонований науковцями підхід дійсно є вирішенням проблеми, але складання додаткових документів призводить до збільшення кількості процесуальних документів, тобто ускладнення справи.

У попередньому КПК були відсутні норми, що регламентували форми фіксації консультаційної допомоги спеціалістів і результатів дослідницької роботи, що проводяться під час слідчих (розшукових) дій. Ст. 105 чинного КПК України визначає, що додатками до протоколів є «письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії». Тобто, дане питання у КПК України вирішено і спеціаліст при необхідності може викласти свої пояснення суті тих чи інших процесів та явищ, в тому числі передбачення щодо механізму утворення певних слідів або дій злочинця у довідці, яка є додатком до протоколу. На наш погляд, додатком до протоколу можуть бути і результати досліджень, проведених безпосередньо на місці події. При розслідуванні злочинів у Російській Федерації, згідно з Інструкцією з організації взаємодії підрозділів та служб органів внутрішніх справ у розслідуванні та розкритті злочинів, спеціаліст-криміналіст протягом чергової доби оформлює результати попередніх досліджень місця події довідкою та доводить її зміст до відома слідчого, оперативного працівника і реєструє в журналі обліку виїздів на місце події [476, с. 42].

Незважаючи на наявність процесуальної норми, що вирішує питання фіксації дослідницьких дій при проведенні слідчих (розшукових) дій, не можна вважати дане питання вирішеним. За результатами проведених нами досліджень з часу набрання чинності КПК України, у 264 протоколах оглядів місць події додатки у вигляді пояснень спеціалістів містились лише у 8 і за змістом мали дуже малоінформативний характер. Зазначене пояснюється небажанням спеціалістів складати окремий документ та брати на себе зайву відповідальність. Для вирішення цього питання ми пропонуємо запровадження експертизи, об'єктом якої є місце події в цілому.

Висловлена нами думка не нова. Вперше проведення всього експертного дослідження на місці події було запропоновано Б.М. Комаринцем. Він виділяв три випадки проведення криміналістичної експертизи на місці події: «1. Коли для вирішення питань,

що постають перед нею, важливо дослідити не тільки окремі речові докази, а й обстановку місця події. 2. Якщо для її успіху потрібно дослідити взаємозв'язок між слідами на різних предметах, що є на місці події. 3. Коли речові докази зі слідами злочину або злочинця не можуть бути доставлені з місця події в криміналістичну лабораторію із-за громіздкості або внаслідок небезпеки перекручування або псування слідів при транспортуванні» [190, с. 21-22].

Розглядаючи принципи судової експертизи, А.В. Дулов виділяв одним з них проведення експертизи на первинних доказах. Однією з умов дотримання цього принципу він вважав дослідження експертом первинної обстановки місця події. «У ряді випадків експертизу потрібно призначити ще тоді, коли обстановку місця події не порушено. У багатьох справах буває дуже важливо, щоб експерт зміг ознайомитись з усіма деталями первинної обстановки місця події, бо слідчий при складанні протоколу огляду може упустити, не звернути уваги на такі факти, які необхідні будуть експерту для дачі висновку» [130, с. 39]. В даному випадку автор розглядав дослідження місця події як початкову стадію експертизи.

Більш категорично за формування експертизи місця події виступив Г.Л. Грановський, який визначив її як «криміналістичну ситуаційну експертизу місця події». Він зазначав, що «місце події повинно стати об'єктом криміналістичної ситуаційної експертизи та у випадках, коли для його дослідження необхідні спеціальні пізнання передаватися цілком у розпорядження експерта» [114, с. 16]. На думку Г.Л. Грановського ситуаційна експертиза не виключає проведення огляду місця події, а її предмет є досить широким та включає встановлення способу підготовки, вчинення та приховування злочину, часу та місця його вчинення, особи потерпілого та злочинця, транспортних засобів, знарядь зламу та перешкод, етапів вчинення злочину, його деталей, властивостей предметів, зниклих з місця події, причин зміни обстановки тощо [114, с. 7]. Позицію Г.Л. Грановського досить детально проаналізував Р.С. Белкін. Не погоджуючись з концепцією Г.Л. Грановського, він визначив питання, які, на його думку, не знайшли відповіді у запропонованій ним моделі ситуаційної експертизи: «1. Коли слідчий повинен зробити висновок про необхідність призначення ситуаційної експертизи і що означає «передати місце події цілком у розпорядження експерта»? 2. Хто визначає склад експертів різних спеціальностей, які

залучаються для дослідження окремих елементів та підсистем ситуації, і чому результати їх досліджень повинен узагальнювати, а отже і оцінювати експерт-криміналіст? Хто в даному випадку досліджує місце події у цілому? 3. Що залишається на долю слідчого, якщо ситуаційна експертиза означає широкий підхід, що охоплює подію у цілому та її елементи, практично вичерпуючи, таким чином, весь предмет доказування? Чи дійсно ситуаційна експертиза може мати такі можливості?» [44, с. 563-564]. В концепції Г.Л. Грановського, на нашу думку, дійсно є спірні позиції, відмічені Р.С. Белкіним. Зазначимо також, що дана концепція, на жаль, не знайшла достатньо глибокої подальшої розробки з боку автора. Недостатньо приділялось їй уваги й з боку інших науковців, що ми вважаємо не правильним. В цілому, за виключенням незначних позицій, пропозиції Г.Л. Грановського вважаємо на сьогодні достатньо актуальними і підтримуємо запровадження експертизи місця події, як окремого виду експертизи з огляду на наступні доводи.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку суспільства злочинність, на жаль, професіоналізується. Вдосконалення з боку правоохоронних органів засобів та методів протидії злочинності змушує злочинців до підвищення рівня своєї організації, збільшення технічного оснащення, спонукає до вибору витончених способів вчинення злочинів, приховування слідів злочину. Зі зміною структури злочинності, направленості її на вчинення нових видів злочинів (економічної направленості, комп'ютерних злочинів тощо), пов'язаних з використанням сучасних науково-технічних засобів, слідчому все складніше вести розслідування без використання спеціальних знань. Їх використання потрібно не тільки під час виявлення, фіксації та вилучення слідів, а й для загальної оцінки обстановки місця події, пояснення фактів виникнення певних слідів, місць їх розташування, часу виникнення тощо, що може свідчити про механізм події в цілому. Процес дослідження слідів з використанням спеціальних знань, оцінка виявлених при цьому ознак і властивостей об'єктів та формулювання висновків, що фактично відбувається при огляді місць події окремих видів злочинів, є ні чим іншим, як експертизою. Саме тому, ми пропонуємо впровадження в практику розслідування злочинів експертизи місця події. За можливість призначення такої експертизи висловилося 62 % опитаних нами слідчих та 65 % експертів.

Об'єктом даної експертизи буде обстановка місця події в цілому, суб'єктом проведення – судовий експерт, або група експертів в залежності від складності конкретної обстановки.

Думки щодо доцільності проведення дослідження місця події висловлювали науковці у відношенні до окремих видів злочинів, хоча прямо і не називаючи його експертизою. Так, О.Р. Шляхов відмічав можливість аналізу місця події пожежно-технічним експертом [504, с. 33]. При розслідуванні аварій на залізничному транспорті «експерти у необхідних випадках виїжджають на місце події та особисто вивчають обстановку», – зазначає І.Ф. Пантелеєв [297, с. 137]. В.М. Хрустальов та Р.Ю. Трубіцин, розкриваючи зміст попередніх досліджень матеріальних слідів на місці події, доходять висновку, що «в ідеальному випадку попереднє дослідження переростає у ситуаційний аналіз місця події, під яким розуміють методику криміналістичного дослідження місця події, засновану на послідовному вивченні окремих видів слідів, їх співвідношенні один з одним, з обстановкою до, під час та після вчинення злочину, та таку, що дозволяє на основі комплексного використання криміналістичних та інших спеціальних пізнань формулювати висновки щодо послідовності дій учасників події та їх ознаках» [476, с. 43].

У сучасній науковій літературі з судової експертології при визначенні предмета окремих експертиз автори прямо вказують на місце події. Так, М.Г. Щербаковський як первинний об'єкт пожежно-технічної експертизи визначає місце пожежі [505, с. 349], а об'єктом вибухотехнічної експертизи – місце вибуху та пошкоджені об'єкти, що знаходяться на ньому [505, с. 336]. Відносно пожежно-технічної експертизи В.Г. Гончаренко зазначає, що «для пожежно-технічного експерта матеріальні об'єкти є найбільш важливими. Безпосереднє дослідження місця пожежі дає йому можливість особисто сприймати і оцінювати специфічні ознаки, необхідні для вирішення поставлених перед ним питань. Характер термічних пошкоджень на речовій обстановці дозволяє встановити місце виникнення пожежі, час настання тих чи інших подій» [136, с. 256]. погоджуємось з автором і вважаємо, що зазначені питання можна вирішити тільки на місці події. При недостатній кількості наданих на експертизу матеріалів пожежно-технічний експерт, як зазначає В.Г. Гончаренко, може клопотати перед особою, що призначила експертизу, щодо надання додаткових матеріалів або про «можливість

проведення експертного дослідження місця пожежі» [136, с. 257]. Вивчаючи можливості вибухотехнічної експертизи, В.Г. Гончаренко зазначає, «що дослідження речових доказів у лабораторії має бути природним продовженням роботи з огляду місця події, оскільки вже в процесі вивчення місця події відбувається інтенсивний аналіз слідів вибуху» [136, с. 282]. Наведені думки науковців свідчать щодо доцільності запровадження експертизи місця події.

Вирішення питання про проведення даної експертизи повинно покладатися виключно на слідчого. Він приймає таке рішення після отримання повідомлення про вчинений злочин або ознайомлення з обстановкою місця події. Момент прийняття рішення щодо призначення експертизи місця події залежить від багатьох чинників і, перш за все, від виду злочину. На нашу думку, за такими злочинами, як: крадіжки з квартир, приміщень підприємств, установ та організацій; умисні вбивства; порушення правил безпеки дорожнього руху; незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, або вибуховими речовинами; порушення протипожежних правил або підпали; окремі злочини проти довілля можливо призначення експертизи місця події вже після отримання початкової інформації. Наприклад, місця події: при виявленні трупа з ознаками насильницької смерті; у разі вчинення дорожньо-транспортної пригоди при наявності трупів; після вибуху чи пожежі, як правило, потребують складних досліджень, можливих тільки під час проведення експертизи.

У разі, якщо за змістом повідомлення про злочин неможливо відразу встановити необхідність призначення експертизи, слідчий повинен виїхати на місце події та впевнитись у цьому, або навпаки. При прийнятті рішення він може скористатися консультацією спеціалістів у залежності від виду події: при крадіжках – криміналіста, при вибуху – вибухотехніка, при дорожньо-транспортній події – автотехніка. Проте, остаточне рішення щодо призначення експертизи місця події приймає слідчий.

Запропонувавши експертизу місця події, Г.Л. Грановський не виключав проведення, поряд з нею, огляду, під час якого «слідчий повинен оглянути місце події, як він це робить і зараз, оглядаючи, перш ніж направити на експертизу, окремі предмети, документи, труп у відповідності до процедури» [114, с. 5]. На нашу думку, про-

ведення огляду та експертизи місця події одночасно недоцільно. Експертиза місця події є поняттям значно ширшим, ніж огляд і включає в себе не тільки огляд предметів, що складають обстановку місця події, а й їх дослідження. При складанні висновку, експерт обов'язково в описовій частині повинен зазначити обстановку місця події, розташування та ознаки окремих її деталей, що є частиною протоколу огляду місця події. Тобто висновок експерта може бути і засобом фіксації первинної обстановки місця події, і відображати результати дослідження. Ще одним аргументом щодо недоцільності проведення огляду, є обов'язкове порушення слідчим первинної обстановки місця події під час динамічної стадії огляду, в той час як об'єктом експертного дослідження повинна бути обстановка місця події у початковому, недоторканому вигляді.

Експертиза місця події – складний вид дослідження, що обумовлений великою кількістю об'єктів дослідження та їх різноплановістю. Тому, у багатьох випадках, вона може бути комплексною або комісійною. Наприклад, при дослідженні місця пожежі з наявністю обгорілого трупа, комплексну експертизу повинні проводити експерт з пожежно-технічної експертизи, судово-медичний експерт та криміналіст. При вчиненні крадіжки з приватного будинку, об'єктом експертизи може бути не тільки внутрішня обстановка, а й прибудинкова територія. Зважаючи на велику кількість можливих слідів, а звідси й значний обсяг роботи, може бути призначена комісійна експертиза, до проведення якої залучено декілька експертів-криміналістів. Склад експертів, необхідних для проведення експертизи визначає слідчий. При цьому він може скористатися допомогою керівника експертного закладу. В Експертній службі МВС на сьогодні є достатня кількість фахівців для проведення як комісійних, так і комплексних експертиз. Тому при призначенні експертизи місця події слідчому доцільно порадитись з керівником відповідного підрозділу НДЕКЦ.

Вище нами зазначалось, що одним зі спірних питань проведення комісійної експертизи місця події, визначених Р.С. Белкіним, є оцінка її результатів, яка відводиться, за пропозицією Г.Л. Грановського, експерту-криміналісту. Згодом Г.Л. Грановський висловив думку, що у майбутньому формулювання загальних висновків буде покладатися на експерта-ситуолога, який володіє спеціальними знаннями, необхідними для того, щоб пов'язати всі результати

досліджень речових доказів та речової обстановки у цілому [113, с. 30]. На нашу думку, оцінка досліджень об'єктів на місці події окремими експертами та формулювання висновків під час проведення експертизи місця події не повинно нічим відрізнятися від проведення будь-якої іншої комісійної експертизи. За результатами досліджень при проведенні комісійної експертизи члени комісії радяться та при взаємній згоді формулюють єдиний висновок. В разі розбіжностей кожен експерт вправі надати свій окремий висновок, за який несе повну відповідальність [506, с. 15]. Експертиза місця події є досить складним видом експертизи, яка може бути проведена у складних погодно-кліматичних умовах з обмеженням у часі. Тому, цілком можливо за результатами досліджень у різних експертів з'являться різні висновки щодо пояснення суті тих чи інших елементів механізму злочину. Відповіді на питання експертизи щодо механізму виникнення окремих слідів, дій злочинця на місці події та механізму вчинення злочину взагалі можуть носити ймовірний характер.

Питання щодо призначення провідного експерта, на якого покладаються виключно організаційні заходи вирішується слідчим за пропозицією керівника експертного закладу в залежності від наявності досвіду та відповідного рівня знань. При дослідженні місць події за злочинами, що мають суспільний резонанс, очолювати комісію експертів повинен начальник експертного підрозділу. При проведенні комплексних експертиз провідним експертом повинен бути фахівець, який виконує основну роботу в залежності від вчиненого злочину. Наприклад, пожежно-технічний експерт – при дослідженні місця пожежі, вибухотехнік – місця вибуху, експерт-автотехнік – місця дорожньо-транспортної події.

Іншими перевагами запропонованої нами експертизи місця події можна вважати такі:

1. Надання можливості експертам досліджувати об'єкти у первинному стані. При проведенні традиційних експертиз об'єкти, що надходять на дослідження вилучаються під час проведення слідчих (розшукових) дій і поступають на дослідження через певний час. Не виключаються також пошкодження слідів при вилученні за допомогою технічних засобів або у разі вилучення разом з об'єктом при неправильному його упакуванні. Всі ці фактори можуть негативно вплинути на результати експертизи. Експертиза місця події та слі-

дів, залишених на ньому нівелює зазначені недоліки та підвищує якість дослідження.

2. Підвищення об'єктивності висновків експерта. При проведенні окремих видів експертиз: вибухотехнічної, пожежно-технічної, автотехнічної, за якими нами запропонували обов'язкове призначення експертизи місця події, в якості об'єктів дослідження можуть бути протоколи слідчих (розшукових) дій: огляду місця події, допитів свідків, потерпілих, підозрюваних, інших слідчих (розшукових) дій. Але інформація, що міститься у протоколах слідчих (розшукових) дій має певну ступінь суб'єктивності, що залежить як від самого слідчого, так і від інших учасників. Особливо це стосується протокольної фіксації результатів вербальних слідчих (розшукових) дій. На процес формування показань допитуваної особи, що поділяється на три стадії: сприйняття, запам'ятовування та відтворення, впливають різні суб'єктивні та об'єктивні чинники [197, с. 179]. В кінцевому результаті інформація, яку ми отримуємо при допиті є суб'єктивною. При використанні цієї інформації під час проведення експертизи експерт може зробити категорично позитивний висновок. На наш погляд, не може бути категоричного висновку, заснованого на ймовірній інформації. Але такі висновки завжди формуються, наприклад, при проведенні експертизи обставин та механізму дорожньо-транспортної події. При проведенні експертизи місця дорожньо-транспортної події експерт безпосередньо сприймає та аналізує існуючу обстановку. Результати допитів потерпілих, свідків, очевидців можуть у подальшому підтвердити результати експертизи.

3. Запобігання зайвого дублювання в процесуальних документах та спрощення процедури досудового розслідування. При проведенні огляду місця події складається протокол, в якому підлягають детальному опису всі об'єкти, що вилучаються. Ці ж самі об'єкти при надходженні на експертизу описуються експертом на початку дослідницької частини протоколу. Під час проведення експертизи місця події, на наш погляд, можливо вирішення й інших експертних завдань. Тобто, експертиза місця події може вирішувати не тільки аналіз обстановки в цілому, а й охоплювати експертне дослідження окремих її елементів. Наприклад, при виявленні на місці події слідів пострілу та зброї, можливо вирішення питань, що стосуються не тільки визначення місця, з якого стріляли, а й приналежності зброї

до вогнепальної та ідентичності виявленої кулі і зброї. Проведення експертизи місця події у таких випадках скорочує кількість призначених експертиз за матеріалами кримінального провадження.

4. Використання можливостей експертизи для пошуку злочинця за «гарячими» слідами. За визначенням Г.Л. Грановського експертиза місця події є ситуалогічною. З огляду на викладені вище міркування відносно співвідношення ситуалогії та діагностики, вважаємо, що експертиза місця події за своєю сутністю є, в більшості випадків, діагностичною. Але, поряд з діагностичними, нею можуть вирішуватись й ідентифікаційні завдання. Наприклад, при дослідженні місця вчинення крадіжки у квартирі, відразу можна виключити з вилучених слідів пальців рук відбитки мешканців квартири. У перспективі, з розвитком та централізацією системи дактилоскопічної реєстрації, можливо введення у пошукову систему слідів рук та отримання результатів безпосередньо під час проведення експертизи. На сьогоднішньому етапі існування системи криміналістичної реєстрації можлива оперативна перевірка виявлених слідів лише за місцевими обліками.

Зазначені вище доводи щодо переваг експертизи місця події, на нашу думку, є вагомими та заслуговують на впровадження даного виду експертизи у стадії досудового розслідування.

Інше питання, що, на нашу думку, є актуальним на сьогодні, – питання застосування техніко-криміналістичних засобів фіксації під час проведення слідчих (розшукових) дій. Застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження регламентується ст. 107 КПК України у якій зазначається, що «Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування, в тому числі під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим». Існує досить багато думок науковців щодо поняття та криміналістичної класифікації технічних засобів фіксації. Не розглядаючи їх детально, зазначимо, що майже всі вчені-криміналісти називають найважливішим засобом фіксації ходу і результатів проведення слідчих дій фотоапарат та відеокамера. Розглянемо дискусійні проблеми, що виникають під час їх застосування.

При проведенні слідчих (розшукових) дій обов'язковим способом фіксації є протокол (ст. 104 КПК України) – письмовий документ, який складається повноважною на те особою. Існує багато криміналістичних рекомендацій щодо складання протоколів слідчих (розшукових) дій. Проте, за результатами вивчення кримінальних проваджень, слід зазначити, що опис об'єктів або дій, які відбуваються, значною мірою залежить від суб'єкта, його особистих якостей, рівня освіти та володіння прийомами опису, психічного стану, переконань тощо. Тобто все зазначене у протоколі є суб'єктивним сприйняттям та опрацюванням криміналістично значимої інформації особою, що проводить слідчу (розшукову) дію. Іноді словами дуже важко передати точні властивості предметів та явищ навколишньої дійсності. При сприйнятті тексту протоколу особами, які не були присутніми при проведенні слідчих (розшукових) дій, можуть виникнути непорозуміння щодо місця і обставин події або виконаних дій.

Перевага фото-, відеозапису на сучасному етапі не викликає сумнівів. Порівняно з описом фото-, відеозапис більш наочно, повно, точно і об'єктивно відображає ознаки об'єктів або перебіг процесів, що фіксуються. Але в теорії кримінального процесу та криміналістики цей спосіб фіксації вважають додатковим саме через необов'язковість його застосування за нормами КПК України. Досить тривалий час науковцями висловлювались думки з приводу введення до законодавства та слідчої практики норм, які більш чітко регламентували б застосування фото-, відеозйомки. Так, на думку В.М. Тертишника та С.В. Слинька «фотозображення, звукозапис, кінематографічні матеріали, відеозапис та інші результати застосування науково-технічних засобів у процесі виявлення, розкриття та розслідування злочинів слід віднести до самостійного виду доказів» [446, с. 39]. Процес складання протоколу огляду місця події з використанням комп'ютерних технологій пропонує В.В. Бірюков. На його думку технічно є можливим і доцільним застосування на місці події комп'ютера, поєднаного з принтером, цифровим фотоапаратом, мікрофоном та модемом. При цьому фотографії у цифровому форматі розміщуються безпосередньо у протоколі, складеному на комп'ютері поряд з описом цих об'єктів [50, с. 168; 51, с. 127-128]. Ми підтримуємо зазначені думки науковців.

Розвиток науки і техніки на сучасному етапі рухається вперед швидше ніж законотворча діяльність. Цифрова відео-, фотозйомка сьогодні повністю замінила аналогову. Інформація зберігається на цифровому носії, займає невеликий об'єм та здатні вміщувати в собі багатогодинну відеозйомку. Електронні носії інформації можливо приєднувати до матеріалів кримінального провадження. Їх надійність підтверджується гарантіями виробника та апробована часом. До того ж, зараз відеокамери та фотоапарати мають невеликі розміри, зручні у використанні, можуть довгий час працювати від батареї, а також коштують відносно невеликі суми. Звісно, при встановленні істини у кримінальному провадженні, коли вирішується доля людей, матеріальні затрати при розслідуванні мають другорядне значення.

Відеозапис являє послідовність кадрів (тих само фотознімків), а також здатний фіксувати звуки та рухи учасників слідчої (розшукової) дії. Сучасні відеокамери здатні не тільки знімати відео. Вони можуть робити знімки, які зберігаються на носії інформації. Доцільно було б оснащувати слідчо-оперативну групу засобами відеозапису. Це не потребує великих коштів, але дає можливість зафіксувати первинні слідчі (розшукові) дії та зберегти на відеоплівці значну кількість доказів – ті сліди, що не можна вилучити й які можуть з часом зникнути.

З прийняттям нового КПК України процесуальні норми, що регламентують впровадження технічних засобів фіксації у кримінальний процес значно розширились та конкретизувались, що є позитивним. Розширено випадки обов'язкового застосування технічних засобів фіксації: за клопотанням учасників процесуальної дії та під час судового провадження (ст. 107 КПК України). Але, незважаючи на позитивні новації чинного КПК України, застосування фото-, відео фіксації при проведенні слідчих (розшукових) дій носить не обов'язковий, а факультативний характер. Це певною мірою пов'язано з заміною аналогових носіїв інформації на цифрові. Супротивники застосування для фіксації доказів цифрових методів наголошують, в основному, на можливості легкого редагування, а звідси – і легкої фальсифікації зображень за допомогою комп'ютерних програм. Проте неважко підібрати для відеозапису слідчих (розшукових) дій CD-R диски, які є одноразовими засобами реєстрації цифрових сигналів, мають номер заводу-виробника, що

важко підробити. У разі необхідності зазначені диски можуть бути засвідчені підписами понятих безпосередньо на самих дисках, як до початку відеозапису, так і після її закінчення. В разі застосування виключно фотозйомки, фотографії можуть бути записані на CD-R диски безпосередньо після її завершення слідчої дії за 1-2 хвилини. При застосуванні фото-, відео зйомки в протоколі зазначається крім марки використаної апаратури індивідуальний номер диска. Після закінчення слідчої дії записаний матеріал проглядається, після чого диск розміщують в конверт з відповідними реквізитами, який опечатується. Якщо відеоматеріал записано на карту пам'яті, її також потрібно запакувати у конверт після занесення до протоколу індивідуальних ознак. Внесення будь-яких змін в оформлені таким чином відеоматеріали, практично неможливо.

Проте, якщо і не дотримуватись зазначених умов запису та зробити спробу фальсифікувати докази, сучасні експертні методики дослідження аудіо-, відеопродукції можуть достовірно визначити наявність або відсутність змін початкового змісту цифрових аудіо-, фото-, відеофайлів. З іншого боку, для отримання більш повного уявлення про зафіксовані об'єкти можна використовувати відзнятий матеріал для отримання об'ємного зображення [51, с. 62] або подальшого моделювання події, що відбулась.

Наведене вище призводить до висновків щодо обов'язкового процесуального закріплення фото-, відео фіксації ходу та результатів слідчих (розшукових) дій. У 2005 р. відповідно до основних засад кримінального судочинства, закріплених у п. 7 ст. 129 Конституції України, були внесені зміни до КПК України, згідно з якими на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи або за ініціативою суду у суді першої чи апеляційної інстанції здійснюється повне фіксування судового процесу з допомогою звукозаписувального технічного засобу. У чинному КПК України остаточно закріплено обов'язковість фіксації кримінального провадження в суді під час судового провадження (ст. 107 КПК України). Зазначені зміни позитивно вплинули на об'єктивність рішень, прийнятих при розгляді справ у суді. На нашу думку, необхідно ввести обов'язкову фіксацію слідчих (розшукових) дій технічними засобами на стадії досудового розслідування.

Звісно, впровадження у кримінальному процесі обов'язкової фіксації слідчих (розшукових) дій за допомогою технічних засобів

не означає, що слід відмовитися від складання протоколу. В ньому закріплюються відомості про місце, час, умови і характер проведеної слідчої (розшукової) дії, склад її учасників, загальні результати, які були отримані під час її проведення, а також факт застосування науково-технічних засобів та їх технічну характеристику. Складання протоколу у сукупності з використанням фото-, відеозапису надасть можливість швидко та об'єктивно фіксувати проведення слідчої (розшукової) дії. До того ж, структура та об'єм протоколу при обов'язковій фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії технічними засобами може бути значно змінений та скорочений. Такі норми вже знайшли своє відображення у КПК по відношенню до змісту протоколу допиту. У ст. 104 зазначається: «якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього». У подальшому з розвитком науково-технічного прогресу можливо взагалі ведення та збереження матеріалів кримінального провадження в електронному вигляді.

Розглянемо особливості участі працівників експертних підрозділів як спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) дій. Як зазначалось раніше, у 94 % випадків як спеціалістів залучають експертів Експертної служби МВС. Огляд, особливо огляд місця події, є в більшості випадків початковою слідчою (розшуковою) дією, у результаті проведення якої отримується найбільший об'єм інформації. Питанням участі спеціалістів під час огляду місця події приділено достатньо уваги з боку науковців [148; 159; 180; 252; 293; 383; 476; 485; 486] і, на наш погляд, проблеми, що виникають при цьому, розглянуті ними у повному обсязі. Тому, звернемо увагу на особливостях участі спеціалістів, у інших слідчих (розшукових) діях.

Допит є найбільш розповсюдженою та найважливішою слідчою (розшуковою) дією, але разом з тим і найскладнішою. Проведення допиту займає 25 % усього робочого часу слідчого [215, с. 282] та 80 % часу, що витрачається слідчим для проведення слідчих (розшукових) дій [73, с. 3]. Тому не випадково проблемам допиту приділялась значна увага з боку вчених-криміналістів.

Успішність допиту залежить від багатьох чинників. Насамперед, від особистості головного учасника допиту – слідчого. Від його досвіду, знань, інтуїції, загальної та професійної культури, а у деяких випадках – і певного таланту залежить повнота та достовірність отриманої інформації про факти, що мають значення для розслідування. Тактичним прийомам допиту, якими повинен володіти кожний слідчий, присвячено наукові праці багатьох вчених-криміналістів [29; 33; 73; 196; 245; 432; 496]. Сучасні умови протидії злочинності вимагають від слідчого все більшої майстерності, особливо при розслідуванні злочинів у таких сферах людської діяльності, як промислове виробництво, підприємництво, банківська діяльність, транспортні перевезення тощо. Зазначені галузі вимагають використання слідчим при розслідуванні не тільки загальнодоступних відомостей, а й спеціальних знань. В сучасних умовах, пов'язаних зі зміною структури злочинності та зростанням професійності самих злочинців, слідчому все частіше доводиться звертатися за допомогою до спеціалістів. Залучення спеціалістів під час проведення допиту сприяє більш ефективному проведенню слідчої (розшукової) дії з отриманням від допитуваного максимальної кількості інформації, необхідної для встановлення істини.

При допиті обсяг і різновиди потрібних спеціальних знань визначаються слідчим залежно від виду злочину, особи допитуваного, способу вчинення злочину, кількості зібраних речових доказів тощо. Слідчий може залучати спеціалістів починаючи з підготовчої стадії. На цьому етапі йде вивчення спеціальних питань, що можуть виникнути в ході допиту, визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню; вивчення особистості допитуваного; визначення місця, обстановки, часу і способу виклику на допит; визначення кола учасників допиту; підготовка необхідних матеріалів і вибір технічних засобів фіксації; складання плану допиту. Слідчий може отримати консультації з приводу цих питань у спеціаліста на стадії підготовки до допиту.

Спеціаліст може надати допомогу у формулюванні питань, від яких у подальшому залежить хід розслідування. Наприклад, у кримінальному провадженні щодо крадіжки зі складського приміщення дужки навісного замка були перекушені. Підозрюваний дав показання, що зробив це кусачками. Слідчий при постановці питань на допиті не зосередив увагу на їх конструкції та не залучив до допиту

спеціаліста, який оглядав даний замок. У подальшому при проведенні обшуку в помешканні підозрюваного слідчий вилучив слюсарні кусачки та призначив стосовно них експертизу з постановкою питань ідентифікаційного характеру. В ході подальшого розслідування з'ясувалося, що при вчиненні злочину застосовувались залізничні кусачки, які підозрюваний взяв у свого товариша, що працює на станції, – співучасника крадіжки. Негативні результати обшуку та призначення експертизи призвели до марної втрати сил і часу та невиправданого затягування розслідування.

На підготовчому етапі допиту, після прийняття рішення щодо залучення спеціаліста, слідчий знайомить останнього з планом допиту. При цьому спеціаліст вносить у план корективи, які, на його думку, є доцільними. Це можуть бути додаткові питання, що стосуються спеціальних знань, кількості і розміщення технічних засобів фіксації. Також обговорюється тактика проведення допиту і уточнюються організаційні моменти щодо дій спеціаліста: передбачуваний момент початку дій, їх характер, позначки слідчого та його реакція на дії спеціаліста.

Як зазначає П.П. Іщенко, ретельна підготовка до допиту та консультації з фахівцями найчастіше не усувають можливості потрапити при проведенні допиту в скрутне положення, тому що відповіді допитуваного іноді виявляються для слідчого несподіваними. У такій ситуації приходиться переривати допит, знову консулюватися з обізнаними особами, вивчати необхідну літературу, що затягує терміни слідства, негативно впливає на встановлення об'єктивної істини в справі, а крім того, суперечить принципам і задачам кримінального судочинства [162, с. 34]. Тому доцільніше використовувати допомогу спеціалістів безпосередньо під час проведення слідчої (розшукової) дії. Вони, на думку П.П. Іщенка, своїми діями «сприяють слідчому у виявленні та фіксації доказів, а саме: краще, точніше та повніше зрозуміти допитуваного, який вживає в показаннях спеціальні терміни; розібратися в чинних спеціальних правилах, інструкціях й інших документах; встановити спосіб вчинення злочинних дій; припинити неправдиві показання, що торкаються спеціальних питань; зафіксувати за допомогою технічних засобів хід і результати допиту» [162, с. 39-40].

На думку В.В. Циркаля, участь спеціаліста при допиті потрібна у таких випадках: «на допиті мають бути досліджені дуже скла-

дні положення, що стосуються якої-небудь галузі знань, засвоїти які за термін, відведений для досудового слідства, слідчий не в змозі; допит з використанням спеціальних знань не стосується складних положень, але відноситься до з'ясування обставин за багатьма епізодами; незважаючи на те, що слідчий опанував основні положення даної галузі знань, він може виявитися в скрутному становищі при з'ясуванні деталей, варіантів і рішень у кожному з них; майбутній допит буде стосуватися положень, які належать до спеціальних знань, а допитуваний, за даними слідчого, має дуже високу професійну підготовку та досвід роботи» [482, с. 52].

Сьогодні все частіше підозрюваний та обвинувачений, а іноді і свідки, під час розслідування або судового розгляду відмовляються від своїх свідчень. У зв'язку з цим постає питання об'єктивізації інформації, отриманої при допиті. Тому, на наш погляд, до цього переліку слід додати участь спеціаліста з метою уточнення змісту наданої від допитуваного інформації, деталізації пояснюваних процесів і явищ, індивідуалізації ознак певних об'єктів, що потребують використання спеціальних знань. Наприклад, допитуваний у деталях за участю спеціаліста-вибухотехніка зможе описати, яким чином та за допомогою яких засобів виготовив саморобний вибуховий пристрій. Достовірнішими будуть виглядати результати допиту за участю в якості спеціаліста інженера-технолога, коли допитуваний пояснить сутність технологічних операцій, що привели до утворення зайвої продукції у разі розкрадання майна.

На робочому етапі, як правило, спеціаліст починає брати активну участь у допиті після з'ясування слідчим анкетних даних, роз'яснення присутнім прав та обов'язків і вислухування показань допитуваного у формі вільної розповіді. Спеціаліст уважно слухає його пояснення по суті спеціальних питань і у разі потреби робить собі позначки, але сам у допит не втручається, навіть якщо допитуваний повідомляє свідомо неправильні дані. Якщо ж допит ведеться у формі питань і відповідей, спеціаліст найчастіше втручається в допит після того, як слідчий з'ясував усе, що помічав. Питання задаються спеціалістом з дозволу слідчого і стосуються не тільки деталей, за якими допитуваний повідомив неправильні дані, як вважає В.В. Циркаль [482, с. 54], а й будь-яких відомостей, недостатньо відомих слідчому, для з'ясування яких потрібні спеціальні знання.

Ефективними тактичними прийомами допиту є пред'явлення в ході слідчої (розшукової) дії предметів, документів чи інших речових доказів, вилучених в ході проведення інших слідчих (розшукових) дій. Також у деяких випадках доцільно доводити до відома допитуваного інформації, що міститься у протоколах слідчих (розшукових) дій. Як зазначає В.Ю. Шепітько, при допиті можливо «... оголошення висновків експертиз, результатів окремих слідчих дій, що вказують на можливість перебування допитуваного у місці скоєння злочину» [495, с. 22]. Для реалізації цих тактичних прийомів доцільно залучати спеціаліста-криміналіста, який вилучав або досліджував речові докази чи брав участь у проведенні певної слідчої (розшукової) дії. Допомога спеціаліста потрібна вже на підготовчій стадії для виконання таких дій: підбір самих предметів, що можуть брати участь у демонстрації, вибір найбільш сприятливих умов, у яких будуть пред'являтися докази, попереднє вивчення та дослідження об'єкта з метою виявлення тих ознак, на яких буде зосереджена увага допитуваного, формулювання оптимальних питань, що потребують роз'яснення.

Пред'явлення речових доказів підозрюваному, як правило, здійснюється з метою викриття неправди в його показаннях. Під час застосування тактичного прийому важлива послідовність демонстрації доказів, чому може посприяти. Пред'явлення доказів за участю спеціаліста більш результативне, тому що при демонстрації спеціаліст може застосувати необхідні технічні засоби для показу певних властивостей предметів або для їх дослідження. Наприклад, він може вказати на підробку в документах фінансової звітності, пояснити спосіб виконання та механізм підробки, продемонструвати її ознаки, виявлені у ході попереднього чи експертного дослідження. Результати такого пред'явлення спонукають допитуваного правдиво розповісти про обставини підробки, використані при цьому матеріали, місце їх знаходження, про осіб, які змусили його це зробити, співучасників. Знаючи, що показання можуть бути відразу перевірені, допитувана особа буде намагатися говорити правду. Демонстрація речових доказів також викликає в пам'яті допитуваного асоціативні зв'язки, спонукаючи його до згадування нових деталей та фактів.

Активізації асоціативних зв'язків виникає у допитуваного також при допиті на місці події. Повторне сприйняття обстановки

здатне відновити забуте. Проведення допиту на місці події не виключає пред'явлення допитуваному протоколу огляду з додатками у вигляді схем, фото таблиць, малюнків. У цей момент спеціаліст, який приймав участь в огляді може допомогти свідку або підозрюваному, який дає правдиві показання, зорієнтуватися на місці, правильно вказати напрямок руху злочинця або місця знаходження слідів злочину. При допиті підозрюваного у конфліктній ситуації спеціаліст може допомогти спростувати неправдиві показання, роз'яснивши зміст протоколу та зіставив його з реальною обстановкою місця події.

Як спеціаліста при допиті іноді доцільно залучати експерта, який виконував у цій справі експертизу, якщо її висновок пред'являється підозрюваному. Спеціаліст роз'яснює й аргументує особливості процесу дослідження та висновки експертизи, сутність виявлених ознак предметів, зміст фототаблиць та інших ілюстрацій. Наприклад, при допиті підозрюваного у розкраданні вантажів на залізничному транспорті – співучасника злочинної групи, який працював прийомоздавачем вантажу на станції, – були пред'явлені підроблені документи на вагон вугілля в складі потяга. У накладній на вантаж та дорожній відомості були підроблені підписи посадових осіб і текст, яким був заповнений бланк документа. На початку допиту він категорично заперечував свою причетність до події. Після пред'явлення спеціалістом результатів почеркознавчої експертизи з відповідними роз'ясненнями, що свідчили про написання тексту в документах особисто ним, а виконання підписів – не тими особами, які повинні були засвідчити ці документи, допитуваний почав давати правдиві показання [228, с. 129-130].

Дуже важливо, якщо допитуваний може намалювати певні предмети, що були ним використані при вчиненні злочину. За малюнком спеціаліст-криміналіст може дати попередній висновок про тип знаряддя чи модель зброї. Якщо особа, що дає показання, не має навичок малювання, то можлива демонстрація спеціалістом фотографій предметів. Відразу після цього спеціаліст проінформує слідчого про характерні риси використаних знарядь зламу чи модель зброї. Ця інформація може бути використана при розслідуванні.

При допиті свідків та потерпілих, які запам'ятали зовнішність злочинця та можуть її описати, доцільно залучення як спеціаліста

художника-портретиста, проте це не завжди можливо. У такому разі залучається спеціаліст-криміналіст, який за допомогою складання композиційного портрета допоможе описати зовнішність злочинця. Особливо це ефективно у безконфліктній ситуації, коли встановлено психологічний контакт з допитуваним з боку слідчого. Отримане зображення може бути приєднано до матеріалів провадження як додаток до протоколу допиту.

Крім позитивного впливу участі спеціаліста на результативність допиту, а звідси і на ефективність всього розслідування, традиційно спеціаліст надає і технічну допомогу. Основне значення при допиті має звукова інформація, тому фотозйомка при допиті практично не застосовується. Основне значення мають звукозапис і, особливо, відеозйомка. На доцільності застосування звуко-, відеозапису при проведенні окремих видів допиту: малолітнього, допиту за участю перекладача тощо, наголошувала Л.Д. Удалова [463, с. 187; 465, с. 15].

До мети застосування при допиті звуко-, відеозапису, на думку В.К. Весельського, відносять: «а) забезпечення повноти фіксації того, що повідомляє допитуваний; б) спростування заяв про неправдивість здійснення протоколювання показань; в) стримуючий вплив у частині зміни зайнятої позиції» [73, с. 94]. Звукозапис може проводитися як самим слідчим, так і спеціалістом за встановленими правилами. До початку допиту слідчий попереджає допитуваного про запис фонограми. Запис починається з інформації про ці дії, далі йдуть реквізити протоколу допиту: дата і місце проведення; час початку, час закінчення; прізвище, посада, звання учасників допиту; відомості про допитуваного; попередження про його права й обов'язки і т.п. Особливу увагу слід звернути на те, що запис не повинний перериватися. Якщо слідчого цікавлять тільки окремі частини показань, то він усе одне повинен записати весь допит з дотриманням відповідних процесуальних вимог до записів такого роду. Наявність необґрунтованих перерв запису може бути підставою перевірки її юридичної значимості. Після закінчення допиту запис дають прослухати допитуваному, після чого записують його заяви, зауваження, повідомлення, якщо такі є. Потім на плівці фіксується інформація про технічні характеристики носія інформації та записуючого апарата, а також відомості про особу, яка проводила запис.

Найбільш ефективним, особливо при проведенні складних допитів, є проведення відеозйомки. Вона дозволяє не тільки чути заяви допитуваного, але й стежити за його реакцією, а також може вирішити ряд проблем, пов'язаних зі спробами опротестувати результати допиту. Так, на практиці часто можна зустрітися з відмовою у ході судового розгляду від показань, раніше даних у ході допиту. Аргументацією таких відмов стають посилання на вплив з боку правоохоронних органів до або безпосередньо під час проведення допиту чи на перебування допитуваного в стані тимчасового психічного розладу. При перегляді відеоплівки відразу стає очевидним факт надання фізичного впливу в ході проведення допиту, якщо таке мало місце. За цими ж відеозаписами можна призначити психолого-психіатричну експертизу для визначення наявності і наслідків психологічного впливу з боку осіб, які проводять слідчу (розшукову) дію і є присутніми при її проведенні. Таким же чином за манерою мови і поведіння під час давання показань можна дійти висновку про наявність яких-небудь форм впливу до початку слідчої (розшукової) дії або щодо стану тимчасового психічного розладу допитуваного.

Дискусійним в криміналістиці залишається питання щодо можливості використання при допиті технічних засобів отримання інформації, а саме поліграфа. Даний пристрій, відомий як «детектор брехні» є інструментом, що вимірює й записує фізіологічні реакції організму людини, такі як кров'яний тиск, пульс, подих, температуру тіла, потовиділення тощо. При неправдивих відповідях допитуваного дані показники змінюються. На думку Р.С. Белкіна, проблема застосування поліграфа має технічний, тактичний, етичний та процесуальний аспекти [44, с. 574]. Аналізуючи дані аспекти проблеми, автор доходить загального висновку щодо допустимості застосування поліграфа при розслідуванні, з чим ми погоджуємось.

На підтвердження наших позицій можна зазначити наступне. Технічний аспект проблеми, на наш погляд, сьогодні вирішено. На міжнародному ринку виробництва поліграфів домінують три американські фірми: «Stoelting», «Lafayette», «Axciton». Фірма «Stoelting», заснована у в 1886 році. За час свого існування фірма випустила більше 30-ти найменувань поліграфів контактного та безконтактного типу, включаючи й розробку останнього років – комп'ютерні поліграфи. Фірма «Lafayette» заявила про себе на рин-

ку поліграфів пізніше. Обидві ці фірми, поряд з поліграфами, випускають і медичне устаткування. Фірма «Axciton» є єдиною із закордонних фірм, що випускає виключно поліграфи. Комп'ютерні поліграфи «Lafayette LX 4000-SW» призначені для запису, збереження, обробки значень фізіологічних параметрів і визначення ймовірності правдивості показань допитуваного. Система суміщає у собі традиційні процедури детекції неправди зі складними комп'ютерними технологіями. Результати виводяться на основі наступних фізіологічних параметрів: кардіологічних, тиск чи пульс; дихальних (два канали подиху), гальванічних, провідність шкіри. Система може реєструвати і додаткові канали – плетизмограми (кровонаповнення в периферичних судинах), сигнал з датчика руху (переміщення тіла), що дозволяє визначати спроби протидії. У Російській Федерації використовуються поліграфи власного виробництва: «Діана», «Дельта», «Діагноз», «Барьер», «Кріс», «Ріф». Надійність зазначених пристроїв підтверджується їх багаторічним використанням як у Росії, так і в інших зарубіжних країнах: США, Канаді, Японії, Ізраїлі, Індії, Туреччині, Аргентині, Бразилії тощо.

Тактичний та етичний аспект проблеми, на нашу думку, в значній ступені залежить від особи поліграфолога – в першому випадку від його професійної майстерності при складанні тестових питань, у другому – від його особистих моральних якостей. Поліграфолог зобов'язаний поважати честь та гідність людини: спілкуватися з кожним допитуваним чесно, справедливо й неупереджено, незалежно від соціальної, політичної, расової, етнічної й релігійної приналежності, економічного статусу та фізичних характеристик. Виконуючи свої професійні обов'язки, поліграфолог має приймати рішення та робити висновки за результатами виконаної роботи об'єктивно, незалежно від будь-яких особистих фінансових, політичних, родинних, соціальних або інших чинників.

Тактичний аспект, насправді, не є проблемним для впровадження поліграфі у практику розслідування злочинів, а є проблемним вже під час його використання та, як і будь-який елемент криміналістичної тактики, завжди потребує подальшої розробки та вдосконалення. На нашу думку, з тактичної точки зору перспективним є вдосконалення непрямого методу тестування особи, коли безпосередньому контролю не підлягає достовірність негативних відповідей допитуваного, а з'ясовується, чи відома йому інформа-

ція, яку може знати тільки особа, причетна до вчиненого злочину і яку вона могла отримати тільки злочинним шляхом.

Найбільш дискусійним є процесуальний аспект проблеми, що полягає у формі використання поліграфа та доказовому значенні отриманих результатів. Можливі дві форми використання поліграфа: під час проведення психологічної експертизи та залученням поліграфолога як спеціаліста при проведенні допиту. Обидві форми, на нашу думку, є перспективними. При проведенні експертизи закон не обмежує експерта у виборі технічних засобів проведення дослідження, тому розробка нового виду психологічної експертизи із застосуванням поліграфа та її методики є новим напрямком діяльності науковців в галузі судової експертології та психології. Проте, на нашу думку, законодавче забезпечення використання поліграфа при допиті є найбільш швидким та перспективним шляхом підвищення результативності цієї слідчої (розшукової) дії на сучасний момент. При цьому погоджуємось з думкою Л.Д. Удалової, що для законодавчого закріплення використання поліграфа потрібно дотримуватись певних умов, а саме: тестувати на поліграфі тільки тих осіб, які добре усвідомлюють суть того, що відбувається і добровільно на це погоджуються; для участі в допиті дозволяється залучати фахівця-психолога, який виконує функції оператора поліграфа, висновки якого доводяться до відома не лише ініціатора проведення допиту, але й особі, яка допитується; результати застосування поліграфа можуть використовуватися слідчим лише як орієнтовна інформація, а матеріали застосування поліграфа (стрічки, записи) до матеріалів кримінального провадження не долучаються [464, с. 173].

Іншою слідчою (розшуковою) дією, під час якої у більшості випадків потрібна допомога спеціалістів є обшук. Під час проведення розслідування на практиці виникають проблеми з приводу організації залучення спеціалістів до проведення обшуку, обсягу виконуваної ним роботи, взаємодії його зі слідчим та іншими учасниками розслідування, меж використання спеціальних знань тощо. Саме тому розгляд зазначених питань є актуальним, перш за все, для практики розслідування злочинів.

Обшук – це слідча (розшукова) дія, «змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають зна-

чення у справі, а також виявлення розшукуваних осіб» [217, с. 290]. Обшук проводиться з додержанням ст.ст. 233-236 КПК України. Спеціаліст залучається слідчим для надання допомоги у вирішенні завдань обшуку. На думку П.П. Іщенко, допомога спеціалістів у ході обшуку «зводиться до сприяння виявленню, закріпленню та вилученню доказів. Вона виявляється в послугах щодо: виявлення шуканого; збору інформації, що забезпечує доведення приналежності знайдених об'єктів конкретній особі; виявлення, фіксації та вилучення слідів, предметів і речовин, що надалі будуть об'єктами експертного дослідження; складання орієнтувань (пошукових таблиць) на об'єкти, що розшукуються» [162, с. 87]. Крім зазначених видів, В.М. Хрусталева, Р.Ю. Трубіцин справедливо називають ще допомогою у застосуванні науково-технічних засобів (пошукові прилади, лампи ультрафіолетового та інфрачервоного освітлення тощо) й у попередженні та недопущенні пошкоджень предметів, обстановки та слідів у результаті невмілого поводження з ними [476, с. 17].

На практиці виникають певні проблеми в організації залучення спеціалістів до проведення обшуку. У залежності від виду, складності та резонансності розслідуваного злочину як спеціалістів залучають працівників груп з техніко-криміналістичного забезпечення роботи райвідділів ОВС або співробітників НДЕКЦ при УМВС в областях. До огляду місця події залучаються спеціалісти, які чергують у складі слідчо-оперативних груп, що є цілком закономірним. Як правило, слідчі до обшуку залучають також співробітника експертного підрозділу, який знаходиться у добовому наряді. На нашу думку, до обшуку, особливо при розслідуванні складних багатоепізодних справ, потрібно залучати спеціаліста, який проводив огляд місця події або інший обшук за цим самим кримінальним провадженням. Він знає, які сліди було виявлено при огляді місця події, знаряддя злочину, що використовував злочинець, тому має краще уявлення про об'єкти пошуку.

В ОВС існує практика, коли ті слідчі, які, будучи на чергуванні в складі слідчо-оперативної групи, оглядають місце події, виявляють ознаки злочину та починають розслідування. Якщо є можливість розкриття злочину за «гарячими» слідами, слідчо-оперативна група і спеціаліст-криміналіст у її складі працюють разом для досягнення кінцевого результату. В таких випадках обшук є невідкладною слідчою (розшуковою) дією і проводиться як складова тактич-

ної операції з розшуку й затримання злочинця. Злагоджена робота слідчо-оперативної групи в єдиному складі, як правило, призводить до позитивного результату. Багато в чому успіх розслідування злочину за «гарячими» слідами залежить від інформації, що надає спеціаліст під час досліджень об'єктів на місці обшуку. Наприклад, за допомогою експрес-аналізу встановлюється приналежність певної речовини до наркотичної, дослідженням ступеня згорання недопалків цигарок, вивітрювання потожирової речовини та інших виділень людини, можна встановити час останнього перебування людини у приміщенні тощо.

В разі, коли розслідування проводиться у встановлені строки, слідчий завжди має можливість належним чином підготуватись до проведення обшуку і залучити саме того спеціаліста, який вже брав участь у розслідуванні. Участі одних і тих саме спеціалістів при проведенні всіх слідчих (розшукових) дій до повного розслідування окремого злочину в складі постійно діючих слідчо-оперативних груп значно скорочує час розслідування, тому що слідчому немає потреби кожен раз знайомити учасників з матеріалами кримінального провадження або роз'яснювати зміст того чи іншого заходу. Необхідно також закріпити дане положення у відомчих наказах МВС України.

В більшості випадків для проведення обшуку необхідними є криміналістичні знання, тому як спеціалісти залучаються експерт-криміналісти. В науковій літературі іноді зосереджується увага на необхідності залучення до проведення обшуку окремих спеціалістів, наприклад, при можливому вилученні зброї – спеціаліста-балістика, слідів біологічного походження – спеціаліста-біолога, наркотичних засобів – спеціаліста-хіміка тощо. Але на практиці, навіть при ретельній підготовці до обшуку, іноді неможливо передбачити всі спеціальні знання, що можуть знадобитись, та своєчасно залучити необхідних спеціалістів. На нашу думку, в цьому і немає необхідності, оскільки криміналістичні, а саме знання з криміналістичної техніки, які вважаються спеціальними, охоплюють широке коло різного роду галузей. Експерт-криміналіст ОВС, залучений до проведення обшуку, в змозі самостійно вилучити різного роду сліди.

Професійна підготовка експертів-криміналістів системи МВС, які залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій, здійсню-

ється як у вищих навчальних закладах, так й у системі перепідготовки та підвищення кваліфікації експертів. Незалежно від форми навчання співробітники експертних підрозділів отримують всі необхідні знання. Головне завдання в діяльності спеціаліста під час обшуку полягає у відшуканні предмета, про який відомо, що він орієнтовно становить інтерес для справи і, ймовірно, знаходиться в даному місці. Потім оглянути знайдений предмет, зафіксувавши усі виявлені на ньому сліди, що мають відношення до злочину, а також описати та вилучити його. Слідами на знайдених при обшуку предметах можуть бути відбитки рук, мікрочастки металу, дерева на знаряддях зламу; залишки речовин біологічного походження: крові, слини, епідермісу, потожирової речовини; рідкі речовини: бензин, мастила, харчові продукти на одязі та предметах, що застосовувались при їх викраданні; нашарування ґрунту та інших речовин (цегли, цементу, вугілля) на одязі та взутті; запах людини тощо. Співробітники експертної служби, незалежно від рівня ОВС, в якому вони працюють, володіють необхідними знаннями для вилучення будь-яких з означених предметів або слідів. Винятком є залучення спеціалістів-вибухотехніків у випадках проведення обшуків з вилученням вибухових речовин та пристроїв, а також з передбаченням можливого замінування шляхів підходу або самого місця обшуку.

Тактиці дій спеціаліста при обшуку приділено достатньо уваги науковцями [148; 159; 255; 476; 486]. Зупинимось на деяких проблемних моментах діяльності спеціаліста під час обшуку. При вилученні предметів у ході проведення обшуку часто виникають питання щодо доведення їх приналежності підозрюваному. Як правило, це стосується об'єктів, заборонених для вільного використання (зброї, наркотичних засобів, сильнодіючих, вибухових речовин тощо), або викрадених речей. Кваліфікований огляд виявлених у ході обшуку предметів дозволяє виявити на них сліди пальців злочинця або потерпілого, мікрочастинки та мікросліди, по яких можна встановити факт їхнього перенесення конкретною особою, або зберігання у місці, звідки їх було викрадено. Тому важливо перед початком обшуку попередити склад слідчо-оперативної групи про обережність при огляді та вилученні виявлених речей. Іноді слідчій під час інструктажу групи перед початком обшуку не звертає на це належної уваги. Спеціаліст має роз'яснити присутнім правила поводження з об'єктами пошуку залежно від їх видів.

Результати обшуку багато в чому залежать від правильного визначення відношення виявлених предметів до злочину. Під час проведення обшуку слідчий не завжди точно знає, які конкретно предмети можуть бути використані при доказуванні у подальшому, а за зовнішніми ознаками це часто неможливо визначити. Як правильно зазначають А.А. Горидько та Є.П. Коновалов, у такому випадку слідчий консультується зі спеціалістом [109, с. 26]. Наприклад, це можуть бути прилади, спеціально призначені для зламу перешкод («фомки», відмички), або нетипова вогнепальна зброя, замаскована під побутові речі, тощо.

Допомога спеціаліста є необхідною також при відібранні об'єктів, які потім можуть бути використані як зразки при призначенні та проведенні експертиз (трасологічної, технічного дослідження документів, почеркознавчої тощо). Так, можуть бути вилучені рукописні тексти, що належать підозрюваному, які потім будуть виступати в якості вільних зразків при проведенні почеркознавчої експертизи; поліграфічна техніка, принтери, зразки паперу, бланки документів, фарби, печатки, що могли використовуватись при підробці документів, – при проведенні технічної експертизи документів. Серед знайдених приладів чи інструментів спеціаліст за певними ознаками може виявити знаряддя зламу, що будуть направлені для проведення трасологічної експертизи або зброю чи її заготовки, – для проведення балістичної експертизи.

Традиційною залишається допомога спеціаліста при уточненні протоколу, корегування схем і планів, що складаються. У межах своїх спеціальних знань, він допомагає слідчому при описі у протоколі предметів і слідів, що вилучаються, особливостей їх виявлення, вилучення та фіксації, звертаючи увагу на засоби, за допомогою яких їх знайшли; індивідуальні ознаки предметів, назви їх окремих частин; характеристики фото- і відеотехніки.

Спеціаліст залучається також для проведення фотозйомки та відеозапису. Правила їх проведення є традиційними і не потребують особливого обговорення. Зазначимо лише, що найбільш важливою є фотофіксація моменту, коли вилучаються предмети і документи, а також місця їх збереження. З огляду на динамічність обшуку, його активну пошукову спрямованість, доцільно супроводжувати його відеозаписом. Наразі оптимальним можна вважати комбінований варіант технічної фіксації: проведення відеозйомки

разом з фотографуванням предметів, що вилучаються. Сучасна цифрова фотовідеотехніка надає можливості проведення відеозйомки та фотографування майже одночасно, з використанням одного технічного засобу. Не можемо погодитись з думкою П.П. Іщенко щодо недоцільності залучення спеціалістів для застосування окремих науково-технічних засобів і проведення деяких видів фотозйомки. Він аргументує зазначене тим, «що для роботи з абсолютною більшістю приладів і пристроїв криміналістичні знання не потрібні. Виконання подібних рекомендацій відволікає кваліфікованих спеціалістів на проведення нескладних операцій, що під силу самому слідчому» [162, с. 81]. На нашу думку, слідчий виступає організатором проведення обшуку та керівником дій всіх його учасників, він керує процесом проведення слідчої (розшукової) дії та одночасно фіксує хід її проведення у протоколі. Тому він не має зайвого часу ще й на застосування будь-яких технічних приладів, в тому числі сучасної фото-, відеотехніки.

Проведення слідчого експерименту, як окремої слідчої (розшукової) дії, передбачена ст. 240 КПК України, де зазначається, що «з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань». На думку науковців слідчий експеримент охоплює, по суті, дві самостійні слідчі дії: «1) перевірку на місці показань обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка з метою їх уточнення і доповнення у присутності понятих; 2) експериментальну перевірку правдивості показань цих осіб, інших обставин і припущень щодо можливості чути або бачити за певних умов що-небудь, що стосується цих обставин, проникнути до даного приміщення названим у свідченнях способом або певною особою, подолати названу в показаннях відстань тощо» [217, с. 326]. У ст. 240 КПК України прямо вказується на можливість участі у проведенні даної слідчої (розшукової) дії спеціаліста: «за необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу». У практиці розслідування

злочинів у більшості випадків як спеціалісти залучаються співробітники експертної служби МВС. Незважаючи на достатню наукову розробленість тактики залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій, на практиці виникають певні проблеми, пов'язані з можливістю участі спеціалістів при перевірці показань на місці чи слідчому експерименті, що потребують вирішення. Розглянемо можливості залучення спеціаліста для проведення слідчого експерименту та перевірки показань на місці окремо.

У криміналістиці науковці зазначають різні види слідчого експерименту залежно від його мети. Найбільш вдалу, на наш погляд, класифікацію запропонував Р.С. Белкін, визначивши наступні види: встановлення можливості спостереження, сприйняття якого-небудь факту, явища; встановлення можливості вчинення якої-небудь дії; встановлення можливості існування якого-небудь явища; встановлення механізму події в цілому та окремих її деталей; встановлення процесу утворення слідів події, що виявлені під час розслідування; визначення наявності або відсутності професійних чи злочинних навичок [37, с. 42].

Спеціалісти залучаються для надання допомоги слідчому в разі потреби у використанні спеціальних знань, якими вони володіють. Погляди науковців з приводу мети залучення спеціалістів дещо відрізняються. Так, П.П. Іщенко зазначає, що допомога спеціалістів потрібна у таких випадках: вибір найбільш підходящого для рішення конкретного завдання виду експерименту; планування експерименту з урахуванням оптимальної тактики його проведення й використовуваних науково-технічних засобах і методах; відібрання об'єктів, предметів, які будуть використовуватися при проведенні експерименту; створення спеціальних умов для проведення експерименту; відтворенні обстановки й обставин події для проведення дослідів; проведення самих експериментальних дій, щоб забезпечити їх технічну й методичну правильність; фіксація ходу й результатів експерименту за допомогою фотографування й (або) відеозйомки; правильне відображенні ходу й результатів експерименту в протоколі слідчої дії; оцінка результатів експерименту [162, с. 97]. З ним погоджується О.М. Зінін [148, с. 102]. В.М. Хрусталев та Р.Ю. Трубіцин дещо скорочують випадки залучення спеціаліста та називають такі: для розробки оптимальної тактики проведення експерименту; при створенні спеціальних умов, у яких найбільш доціль-

но провести експеримент; у відтворенні обстановки й обставин події для проведення дослідів, розподілення та інструктажу його учасників; у проведенні самих експериментів, щоб забезпечити їх технічну правильність; фіксації результатів експерименту [476, с. 18]. На нашу думку, остання класифікація є більш конкретною. Практика розслідування злочинів свідчить, що спеціалісти не залучаються для: вибору виду експерименту, що потрібен для рішення конкретного завдання; сприяння правильному відображенні ходу й результатів експерименту в протоколі слідчої (розшукової) дії; оцінки результатів експерименту. Ці завдання слідчий вирішує самостійно.

Як свідчить практика розслідування злочинів, частіше за все до слідчого експерименту залучаються спеціалісти-криміналісти. Вони виконують, в основному, завдання слідчого з фіксації за допомогою фото-, відеоапаратури ходу і результатів слідчого експерименту. Серед інших, при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ДТП, залучаються спеціалісти-автотехніки (майже у 90 % випадків). При розслідуванні злочинів, пов'язаних з використанням комп'ютерної техніки, відповідні спеціалісти залучаються при перевірці можливостей особи користуватися певними програмами та виконувати окремі дії, користуючись комп'ютером.

Допомога спеціалістів потрібна, як правило, на робочому етапі слідчої (розшукової) дії. Однак, вони можуть залучатись і на підготовчому етапі. На думку О.М. Зініна, на цьому етапі слідчого експерименту спеціалісти залучаються для: «складання плану слідчого експерименту, метою якого є перевірка висунутих версій, зіставлення даних, отриманих експертизою й іншими слідчими діями у випадку їхньої невідповідності; визначення тактичних і технічних прийомів для проведення експерименту, у результаті якого може бути встановлений самообмова, помилка в упізнанні людини або предмета; підбору осіб, які будуть замінити в експерименті підозрюваного, обвинувачуваного, свідка; визначення дій, які допоможуть виявити невиявлені обставини справи, сліди злочину; підбору знарядь, предметів, транспортних засобів, які будуть аналогами дійсних; виготовлення муляжів, моделей злочинного посягання; підбору науково-технічних засобів з урахуванням завдань, які треба буде розв'язати в ході слідчого експерименту» [148, с. 100].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень та результати опитування слідчих вказують, що з зазначених можливостей залу-

чення спеціалістів на підготовчому етапі, вони приймають участь лише у відібранні знарядь, предметів, транспортних засобів тощо, які можуть бути використано у ході слідчого експерименту, або таких, що можуть служити аналогами дійсних. До того ж, це стосується лише складних, багаторазово повторюваних експериментів (наприклад в справах, пов'язаних з ДТП). З одного боку, така статистика є негативною, тому що залучення спеціалістів на підготовчому етапі займає менше часу, як на підготовку, так і на проведення слідчої (розшукової) дії. Однак, якщо дії спеціалістів в змозі виконати сам слідчий або його помічник, то можливо не потрібно безпосередньо залучати спеціалістів на підготовчій стадії. На нашу думку, для більш раціонального розподілу часу слідчого та експертів, у більшості випадків, потрібно обмежуватись залученням спеціальних знань на підготовчому етапі слідчої (розшукової) дії у формі консультацій.

Спеціалісти самостійно обирають та готують можливі технічні засоби фіксації – фотоапарат та відеокамеру. Під час слідчого експерименту потрібно віддавати перевагу відеофіксації. Дана слідча (розшукова) дія достатньо динамічна і нерідко для вірогідності її результатів потрібна значна кількість повторів. Звичайно відеозйомку застосовують для фіксації багатопланових слідчих експериментів зі складною організаційною схемою, де можливі ситуації із дво-значним тлумаченням результатів. Особливу увагу слід звернути на безперервність зйомки. Недоцільно переривати відео зйомку безпосередньо під час проведення експериментів, навіть на прохання слідчого. Сучасна цифрова відеоапаратура має великі можливості щодо фіксації об'єктів. Наприклад, управління швидкістю зйомки дозволяє зафіксувати рухомий об'єкт, а потім переглянути запис з різним темпом. Це дає змогу звернути увагу на потрібні деталі при низькому темпі перегляду, і навпаки – минути дрібні моменти, збільшуючи темп.

Слідчий експеримент у формі перевірка показань на місці полягає у зіставленні показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, з метою з'ясування їх достовірності [217, с. 334]. Метою перевірки показань на місці є не тільки уточнення фактів, отриманих при розслідуванні, а й виявлення нових доказів. Відповідно, можуть залучатися спеціалісти з метою фіксації технічними засобами збігу чи різниці

показань особи, яку перевіряють, або для виявлення та вилучення слідів злочину із застосуванням техніко-криміналістичних засобів.

Технічна фіксація слідчої (розшукової) дії здійснюється з використанням фото- та відеозйомки, при цьому перевага віддається відеозйомці. Серед засобів виявлення та вилучення слідів, у залежності від обставин справи застосовують універсальні валізи, освітлювальні прилади, пошукову техніку, пакувальні матеріали, спеціальні валізи – для вилучення мікрооб'єктів, слідів біологічного походження, запаху тощо. Всі зазначені техніко-криміналістичні засоби мають бути ретельно підготовлені співробітником експертного підрозділу, який залучається як спеціаліст.

Як зазначалось, діяльність спеціаліста під час перевірки показань на місці за змістом складається з двох окремих видів: фіксації ходу слідчої (розшукової) дії та виявлення й вилучення слідів злочину. Іноді ці дії неможливо здійснювати одночасно. У таких випадках доцільно залучати двох спеціалістів. Один із спеціалістів проводить відеозйомку. Інший виявляє та вилучає за ходом проведення слідчої (розшукової) дії сліди злочину, демонструє їх перед відеокамерою у загальному вигляді та окремі деталі, проводить у разі необхідності їх детальний огляд та попереднє дослідження, звертає увагу слідчого на виявлені окремі ознаки об'єктів тощо. У разі необхідності він же проводить фотозйомку місця перевірки показань та виявлених об'єктів.

До особливостей відеозапису можна віднести наступні. На початку слідчої (розшукової) дії особа, чий показання перевіряються, повинна коротко пояснити, в якому місці відбувалася подія та що саме там відбувалося. На цій стадії важливим є аудіозапис показань. Він проводиться на відеокамеру, при цьому бажано користуватися виносним мікрофоном. Перед переміщенням на місцевість, де відбувалися події, відеозйомка зупиняється за командою слідчого і поновлюється після прибуття на місце. З цього моменту відеозйомку рекомендується не зупиняти, на чому наголошують багаточисельні методичні рекомендації із застосування відеозйомки при проведенні слідчих (розшукових) дій. Але на наш погляд, зазначене є можливим при переміщенні учасників на значні відстані, наприклад у межах сільського пункту. Нами було опрацьовано більше ста відеозаписів перевірки показань на місці. Більше половини з них мають кадри з зображенням вулиці чи дільниці місцевості, по якій

переміщуються учасники слідчої (розшукової) дії, на якій відсутні будь-які сліди злочину, а з відеозапису неможна почерпнути ніяку інформацію про подію. Подібні записи іноді тривають 15-20 хвилин. Звичайно, таку зйомку спеціаліст для зручності проводить, перебуваючи позаду від групи учасників, у результаті чого з'являється відповідний відеозапис. При опрацюванні відеозаписів нам зустрічались навіть такі, на яких необґрунтовано було записано момент розміщення учасників в автомобілі та шлях його руху до місця події. У таких випадках, на наш погляд, потрібно, за ініціативою спеціаліста, зупиняти відеозйомку, обирати місце нової зйомки попереду групи учасників на одному з центральних місць розвитку події, а потім знову продовжувати зйомку. Діючи таким чином, ми отримуємо більш інформативний відеозапис та заощаджено час на ознайомлення з відеоматеріалами слідчого, інших учасників слідчої (розшукової) дії, а у подальшому і учасників процесу – прокурора, захисника, суддю тощо.

Основним тактичним прийомом при проведенні слідчого експеримента у формі перевірки показань на місці є демонстрація особою, чиї показання перевіряються власних дій «з упередженням». Виходячи з цього важливим правилом відеозйомки цієї слідчої (розшукової) дії є запис, коли розповідь випереджає показ тієї обстановки, про яку мова йде в показаннях. Перед наближенням учасників є можливим застосування орієнтуючої та оглядової зйомки. Якщо на маршруті руху виявляється об'єкт, що фігурував у попередніх показаннях – табличка з назвою вулиці й номером будинку, назву крамниці, номер стовпу, окреме дерево тощо – його необхідно зняти за допомогою трансфокатору об'єктива камери. Так само фіксується й об'єкт, на який звертає увагу особа, що дає інформацію для перевірки. На місці, що має відношення до розслідуваної події, відеозйомка ведеться за правилами огляду місця події. Крім фіксації безпосередньо дій особи, чиї показання перевіряються, повинні записуватися питання слідчого й відповіді на них. Для чіткості звукозапису бажано мати дистанційний мікрофон, закріплений на слідчому та особі, яка дає показання. Закінчення зйомки повинно відображати всі позиції заключної частини протоколу. Учасники слідчої (розшукової) дії переглядають відеозапис, після чого на плівці додатково знімається повідомлення слідчого про те, що всі учасники процесу переглянули й прослухали даний відеозапис. Учас-

ники по черзі свідчать, що все записано вірно або вносять зауваження та доповнення за необхідністю.

До участі у слідчому експерименті у формі перевірки показань на місці, по можливості, слід залучати спеціаліста, який приймав участь в огляді місця події. Зазначене обумовлюється багатьма причинами. Він вже знайомий з обстановкою місця події і швидше зможе знайти краще місце для відеозйомки. Під час огляду місця події спеціаліст вилучав сліди та разом зі слідчим моделював дії злочинця. У разі явної невідповідності дій особи при перевірці її показань з виявленими при огляді слідами, спеціаліст може звернути на це увагу слідчого, що вплине на кінцеву оцінку результатів слідчої (розшукової) дії. Розміщення слідчих та експертних підрозділів ОВС на території райвідділу дозволяє без особливих проблем залучати до проведення перевірки показань на місці спеціалістів, які брали участь в огляді місця події.

При проведенні ідентифікаційних та окремих видів діагностичних експертиз об'єктами порівняльного дослідження виступають різного роду зразки. У загальному вигляді їх можна визначити, як «відображення, предмети, речовини, що відображають властивості, ознаки, якості (індивідуальні та групові) інших предметів або суб'єктів, з приводу яких у слідчого чи суду виникло передбачення, що вони мають відношення до вчиненого злочину» [302, с. 173].

Отримання зразків для експертизи регламентується ст. 245 КПК України. Правила та порядок відібрання окремих зразків для експертного дослідження відображено в деяких нормативних актах та навчально-методичній літературі [157; 168, с. 100-114; 169, с. 88-131; 484; 505, с. 266-267]. Тактичні прийоми відібранню інших зразків від живих осіб – пальців рук та інших частин тіла людини, волосся, крові, сперми, сечі тощо – з метою забезпечення конституційних прав людини на повагу його гідності та особисту недоторканість, було нами розглянуто вище (див. п. 2.2 дисертації).

Однак на сучасному етапі розвитку експертних технологій, розширенням можливостей державних експертних закладів різних міністерств, на практиці виникають проблеми у використанні широкого кола спеціальних знань та нових методів під час відібрання зразків для проведення нових видів експертиз. Зважаючи на сучасні стрімкі темпи розвитку судової експертології, потребують додаткового розроблення процесуальна регламентація одержання зразків

для експертного дослідження, можливості залучення спеціалістів при проведенні слідчих (розшукової) дій, пов'язаних з отриманням зразків тощо.

Зразки для порівняльного дослідження відображають властивості певних об'єктів і використовуються при проведенні, перш за все, ідентифікаційних, а також експертиз із встановлення єдиного джерела походження або відношення об'єктів до певного роду, класу, виду. В залежності від властивостей об'єктів, що відображаються у зразках, серед науковців є певні розбіжності у класифікації. На думку авторів підручника з криміналістики за редакцією Р.С. Белкіна, «зразки можуть бути поділено на дві групи: зразки, що відображають ознаки іншого об'єкта, та зразки, що відображають свої власні ознаки» [3, с. 669]. До перших вони відносять, наприклад, відтиски папілярних візерунків на дактилокарті, стріляні з певної зброї кулі, відбитки протектора шин автомобіля тощо; до другої – зразки крові, слини та інших виділень організму, зразки ґрунту з місця події, борошна зі сховища тощо. Аналогічної класифікації дотримується П.П. Ішенко, додаючи до другої групи різного роду колекції [162, с. 102]. До зазначеної класифікації додає ще два види зразків М.Г. Щербаковський: ті, що відображають функціональні особливості об'єкта (почерку, письмової та усної мови) та комплексні зразки, що відображають декілька характеристик об'єкта оригіналу [505, с. 109]. Як приклад останньої групи наводиться зразок тексту, виконаного на матричному принтері, що відображає в комплексі властивості програмного забезпечення, особливості будови голок та склад барвної речовини.

На нашу думку, підстав для розширення класифікації, запропонованої М.Г. Щербаковським немає. Зразки, що відображають функціональні ознаки людини – почерку або голосу, можна віднести до першої групи, тому що незважаючи на різновид ознак: зовнішньої форми, або інших, вони однаково будуть відображати ознаки того чи іншого об'єкта. У відношенні до комплексних зразків, то вони не можуть виступати об'єктом комплексного дослідження. Якщо як зразок відбирається документ, надрукований на матричному принтері, то його можливо використовувати в основному при проведенні технічної експертизи документів для ідентифікації принтера за відображенням голок на папері. Для діагностики програмного забезпечення необхідно вилучати комп'ютер, а для вста-

новлення групової належності барвника – стрічку принтера.

Щодо класифікації зразків залежно від процесуального статусу та часу виникнення у матеріалах кримінального провадження, серед науковців не виникає суттєвих протиріч. Вони поділяються на вільні, умовно-вільні та експериментальні. Вільні зразки одержуються слідчим під час проведення слідчих (розшукових) дій. Також можуть бути вилучено і самі об'єкти, що використовуються експертом для отримання зразків для порівняльного дослідження під час проведення експериментальних дій у ході експертизи. Об'єкти, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій частіше за все мають процесуальний статус речових доказів. Вони вилучаються під час проведення таких слідчих (розшукових) дій: огляду (місця події, приміщень, ділянок місцевості, транспортних засобів), обшуку, слідчого експерименту (у формі перевірки показань на місці). Для проведення кожного з видів експертиз вилучаються певні об'єкти, основними з яких є:

- трасологічної – знаряддя, інструменти, механізми, що можуть бути знаряддями вчинення злочину, чи пристосовані для їх виготовлення; взуття та інші предмети одягу; замки, запірні пристрої та ключі від них; шини транспортного засобу;

- балістичної – вогнепальна зброя та її частини, боєприпаси, кулі, гільзи, порох, можливі сліди застосування вогнепальної зброї;

- технічної експертизи документів – засоби підробки реквізитів документів (папір, клей, ножиці, фарби тощо), печатки, штампи та засоби їх підробки, форми та пристрої для друку (принтери, ксерокси, різграфи тощо);

- почеркознавчої та авторознавчої – письмові документи з почерком та підписами: листи, щоденники, записні та телефонні книжки, електронні текстові документи з ознаками письмової мови;

- портретної – фотографії, відеозаписи, в тому числі на електронних носіях та в пам'яті комп'ютера;

- звуко- та відеозапису – звукозаписи та відеозаписи на магнітних та цифрових носіях інформації;

- вибухотехнічної – вибухові пристрої, їх елементи, вибухові речовини та їх складові;

- наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; харчових продуктів; спеціальних хімічних речовин;

сильнодіючих і отруйних речовин; криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів; ґрунтознавчої – зразки (проби) речовин, залежно від виду експертизи;

- товарознавчої – зразки товарів, матеріал виготовлення;
- економічної – документи бухгалтерського, податкового обліку і звітності (бухгалтерська експертиза); документи про економічну діяльність підприємств і організацій; документи фінансово-кредитних операцій;
- у сфері інтелектуальної власності – літературні, художні твори, бази даних комп'ютерів, диски, фонограми, відеограми тощо.

Ми зазначили основні види експертиз та перелік можливих предметів та зразків, необхідних для проведення експертизи. Але з розширенням можливостей проведення експертиз цей перелік напевно чи може бути повним. Законодавством не передбачено обов'язкове залучення спеціалістів для проведення зазначених слідчих (розшукових) дій, але, на нашу думку, при вилученні предметів, що будуть слугувати об'єктами експертизи, це необхідно робити. Також бажано залучати в якості спеціаліста саме того експерта, який буде виконувати відповідну експертизу. При такій взаємодії слідчого зі спеціалістами досягається найбільш швидкий результат у розслідуванні злочину. А це, у свою чергу, є можливим, коли слідчий та експерт є працівниками однієї системи, та для узгодження їх дій не потрібно багато часу, що існує на даний час в ОВС.

Опитуванням практичних працівників експертних підрозділів МВС встановлено окремі проблемні питання при вилученні слідчими вільних зразків. Іноді слідчі намагаються отримати самостійно зразки для порівняльного дослідження, використовуючи об'єкти, що можна вилучити. Наприклад, для проведення технічної експертизи документів виникла необхідність одержання зразків печатки Дніпропетровської регіональної митниці. На прохання співробітників митниці, які вказували на потребу у дуже частому використанні печатки, слідчий її не вилучив, а обмежився самостійним одержанням відбитків печатки. Під час роздільного дослідження при проведенні експертизи експерт з'ясував, що досліджуваний відбиток печатки нанесено фотополімерною печатною формою з певним зміщенням. При дослідженні зразків, було встановлено, що серед них виконаних аналогічним способом немає, тобто зразки не співпадали

з досліджуваними об'єктами за умовами виконання. Зазначене призвело до призупинення проведення експертизи та невинуватеного затягування часу. Тому ми наголошуємо, що, за можливості, при проведенні слідчих (розшукових) дій необхідно намагатися вилучати безпосередньо предмети, які будуть направлятися на експертизу, а отримання зразків з цих предметів доручати експерту під час проведення експериментальної частини експертизи.

При розгляді експертного забезпечення проведенні слідчих (розшукових) дій ми спиралися на існуючі на сьогодні беззаперечні вимоги кримінального процесуального законодавства, у якому зазначено, що суб'єктом збирання доказів є слідчий. При проведенні слідчих (розшукових) дій спеціаліст лише допомагає слідчому. Але практика розслідування злочинів свідчить про те, що у деяких випадках основні дії з вилучення криміналістично значимої інформації виконує саме спеціаліст. Слідчий лише фіксує його дії та результат у протоколі.

Як спеціалісти при розслідуванні злочинів на практиці залучаються переважно працівники експертної служби МВС, яка сьогодні представляє собою потужну організацію, працівники якої є представниками держави і кваліфікованими спеціалістами у різних галузях знань. На наш погляд, потрібно підтримати думку П.П. Іщенко, який ще у 1990 р. зазначив, що «у законі сказано, що відбір зразків здійснює тільки слідчий, а спеціаліст лише надає йому допомогу. Дане положення, однак, уже давно не дотримується на практиці й стало анахронізмом. Років 30-40 назад, коли експертна система ще формувалася, а мережа її установ була слабка й нечисленна, як спеціалістів найчастіше залучали випадкових людей, що не служать в правоохоронних органах. У законодавця не було підстав довіряти їм. Цим і викликана поява в законі обмеження, що забороняє спеціалісту збір доказів і вилучення зразків. Однак зараз це положення докорінно змінилося. Сьогоднішній фахівець, як і слідчий, має вищу освіту і є працівником правоохоронних органів. У держави тепер немає підстав не довіряти йому» [162, с. 109]. На наш погляд, вирішення питань щодо надання співробітникам Експертної служби МВС права самостійно збирати докази під час проведення слідчих (розшукових) дій, що можуть бути об'єктами експертного дослідження є перспективним для подальшого удосконалення законодавства.

3.4. Законодавче забезпечення експертної діяльності

Ефективність та якість експертного забезпечення досудового розслідування залежать від чіткої законодавчої регламентації діяльності з питань призначення і проведення судової експертизи та відповідності цих норм іншим актам законодавства України. Експертна діяльність на сьогодні регламентується нормативно-правовими актами, що є базовими для всіх експертних установ в Україні, а також окремими законодавчими та підзаконними актами, що відносяться до діяльності того чи іншого міністерства, у складі якого є експертні підрозділи.

До основних законодавчих актів, що регулюють діяльність всіх експертних установ, можна віднести Конституцію України; Кримінальний [219], Кримінальний процесуальний [220], Кодекс адміністративного судочинства України [186]; Закон України «Про судову експертизу» [375], Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [376], а також Цивільний процесуальний [477] та Господарський процесуальний кодекси України [111].

Діяльність експертних установ МЮ України регламентується Постановами Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 . «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» [Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF/conv>], від 16.11.1994 р. № 778 «Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 770 від 23.05.2007 р. № 868 від 19.09.2012 р.), Наказами МЮ України: від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу МЮ України від 26.12.2012 р. № 1950/5), що затверджує «Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз» [157]; від 09.08.2005 № 86/5 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» (із змінами, внесеними згідно з Наказами МЮ № 1054/5 від 07.11.2007, № 643/5 від 13.04.2009, № 925/5 від 22.06.2012) [357], статутами окремих НДІСЕ та ін.

Серед нормативних документів, що регулюють експертну діяльність ОВС, треба зазначити такі, що стосуються безпосередньо діяльності Експертної служби МВС і такі, що регулюють діяльність міліції загалом та окремо з розслідування злочинів тому, що вони також, тим чи іншим чином, впливають на роботу експертів. До перших слід віднести Постанови Кабінету Міністрів України від 06.05.1998 р. № 617 «Про утворення ДНДЕКЦ МВС України», від 20.06.2000 р. № 988 «Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ» [377]; Накази МВС України від 09.08.2012 р. № 691 «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України», від 30.10.2012 р. № 983 «Про затвердження Положення про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України», від 15.06.2011 р. № 333 «Про вдосконалення порядку обліку атестованих судових експертів Експертної служби МВС України», від 15.12.2011 р. № 923 «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС України та атестацію судових експертів Експертної служби МВС України», від 15.12.2011 р. № 925 «Про затвердження Положення про екзаменаційні комісії та порядок надання працівникам органів внутрішніх справ та їх позбавлення права участі як спеціалістів у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів», від 26.10.2012 № 962 «Про затвердження Інструкції про участь працівників Експертної служби МВС України в кримінальному провадженні як спеціалістів» та інші, що регламентують окремі напрямки роботи Експертної служби МВС. До другої групи слід віднести такі: Закон України «Про міліцію» [368]; Постанову Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 р. № 401 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» [362]; Накази МВС України: від 22.10.2012 р. № 940 «Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України» [<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0054-13>], від 09.08.2012 р. № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України» [<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1770-12>] та ін.

Діяльність експертних закладів МОЗ України регламентується наступними основними нормативними документами: Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст.19], Наказами МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р. «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95>], № 397 від 08.10.2001 р. «Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи» [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0219-02>] та ін.

Діяльність експертних закладів Державної прикордонної служби України передбачена Законом України від 03.04.2003 р. № 661-IV «Про Державну прикордонну службу України» [Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/661-15>]; Наказом МВС України від 18.11.2013 р. № 1109 «Про затвердження Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України» [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2086-13>].

Відомчі нормативно-правові акти, що регламентують діяльність експертних закладів Міністерства оборони України та Служби безпеки України складають інформацію з обмеженим доступом та не підлягають розголошенню.

Незважаючи на достатню кількість нормативних актів, що регламентують експертну діяльність в Україні, окремі питання залишаються досі невизначеними, а певні положення мають протиріччя. Вдосконалення законодавства про судову експертизу на сьогодні набуває актуальності у зв'язку з реформуванням кримінального процесуального законодавства, наближенням його до європейських норм.

Проблеми вдосконалення законодавства про експертну діяльність також активно обговорюється науковцями на науково-практичних конференціях, семінарах, сторінках наукових видань [98; 99; 100; 240; 275; 386; 404; 415; 434; 435; 440; 478; 481; 497]. Узагальнюючи думки науковців, можна зазначити, що потребують вдосконалення такі питання: розширення переліку випадків обов'язкового призначення судової експертизи; статус спеціаліста в кримінальному судочинстві; підстави кримінальної відповідальності

ті експерта та спеціаліста; проблеми узгодження норм законодавчих актів щодо особи судового експерта, його прав та обов'язків; розширення кола джерел доказів, що отримуються шляхом використання спеціальних знань; введення норм щодо комплексної, комісійної судових експертиз; уточнення підстав для призначення додаткової та повторної експертиз; отримання висновків експертизи від експертної установи, окреслення коло повноважень керівника експертної установи; визначення засобів криміналістичної техніки, що можливо застосовувати під час розслідування кримінальних проваджень; наближення норм вітчизняного законодавства до загальноєвропейських та інші.

Зазначені питання дійсно заслуговують на увагу, тому розглянемо шляхи їх вирішення в аспекті вдосконалення законодавства, що регламентує експертну діяльність в Україні. Аналізуючи норми чинного КПК України, можемо дійти висновків, що більшість питань, що стосуються використання спеціальних знань при розслідуванні в ньому, у порівнянні з попереднім, враховано, або у зв'язку з принципово новою побудовою кримінального процесу, вони втратили актуальність. Одним з найбільш дискусійних питань сьогодні, якому приділялось достатньо уваги з боку науковців протягом чотирьох останніх десятиліть, є надання можливості призначення експертизи до порушення кримінального провадження. Особливо, це питання було актуальним стосовно експертиз наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, холодної та вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових речовин, тому що довідка спеціаліста при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконними діями з означеними об'єктами, слугувала однією з підстав порушення кримінальної справи. Відповідно до ст. 214 чинного КПК України «слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. ... Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань» [222]. Зважаючи на відсутність стадії порушення кримінальної справи, документ під назвою «довідка спеціаліста», складений

за результатами «попереднього» або «доекспертного» дослідження на сьогодні перестав існувати. На наш погляд, зазначені нововведення в КПК України відносно початку досудового розслідування, досить прогресивні та знімають багато питань не тільки призначення експертизи, а й уникнення зайвого дублювання в слідчій діяльності в стадії початку кримінального провадження.

Іншим, тісно пов'язаним з попереднім питанням є розширення випадків обов'язкового призначення експертизи. Для вирішення цього питання проаналізуємо його урегульованість у країнах ближнього зарубіжжя. У ст. 196 КПК Російської Федерації обов'язкового призначається експертиза, якщо необхідно встановити: 1) причини смерті; 2) характер та ступінь шкоди, спричиненої здоров'ю; 3) психічний стан підозрюваного, обвинуваченого, якщо виникають сумніви з приводу їх дієздатності або здатності самостійно захищати свої права та законні інтереси в кримінальному процесі; 4) психічний або фізичний стан потерпілого, коли виникають сумніви в його здатності правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінальної справи, та давати про них свідчення; 5) вік підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, коли це має значення для кримінальної справи, а документи про вік відсутні або викликають сумнів [462]. Такі ж саме випадки обов'язкового призначення експертизи зазначено у КПК Республіки Киргизія [459]. У КПК Республіки Казахстан у ст. 241, крім визначених вище випадків додано пункт «інші обставини справи, які не можуть бути достовірно установлені іншими доказами» [460]. Дана норма недостатньо конкретна та може бути визначена по-різному суб'єктом, який проводить розслідування, тому введення її в чіткі рамки кодексу, на нашу думку, недоцільно. Найбільш широко визначено випадки обов'язкового призначення експертизи у КПК Республіки Узбекистан, за яким призначення та проведення експертизи є обов'язковим, якщо у справі необхідно встановити: 1) причину смерті, характер та ступінь тяжкості тілесних ушкоджень; 2) факт полового акту, вагітність та ознаки її штучного переривання; 3) вік підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, коли документи про вік відсутні або викликають сумніви; 4) психічний або фізичний стан підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, особи, по відношенню до якої ведеться провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, та їх здатність усвідом-

лювати свої дії та керувати ними її момент вчиненням протиправного діяння, а також здатність розуміти значення кримінальної відповідальності, давати показання та самостійно захищати свої права й законні інтереси в кримінальному процесі; 5) психічний та фізичний стан потерпілого, свідка і їх здатність сприймати, запам'ятовувати та відтворювати на допитах обставини, що мають значення для справи, а також здатність потерпілого своїми діями самостійно захищати свої права та законні інтереси у кримінальному процесі; 6) необхідність та можливість лікування осіб, що страждають венеричними та іншими інфекційними захворюваннями, хронічним алкоголізмом та наркоманією, наявність наркотичних речовин та їх види; 7) факт підробки грошових знаків, цінних паперів та інших документів; 8) технічні причини вибуху, катастроф та інших надзвичайних ситуацій [461].

Аналізуючи законодавства різних країн у досліджуваному аспекті, можна зазначити, що в більшості випадків обов'язкове призначення стосується судово-медичної та судово-психіатричної експертизи щодо особи потерпілого чи підозрюваного. Це є цілком обґрунтованим, тому що без встановлення психічного чи фізичного стану цих обов'язкових учасників кримінального процесу неможливо провадження у справі. Інші пропозиції доповнення випадків обов'язкового призначення експертизи, що пропонуються науковцями та втілюються у пропозиції щодо зміни законодавства [353], зводяться до включення у перелік експертиз наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; холодної та вогнепальної зброї; технічних причин вибуху, вибухових речовин та пристроїв; підробки грошових знаків, цінних паперів та інших документів.

На нашу думку, розширення кола обов'язкового призначення експертизи означеними, як й іншими видами експертиз, окрім судово-медичних та судово-психіатричних, не слід з певних причин. Одна з них полягає у вирішенні в чинному КПК України питання щодо призначення експертизи до порушення кримінального провадження, про що зазначалося вище. Саме існування цієї проблеми спонукало науковців включити названі експертизи до переліку обов'язкових. Інша причина полягає в тому, що названі експертизи, на нашу думку, мають призначатися обов'язково лише при розслідуванні окремих видів злочинів. Наприклад, обов'язкове призна-

чення експертизи холодної зброї необхідно лише при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 263 КК України, тому що від цього залежить кваліфікація злочинних дій. Але зовсім необов'язково призначати цю експертизу під час розслідування навмисного вбивства, якщо ніж, який треба досліджувати, вилучено, наприклад, з тіла або кишені вбитого. Так само експертиза грошових знаків обов'язкова лише при розслідуванні злочинів, кваліфікованих за ст. 199 КК України. З прикладів зрозуміло, що закріплення обов'язковості призначення зазначених вище експертиз, які носять не загальний, а окремий характер, у КПК України є недоцільним.

З іншого боку, є можливим внесення цих експертиз у Кодекс разом з відповідними статтями, наприклад, як це зазначено у ч. 2 (пункт 5) ст. 242 КПК України: «встановлення статевої зрілості потерпілої в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України». Але у такому разі необхідно додавати й інші види експертиз, наприклад, комп'ютерно-технічну – при розслідуванні злочинів у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (ст. 361-363 КК України), або судово-бухгалтерську – при розслідуванні окремих злочинів проти власності чи у сфері господарської діяльності. Тому, вважаємо наявність зазначеного пункту у ст. 242 КПК України не обов'язковим, але інші пункти ч. 2 цієї статті досить обґрунтованими: «1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості» [222]. Рекомендації обов'язкового призначення експертиз при розслідуванні окремих видів злочинів потрібно конкретизувати у курсі криміналістики при розгляді розділу криміналістичної методики.

Інша суттєва пропозиція ряду вчених полягає у доповненні переліку джерел доказів у кримінальній справі показаннями експерта, оскільки у них містилася доказова інформація, що роз'яснює та

доповнює наданий ним висновок. Дану пропозицію було враховано у ч. 2 ст. 84 проекту КПК України: «Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів». У свою чергу під показаннями розуміються «відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, які мають значення для цього кримінального провадження» (ст. 94 проекту КПК України). Однак, у даній статті серед осіб, які можуть давати показання не зазначено спеціаліста, хоча він є учасником кримінального провадження та залучається для надання консультацій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 проекту КПК України). Тому вважаємо, що надання консультацій спеціалістом повинно проходити у формі отримання показань під час допиту та пропонуємо відповідним чином доповнити ст. 94 проекту КПК України.

Одним з завдань вдосконалення законодавства є узгодженість законодавчих актів і запобігання в них зайвого дублювання. Як неодноразово зазначалось науковцями, необхідно ліквідувати прогалини чинного закону в аспекті кореспондування кримінально-процесуального законодавства з вимогами іншого законодавства щодо здійснення судово-експертної діяльності. Зокрема, А.І. Лозовий та Е.Б. Сімакова-Єфремян вважають за потрібне ввести норму про залучення як експерта особи, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу». На їх думку, яку ми цілком підтримуємо, така норма дозволить залучати в якості експертів висококваліфікованих професіоналів, що мають відповідні вищу освіту та освітньо-кваліфікаційний рівень в певній галузі знань, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [240]. Зазначені пропозиції реалізовано у ст. 69 проекту КПК України. Ця ж стаття окреслює коло прав та обов'язків експерта, а також окремі вимоги до нього. На нашу думку, у проекті КПК України реалізовано більшість пропозицій науковців щодо розширення прав та обов'язків експерта, що не в повному обсязі містяться у чинному КПК України.

Але проблема дублювання положень проекту КПК України та Закону України «Про судову експертизу» залишається наявною

щодо визначення поняття експерта, його прав та обов'язків; експертизи, її видів та порядку призначення; висновку експерта. У проекті КПК України, наприклад, права та обов'язки експерта визначено значно ширше, ніж у Законі, де вони фактично дублюються. Але в обох законодавчих документах є посилання на права та обов'язки, передбачені в іншому. Залежності від виду судочинства зміст прав та обов'язків дещо різниться. Саме цим пояснюється існування статей 12, 13 Закону України «Про судову експертизу», що містять перелік прав та обов'язків експертів незалежно від виду судочинства. Але ці положення дублює не тільки КПК, а й інші кодекси України: Кодекс адміністративного судочинства [186], Цивільний процесуальний кодекс [477], Господарський процесуальний кодекс [111]. На нашу думку, права та обов'язки судового експерта не повинні залежати від виду судочинства, тому пропонуємо залишити вичерпний перелік прав та обов'язків експерта у Законі України «Про судову експертизу», а у існуючих процесуальних кодексах за видами судочинства зробити посилання на норми статей цього Закону.

В чинному КПК України існує поняття додаткової та повторної експертизи. Науковцями зверталась увага на недосконалість їх визначень, а також було надано пропозиції щодо введення у КПК поняття первинної, одноосібної, комісійної, комплексної експертизи [240]. Погоджуємось з думками А.І. Лозового та Е.Б. Сімакової-Єфремян щодо неточностей існуючих визначень додаткової та повторної експертизи. Однак, на нашу думку, названі види експертиз відображають різні критерії класифікації судових експертиз і мають більшою мірою наукове, ніж процесуальне значення. У тексті висновку експерта не відображається назва виду експертизи. Не має значення вид експертизи і для самого експерта, який проводить дослідження. Його висновок повинен ґрунтуватися не на результатах первинних експертиз або думках інших експертів, а на своєму внутрішньому переконанні. Саме тому вводити у КПК зазначені наукові поняття, на нашу думку, недоцільно. Відсутні вони й у проекті КПК України.

У зв'язку з переходом до змагального кримінального процесу, особливого значення набуває комісійна експертиза. Це пов'язано з тим, що може виникнути ситуація, коли одні й ті ж самі речові докази одночасно можуть стати об'єктами дослідження експертів, яким призначили експертизу різні сторони кримінального судочин-

ства. У такому випадку виникає багато питань щодо черговості проведення дослідження кожної із сторін: обвинувачення чи захисту. Виходом з цього положення може стати призначення комісійної експертизи. Але і в цьому випадку залишаються питання щодо місця проведення експертизи, необхідного обладнання, строків проведення тощо. У п. 8 ст. 100 проекту КПК України зазначається: «якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки». На наш погляд, дане положення потрібно розширити з урахуванням зазначеної вище можливості призначення експертиз різними сторонами одночасно по відношенню до одних і тих саме об'єктів. Хоча, можливо, на етапі формування змагальної системи судочинства, який відбувається на сьогодні, дані пропозиції є передчасними. Нам здається, що вони стануть необхідними після впровадження у практику розслідування та судового розгляду змагальної системи кримінального процесу.

Дискусійним залишається питання попередження експерта по ст. 384, 385 КК України за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Відповідно до ст. 196 чинного КПК України, якщо експертиза проводиться не в експертній установі, експерт попереджається слідчим за ст. 384, 385 КК. Підтримуємо думку П.І. Репешка відносно неприпустимості притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 385 осіб, яких залучено у якості експертів, але які не мають кваліфікації судового експерта і не є працівниками спеціалізованих експертних установ [388, с. 125]. Притягнення особи до виконання обов'язків експерта без її згоди є нічим іншим, як примусом, забороненим Конституцією України.

У разі проведення експертизи в експертній установі експерт, відповідно чинного КПК України, а саме змін, внесених згідно із Законом від 12.07.2001 р. № 2670-III (2670-14), «зазначає у вступній частині висновку, що він попереджений про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку». При цьому чітко не визначено ким саме він має бути попереджений. У ч. 2 ст. 101 проекту КПК України «Зміст висновку експерта», законодавець, незважаючи на думки науковців та попередній досвід, вводить положення щодо відповідальності судового експерта, незалежно від його професійного статусу: «У висновку експерта обов'язково по-

винно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків».

На наш погляд, попереджати про кримінальну відповідальність виключно за ст. 384 потрібно експертів, які не працюють у державних експертних закладах, а залучені до виконання обов'язків відповідно ч. 2 ст. 75 чинного КПК України або ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу». У висновках експертів, які є працівниками спеціалізованих експертних закладів, взагалі не повинно бути відмітки щодо попередження про кримінальну відповідальність. Знання законів, що регламентують експертну діяльність, є їх обов'язком і складовою частиною компетентності. Можливо, потрібно зобов'язувати начальників експертних закладів доводити зміст відповідних статей КК України працівникам під особистий підпис. Цей документ може зберігатися в особистій справі працівника закладу та у будь-який момент представлений сторонам кримінального провадження на їх вимогу.

Викладене положення особливо актуально стосовно атестованих співробітників експертної служби МВС. Попереджати їх про кримінальну відповідальність за будь-якою статтею КК України – рівнозначно попередженню, наприклад, слідчого на початку розслідування щодо кримінальної відповідальності за вчинення всіх злочинів проти правосуддя, або оперуповноваженого – під час затримання підозрюваного в порядку ст. 106 КПК України про кримінальну відповідальність за ст. 371 (завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою) із завіренням цього підписом у вступній частині протоколу затримання. Зрозуміло, що такі попередження безпідставні, тому ми пропонуємо виключити з чинного та проекту КПК України положення щодо попередження експертів державних установ про кримінальну відповідальність.

Діяльність експертної служби МВС регулюється не тільки законодавчими актами, що регламентують процесуальний порядок певного виду судочинства, а й нормами, що забезпечують функціонування міліції та експертної служби у складі МВС. Таким нормативними актами є Закон України «Про міліцію», Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 383 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України», Постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 р. № 988 «Про утворення експертної

служби Міністерства внутрішніх справ». Аналізуючи їх зміст, можна знайти певні неузгодженості.

У відповідності з п. 14 ст. 92 Конституції України виключно законами, окрім іншого, визначаються засади судової експертизи. Саме тому у Законі України «Про міліцію», серед інших обов'язків міліції, повинні бути прописано й ті, що стосуються експертної діяльності. Пунктом 10 ст. 10 Закону органи міліції зобов'язані «проводити криміналістичні дослідження за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, забезпечувати у встановленому порядку участь спеціалістів криміналістичної служби у слідчих діях» [368]. Щодо обов'язку проводити експертизи у Законі мови не йдеться.

У Положенні про експертну службу МВС відповідні пункти присутні, а саме одним з завдань є «проведення експертизи та досліджень за кримінальними, цивільними та арбітражними справами, а також досліджень у позасудовому провадженні, виконання інших робіт у межах своєї компетенції» [377]. Відповідно прописано і аналогічну функцію експертної служби п. 4 Положення. Найбільш чітко і повно сформульовано функції МВС у відношенні експертної діяльності в Положенні про МВС, затвердженого Указом Президента України від 06.04.2011 р. № 383. У абз. 17-23 п. 4 зазначається, що Міністерство відповідно до покладених на нього завдань: «організовує проведення судової експертизи в кримінальних, адміністративних, цивільних та господарських справах, а також досліджень у позасудовому провадженні за матеріалами оперативно-розшукової діяльності та інших процесуальних дій; здійснює відповідно до законодавства оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність; забезпечує в установленому порядку участь спеціалістів Експертної служби МВС України в оперативно-розшукових заходах, слідчих та інших процесуальних діях; веде базу даних реєстру атестованих судових експертів Експертної служби МВС України, у встановленому порядку передає інформацію до державного Реєстру атестованих судових експертів; організовує роботу Експертно-кваліфікаційної комісії МВС України із присвоєння, позбавлення та підтвердження особам кваліфікації судового експерта з правом проведення певного виду судової експертизи, присвоєння чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта, а також роботу з надання та позбавлення права участі як спеціаліста у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів,

надання, позбавлення та підтвердження права самостійного проведення спеціальних вибухотехнічних робіт та видає відповідні свідоцтва; забезпечує підготовку, перепідготовку, спеціалізацію та підвищення кваліфікації судових експертів, спеціалістів-криміналістів і спеціалістів-вибухотехніків за напрямками діяльності; організовує інформаційно-аналітичну діяльність органів внутрішніх справ, формує довідково-інформаційні фонди, веде оперативно-пошукові та криміналістичні обліки, здійснює обробку персональних даних, у межах своїх повноважень складає статистичну інформацію, забезпечує режим доступу до інформації, надає інформаційні послуги» [362].

Виникає потреба узгодження змісту зазначених нормативних актів стосовно введення в обов'язки міліції, регламентовані Законом України «Про міліцію» норми, що передбачає проведення судових експертиз. Однак, ми не погоджуємося з нормами, що передбачають виконання експертиз у цивільних та господарських справах, а також досліджень у позасудовому провадженні, як і виконання будь-яких послуг на оплатній основі.

Експертна служба МВС є державною і створена для забезпечення, перш за все, потреб міліції, яка займається розслідуванням кримінальних та адміністративних справ. Під час розслідування основними завданнями співробітників експертної служби є проведення експертиз та участь як спеціалістів при проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Тому пропонуємо доповнити перелік обов'язків міліції пунктом наступного змісту: «проводити експертизи за кримінальними та справами про адміністративні правопорушення, дослідження за матеріалами оперативно-розшукової діяльності; забезпечувати у встановленому порядку участь спеціалістів експертної служби у слідчих діях».

Поділяємо думку Л.М. Головченко щодо неузгодженості другого і четвертого абзаців п. 3 Положення про експертну службу МВС, а саме невідповідність проведення експертиз у цивільних і арбітражних справах основному завданню експертної служби – судово-експертному та техніко-криміналістичному забезпеченню діяльності органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень [100, с. 26-27]. Також вважаємо, що положення щодо виконання експертною службою платних послуг є тимчасово-

вими і обґрунтовуються лише складним матеріальним становищем органів внутрішніх справ. Експертна служба МВС є державною і повинна фінансуватися виключно з бюджету, тому означені вище норми пропонується виключити з розглянутих нормативних актів.

Повертаючись до розгляду Закону України «Про судову експертизу» можна зазначити, що окремі його положення потребують розширення та вдосконалення. Деякі з них було нами розглянуто у відповідних розділах роботи, однак на окремих потрібно зупинитись. У преамбулі Закону зазначається: «Цей закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності ...», хоча його назва – «Про судову експертизу». Зрозуміло, що різниця у поняттях «судова експертиза» і «судово-експертна діяльність», які було нами розглянуто раніше, досить суттєві, тому Закон повинен мати назву «Про судово-експертну діяльність».

У загальних положеннях потрібно обов'язково роз'яснити зміст основних термінів, що складають основу судово-експертної діяльності. Такі роз'яснення, хоча і різні за змістом, але присутні у відповідних законах ближнього зарубіжжя: Російської Федерації, Азербайджанської Республіки, Республіки Казахстан [283; 284; 285]. Обов'язковим є роз'яснення термінів: «спеціальні знання», «судово-експертна діяльність», «державна судово-експертна діяльність», «судова експертиза». Також, на нашу думку, потрібно надати визначення понять: «судово-експертний заклад»; «керівник судово-експертного закладу»; «предмет, об'єкти судової експертизи»; «одноособова», «комісійна», «комплексна», «первинна», «повторна», «додаткова» експертизи; «зразки для дослідження». Визначення термінів не повинно дублюватися з КПК, про що необхідно зазначити у тексті Закону.

Оскільки у проекті КПК України не конкретизовано порядок проведення судової експертизи у державних експертних установах, він повинен бути описаний у відповідному Законі України. Головною організуючою ланкою будь-якого експертного закладу є керівник, тому потрібно детально описати його права, обов'язки та обмеження в діяльності. Також підлягає опису детальний порядок проведення різного виду експертиз: первинної, повторної, додаткової, комплексної, комісійної. Це можливо зробити, виклавши всі позиції однією статтею під назвою «Проведення експертизи в експертній установі», як пропонують А.І. Лозовий та Е.Б. Сімакова-

Єфремян [240]. Але, на нашу думку, зазначені положення слід викласти окремими статтями, як це зроблено у відповідних законах країн ближнього зарубіжжя, наприклад у ст. 14-25 Закону РФ «Про державну судово-експертну діяльність у Російській Федерації».

У зазначених нами законодавчих актах містяться загальні положення щодо окремих аспектів експертної діяльності на Україні. Більш конкретизовано визначено основні завдання та функції експертної служби МВС у відповідному Положенні [377], що нами було також розглянуто. Проте, зміст цих документів не охоплює всього широкого спектру експертної діяльності органів внутрішніх справ. Залишаються нормативно неврегульованими такі види діяльності, як: організація обліку роботи експертів та форми звітності, контроль за діяльністю; техніко-криміналістичне забезпечення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; організація взаємодії з іншими підрозділами ОВС, з науково-дослідними установами, організаціями і підприємствами інших міністерств та відомств; ведення криміналістичних обліків; експертна профілактика; організація навчання особливого складу ОВС з питань застосування техніко-криміналістичних засобів і експертних методів у боротьбі зі злочинністю; професійна підготовка працівників експертних підрозділів та підвищення їх кваліфікації; міжнародне співробітництво; науково-дослідницька робота; забезпечення умов роботи експертних підрозділів; матеріально-технічне забезпечення, організація охорони праці та деякі інші. Зазначені види діяльності повинні регламентуватися підзаконними нормативними актами. Таким документом був Наказ МВС України від 30.08.1999 р. № 682 «Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України», який сьогодні скасовано. Незважаючи на недоліки, присутні у даному документі, він все ж таки певним чином регулював означені вище види експертної діяльності ОВС. З втратою чинності даного наказу, утворились прогалини у нормативному забезпеченні діяльності експертної служби МВС. На нашу думку, це становище потрібно виправити та розробити документ, що на рівні ДНДЕКЦ регулював би окремі види експертної діяльності органів внутрішніх справ.

Реалізація даних пропозицій дозволить значно покращити організацію роботи експертних установ, підвищити якість роботи ек-

спертів, в тому числі й експертної служби МВС, сприятиме більш ефективному та швидкому розкриттю та розслідуванню злочинів.

Висновки до розділу

1. Начальник райвідділу ОВС та НДЕКЦ стосовно співробітників експертної служби виконують організаторську та контрольну функції за різними напрямками, доповнюючи один одного. Вони не впливають на безпосередні дії спеціалістів, направлених на виявлення, фіксацію та вилучення доказів при проведенні слідчих дій або на засоби та методи дослідження об'єктів при проведенні експертизи. В структурі МВС будь-якого рівня слідчі та експертні підрозділи не пов'язані відносинами підпорядкованості. При залучення експертів НДЕКЦ як спеціалістів при проведенні слідчих дій слідчий (начальник слідчого підрозділу) не може наказати експерту виконувати певну роботу, або якимось чином вплинути на її результат, а також на хід проведення та результати експертного дослідження. Тобто принцип незалежності стосовно експертів ОВС дотримується.

2. Аналіз нормативних документів, що регламентують діяльність експертної служби МВС, дозволяє визначити основні адміністративно-технічні функції начальника експертного підрозділу: робота з кадрами: підбір, розподіл обов'язків, виховання, навчання, складання графіків чергувань, відпусток, подання до чергових спеціальних звань, до підвищення в посаді, начислення премій та надбавок, підготовка проектів наказів про заохочення чи стягнення; складання планів, звітів; визначення необхідного обладнання, приладів та матеріалів, складання заявок на його придбання; раціональний розподіл коштів на потреби підрозділу у межах асигнувань, передбачених кошторисом; організація діловодства й контроль за його веденням; контролі за якістю й строками виконання завдань, дотриманням внутрішнього розпорядку співробітниками й правил техніки безпеки; організація зберігання досліджуваних об'єктів і своєчасного їх відсилання після дослідження; підготовка та видання оглядів, систематизація спеціальної літератури, що надходить до підрозділу; розгляд вхідних матеріалів, розподіл їх серед співробіт-

ників для виконання; проведення нарад з обговоренням поточних проблем й інших аспектів діяльності підрозділу; розгляд пропозицій, заяв, рапортів і прохань співробітників; візування наказів, розпоряджень і вказівок МВС, УМВС, що стосуються діяльності експертних підрозділів; аналіз діяльності підрозділу, внесення керівництву МВС, УМВС пропозицій по її вдосконалюванню та впровадженню наукової організації праці.

3. Стадія призначення експертизи, яку науковці розглядають як підготовчу до проведення експертизи, має всі ознаки, притаманні самостійній слідчій дії. Вона регламентована нормами процесуального права, здійснюється в рамках кримінально-процесуального провадження, уповноваженою на те особою. Під час призначення експертизи слідчий проводить певні дії, результат яких знаходить відображення у постанові про призначення експертизи у вигляді найменування експертного закладу, куди направлено постанову; виду експертизи; питань, що виносяться на вирішення експертизи; об'єктів дослідження тощо. Призначена експертиза спрямована на отримання, дослідження та перевірку доказів. Для участі в провадженні слідчої дії слідчим може бути залучений спеціаліст, який зобов'язаний брати участь в провадженні слідчої дії, використовуючи свої спеціальні знання і навички для сприяння слідчому у виявленні, закріпленні і вилученні доказів.

4. Пропонуємо ч. 4 ст. 97 КПК України викласти в наступній редакції: «Коли необхідно перевірити заяву або повідомлення про злочин до порушення справи, така перевірка здійснюється прокурором, слідчим або органом дізнання шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребуванням необхідних документів в строк не більше десяти днів, а при необхідності проведення експертних досліджень в строк не більше тридцяти днів». При встановленні термінів проведення експертиз необхідно вважати наступні фактори: складності дослідження (застосування складного обладнання; проведення експериментальних досліджень; застосування декількох методів; залучення додаткових фахівців установ України, у т.ч. іноземних громадян; час, який було витрачено на проведення дослідження; вивчення додаткової літератури та інших матеріалів; доручення експертизи декільком фахівцям або установам); навантаження експерта; наявність необхідного для проведення експертизи обладнання; кількісної та якості наданих

для дослідження об'єктів, матеріалів та поставлених для вирішення питань; складність вирішуваних експертизою завдань та, відповідно, кількість поставлених питань; кількості залучених для експертизи фахівців; середній час, який було витрачено на проведення даного виду дослідження; ступінь розробленості методики проведення даного виду експертизи. Терміни проведення експертизи у кожному випадку повинні конкретизуватися та контролюватися керівником експертної установи з урахуванням кваліфікації та стажу роботи експерта; кількості працюючих в установі експертів, враховуючи відсутність у зв'язку з хворобою, відпусткою, навчанням тощо.

5. Пропонується впровадження в практику розслідування злочинів експертизи місця події. Об'єктом даної експертизи буде обстановка місця події в цілому, суб'єктом проведення – судовий експерт, або група експертів залежно від складності конкретної обстановки. Перевагами впровадження експертизи місця події є: надання можливості експертам досліджувати об'єкти у первинному стані; підвищення об'єктивності висновків експерта; запобігання зайвого дублювання в процесуальних документах та спрощення процедури досудового розслідування; використання можливостей експертизи для пошуку злочинця за «гарячими» слідами.

6. Вважаємо необхідним закріплення обов'язкової процесуальної фото-, відеофіксації ходу та результатів слідчих дій. Складання протоколу у сукупності з використанням фото-, відеозапису надасть можливість швидко та об'єктивно фіксувати проведення слідчої дії. Структура та обсяг протоколу слідчої дії при обов'язковій фіксації її ходу та результатів технічними засобами може бути значно змінений та скорочений. У подальшому з розвитком науково-технічного прогресу можливо взагалі ведення та збереження кримінальної справи в електронному вигляді.

7. Законодавче забезпечення використання поліграфа при допиті є найбільш швидким та перспективним шляхом підвищення результативності цієї слідчої дії. Розробка нового виду психологічної експертизи із застосуванням поліграфа та її методики є іншим перспективним напрямом впровадження поліграфі в практику розслідування злочинів.

8. До проведення слідчих дій при розслідуванні однієї кримінальної справи мають залучатися одні й ті ж самі спеціалісти.

9. Надання консультацій спеціалістом має проходити у формі отримання показань під час допиту, у зв'язку з чим пропонуємо відповідним чином доповнити проект КПК України.

10. Пропонуємо в Законі України «Про судову експертизу» ввести роз'яснення термінів: «спеціальні знання», «судово-експертна діяльність», «державна судово-експертна діяльність», «судова експертиза»; «судово-експертний заклад»; «керівник судово-експертного закладу»; «предмет, об'єкти судової експертизи»; «одноособова», «комісійна», «комплексна», «первинна», «повторна», «додаткова» експертизи; «зразки для дослідження». Визначення термінів не повинно дублюватися з КПК України, про що необхідно зазначити у тексті Закону. Також в Законі детально описати права, обов'язки, обмеження в діяльності судового експерта та керівника експертного закладу.

Основні результати розділу опубліковані у працях [303; 304; 306; 308; 309; 313; 314; 315; 318; 322; 323; 325; 328; 332; 334; 336; 337; 341; 342; 343].

РОЗДІЛ 4 ІНФОРМАЦІЙНО- ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.2. Технічне забезпечення експертної діяльності органів внутрішніх справ

Серед завдань, що покладаються на експертну службу МВС, значна частина стосується техніко-криміналістичного забезпечення діяльності ОВС, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень, включаючи технічне забезпечення експлуатації техніко-криміналістичних засобів, що застосовуються в ОВС; проведення науково-дослідних робіт в сфері протидії злочинності, в тому числі розробка нових та вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів та методів для використання у практичній діяльності ОВС.

Проблемам застосування криміналістичної техніки під час збирання та дослідження доказів у різні часи приділялось достатньо уваги з боку вчених-криміналістів [123; 124; 141; 350; 494]. Багато питань на сьогодні вирішено, але є й такі, що спонукають до наукової дискусії. Під науково-технічними засобами в криміналістиці розуміють прилади, пристосування і матеріали, які використовують для збирання та дослідження доказів або створення умов, що утрудняють учинення злочинів. Такі засоби, за визначенням В.Ю. Шепітька, можуть бути розподілені на кілька груп: 1) взяті без змін з різних технічних і природно-технічних наук; 2) спеціально пристосовані для криміналістичних цілей; 3) спеціально розроблені для цілей криміналістики [217, с. 58]. Такої ж класифікації, яку можна визначити за критерієм джерела походження, дотримуються Є.П. Іщенко [160, с. 142] та В.Г. Гончаренко. Останній об'єднує другу та треті групи та зазначає, що «науково-технічні засоби, використовувані в слідчій практиці, складаються з техніко-криміналістичних і загально-технічних засобів. Поняттям «науково-технічні засоби» слід охоплювати усі без винятку засоби і методи їх застосування, використовувані ... у слідчій роботі, а терміном «тех-

ніко-криміналістичні засоби» – технічні засоби, спеціально створені для криміналістичних цілей чи пристосовані для цього шляхом зміни загально-технічних засобів» [107, с. 10]. Визначені дві групи технічних засобів М.В. Салтевський називає загальними та спеціальними [396, с. 56]. Наведена класифікація технічних засобів загальноприйнята і не викликає значних дискусій серед вчених-криміналістів.

Водночас, у теорії оперативно-розшукової діяльності існують думки щодо визначення всіх технічних засобів, використовуваних у правоохоронній діяльності, терміном «спеціальні», під яким треба розуміти «сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, пристроїв, автоматизованих систем, речовин та науково-обґрунтованих засобів і тактичних прийомів їх використання правоохоронними органами із неухильним дотриманням принципу законності для протидії злочинності» [472, с. 25]. За пропозицією І.Ф. Хараберюша, спеціальну техніку за напрямками застосування можна класифікувати стосовно слідчої діяльності – як криміналістичну, оперативно-розшукової – оперативну, адміністративно-управлінську – організаційну, охоронної діяльності – охоронну техніку. Ми не погоджуємося з наведеним визначенням та класифікацією і приєднуємося до думок більшості вчених-криміналістів, які вважають «спеціальною» різновидом оперативної техніки, призначеною для збирання оперативної інформації, переважно негласними прийомами.

Не зовсім вірним уявляється нам саме поняття науково-технічних засобів, під якими ряд науковців розуміють також методи їх застосування. Дане розуміння науково-технічних засобів відображене у наведеній нами класифікації В.Г. Гончаренка та визначенні спеціальної техніки І.Ф. Хараберюша. Базуючись на визначенні науково-технічних засобів, запропонованому В.Г. Гончаренком, формулює своє визначення В.В. Коваленко: «Науково-технічні засоби – це система методів, загальнотехнічних засобів і спеціально розроблених приладів, апаратів, устаткування, інструментів, пристосувань, матеріалів, технологій, а також прийомів їхнього застосування з метою найбільш ефективного проведення дізнання, досудового слідства, судового розгляду і профілактики злочинів» [181, с. 261]. На нашу думку, не можна ототожнювати ці поняття, тому що «засіб – те, що служить знаряддям у якій-небудь

дії, справі» [72, с. 326], а «метод – спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя» [72, с. 522]. Зрозуміло, що застосування будь-якого технічного засобу відбувається певними методами. Розробка методів застосування технічного засобу проходить одночасно з його винаходом. Але за сутністю ці поняття різні та їх неможна отожднювати.

Визначення спеціальної техніки, запропоноване І.Ф. Хараберюшем, включає також тактичні прийоми її використання. На наш погляд, відносно технічних засобів можливо вживання лише термінів «методи» або «способи» їх застосування. «Тактичний прийом» є основним поняттям криміналістичної тактики, як розділу криміналістики і вживається у відношенні тактики проведення слідчих дій або оперативно-розшукових заходів, під час яких можуть застосовуватись у тому числі й технічні засоби.

Відомою є класифікація, запропонована Р.С. Белкіним з виділенням технічних засобів польової та лабораторної криміналістики, відповідно умов її використання [41, с. 37]. Класифікація за цільовим призначенням не викликає суперечливості в поглядах науковців, які розрізняють технічні засоби збирання (виявлення, фіксації, вилучення та пакування) та дослідження об'єктів. Відповідно до класифікації Р.С. Белкіна в польових умовах в більшості випадків відбувається збирання слідів злочину та речових доказів, а в лабораторних – їх дослідження.

Заслуговує на увагу також класифікація технічних засобів за функціональним призначенням. За цією ознакою В.Г. Гончаренко поділяє науково-технічні засоби на фотографічні (фотоапарати, вузькоплівкова кіноапаратура), акустичні (звукозапис і відеозапис), механічного виявлення і моделювання слідів (інструменти, пристрої та матеріали для виявлення, закріплення, вилучення слідів і часток), пошукові аналітичні (прилади, що дозволяють виявляти об'єкти й аналізувати їхні властивості й ознаки (ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі й ін.), пошукові прості (інструменти та пристрої, що дозволяють відшукувати різні предмети в схованках, водоймах, у землі та витягати їх звідти – трали, щупи, магніти, металошукачі тощо), допоміжні (загальнозастосовувані інструменти, письмові та графічні прилади, тара й ін.) [107, с. 12]. Майже аналогічну класифікацію за спеціальним призначенням пропонує М.В. Салтевський [396, с. 57].

Суб'єктами застосування технічних засобів при розкритті та розслідуванні злочинів на досудовому слідстві можуть бути слідчий, оперуповноважений, спеціаліст та експерт. Але поділ технічних засобів за приналежністю їх до суб'єкта використання, запропонована рядом вчених, на нашу думку, є недоцільним, оскільки не можна чітко визначити перелік технічних засобів, які б застосовувались винятково слідчим, оперуповноваженим, спеціалістом чи експертом. У зв'язку з цим за суб'єктом застосування видається припустимим класифікувати тільки комплекти науково-технічних засобів, в яких зосереджено оптимальний набір засобів для використання певним суб'єктом.

Використання технічних засобів експертом має свої особливості, на які звернув увагу М.В. Салтевський, зазначивши відмінність між застосуванням технічних засобів слідчим або оперуповноваженим та експертом, яка полягає у процесуальному статусі результатів дослідження: «слідчий одержує за допомогою технічних засобів інформацію для себе – для побудови окремих версій, вибору напрямку розслідування. Використання технічних засобів експертом породжує джерело доказів – висновок експерта» [396, с. 57]. Саме тому, поряд з загально-технічними і техніко-криміналістичними засобами, пропонуємо окремо виділяти технічні засоби експертних досліджень або експертну техніку. Під цим поняттям треба розуміти технічні засоби проведення експертних досліджень суб'єктом застосування яких є виключно судовий експерт. Для застосування експертної техніки потрібно володіти достатньо високим рівнем спеціальних знань порівняно зі знаннями слідчого, оперуповноваженого та інших учасників.

Криміналістична техніка, як слушно зауважує В.Ю. Шепітько, розвивається в трьох основних напрямках: оперативно-слідча, науково-дослідна, профілактична. Найскладнішим напрямом, на думку автора, є розвиток науково-дослідної (в нашому визначенні – експертної) техніки, яка застосовується в основному в лабораторних умовах висококваліфікованими фахівцями [217, с. 59]. Розглянемо сучасний стан технічного забезпечення експертної діяльності за напрямками розвитку та в залежності від видів діяльності: участі у слідчих діях та оперативно-розшукових заходах, проведенні експертиз та досліджень, забезпечення ведення криміналістичних обліків, профілактичній діяльності.

Під час проведення слідчих дій, в основному огляді місця події, застосовуються технічні засоби збирання інформації, що поділяються на засоби виявлення, фіксації та вилучення. Розробка нових та вдосконалення існуючих технічних засобів виявлення об'єктів, що є складовою експертної діяльності ОВС, в значній мірі залежить від виду самих об'єктів, їх стану та властивостей. Значна увага на сьогодні приділяється технічним засобам отримання інформації зі збереженням початкового стану об'єктів без їх знищення чи пошкодження. При виявленні слідів рук перспективним є використання лазерів для збудження флюоресценції потожирової речовини слідів. Серед традиційних засобів виявлення слідів рук потрібно відмітити розробку нових дрібнодисперсних дактилоскопічних порошків з рівномірним шаром нанесення та пензля на основі волоконних матеріалів, запропоновані американською фірмою «Sirchie»¹. Також потрібно розширити виготовлення та використання в практиці аерозольних балончиків для виявлення слідів рук хімічним способом.

Важливе значення має вдосконалення існуючих та розробка нових пошукових приладів для виявлення схованок. Сьогодні використовуються компактні рентгенівські прилади для просвічування перешкод невеликої товщини, радіоізотопні товщиноміри для виявлення предметів крізь залізобетонні та цегляні перешкоди. Так працівниками лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України запропоновано модель компактного, розбірного, малогабаритного металошукача з глибиною пошуку металу в цегляній або бетонній стіні – до 70 см, в ґрунті та воді – до 1,5 м і розроблено принципову схему газоаналізатора для пошуку прихованих трупів та їх частин². Розробляється прилади, що працюють на основі звуколокаційних методів, високочастотних коливань, акустичної голографії. Ведуться роботи з розробки відеоінтроскопічних приладів з використання ультразвуку, радіоактивного випромінювання та інших фізичних явищ, що дають можливість отримувати на моніторі зображення об'єктів, що знаходяться у напіврідких, сипучих та твердих середовищах. Сьо-

¹ Див.: Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.sirchie.com>.

² Див.: Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://ivpz.org/naukova-laborator-ya>.

годні існують металошукачі, що можуть диференціювати кольорові та чорні метали, визначати їх геометричні характеристики та глибину знаходження в ґрунті.

Актуальним залишається розробка технічних засобів вилучення мікрооб'єктів. За рекомендаціями Р.С. Белкіна існують два основних методи пошуку мікрооб'єктів: імовірний та інструментальний [44, с. 557]. Для цього доцільним є удосконалення конструкцій існуючих засобів вилучення мікрооб'єктів – екстракторів, що розраховані на різні їх види: пилососи, магнітні екстрактори, липкі стрічки тощо. Для виявлення мікрооб'єктів, особливо біологічного походження, можуть використовуватися різного роду освітлювальні прилади, в тому числі з випромінюванням у невидимих зонах спектру. Під час застосування технічних засобів треба дотримуватись методичних рекомендацій з виявлення тих чи інших об'єктів, оскільки, наприклад, дія продовж часу ультрафіолетового випромінювання, може зробити сліди крові непридатними для біологічного дослідження. Розробляються технічні засоби пошуку об'єктів окремих видів: наркотичних засобів, вибухових, легкозаймистих, радіоактивних речовин, трупів та їх частин, живих осіб, які переходять у приміщенні.

Способи фіксації забезпечують або «консервування самого об'єкта разом з інформацією, що цікавить правосуддя, або дозволяють зафіксувати за допомогою виготовленої моделі ті чи інші його властивості, сторони чи якості» [14, с. 30]. З технічної точки зору становлять інтерес засоби моделювання, а саме виготовлення фото-, відеозображень та копіювання слідів з використанням зліпкових мас. Для виготовлення тривимірних зліпків з об'ємних слідів, поряд з традиційним гіпсом, на сучасному етапі необхідно широко використовувати зліпкові маси: латекс, стеарин, сіласт, стиракріл, альгеласт, СКТН, силіконові пасти, полімерні матеріали тощо. Позитивним є впровадження в практику співробітниками НДЕКЦ при ГУМВС в Харківській області для проведення оглядів місць події з вилученням слідів шин транспортних засобів речовини «Протакрил-М», виготовленої на основі полімерних матеріалів у вигляді аерозольного балону.

Переваги сучасної цифрової фото-, відеоапаратура, яка нині повністю замінила аналогову, є безсумнівними. Інформація зберігається на цифровому носії, який займає невеликий розмір та здатний

вміщувати в собі значну кількість фотографій і багатогодинну відеозапис. Фотоапарати та відеокамери зручні у використанні, можуть функціонувати в автоматичному режимі та довгий час працювати від батареї. Значно розширився діапазон розподільчої здатності фотозображень, можливості мікро та макрозйомки, діапазони регулювання експозиції кадрів. Використання сучасних об'єктивів зі змінною фокусною відстанню дозволяє фотофіксацію з різних точок зйомки, без додаткових пристроїв. Для фіксації ходу та результатів проведення слідчих дій можливо використання будь-яких цифрових фотоапаратів та відеокамер з достатньою розподільчою здатністю (для фотоапаратів – не менше 3,2 мегапікселів).

Але для детальної фотозйомки об'єктів з високою якістю потрібно застосовувати професійні та полупрофесійні фотоапарати з дзеркальною системою формування зображення. Діапазон світлочутливості в цифрових дзеркальних камерах становить від 100 до 25600 ISO. Висока світлочутливість забезпечує гарну якість зображення в умовах поганої освітленості й дозволяє використовувати короткі витримки для зйомки об'єктів, що рухаються. Швидкість роботи є одним з основних переваг цифрових дзеркальних фотоапаратів. Електроніка в цих камерах більше надійна, чим у звичайних компактних камерах. Цифрові дзеркальні камери характеризуються швидкою роботою процесора обробки зображення, більшим буфером пам'яті й високою швидкістю самого процесу зйомки. У високошвидкісних камерах (наприклад Canon EOS 1D Mark II N, Nikon D2 Hs), буфер пам'яті має великий обсяг, що дозволяє вести безперервну зйомку зі швидкістю до 8 кадрів у секунду. Переваги цифрових дзеркальних фотокамер також у можливості використання цілого ряду налаштувань режиму зйомки, перш за все фокуса й експозиції. До стандартних функцій цифрових дзеркальних камер належать предикативний автофокус, ручне фокусування, глибина різкості, брекетинг автоекспозиції, режими виміру експозиції та можливість бездротового підключення спалаху.

Сучасні фотоапарати здатні проводити відео зйомку, а відеокамери фотографувати, тому при проведенні нескладних слідчих дій можливо застосування одного технічного пристрою. Однак, у випадках значного обсягу роботи, що виконується під час слідчої дії, або коли потрібно вести неперервну відео зйомку, застосовують всі можливі технічні засоби фіксації. Перспективною є розроб-

ка та впровадження в експертну практику технічних засобів з можливістю отримання об'ємних зображень у 3D-форматі.

Для роботи зі слідами на місці події широко застосовуються комплекти техніко-криміналістичних засобів, призначених для використання всіма учасниками розслідування: експертами, слідчими, оперуповноваженими. Уніфіковані криміналістичні валізи комплектуються як самими співробітниками експертної служби МВС, так і спеціалізованими підприємствами. Наприклад, ТОВ «Експертні системи» (м. Київ) виготовляють криміналістичні валізи серій «СВ-1», «СВ-2», «Хабар», «Слідопит», пожежно-криміналістичні, вибухотехнічні, дактилоскопічні набори, які пройшли апробацію на базі ДНДЕКЦ МВС України й рекомендовані до впровадження в експертну практику¹. Валізи й набори, у яких розміщені пристрої та обладнання є ударостійкими та вологозахищеними й адаптованими для транспортування й використання в польових умовах. Комплектація криміналістичних валіз і наборів містить не тільки набір основних інструментів, необхідних для вилучення слідів з огляду місць подій, але й комплекти спеціальних наборів для попереднього дослідження об'єктів. Спеціальні набори, представлені у валізах мають необхідну кількість витратних матеріалів.

Позитивним у сучасних комплектаціях криміналістичних валіз є наявність всього необхідного для збирання та упакування об'єктів біологічного походження, дослідженню яких на сьогодні приділяється значна увага з розширенням можливостей молекулярно-генетичної експертизи. Реагенти й витратні матеріали, що входять до складу валіз доцільно комплектувати у вигляді спеціальних наборів для виявлення та вилучення, а іноді й для експрес-дослідження слідів, що дозволяє експерту оперативно отримувати інформацію про подію злочину. З огляду на те, що робота експертів найчастіше здійснюється при безпосередньому контакті з матеріалами, що є потенційними джерелами небезпечних інфекційних захворювань, необхідною умовою комплектації валіз є наявність засобів безпеки й особистої гігієни експерта: одноразові рукавички, серветки, дезінфікуючий розчин.

Раніше відмічалось, що розробка та впровадження в експертну практику технічних засобів дослідження об'єктів є найбільш перс-

¹ Див.: Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.asys-power.kiev.ua/>.

пективним, хоча і найскладнішим напрямком розвитку технічного забезпечення ОВС. Експертна техніка застосовується в залежності від завдань, що вирішуються на кожному з етапів проведення експертизи. Відтак, можемо запропонувати класифікацію експертної техніки: 1) технічні засоби аналізу властивостей і ознак об'єктів; 2) пристрої для проведення експериментів та отримання експериментальних зразків; 3) засоби порівняння досліджуваних об'єктів; 4) засоби, що дозволяють оцінити дані, отримані при дослідженні.

Прилади для аналізу властивостей і ознак об'єктів найбільш поширені та різноманітні. Серед них можна виділити прилади та пристрої для: мікроскопічного аналізу: лупи, мікроскопи; дослідження у невидимих зонах спектру (ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі, α -, β -випромінювачі); установки для емісійного, адсорбційно-люмінесцентного, мас-спектрокопічного, радіоактиваційного, електрографічного, спектрографічного, хроматографічного аналізів тощо. В.М. Тертишник звертає увагу на використання останнім часом при дослідженні об'єктів мас-аналізаторів з лазерним джерелом іонів, що виготовляються Сумським заводом електронних мікроскопів. Принцип дії приладу оснований на іонізації певних ділянок твердої речовини через потужне імпульсне випромінювання квантового генератора та вивченні плазми, яка утворюється за допомогою мас-спектрометра. Застосування потужного лазерного джерела іонів дозволяє проводити аналіз практично всіх твердих речовин, забезпечуючи високу дозвільну здатність та точність аналізу. Наявність у приладі фокуруючої оптичної системи у сполученні зі скануючим пристроєм забезпечує високу локальність аналізу з точністю до діаметра променя менше 10 мікрон. Застосування мас-спектрометра з подвійним фокусуванням дає можливість використати значну частину іонів при аналізі речовини, що приводить у підсумку до підвищення чутливості аналізу. Більше того, аналізатор забезпечує одночасної реєстрації на екрані декількох десятків елементів. Нарешті, прилад забезпечує збереження досліджуваних зразків та швидкість дослідження. Ці якості приладу розширюють доказові можливості досліджень різних матеріалів, речовин та виробів, дозволяють ефективно використовувати його для визначення природи досліджуваних об'єктів, встановлення мікроелементного складу різних слідів ґрун-

ту, волосся, нашарувань, мікрочасток та інших речових доказів, у тому числі й мікрооб'єктів [445, с. 176].

Заслужують на увагу сучасні оптичні мікроскопи. Майже всі моделі сучасних мікроскопів окрім візуального дослідження об'єктів при збільшенні від 5 до 98 разів, пристосовані для роботи в інших різноманітних режимах. Наприклад, дослідження в білому світлі, створеному шляхом змішення блакитного зеленого і жовтого кольорів; дослідження в блакитній (480 нм); зеленій (540 нм); жовтій (580 нм); червоній частині спектру (650 нм); дослідження в інфрачервоному спектрі (870 нм) при розташуванні джерела під кутом 3° - 5° щодо робочої поверхні (косопадаюче світло) з дискретністю 90° до вісі зору; дослідження в інфрачервоному спектрі (870 нм) при одночасному свіщенні джерел; дослідження властивостей матеріалів, обумовлених люмінесцентними властивостями, при використанні набору інфрачервоних фільтрів; дослідження в інфрачервоному спектрі (870 нм) при плавній зміні кута освітлення щодо подовжньої вісі зору; дослідження властивостей матеріалів, обумовлених ультрафіолетовими люмінесцентними властивостями при використанні жовто-зеленого фільтру при роботі джерела ультрафіолетового освітлення; дослідження ретрофлексивних властивостей матеріалів в коаксіальному білому світлі; дослідження матеріалів на просвіт при використанні донного джерела білого світла. Мікроскопи мають можливість з'єднання з монітором комп'ютера з відповідним програмним забезпеченням.

Значними темпами розробляється та вдосконалюється обладнання для дослідження ознак документів. Особливо в цьому напрямку потрібно відмітити напрацювання білоруської компанії «Регула»¹, однією з останніх розробок якої є спектральний компаратор для перевірки справжності документів «Регула – 4305» призначений для детальної експертизи паспортів, водійських посвідчень, особистих документів, технічних та транспортних документів, виїзних віз, банкнот та інших цінних паперів із спеціальним захистом. Пристрій дозволяє проводити дослідження в білому, інфрачервоному, ультрафіолетовому та коаксіальному світлі під різним кутом направлення джерела світла. Пристрій має збільшення у 220 разів (22-х оптичне, 10-и цифрове) та автоматичні режими балансу біло-

¹ Див.: Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.regula.ws/>.

го, експозиції, автофокусування. Візуалізатор магнітних фарб МВЗ-4С призначений для візуального контролю магнітного захисту грошових знаків, цінних паперів і виявлення підробок. Цей вид захисту властивий таким валютам, як долар США, євро, російський карбованець і українська гривна. Дія приладу заснована на перетворюванні світла галогенової лампи (тип перетворювача – монокристалічний вісмутзаміщений ферит-гранат).

Серед сучасних пристроїв для отримання експериментальних зразків слід відзначити пристрої безкольоровому дактилоскопіювання, або сканування, що пройшли практику застосування в більшості зарубіжних країн та дозволяють отримувати відбитки високої якості без використання фарби. Ці відбитки без додаткової обробки можна заносити до масиву автоматизованих баз даних. Значних успіхів у цьому напрямку досягло російське підприємство «Папілон». Окрім відібрання зразків для порівняльного експертного дослідження прилади цієї фірми використовуються для отримання та накопичення дактилоскопічної інформації АПС «Папілон», ідентифікації особи за допомогою АПС «Фільтр» за базою даних папілярних візерунків.

Для отримання зразків куль при проведенні балістичних досліджень використовуються кулеуловлювачі, виготовлені на основі сучасних волоконних матеріалів.

До цієї ж групи потрібно віднести обладнання, що застосовується для проведення експериментів, в тому числі для визначення міцності окремих об'єктів: знярядь зламу, зброї, вузлів та окремих деталей механізмів тощо.

Експертна техніка, призначена для проведення порівняльних досліджень, дозволяє спростити процес порівняння об'єктів та наочно відобразити результати дослідження. До неї відносяться порівняльні мікроскопи, прилади електронного та оптичного накладення, програмні комплекси за видами досліджень та інші. Поряд з мікроскопом МСК-1, що досить тривалий час знаходиться у використанні в експертних підрозділах ОВС, в практику впроваджується більш сучасний порівняльний мікроскоп ЕС-1. Він призначений для криміналістичних та судово-медичних досліджень, де потрібна висока якість порівняння дрібних предметів. Мікроскоп обладнаний змінними об'єктивами, що дозволяють збільшувати предмети від 3-х до 96 разів, однакових в обох візирах; системами зміни збільшень, ко-

рекції збільшень у візирах. Зручний предметний столик обладнаний тримачами для різних предметів має можливість переміщення у трьох площинах. Освітлювальна система побудована на основі оптичних світловодів, має систему для минаючого світла на основі дихроїчного дзеркала, набір поляризаційних фільтрів, ультрафіолетове освітлення. На мікроскопі встановлено цифрову камеру, сполучену з комп'ютером, з можливістю використання програмного забезпечення «Video score».

Групу засобів, що дозволяють з достовірністю оцінити дані, отримані при проведенні дослідження, стало можливим виділити окремо з впровадженням в експертну практику сучасної комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. Висновки експертизи засновано на внутрішньому переконанні експерта, сформованому за результатами дослідження. У разі, коли результати дослідження, виконаного інструментальними методами, підтверджуються даними, отриманими з використанням комп'ютерної техніки, можна з більшим ступенем вірогідності роботи висновки щодо достовірності отриманих результатів. Зазначене стосується дактилоскопічних, балістичних, почеркознавчих, портретних, фоноскопичних та інших видів експертиз.

Прикладом можуть бути діючі на Україні системи дактилоскопічної реєстрації «Дакто-2000» та «Сонда», що здійснюють ідентифікацію відбитків в автоматичному режимі. Автоматизована система портретної ідентифікації «Портрет» призначена для створення оперативних відеотек обсягом кілька десятків мільйонів зображень та дозволяє створювати, зберігати і використовувати розвинену структуру словесного опису, що забезпечує габітоскопічним пошуком по зображеннях осіб з попередньою фільтрацією за заданими текстовими реквізитами, передбачає введення і завантаження зображень за допомогою відеокамер, сканерів з twain-інтерфейсом, а так само з графічних файлів форматів JPEG, BMP, TIFF. АПС призначена для централізованого обліку та забезпечення заходів розшуку осіб і суб'єктивних портретів. Система дозволяє: проводити пошук по довільній кількості параметрів, здійснювати введення антропометричних даних і заносити їх для подальшого зберігання в базу даних, проводити пошук за графічною інформацією з використанням антропометричних даних. Завданнями зазначених систем сьогодні є формування рекомендаційного списку зображень осіб

або відбитків пальців, відсортованих за ступенем схожості з порівнюваними. Система не проводить стовідсоткову ідентифікацію, але не виключено вдосконалення даних систем в недалекому майбутньому.

Серед програмного забезпечення експертної діяльності можна виділити програмний продукт «Video score», що використовується з великою кількістю пристроїв, означених вище. Програмне забезпечення «Video score» дозволяє вводити в комп'ютер відеозображення, проводити їх обробку, порівняння та архівацію. Однією з основних задач програмного забезпечення є дослідження отриманих зображень – порівняння з еталоном, вимірювання метричних параметрів елементів зображення і т.д., на основі якого може сформуватися те чи інше експертне рішення. Система обробки та дослідження зображень уявляє собою набір інструментів та функцій, за допомогою яких можна проводити різноманітні дії з зображеннями. Інструменти можуть модифікувати початкове зображення або просто вимірювати окремі характеристики. Існує можливість збереження результатів вимірювань, які були проведені на кожному зображенні окремо, з наступним їх переглядом, накладанням на саме зображення та друком результатів. Система порівняння зображення призначена для визначення різниці між еталонним та досліджуванним зображенням об'єкту. Порівняння може проводитися методами взаємного віднімання, складання, з'єднання двох зображень та методом візуального поєднання досліджуваного зображення з частиною еталонного.

Технічні засоби та програмне забезпечення ведення криміналістичних обліків достатньо розглянуто в науковій літературі. Їх основу складають АПС. Як зазначалось, основними з них є дактилоскопічні системи «Сонда» (встановлено у 15 обласних підрозділів НДЕКЦ) і «Дакто-2000» (встановлено у 12 обласних НДЕКЦ). Ці системи апробовано практикою і на сучасному етапі вони мають достатньо непогані показники. Однак, слід зазначити, що у підрозділах ОВС Російської Федерації встановлено систему «Папілон», яка за підсумками порівняльного тестування з системою «Сонда» показала значно кращі результати [52, с. 404]. Для обліку та ідентифікації вогнепальної зброї та слідів її застосування в ДНДЕКЦ функціонує автоматизована балістична інформаційна система «ТАІС», розроблена ТОВ «ЛДИ-Русприбор» (м. Санкт-Петербург).

Поширення набули спеціальні комп'ютерні програми інформаційно-довідкового призначення. Наприклад, інформаційна система «Паспорт» містить детальний опис більш ніж 1047 сучасних паспортів з 160 країн світу з компонентами контролю їх достовірності, дуже простою і зручною системою показу зразків і інформаційних повідомлень про існуючі методи підробки контрольованих паспортів. Інформаційно-довідкова система Autodocs містить відомості щодо основних ознак достовірності 356 документів водіїв і документів на транспортні засоби з 68 країн світу. Інформаційно-довідкова система «Валюта» містить відомості щодо 178 валют світу (більш ніж 2068 банкнот різного номіналу).

Експертній профілактиці злочинної діяльності та використанню технічних засобів попередження злочинів сьогодні приділяється значна увага з боку науковців [11; 122; 142]. Розвиток технічних засобів попередження злочинів, на думку В.Ю. Шепітька, має такі основні напрями: «1) удосконалення захисту документів від підробок (розробка бланків різних типів документів; запропонування певних реквізитів документів; нанесення спеціальних захисних сіток; застосування поліграфічних особливостей виготовлення документів; використання спеціальних захисних чорнил чи відбитків печаток тощо); 2) розробка профілактичних приладів і пристроїв (наприклад, пристроїв охоронної сигналізації; електронних контролерів; приладів спостереження в нічний час; відеоспостереження важливих об'єктів; пристроїв різних конструкцій проти викрадення автомобілів; хімічних засобів захисту тощо)» [217, с. 68-69]. Зазначені напрями достатньо швидко розвиваються та вдосконалюються. В діяльності ОВС найбільше значення для розкриття та розслідування злочинів і розшуку злочинців мають засоби відеоспостереження та відеофіксації злочинців з можливістю їх подальшої ідентифікації.

Серед інших слід виділити систему аналізу оперативного відео «Кажан». Вона призначена для прискорення процесу обробки та аналізу архівного відео та оперативних відеороликів. Система забезпечена додатковим пошуком за зображеннями осіб в оброблених відеороликах, демонстрацією потрібних стопкадрів та контрольних точок у відеороликах та включає в себе функціональність автоматизованої системи портретної ідентифікації (АПС «Портрет»). Система має можливості автоматичного виділення і супроводу осіб у

полі зору відеокамери; формування бази фотографій осіб, які потрапили в поле зору камери; розпізнання осіб за результатами порівняння з базою еталонних зображень; інтеграції з сучасними системами відеоспостереження та контролю доступу; вибору еталонних зображень як фотографій з матеріалів відеозйомок, так і з будь-яких інших фотографій (включаючи фотографії поганої якості, наявність головного убору, бороди, прозорих окулярів, дитячі фотографії), фотороботів тощо. Систему можна застосовувати для аналізу матеріалів оперативної відеозйомки, поповнення бази даних для подальшої ідентифікації; ідентифікації та візуального супроводу осіб, що перебувають в розшуку, та ідентифікація цих осіб у реальному режимі часу. Як правило такі прилади встановлюються у місцях масового перебування людей – стадіонах, кінотеатрах, торгових центрах, аеропортах, вокзалах, автостанціях, контрольно-пропускних пунктах тощо.

Розглянувши технічне забезпечення експертної діяльності ОВС, можна зазначити, що розробка техніко-криміналістичних засобів здійснюється доволі інтенсивно. Цьому сприяє зацікавленість у розвитку даного напрямку підприємницькими структурами, що, на нашу думку, цілком прийнятно. Основною проблемою залишається забезпечення сучасною технікою експертних підрозділів НДЕКЦ при УМВС в областях та підрозділів з техніко-криміналістичного забезпечення райвідділів. Наразі про технічне забезпечення достатнього рівня можливо вести мову лише стосовно ДНДЕКЦ. Вирішення проблеми технічного забезпечення всієї експертної служби МВС на сьогодні цілком покладається на керівництво ДНДЕКЦ. Державна політика щодо забезпечення цього напрямку протидії злочинності сьогодні, на жаль, не реалізується.

4.3. Інформаційне забезпечення експертної діяльності

Кожний вид діяльності з розслідування злочинів: слідчої, оперативно-розшукової, експертної для досягнення максимальних результатів повинен бути належним чином забезпечений всім необхідним, в тому числі й різного роду інформацією, з використанням якої проводяться ті чи інші дії направлені на збирання доказів. В

науковій літературі питанням інформаційного забезпечення розслідування в цілому приділялось достатньо уваги. Слід зазначити монографії, присвячені вирішенню окремих питань інформаційного забезпечення розслідування, що вийшли друком останнім часом та відображають зміст відповідних захищених докторських дисертацій: Є.Д. Лук'янчикова «Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів» (2005 р.) [247], В.В. Бірюкова «Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів» (2009 р.) [52], В.Г. Хахановського «Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики» (2010 р.) [473]. Вказані праці значною мірою є узагальненням наукових думок попередників стосовно розглядуваного напрямку досліджень. Засновуючись на наукових здобутках авторів, вважаємо за потрібне виокремити проблеми інформаційного забезпечення експертної діяльності, як однієї із складових процесу розкриття та розслідування злочинів та окреслити шляхи їх вирішення.

В науковій літературі існує достатньо думок науковців відносно поняття інформаційного забезпечення та використання інформаційних систем у розслідуванні злочину [50; 246; 345]. Не вдаючись до дискусії, зазначимо лише деякі з них, які, на нашу думку, достатньо повно відображають сучасний стан інформаційного забезпечення розслідування. Так, Є.Д. Лук'янчиков розглядає його як «систему виявлення, дослідження, фіксації і вилучення інформації передбаченими законом засобами з метою формування на їх основі судових доказів і використання для встановлення істини у кримінальній справі» [247, с. 116]. Як складову загального інформаційного забезпечення розслідування злочинів В.В. Бірюков розглядає інформаційно-довідкове забезпечення. Якщо інформаційне забезпечення розслідування вивчає діяльність із виявлення, опрацювання та використання в розслідуванні інформації, що може стати в пригоді, не обмежуючись джерелами, то «в інформаційно-довідковому забезпеченні розглядаються можливості використання в розслідуванні лише одного з її різновидів – потенційної інформації, можна сказати, інформації з відкладеним попитом, тієї, що є результатом попередніх пізнань і складає масиви різноманітних інформаційних систем» [52, с. 61]. Саме цим автор обґрунтовує уточнююче слово «довідкове» в загальному терміні, яке звужує загальне поняття до рівня часткового. Інформаційно-довідкове забезпечення розсліду-

вання В.В. Бірюков визначає як окреме криміналістичне вчення «предметом якого є знання про організацію та функціонування інформаційних систем незалежно від їх основного призначення та відомчої належності, порядок отримання облікової інформації та особливості її використання в розслідуванні» [44, с. 65]. Тісно пов'язане з інформаційним забезпеченням поняттям криміналістичної інформатики, яку В.Г. Хахановський розглядає як окрему криміналістичну теорію «про закономірності та особливості інформаційних процесів у сфері розслідування злочинів, про їх автоматизацію, принципи будови і методи використання автоматизованих систем для підвищення ефективності слідчої та експертної практики на базі комплексного використання теорії та методології криміналістики, засобів та методів математики й інформатики» [473, с. 9].

Поняття «інформаційне забезпечення» базується на двох окремих поняттях – «інформація» та «забезпечення». Термін «інформація» досить часто застосовується нами під час наукових досліджень. Проаналізувавши дефініції цього поняття В.В. Бірюков дійшов цілком слушного висновку, що «під інформацією ми розуміємо сукупність відомостей, знань про окремі об'єкти та явища, отриманих у процесі їх пізнання людиною з використанням органолептичних методів або науково-технічних засобів, які зберігаються у пам'яті або зафіксовані штучною мовою на будь-якому носії» [52, с. 85].

Саме поняття інформаційно-довідкове забезпечення автор розглядає у трьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених аспектах: 1) як окреме криміналістичне вчення, складову науки криміналістики; 2) як складову дисципліни криміналістики, призначенням якої є передача знань особам, які її вивчають; 3) як практичну діяльність, пов'язану з отриманням та використанням інформації з інформаційних систем безпосередньо в розслідуванні злочинів. Розглядаючи окремо інформаційно-довідкове забезпечення як практичну діяльність, автор наголошує, що знання та здобутки окремого криміналістичного вчення про інформаційно-довідкове забезпечення розслідування застосовуються в конкретному її напрямку, а саме для виявлення й отримання відповідної інформації про певні об'єкти з інформаційних систем, а також особливості її використання для вирішення конкретних завдань. Він доходить висновку, що «інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів

– це діяльність суб'єктів розслідування, спрямована на пошук та одержання, а в необхідних випадках оновлення та коригування інформації, яка міститься в інформаційних системах незалежно від їх відомчої належності, з метою використання її в процесі розслідування злочинів» [52, с. 68].

Цілком погоджуємось, що інформаційне забезпечення спрямовано на пошук та одержання інформації, а також на її оновлення та коригування, але використання інформації не може бути складовою інформаційного забезпечення. Саме слово «забезпечувати» означає «постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати умови для здійснення чого-небудь» [419, с. 19]. Інший зміст має слово використовувати – «застосовувати, вживати що-небудь з користю, користуватися чимось» [72, с. 97]. Діяльність з забезпечення та діяльність з використання будь-чого – це різні процеси, і, на нашу думку, об'єднувати їх одним поняттям не можна.

Розглядаючи процес розслідування як взаємопов'язану слідчу, оперативно-розшукову та експертну діяльність, можна зазначити, що всі названі суб'єкти розслідування таким чи іншим чином здійснюють діяльність з інформаційного забезпечення, а також використовують зібрану інформацію при розслідуванні. В контексті нашого дослідження розглянемо детальніше експертну діяльність ОВС в цьому напрямку. На наш погляд, її можна поділити на два різних за змістом види:

- 1) отримання інформації з певних джерел;
- 2) накопичення та систематизації отриманої інформації.

Оскільки злочин є подією минулого, яку слідчий безпосередньо не сприймав, його пізнання здійснюється опосередковано, через виявлення і дослідження відображень окремих його елементів, їх властивостей в оточуючій обстановці, як системи об'єктів, що несуть інформацію про подію злочину [34, с. 72]. Існують два шляхи отримання інформації: перший – виявлення та дослідження матеріальних об'єктів, що несуть на собі інформацію про злочин, і другий – виявлення людей, які володіють інформацією про злочин, або були безпосередніми його учасниками та отримання від них необхідної інформації у вербальній формі.

Слідчий займає процесуальне положення, що дозволяє йому отримувати інформацію обома шляхами. Співробітники експертної

служби можуть отримувати інформацію тільки з матеріальних об'єктів, якими при вчиненні злочину виступають сліди.

Дії злочинця з підготовки, вчинення та приховування злочину становлять складну динаміку взаємодії матеріальних об'єктів, супроводжуваних утворенням різного роду слідів, що виступають джерелами інформації про подію злочину та її учасників. Завдання суб'єктів розслідування, включаючи і співробітників експертної служби, полягає у виявленні, вилученні та фіксації слідів, а відповідно й інформації, яку вони містять. Крім того, досліджуючи сліди, як на місці події, так і під час проведення експертизи, експерти також отримують інформацію, що використовується у розслідуванні.

У сучасній криміналістиці поняття сліду розглядається за кількома аспектами. У широкому розумінні слід – це результат будь-якої матеріальної зміни первинної обстановки внаслідок учинення злочину: матеріально-фіксовані зміни одного об'єкта на інший; поява чи зникнення тих чи інших предметів, порушення первинного положення, місцезнаходження, стану різних об'єктів (наприклад, загублені злочинцем на місці події власні речі, скалки розбитого віконного скла). Сліди в широкому розумінні охоплюють: комплекси елементів, властивих певним подіям (сліди дорожньо-транспортної події, сліди пожежі тощо); зміни обстановки (поява або зникнення предметів, зміна їх місця розташування); зміна вигляду або стану предмета (зламаний замок). Сліди в вузькому розумінні – матеріально-фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому або сліди-відображення. Сліди-відображення виникають внаслідок взаємодії двох об'єктів і мають достатньо широке розповсюдження: це сліди рук людини, ніг, взуття, зубів, транспортних засобів, знарядь та інструментів тощо [231, с. 163; 226, с. 95; 217, с. 92].

Щодо класифікації слідів, найбільш розповсюдженим та загальноприйнятим, вважається їх поділ на сліди-предмети, сліди-речовини та сліди-відображення [3, с. 206; 43, с. 277]. Сліди-предмети будуть носіями інформації про їх властивості, стан, зміни, що відбулися в них, і причини, що викликали їх. Також сліди-предмети можуть бути носіями інформації про особу, яка ними володіла, її схильності, звички, приналежність до певної професії, навіть характер. Вилучені сліди-предмети можуть складати зміст криміналістичних обліків.

Сліди-речовини в залежності від їх природи та відношення до місця події можуть слугувати джерелами різної інформації. Сліди-речовини можна поділити на: а) сліди-речовини, які занесені на місце пригоди (встановлення місця їх початкової локалізації дозволить визначити, де раніше був злочинець, звідки був перенесений предмет тощо); б) сліди-речовини, які виникли на місці пригоди внаслідок певних дій (сліди крові як результат тілесних пошкоджень при нападі, краплі розплавленого металу при руйнуванні металевієї перешкоди); в) сліди-речовини, унесені з місця злочину (частки негорючої речовини, яка використовується для засипки сейфів); г) сліди-речовини, які залишилися внаслідок зберігання або транспортування об'єктів [43, с. 331]. За слідами-речовинами можна визначити хімічний склад речовини, умови виникнення слідів на місці події, а від цього – і дії злочинців при вчиненні злочину (наприклад, напрямок руху людини, транспортного засобу). Сліди-речовини біологічного походження містять інформацію про людину: групу крові, а звідси – про фізичний стан, захворювання; генетичний код людини тощо.

Сліди-відображення є носіями інформації трьох категорій: про самі сліди, про об'єкти, які вступали у взаємодію, про механізм такої взаємодії. Ця обставина в загальному плані визначає обсяг та якість інформації, яку закладено у слідах-відображеннях. Вона залежить від багатьох чинників: матеріалу об'єктів взаємодії, їх природи, форми, сили і напряму взаємодії тощо. Сліди відображення серед інших слідів найбільш інформативні, але для вилучення цієї інформації зі слідів-відображень потрібно витратити значно більше зусиль та часу. Сліди-відображення містять інформацію щодо механізму та обставин події, послідовності дій злочинців, їх особистих характеристик тощо. Під час розслідування сліди-відображення вилучаються або з предметом, на якому вони залишені, або шляхом виготовлення копій цих слідів з використанням техніко-криміналістичних засобів. Вилучені при розслідуванні сліди також можуть бути об'єктами криміналістичних обліків. Методи, прийоми та засоби вилучення різного роду слідів достатньо описані у підручниках з криміналістики [161; 211-218; 278; 396; 493] та спеціальній літературі [113; 129; 293; 383].

На думку Є.Д. Лук'янчикова, з яким ми погоджуємось, важливе інформаційне значення має комплексність ознак, носіями

яких є сліди (як відображення, так і предмети). При цьому відбувається складання інформації безпосередньо самого слідоутворюючого об'єкта та суб'єкта, який вступав із ним у взаємодію, і утворюється своєрідний інформаційний комплекс. Прикладом може бути слід злочину і визначення за ним професійних навичок особи, володіння нею спеціальними прийомами роботи з відповідними технічними засобами. Інформаційний комплекс можуть становити й різні за своєю природою ознаки відображуваного об'єкта. Так, ознаки, що відбилися папілярному узорі, дозволяють встановити об'єкт, механізм утворення (захват, дотик), ознаки потожирової речовини та запаху [247, с. 71].

Спираючись на наведені міркування, Є.Д. Лук'янчиков як самостійного джерела інформації розглядає обстановку місця події, під якою розуміють якісні та просторові зв'язки об'єктів, комплекс яких характеризується поняттям місця пригоди. Пізнавальна цінність обстановки місця пригоди при її дослідженні визначається тим, що ця обстановка характеризує як подію, що вже минула, так і умови, за яких вона відбувалася. Такий підхід сприяє суттєвому зростанню інформаційного значення елементів і зв'язків між ними за умови сприйняття їх як частин структури. Цілісна структура матеріальної обстановки місця події становить собою визначену, упорядковану множину складових її частин, елементів, які перебувають у певному стані й у відповідних відносинах між собою. Якщо матеріальну обстановку місця пригоди розглядати як структуру і досліджувати її з позицій системного підходу, це має забезпечити як аналіз кожного з елементів системи, так і всієї системи в цілому. Елементами такою дослідження виступають сліди у широкому їх розумінні.

Зазначений підхід до речової обстановки місця пригоди як до системи взаємопов'язаних елементів, на думку Є.Д. Лук'яничова, «дозволяє отримати інформацію про факти, які через деякий час можуть бути зіставлені у їх взаємозв'язку і взаємній обумовленості: наявність об'єкта, який стверджує або спростовує певні обставини; відображення в об'єкті ознак, що характеризують особистість учасників події і дозволяють визначити конкретну особу або знаряддя, яке застосовувалося при вчиненні злочину; відображення в об'єкті умов, за яких відбувалася подія; наявність змін початкового стану об'єкта або комплексу об'єктів, які відображають подію; викорис-

тання об'єкта учасниками події; належність об'єкта певній особі; виявлення об'єкта у визначеному місці та інші фактичні обставини» [247, с. 72]. Дослідження обстановки місця події та отримання відповідної інформації є змістом діяльності як слідчого, так і експерта, залученого до проведення огляду як спеціаліста, а також виключно діяльності експерта під час проведення запропонованої нами вище експертизи місця події.

До об'єктів, що є носіями криміналістичної інформації належать також зразки для порівняльного дослідження. Вони відбираються слідчим відповідно вимог ст. 199 КПК України, у багатьох випадках із залученням працівників експертної служби в якості спеціалістів. Але як зразки для порівняльного дослідження експерти можуть використовувати не тільки відібрані у процесуальному порядку, а й об'єкти, що містяться у певного виду обліках, наприклад, дактилокарти або кулі чи гільзи. Такі обліки експерти формують самостійно, користуючись правами, наданими Законом України «Про міліцію» та іншими нормативними та підзаконними актами. Вважаємо, що в обох випадках співробітники експертної служби, отримуючи зразки для порівняльного дослідження, виконують роботу з інформаційного забезпечення розслідування.

Узагальнюючи наведені вище положення, можна зазначити, що об'єктами, що містять в собі інформацію, необхідну для розслідування та отримання якої є складовою експертної діяльності ОВС, на нашу думку, можуть бути:

- сліди та їх копії, вилучені при проведенні слідчих дій;
- обстановка місця події в цілому;
- зразки для порівняльного дослідження.

Іншою складовою інформаційного забезпечення розслідування, як зазначалось нами вище, є експертна діяльність з накопичення та систематизації отриманої інформації, іншими словами діяльність з формування та ведення криміналістичних обліків. Одним з завдань, що покладається на експертну службу МВС є саме забезпечення ведення загальнодержавного криміналістичного обліку [377].

Щодо класифікації криміналістичних обліків думки вчених-криміналістів розділилися на дві групи. Представники російської школи криміналістів за призначенням і механізмом отримання об'єктів та інформації від них поділяють обліки на три групи: оперативно-довідкові, експертно-криміналістичні, довідково-

допоміжні [3, с. 369; 216, с. 321; 517, с. 214]. На думку О.Ф. Волинського в оперативно-довідкових обліках «зосереджується інформація щодо об'єктів (та ознак, що їх індивідуалізують), як правило, що мають причинно-наслідковий зв'язок з подією злочину. Так інформація зовні є очевидною, зорOVO прийнятною. Для її виявлення та використання з метою виявлення шуканих об'єктів серед їм подібних (що перевіряються) не потрібно спеціальних знань». «В експертно-криміналістичних обліках зосереджується інформація про об'єкти, отримання та реалізація якої передбачає використання допомоги експертів-криміналістів і застосування дослідницької криміналістичної техніки». В довідково-допоміжних обліках зосереджується інформація про об'єкти, а іноді і самі об'єкти (їх колекції), що не мають причинно-наслідковий зв'язок з подією злочину. Однак їх використання має важливе значення для встановлення обставин злочину [216, с. 321]. При характеристиці обліків автор слушно наголошує увагу на відношенні процесу використання спеціальних знань до отримання необхідної інформації від об'єктів обліків.

Автори підручника з криміналістики за редакцією Р.С. Белкіна аналогічним чином класифікують обліки, але замість «експертно-криміналістичних» обліків вживають термін «криміналістичні» [3, с. 369]. На нашу думку, така класифікація є не зовсім правильною, оскільки всі названі обліки тісно пов'язані з розслідуванням кримінальних справ та сприяють встановленню осіб, причетних до злочину та формуванню доказової бази, тобто мають називатись криміналістичними. До того ж назва обліків «експертно-криміналістичними» характеризує не призначення, а скоріше місце зосередження обліків – експертно-криміналістичні підрозділи.

Представники української школи криміналістики наводять іншу класифікацію обліків. В.Ю. Шепітько поділяє обліки в залежності від вирішуваних завдань на оперативно-пошукові та інформаційно-довідкові [217, с. 169]. В.В. Бірюков розширює класифікацію та поділяє їх на три групи: оперативно-розшукові, інформаційно-довідкові та довідково-допоміжні. На його думку, криміналістичні обліками оперативно-розшукового призначення містять інформацію стосовно об'єктів, причетних до нерозкритих злочинів, а також конкретних об'єктів, які становлять оперативний інтерес, котра безпосередньо призначена сприяти їх установленню за штучними

чи власними ознаками. Криміналістичні обліки інформаційно-довідкового призначення – це обліки, призначені забезпечувати процес розслідування різноманітною інформацією про об'єкти, причетні до злочину, яка може бути корисною для вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування кримінальних справ. До довідково-допоміжних криміналістичних обліків відносяться колекції та каталоги різноманітних об'єктів, які використовуються як зразки для порівняння при проведенні експертиз і досліджень, а також у розшуковій діяльності для вирішення класифікаційних завдань [52, с. 375-377]. Зазначений вид обліків у класифікації, наведений В.Ю. Шепітько, входить до групи інформаційно-довідкових обліків [217, с. 169].

Наша думка стосовно класифікації криміналістичних обліків несуттєво, але відрізняється від наведених. Критерії розглядуваної класифікації обліків мають певний ступень узагальнення, тому що враховано призначення обліків, джерела їх формування та вирішувани за допомогою них завдання. Всі види обліків містять певну інформацію, корисну для розслідування. Вважаємо, що назва «інформаційно-довідкові» обліки є не досить коректною стосовно інших. Названий вид обліків має в основному оперативну інформацію і досить часто використовується в оперативно-розшуковій діяльності. Тому пропонуємо замість означеної вживати дефініцію «оперативно-довідкові» обліки, тобто залежно від призначення, джерела формування та вирішуваних завдань поділяти криміналістичні обліки на оперативно-розшукові, оперативно-довідкові та довідково-допоміжні. Зміст та сутність даних обліків залишається відповідною наведеним вище, включаючи думки О.Ф. Волинського щодо використання спеціальних знань експертів для отримання інформації з об'єктів, що містяться в окремих обліках.

Оперативно-розшукові та довідково-допоміжні обліки повинні міститися в ДНДЕКЦ та підпорядкованих підрозділах у залежності від ступеня централізації (центральні, регіональні, місцеві). Об'єкти, що в них містяться і несуть певну інформацію вилучаються при проведенні слідчих дій, оперативно-розшукових заходів або після експертних досліджень. Тому суб'єктами діяльності з формування криміналістичних обліків можуть бути всі учасники процесу розслідування: слідчі, оперуповноважені, експерти. Але відповідність за їх формування та ведення повинна покладатися на праців-

ників експертної служби МВС.

Оперативно-довідкові обліки повинні зберігатися в підрозділах Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. Проблемними в діяльності ОВС є питання зосередження та, відповідно, систематизація обліків. Сьогодні майже кожна окрема служба МВС (Управління карного розшуку, Державна служба боротьби з економічною злочинністю, Управління боротьби з організованою злочинністю, Управління кримінальної служби у справах дітей, Державна автомобільна інспекція) має оперативно-довідкові обліки, що стосуються діяльності цих служб. З одного боку в цьому є свої переваги, насамперед в оперативності їх використання. З іншого боку, інформація, що міститься в обліках окремих служб, може знадобитись іншим службам для розкриття злочинів, що відносяться до їх підслідності. Вирішення зазначеної проблеми полягає у зосередженні всіх згаданих обліків в одному місці, а саме в Департаменті інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. Існування централізованого обліку не заперечує дублювання інформації окремими підрозділами ОВС.

Найбільш вагомими в інформаційному забезпеченні є криміналістичні обліки експертної служби МВС, у яких зосереджено об'єкти, що містять інформацію, яка частіше за все використовується експертами при проведенні досліджень за оперативними матеріалами та при виконанні експертиз. Криміналістичні обліки існують на центральному, регіональному та місцевому рівнях. Наприклад, в ДНДЕКЦ МВС України функціонують наступні обліки: центральна колекція куль і гільз зі слідами зброї (кулегільзотека); центральна картотека фальшивих грошей; центральна картотека підроблених документів, виготовлених із застосуванням засобів поліграфії; центральна картотека слідів рук, вилучених із місць нерозкритих тяжких та резонансних злочинів; центральна дактилокартотека осіб, що підлягають обліку на рівні ДНДЕКЦ; центральна колекція фонограм з голосами осіб, які анонімно повідомляли про загрозу вибуху [52, с. 389-390]. Вагому інформацію, що може бути використана при проведенні ідентифікаційних та класифікаційних досліджень, містять також колекції: документів суворого обліку, цінних паперів та грошей; зброї та боєприпасів; колекція макетів вибухових пристроїв і речовин; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; рельєфних підшов взуття; ін-

струментів, що використовуються при зламуваннях; лакофарбових покриттів; скла фар автотранспорту; вибухових пристроїв і речовин; протекторів шин; волокон і волосся; пально-мастильних матеріалів; підроблених номерів вузлів і деталей та агрегатів автотранспорту тощо [52, с. 390].

Значну частину інформаційного забезпечення експертної діяльності займає навчальна, наукова, науково-методична та довідкова література. Позитивно можна зазначити наявність достатньої кількості довідників з призначення та проведення експертиз [47; 54; 188; 399; 439; 440; 441; 492; 511]. Використання літератури дозволяє на належному рівні брати участь у підготовці та проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; надавати консультації з питань, що потребують використання спеціальних знань; проводити науково-дослідні роботи в сфері протидії злочинності, засновані на практичному досвіді; розробляти нові методики експертного дослідження та методичні рекомендації щодо застосування техніко-криміналістичних засобів у розкритті та розслідуванні злочинів тощо. Інформаційну базу навчальної, наукової, науково-методичної та довідкової літератури формують як практичні працівники експертної служби, так і науковий та науково-педагогічний склад вищих навчальних закладів й науково-дослідних установ.

Висновки до розділу

1. Зважаючи на об'єкт, суб'єкти, предмет, мету, засоби й результати експертної діяльності, її науково-методичне забезпечення включає: розробку й впровадження у практику загальної теорії експертної діяльності; розробку в галузі теорії судової експертизи, у тому числі розробку й впровадження в практику методик експертних досліджень; розробку нових методів вирішення експертних завдань.

2. Наукове та методичне забезпечення експертної діяльності ОВС покладається на саму експертну службу, яка одночасно відповідає і за реалізацію наукових досягнень у практичну діяльність. Значне місце у науковому забезпеченні експертної діяльності ОВС

відіграють вищі навчальні заклади системи МВС, в яких зосереджено значний науковий потенціал.

3. Розвиток експертної діяльності в Україні є складовою державної політики у сфері протидії злочинності, тому, безумовно, її науково-методичне забезпечення не покладається на окремі міністерства, відомства чи організації, а носить комплексний характер. Міністерство юстиції України є координатором в діяльності з науково-методичного забезпечення всіх експертних установ.

4. Судово-експертні заклади не в повному об'ємі використовують досягнення наукових установ та організацій, що займаються дослідженнями в галузі природознавчих та технічних наук. Експертиза є однією із форм використання спеціальних знань, тому перспективним напрямком розвитку судової експертизи є саме впровадження нових методів досліджень з галузей фізики, хімії, математики, біології, матеріалознавства тощо, а способи та форми взаємодії судово-експертних установ з науково-дослідними організаціями неюрисдикційного профілю діяльності потрібно закріпити у відомчих нормативних актах.

5. Загальні методики експертиз повинні видаватися окремим виданням та бути доступними широкому загалу громадськості. Зазначені видання можуть сприяти попередженню злочинності, тому що знання злочинцями можливостей експертних підрозділів та судових експертиз у виявленні доказової інформації може утримати деяких злочинців від вчинення протиправних дій. Використання сучасних досягнень науково-технічного прогресу правоохоронними органами також буде сприяти зміцненню їх позитивного іміджу. Окремі судово-експертні методики потрібно видавати виключно для використання їх спеціалізованих державних експертних установ, слідчими, прокурорами, суддями. Зазначені категорії осіб повинні мати доступ до використання літератури з грифом «для службового використання».

6. Поряд з загально-технічними і техніко-криміналістичними засобами, пропонуємо окремо виділяти технічні засоби експертних досліджень або експертну техніку. Під цим поняттям треба розуміти технічні засоби проведення експертних досліджень суб'єктом застосування яких є виключно судовий експерт. Для застосування експертної техніки потрібно володіти достатньо високим рівнем

спеціальних знань відносно до знань слідчого, оперуповноваженого та інших учасників.

7. Розглядаючи процес розслідування як взаємопов'язану слідчу, оперативно-розшукову та експертну діяльність, можна зазначити, що всі суб'єкти розслідування таким чи іншим чином здійснюють діяльність з інформаційного забезпечення, а також використовують зібрану інформацію при розслідуванні. Експертна діяльність органів внутрішніх справ в цьому напрямку поділяється на отримання інформації з певних джерел та накопичення та систематизації отриманої інформації.

8. Значну частину інформаційного забезпечення експертної діяльності займає навчальна, наукова, науково-методична та довідкова література Інформаційну базу навчальної, наукової, науково-методичної та довідкової літератури формують як практичні працівники експертної служби, так і науковий та науково-педагогічний склад вищих навчальних закладів й науково-дослідних установ.

Основні результати розділу опубліковані у працях [303; 307; 310; 321; 326; 333; 339].

ВИСНОВКИ

У дисертації комплексно досліджено експертну діяльність органів внутрішніх справ та сформульовано ряд наукових положень, висновків і рекомендацій, спрямованих на вирішення наукової проблеми забезпечення експертної практики теоретичними положеннями, що мають значення для теорії криміналістики та судової експертизи, а також практики розслідування злочинів. Основні результати дослідження полягають у такому:

1. Експертна діяльність є специфічним видом людської діяльності, яка: базується на практичних та теоретичних наукових знаннях; має пізнавальний, дослідницький характер; може проводитись у різних сферах суспільної діяльності; використовує методи та методики, що не суперечать закону та нормам моралі і які ґрунтуються на сучасних досягненнях науки; має на меті всебічне, повне, об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів, процесів або явищ; її результатом є отримання нової інформації та формування висновків.

На підставі цього можна визначити, що експертна діяльність – специфічний вид людської діяльності, заснованої на наукових знаннях, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково-обґрунтованих висновків.

Зміст та завдання експертної діяльності є різними залежно від сфери її застосування та суб'єктів. У сфері протидії злочинності значну роль відіграють органи внутрішніх справ. Поряд зі слідчою та оперативно-розшуковою експертна діяльність є невід'ємною частиною комплексу заходів з розкриття та розслідування злочинів. Експертна діяльність органів внутрішніх справ – регламентована законодавством діяльність працівників ОВС, заснована на використанні спеціальних знань, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ з метою надання науково-обґрунтованих висновків для їх використання під час розслідування та судового розгляду справ.

Відповідно до виконуваних завдань основними видами експертної діяльності органів внутрішніх справ є участь у проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, в тому числі переві-

рка за криміналістичними обліками; проведення експертиз і досліджень.

2. Працівники експертної служби МВС є основними та найбільш чисельними суб'єктами експертної діяльності органів внутрішніх справ. Серед них потрібно виділяти: осіб, які працюють на посадах експертів та проводять криміналістичні, спеціальні, авто технічні, вибухотехнічні та інші дослідження; осіб, які працюють на посадах експертів та здійснюють техніко-криміналістичне забезпечення роботи міських, районних та лінійних органів внутрішніх справ; техніків-криміналістів, кінологів, саперів тощо; начальників експертних підрозділів та їхніх заступників, які безпосередньо здійснюють керівництво зазначеними вище особами.

3. На підставі аналізу думок науковців щодо етапів розвитку криміналістики та експертних установ, а також відокремлюючи судово-експертні установи МВС від інших, визначено такі чотири етапи їх становлення: перший – дореволюційний етап формування умов для утворення експертних установ (1864-1917 рр.); другий – етап розвитку експертних установ між двома світовими війнами (1918-1941 рр.); третій – етап відродження експертних установ та інтенсифікація їх діяльності (1943-1997 рр.); четвертий – сучасний етап розвитку експертних установ на теоретичній основі судової експертології та новітніх досягненнях науки, техніки та інформаційних технологій (1997 р. по теперішній час).

4. На сучасному етапі розвитку науки судова експертологія сформувалась як окрема галузь знань, яка є теоретичним підґрунтям експертної діяльності. Судово-експертна діяльність або експертна практика є галуззю діяльності, з якої судова експертологія отримує емпіричний матеріал, а також сферою використання своїх наукових здобутків. Однак безпосереднім предметом пізнання судової експертології є не експертна діяльність, а закономірності процесу дослідження ознак об'єктів, що відображені в них та містять нову інформацію, яку можна використати у судочинстві.

Судова експертологія – система знань про закономірності проведення судових експертиз та заснованих на них засобах і методах дослідження різного роду матеріальних об'єктів, процесів або явищ.

Система судової експертології повинна складатися із загальної частини, що становить основу теоретичних знань, та особливої час-

тини, спрямованої на вирішення проблем практики. До загальної частини, або концептуальних основ судової експертології, повинні входити такі розділи: формування та розвиток вчень про судову експертизу; предмет, система, завдання та принципи судової експертології; природа та місце в системі наукових знань; вчення про методи експертного дослідження; систематизація та класифікація знань у судовій експертології; експертна техніка; теорія експертного прогнозування та передбачення; експертна профілактика; поняття та загальна характеристика експертних методик; психологічні основи експертного дослідження та експертні помилки. Особлива частина повинна включати методики проведення окремих видів судових експертиз: дактилоскопічної, холодної зброї, трасологічної, балістичної, почеркознавчої, технічного дослідження документів, портретної, вибухотехнічної, економічної, хімічної, біологічної тощо.

Судову експертологію слід розглядати як синтетичну науку, що охоплює юридичну, природознавчу, технічну та суспільну складові.

5. Принципи судової експертології не відрізняються від принципів криміналістики як базової науки та загальних принципів гносеології, яких виділяють три. Принцип детермінізму полягає у розгляді предмета судової експертології з точки зору діалектичних закономірностей взаємозв'язку та взаємообумовленості процесів, що виникають при проведенні експертного дослідження. Принцип об'єктивності полягає у встановленні закономірностей судової експертології виключно на підставі дослідження об'єктів з використанням спеціальних знань, незалежно від соціальних, політичних та інших процесів, що відбуваються у суспільстві. Системність судової експертології як і будь-якої іншої науки полягає у розгляді окремих її складових як єдиного цілого, системи знань.

Принципи судової експертології відрізняються від принципів експертної діяльності, найбільш суттєвими з яких є законність і незалежність.

6. Залежно від виду спеціальних знань експертизи поділяються на: почеркознавча і авторознавча, технічна експертиза документів, балістична, трасологічна, вибухово-технічна, фототехнічна і портретна, відеозвукозапису, матеріалів, речовин та виробів, біологічна, інженерно-технічна, економічна, товарознавча, у сфері інте-

лектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча, оцінка цілісних майнових комплексів.

За характером завдань, що вирішуються, експертизи потрібно поділяти на ідентифікаційні та діагностичні. Ця класифікація відповідає фундаментальним поняттям теорії криміналістики та судової експертології. Вона може бути продовжена більш детальною розробкою різновидів експертиз у межах кожного з видів.

7. Створення судово-експертних установ, незалежних від органів дізнання та досудового слідства, запропонованих окремою групою науковців, вважається недоцільною, особливо в умовах переходу до змагальної системи судочинства. Експертна служба МВС у своїй діяльності фактично не залежить від осіб, які здійснюють або контролюють проведення досудового слідства, що підтверджується положеннями нормативно-правових актів. Тобто принцип незалежності судово-експертної діяльності, задекларований ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» відносно експертної діяльності органів внутрішніх справ дотримується, що свідчить про доцільність залишення у системі МВС експертних підрозділів.

Одними із напрямків реформування та вдосконалення експертної системи в Україні в умовах змагальної системи судочинства має бути обмеження проведення експертною службою МВС експертиз у цивільних та господарських справах, а також виконання інших послуг на договірних засадах, залишення пріоритетними виконання їх у кримінальних та справах про адміністративні правопорушення. Винятком мають бути повторні експертизи, проводити які, для об'єктивності дослідження, повинні експерти різних відомств. Зазначене положення має бути реалізоване на законодавчому рівні.

8. Проведення експертизи не належить до слідчих дій у зв'язку із суб'єктом її виконання. Як окрему слідчу дію потрібно розглядати призначення експертизи, зміст якої, залежно від загальноприйнятих етапів (підготовчого, робочого, заключного) має бути таким. До підготовчого етапу потрібно віднести такі дії: прийняття слідчим рішення про проведення експертизи, вибір експертного закладу або приватного експерта, визначення виду експертизи та предмета дослідження, визначення черговості призначення експертиз відносно одних і тих саме об'єктів, вибір часу призначення експертизи. До робочого етапу потрібно віднести такі дії: вибір об'єктів

для проведення експертизи, в тому числі зразків та проб; винесення постанови про призначення експертизи. Заключний етап складається з таких стадій: ознайомлення підозрюваного (обвинуваченого) з постановою про призначення експертизи; визначення кола осіб, що можуть бути присутніми при проведенні експертизи; направлення постанови та необхідних матеріалів до експертної установи.

9. Важливою складовою експертної діяльності органів внутрішніх справ є участь у якості спеціалістів у проведенні таких слідчих дій: огляду, допиту, обшуку, відтворенні обстановки і обставин події, пред'явленні для впізнання та інших. З розвитком технічного забезпечення експертної діяльності сучасними засобами фіксації доцільним є обов'язкове процесуальне закріплення фото-, відео фіксації ходу та результатів слідчих дій і визнання відповідних носіїв інформації джерелами доказів.

10. Пропонується внести зміни до законодавчих актів, а саме:

– до Закону України «Про судову експертизу»: у назві слова «судову експертизу» змінити на «судово-експертну діяльність»; окремою статтею ввести роз'яснення термінів; детально описати в окремих статтях порядок проведення різного виду експертиз: первинної, повторної, додаткової, комплексної, комісійної; визначити права, обов'язки та обмеження в діяльності керівника експертного закладу;

– у Законі України «Про міліцію» доповнити перелік обов'язків міліції пунктом такого змісту: «проводити експертизи за кримінальними та справами про адміністративні правопорушення, дослідження за матеріалами оперативно-розшукової діяльності; забезпечувати у встановленому порядку участь спеціалістів експертної служби у слідчих діях».

Зазначені положення як і права та обов'язки експерта не повинні дублюватися іншими законодавчими актами.

11. У науково-методичному забезпеченні експертної діяльності важливими напрямками необхідно визнати як питання організації наукових досліджень в галузі судової експертизи, так і розробку практичних рекомендацій з кожного виду діяльності, засновані на останніх наукових досягненнях. Наукове та методичне забезпечення експертної діяльності ОВС покладається на саму експертну службу. Вона одночасно відповідає і за реалізацію наукових досягнень у практичній діяльності.

Методики проведення судових експертиз поділяються на чотири класи: загальні (або родові) – відповідно до родової класифікації залежно від галузі спеціальних знань; видові (або типові) методики, що стосуються вирішення більш конкретних експертних завдань у межах зазначених родів експертиз; окремі (або часткові) методики, які створено для вирішення підзавдань у межах виду, та конкретні методики – для кожного окремо проведеного дослідження.

12. Експертна діяльність органів внутрішніх справ з інформаційного забезпечення за змістом поділяється на: отримання інформації з певних джерел, в основному під час участі у проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; накопичення та систематизацію отриманої інформації, а саме діяльність з формування та ведення криміналістичних обліків.

Залежно від призначення, джерела формування та завдань, що вирішуються, криміналістичні обліки запропоновано поділяти на оперативно-розшукові, оперативно-довідкові та довідково-допоміжні. Оперативно-розшукові та довідково-допоміжні обліки повинні міститися в ДНДЕКЦ та підпорядкованих підрозділах залежно від ступеня централізації. Оперативно-довідкові обліки обов'язково повинні зберігатися в підрозділах Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова В. М. Экспертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Абрамова. – К., Національна академія внутрішніх справ України, 2005. – 18 с.
2. Авдєєва Г. К. Проблеми судово-експертного дослідження контрафактної аудіовізуальної продукції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. К. Авдєєва. – Х., Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006. – 20 с.
3. Аверьянова Т. В. Криминалистика : учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Засл. деятеля науки РФ, профессора Р. С. Белкина. – М. : Издательство НОРМА, 2000. – 990 с.
4. Аверьянова Т. В. Интеграция и дифференциация научных знаний как источники и основы новых методов судебной экспертизы / Т. В. Аверьянова – М. : Наука, 1994. – 186 с.
5. Аверьянова Т. В. Назначение экспертизы и стадии ее производства // Эксперт. Руководство для экспертов органов внутренних дел / под ред. Т. В. Аверьяновой, В. Ф. Статкуса. – М. : Право и закон, 2003. – 592 с.
6. Аверьянова Т. В. Природа общей теории судебной экспертизы и ее место в системе научного знания / Т. В. Аверьянова // 50 лет в криминалистике : матер. междунаrodn. науч. конф. – Воронеж : Воронежск. гос. ун-т, 2002. – С. 4-14.
7. Аверьянова Т. В. Содержание и характеристика методов судебно-экспертных исследований / Т. В. Аверьянова. – Алма-Ата : КазНИИСЭ, 1991. – 78 с.
8. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М. : Норма, 2007. – 479 с.
9. Аверьянова Т. В. Функции общей теории судебной экспертизы / Т. В. Аверьянова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнарод. наук.-практ. конф. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 20-24.
10. Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. И. Алиев. – К. : 1989. – 328 с.
11. Алиев А. И. Проблемы экспертной профилактики /

И. А. Алиев. – Баку : Азернешр, 1991. – 312 с.

12. Алиев А. И. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы / А. И. Алиев, Т. В. Аверьянова. – Баку, 1992. – 165 с.

13. Андреев И. Д. Теория как форма организации научного знания. – М., 1979. – 89 с.

14. Андреев И. С. Курс криминалистики / И. С. Андреев, Г. И. Грамович, Н. И. Порубов ; под ред. Н. И. Порубова. – Мн. : Выш. шк., 1997. – 335 с.

15. Ароцкер Л. Е. Об этике судебного эксперта / Л. Е. Ароцкер // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1968. – Вып. 5. – С. 136-137.

16. Ароцкер Л. Е. Криминалистическая экспертиза. Вып. 1 / [Л. Е. Ароцкер, Р. С. Белкин, В. М. Николайчик и др.]. – М. : ВШ МООП РСФСР, 1966. – 166 с.

17. Арсеньев В. Д. Содержание, предмет и задачи общей теории судебной экспертизы / В. Д. Арсеньев // Вопросы теории судебной экспертизы : сборник научных трудов ВНИИСЭ. – М., 1977. – Вып. 31. – С. 12-14.

18. Арсеньев В. Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы // Проблемы теории судебной экспертизы : сборник научных трудов. – М. : ВНИИСЭ, 1980. – Вып. 44. – С. 3-24.

19. Арсеньев В. Д. Проведение экспертизы на предварительном следствии : учебное пособие / В. Д. Арсеньев. – Волгоград : Высшая следственная школа МВД СССР, 1978. – 95 с.

20. Арсеньев В. Д. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В. Д. Арсеньев, В. Г. Заблоцкий. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1986. – 152 с.

21. Атаманчук В. М. Термінологія криміналістичних експертиз: сучасні проблеми вивчення та практичного використання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Атаманчук. – К. : Національна академія внутрішніх справ, 2012. – 16 с.

22. Баев О. Я. Основы криминалистики : курс лекцій / О. Я. Баев. – М., 2001. – 268 с.

23. Баканова Л. П. Одорологические исследования в следст-

венно- экспертної діяльності: Учебное пособие / Л. П. Баканова – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2009. – 31 с.

24. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I : підручник / О. М. Бандурка. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

25. Барышева М. В. Использование запаховых следов, ДНК, групповых антигенов и клеточных структур в комплексной экспертизе биологических следов человека / М. В. Барышева, А. Ю. Лащ-Завада, А. В. Саламатин // Криміналістичний вісник. – 2008. – № 2(10). – С. 120-126.

26. Басай В. Д. Основы одорологии: Монографія / В. Д. Басай, О. А. Кириченко. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай», 2002. – 580 с.

27. Басай В. Д. Основы криміналістичної одорологии: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В. Д. Басай. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 31 с.

28. Басай В.Д. Основы криминалистической одорологии: хронология развития и современное состояние / В. Д. Басай // Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 35-летию со дня образования кафедры криминалистики Акад. МВД Респ. Беларусь (Минск, 3 июня 2011 г.) / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол.: Н.И. Порубов [и др.]. – Минск : Акад. МВД, 2011. – С. 35-37.

29. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В.П. Бахин. – К., 1991. – 347 с.

30. Бахін В. П. Шляхи формування професійної майстерності експерта / В.П. Бахин, О. Л. Калініченко // Криміналістичний вісник : наук.-практичн. збірник / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС. – К. : Чайка, 2005. – Вип. 2 (4). – С. 66-71.

31. Бахин В. П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 гг.) / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. – Киев, 2002. – 458 с.

32. Бахін В. П. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності / В. П. Бахин, В. К. Лисиченко // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів : зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 5-8.

33. Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы) / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1969. – 216 с.
34. Белкин Р. С. Криминалистика. Общетеоретические проблемы / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1973. – 264 с.
35. Белкин Р. С. История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917-1930) / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М., 1982. – 75 с.
36. Белкин Р. С. История советской криминалистики. Формирование частных криминалистических теорий (1940-1950) / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М., 1983. – 78 с.
37. Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента / Р. С. Белкин ; под общ. ред. А. И. Винберга. – М. : ВШ МВД СССР, 1959. – 56 с.
38. Белкин Р. С. Нравственные начала деятельности следователя органов внутренних дел : лекція / Р. С. Белкин. – М., 1999. – 24 с.
39. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 240 с.
40. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1987. – 272 с.
41. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1988. – 304 с.
42. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. – М. : Мегатрон XXI, 2000 / Р. С. Белкин. – 2-е изд. – 334 с.
43. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин – М. : Юрист, 1997. – Т. 1: Общая теория криминалистики. – 408 с.
44. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное / Р. С. Белкин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
45. Берназ В. Д. Спільна діяльність слідчого зі спеціалістами та експертами: тактичні та психологічні аспекти / В. Д. Берназ // Взаємодія слідчих і експертів у процесі боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / Додаток 1 до Вісника № 1 2003 р. ЛІВС при

НАВСУ, 2003. – С. 28-33.

46. Берназ В. Д. Деякі питання особистого переконання судового експерта / В. Д. Берназ // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : зб. матеріалів міжнародн. наук.-практ. конф. / під заг. ред. Красюк І. П., Печнікова В. С. – К. : Еліт Прінт, 2010. – С. 35-38.

47. Бергер В. Е. Подготовка и направление материалов для проведения судебных экспертиз / В. Е. Бергер, А. П. Сапун. – К. : РИО МВД УССР, 1074. – 78 с.

48. Бегов Д. Д. Сучасні технології в судовій акустиці (проблеми автоматизації експертних досліджень) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д. Д. Бегов. – К.: Видавництво «Науковий світ», 2003. – 19 с.

49. Биленчук П. Д. Криминалистическая одорология в раскрытии и расследовании преступлений / П. Д. Биленчук, Н. С. Золотарь, Е. Г. Коваленко. – К. : РИО МВД Украины, 1994. – 60 с.

50. Бирюков В. В. Научные и практические основы использования компьютерных технологий для фиксации криминалистически значимой информации : монографія / В. В. Бирюков. – Луганск : РИО ЛАВД, 2002. – 264 с.

51. Бирюков В. В. Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике : монографія / В. В. Бирюков. – Луганск : РИО ЛИВД, 2000. – 138 с.

52. Бирюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія / В. В. Бирюков. – Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – 664 с.

53. Бишманов Б. М. Правовые, организационные и научно-методические основы экспертно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел : дис. ... докт. юрид. наук / 12.00.09. / Б. М. Бишманов. – М., 2003. – 311 с.

54. Біленчук П. Д. Судові експертизи : довідник / П. Д. Біленчук, М. Н. Курко, С. М. Стахівський. – К. : Влад и Влада, 1997. – 48 с.

55. Бобовкин М. В. Теория и практика судебно-диагностической экспертизы письма лиц, находящихся в психопат-

тологическом состоянии : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / М. В. Бобовкин. – Волгоград: Волгогр. акад МВД России, 2005. – 45 с.

56. Большая советская энциклопедия (в 30 т.) / гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М. : Советская энциклопедия, 1978. – Т. 20. – 468 с.

57. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. О. Бондаренко. – Харків : НУВС, 2004. – 260 с.

58. Бондарь М. Е. О понятии «экспертная методика» / М. Е. Бондарь // Криминалистика и судебная экспертиза : сб. науч. тр. – К., 1990. – Вып. 40. – С. 13-19.

59. Бондарь М. Е. Роль методики исследования в теории и практике судебной экспертизы / М. Е. Бондарь // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Х., 2002. – Вип. 2. – С. 171-175.

60. Бондарь М. Е. Создание экспертных методик с учетом их многофункциональности / М. Е. Бондарь // Роль и значение Р.С. Белкина в становлении современной криминалистики : матер. междунар. науч.-практ. конф. (к 80-летию со дня рождения Р.С. Белкина). – М., 2002. – С. 265-267.

61. Бондарь М. Е. Функциональная роль методики экспертного исследования / М. Е. Бондарь // Криминалистика XXI век : матер. науч.-практ. конф. – М., 2001. – Т. 2. – С. 134-138.

62. Бондарь М. Е. Экспертная методика как одна из основных категорий общей теории и практики судебной экспертизы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Е. Бондарь. – Киев : Украинская академия внутренних дел, 1992. – 23 с.

63. Бордюгов Л. Г. Теоретичні та методичні основи судової гірничотехнічної експертизи : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Г. Бордюгов. – Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2007. – 20 с.

64. Бордюгов Л. Г. Внутрішнє переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти) / Л. Г. Бордюгов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 13-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10boltca.pdf>.

65. Будзієвський М. Ю. Техніко-криміналістичне дослідження

документів на транспортні засоби: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Ю. Будзієвський. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2009. – 193 с.

66. Будзієвський М. Ю. Етапи розвитку судово-технічної експертизи документів / М. Ю. Будзієвський // Вісник національного університету. Запоріжжя : Запорізькій національний університет, 2011. – № 1. – С. 238-242.

67. Будзієвський М. Ю. Проблемні питання сучасного стану документування / М. Ю. Будзієвський // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Запоріжжя, 2010. – № 4 (53). – С. 211-218.

68. Буркацкий В. Л. Вопросы использования специальных знаний на первоначальном этапе расследования краж / В. Л. Буркацкий // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1990. – Вып. 40. – С. 52-56.

69. Бутырин А. Ю. Строительно-техническая экспертиза в судопроизводстве России : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / А. Ю. Бутырин. – М., 2005. – 459 с.

70. Бычкова С. Ф. Становление и тенденция развития науки о судебной экспертизе / С. Ф. Бычкова. – Алма-Ата : КазНИИСЭ, 1994. – 319 с.

71. Вандер М. Б. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ, изделий / М. Б. Вандер. – СПб. : Изд-во «ПИТЕР», 2001. – 121 с.

72. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

73. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія / В. К. Весельський. – Київ : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1999. – 126 с.

74. Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе / А. И. Винберг. – М. : Госюриздат, 1956. – 219 с.

75. Винберг А. И. Основные принципы советской криминалистической экспертизы : монографія / А. И. Винберг. – М. : Госюриздат, 1949. – 132 с.

76. Винберг А. И. Черное досье экспертов-фальсификаторов /

А. И. Винберг. – М., 1990. – 243 с.

77. Винберг А. И. Совершенствование деятельности судебно-экспертных учреждений по технико-криминалистическому обеспечению раскрытия и расследования преступлений : учебное пособие / А. И. Винберг. – М. : Академия МВД СССР, 1988. – 77 с.

78. Винберг А. И. Судебно-экспертные учреждения в СССР / А. И. Винберг, М. П. Черных. – М., 1982. – 168 с.

79. Винберг А. И. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : учеб. пособие / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская ; отв. ред. Б. А. Викторов. – Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1979. – 181 с.

80. Винберг А. И. Судебная экспертология – новая отрасль науки / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская // Социалистическая законность. – 1973. – № 11. – С. 48-50.

81. Винберг А. И. Общая характеристика методов экспертного исследования / А. И. Винберг, А. Р. Шляхов // Общее учение о методах судебной экспертизы : сб. науч. тр. – М. : ВНИИСЭ, 1977. – Вып. 28. – С. 87-90.

82. Владимиров В. Ю. Теория и практика криминалистического оружиеведения : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / В. Ю. Владимиров. – Санкт-Петербург, 2002. – 475 с.

83. Волобуева О. О. Особливості діяльності спеціалістів і судових експертів під час досудового слідства / О.О. Волобуєва // Криміналістичний вісник : наук.-практ. збірник / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС. – К. : Ін Юре, 2006. – № 1 (5). – С. 41-46.

84. Волобуев А. Ф. Проблемы методики расследования разграблений майна в сфере підприємництва / А. Ф. Волобуев. – Харків : Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с.

85. Волчецкая Т. С. Основы судебной экспертологии : учеб. пособ. / Т. С. Волчецкая. – Калининград : Изд-во КГУ, 2004. – 197 с.

86. Волчецкая Т. С. Есть ли тактика в назначении экспертизы / Т. С. Волчецкая // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник науково-практ. матер. / Мін-во юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 16-21.

87. Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Воробей. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 17 с.

88. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика : монографія / А. Ю. Головин. – М. : ЗАО «ЛексЭст», 2002. – 305 с.

89. Галкин В. М. Доказательственное значение экспертных выводов по уголовному делу / В. М. Галкин // Советская юстиция. – 1971. – № 19. – С. 9-11.

90. Галкин В. М. Средства доказывания в уголовном процессе / В. М. Галкин. – М. : Юридическая литература, 1968. – Ч. 2. – 126 с.

91. Галкин В. М. О принципах судебной экспертизы по уголовным делам / В. М. Галкин // Сб. науч. трудов ЦНИИСЭ. – М., 1970. – Вып. 2. – С. 77-78.

92. Галаган В. И. Участие специалистов при установлении обстоятельств пожаров / В. И. Галаган // Криминалистика и судебная экспертиза : межвед. научно-методич. сб. / отв. ред. Б. С. Стычинский. – Выпуск 50. – К. : Мин-во юстиции Украины, 2001. – С. 78-85.

93. Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України : монографія / В. І. Галаган. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 300 с.

94. Галяшина Е. И. Теоретические и прикладные основы судебной фоноскопической экспертизы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Е. И. Галяшина. – Воронеж, 2002. – 478 с.

95. Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) : судово-балістична методика / Д. Ю. Гамов. – К. : ДНДЕКЦ МВС; ДЗП Мінюсту, 2005. – 32 с.

96. Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби : методика / Д. Ю. Гамов. – К. : ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП МЮ України, 2006. – 29 с.

97. Головченко Л. М. Оцінка висновків в криміналістичній експертизі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. М. Головченко. – К. : Київський університет ім. Т. Шевченка,

1995. – 23 с.

98. Головченко Л. Н. Реформирование системы экспертного обеспечения правосудия в Украине / Л. М. Головченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 2 : збірник матеріалів міжнарод. наук.-прак. конф. / Міністерство юстиції України, ХНДІСЕ, АПНУ, НЮОАУ ім. Я. Мудрого; ред. колегія : М. Л. Цимбал, М. І. Панов та ін. – Харків : Право, 2002. – С. 5-9.

99. Головченко Л. М. Змістовна роль науково-практичних коментарів до Закону України «Про судову експертизу» в правозастосовній практиці та судовій експертології / Л. М. Головченко // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (11-12 листопада 2008 р.). – Х., 2008. – С. 5-12.

100. Головченко Л. М. Деякі питання нормативно-правового регулювання організації судово-експертної діяльності в Україні / Л. М. Головченко // Весы Фемиды. – 2000. – № 3 (15). – С. 25-28.

101. Гончаренко В. Г. Деякі процесуальні проблеми судової експертизи / В. Г. Гончаренко // Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів : збірник матеріалів наук.-прак. конф. – Київ : Навчально-науковий інститут слідчих і криміналістів НАВС, 2011. – С. 55-58.

102. Гончаренко В. Г. Питання використання мікрооб'єктів у доказуванні / В. Г. Гончаренко // Адвокат. – 2008. – № 4. – С. 15-17.

103. Гончаренко В. Г. Природничо-наукові засади та процесуальні форми використання ольфакторного методу в доказуванні / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – № 2(15). – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vaau/2009_2/text/09gvgomd.pdf.

104. Гончаренко В. И. Единство и отличие криминалистики и криминалистической экспертизы / В. И. Гончаренко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Х., 2002. – Вип. 2. – С. 55-59.

105. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (методологические вопросы) : монография / В. И. Гончаренко. – К. : Вища школа, 1980. – 157 с.

106. Гончаренко В. И. Методологические проблемы использования данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. И. Гончаренко. – К. : КГУ, 1981. – 49 с.

107. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике / В. И. Гончаренко. – К. : Вища школа, 1984. – 149 с.

108. Гора И. В. Научно-методическое обеспечение расследования преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. В. Гора. – К., 1996. – 176 с.

109. Горидько А. А. Привлечение специалиста-криминалиста к расследованию преступлений : учебное пособ. / А. А. Горидько, Е. П. Коновалов. – К. : МВД УССР, 1968. – 28 с.

110. Городецька М. С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Городецька Марина Сергіївна. – Д., 2010. – 271 с.

111. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

112. Грамович Г. И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учебное пособие / Г. И. Грамович. – Мн. : МВШ МВД СССР, 1987. – 66 с.

113. Грановский Г. Л. Основы трасологии. Особенная часть / Г. Л. Грановский. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1974. – 240 с.

114. Грановский Г. Л. Криминалистическая ситуационная экспертиза места происшествия / Г. Л. Грановский // Реф. науч. сообщ. на теорет. семинаре – криминалист. чтениях 21 апреля 1977 г. – М., 1977. – Вып. 16. – С. 3-17.

115. Грановский Г. Л. Экспертные задачи : понятие, структура, стратегия решения / Г. Л. Грановский // Теоретические и методические вопросы судебной экспертизы : сб. науч. трудов. – М. : ВНИИСЭ, 1985. – С. 55-81.

116. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М. : Лек Эст, 2002. – 1088 с.

117. Грузкова В. Г. О классификации судебных экспертиз в судебной экспертологии / В. Г. Грузкова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнар. наук. -практ. конф.

– Х. : Право. – Вип. 2. – С. 76-79.

118. Грязин В. І. Підготовка та призначення судових експертиз : посібник / В.І. Грязин, В. К. Гіжевський, О. І. Роцин. – К. : Школа, 2004. – 559 с.

119. Гурджі Ю. О. Гарантії прав особистості в кримінальному процесі: аксіологічний аспект / Ю. О. Гурджі // Вісник Одеського ін-ту внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – С. 69-75.

120. Гурджі Ю. А. Природа уголовно-процессуальных гарантий прав личности: философско-правовой аспект / Ю. О. Гурджі // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2003. – № 1 (10). – С. 92-98.

121. Гурджі Ю. А. Правовая защита личности в уголовном процессе: вопросы теории и методологии : монография / Ю. О. Гурджі. – Одесса : ОРИГУ НАГУ, 2007. – 352 с.

122. Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д. П. Гуріна. – К. : Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2009. – 16 с.

123. Дворкин А. И. Предварительное исследование вещественных доказательств при расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. И. Дворкин. – М., 1974. – 21 с.

124. Дергай Г. Б. Вопросы теории и практики использования достижений научно-технического прогресса в расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. Б. Дергай. – Минск : Академия МВД Республики Беларусь, 2003. – 23 с.

125. Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Ф. М. Джавадов. – К. : НАВС України, 2000. – 30 с.

126. Джавадов Ф. М. Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе : монография / Ф. М. Джавадов. – Баку, 1998. – 188 с.

127. Джавадов Ф. М. Судебно-экспертная методика (сущность понятия) / Ф. М. Джавадов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнарод. наук. -практ. конф. – Х., 2002. – Вип. 2. – С. 59-62.

128. Дружинін Г. М. Використання експертних технологій для

встановлення ознак злочинів / Г. М. Дружинін, О. М. Моїсєєв // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : НУнВС, 2003. – С. 64-66.

129. Дубовий О. П. Криміналістичне дослідження слідів рук : науково-практич. посіб. / [О. П. Дубовий, В. Я. Лукашенко, Я. В. Рибалко та ін.] ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Атака, 2000. – 152 с.

130. Дулов А. В. Воросы теории судебной экспертизы / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1959. – 188 с.

131. Дулов А. В. Процессуальные проблемы судебной экспертизы : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. В. Дулов. – М. : Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 1963. – 24 с.

132. Дьяченко А. Ф. Классификация экспертных исследований на основе решаемых при их проведении задач / А. Ф. Дьяченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наукових праць. Вип. 9 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. . – Х. : Право, 2009. – С. 221-231.

133. Дяченко Н. М. Основні етапи розвитку молекулярно-генетичної експертизи у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України / Н. М. Дяченко // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. – 2011. – № 1 (15). – С. 165-169.

134. Дяченко Н. М. Метод генетичної ідентифікації людини шляхом аналізу мітохондріальної ДНК / Н. М. Дяченко, О. А. Костильова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/krise/2011_56/index.html.

135. Експертизи в судовій практиці : навч. посібник / В. Г. Гончаренко, В. Є. Бергер, Л. П. Булига та ін. – К. : Либідь, 1993. – 197 с.

136. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.

137. Єфремян Е. Б. Теоретичні питання та загальні положення методики комплексної криміналістичної ґрунтознавсько-трасологічної експертизи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. Б. Єфремян. – Х. : Українська юридична академія, 1994. – 23 с.

138. Єрусалімов І. О. Поняття «забезпечення» у юридичній науці / І. О. Єрусалімов // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ : науково-теорет. журнал / МВС України; Київський НУВС. – К. : КНУВС, 2007. – Вип. 1. – С. 11-16.

139. Жбанков В. А. Получение образцов для сравнительного исследования / В. А. Жбанков. – М., 1992. – 89 с.

140. Жеребко О.І. Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні основи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. О. Жеребко. – Запоріжжя, Класичний приватний ун-т, 2010. – 20 с.

141. Журавель В. А. Досягнення науки та потреби практики як підґрунтя вдосконалення засобів фіксації доказової інформації / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наукових праць. Вип. 9 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 9-21.

142. Журавель В. А. Стан та перспективи експертної профілактики / В. А. Журавель // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : збірник матер. засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (11-12 листопада 2008 р.). – Х., 2008. – С. 36-40.

143. Закатов А. А. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений / А. А. Закатов, Ю. Н. Оропай. – К. : РИО МВД УССР, 1980. – 104 с.

144. Заєць А. П. Організаційні проблеми судово-експертної діяльності / А. П. Заєць // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів. Випуск 4 / Мін-во юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого; ред. колегія : А. П. Заєць, М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько та ін. – Харків : Право, 2004. – С. 8-12.

145. Зайцева Е. А. Концепция развития института судебной экспертизы в условиях состязательного уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Е. А. Зайцева. – М.: Моск. гос. юрид. акад., 2008. – 52 с.

146. Зайцева Е. А. Правовой институт судебной экспертизы в

современных условиях / Е. А. Зайцева. – Волгоград : Волгоград. гос. ун-т, 2003. – С. 15-20.

147. Зеленецкий В. С. Компетентность специалиста (о теоретической компетентности практиков и практической компетентности теоретиков) / В. С. Зеленецкий // Весы Фемиды. – 2000. – № 4. – С. 48-49.

148. Зинин А. М. Криминалист в следственных действиях / А. М. Зинин. – М. : Право и закон, 2004. – 141 с.

149. Зинин А. М. Судебная экспертиза : учебник / А. М. Зинин, Н. П. Майлис. – М. : Право и закон, 2002. – 320 с.

150. Зорин Г. А. Криминалистическая методология / Г. А. Зорин. – Мн. : Алмафея, 2000. – 608 с.

151. Зуев Е. И. О понятии специальных познаний в уголовном процессе / Е. И. Зуев // Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы : матер. научной конф. (декабрь 1969 г.). – Вып. 1. – М. : ЦНИИСЭ Юркомиссии при Совмине РСФСР, 1969. – С. 73-76.

152. Зуев Е. И. Совершенствование использования специальных познаний следственными аппаратами органов внутренних дел / Е. И. Зуев // Повышение эффективности использования криминалистических методов и средств расследования преступлений : труды Академии МВД СССР. – М., 1985. – С. 65-78.

153. Зуев Е. И. Организация работы криминалистических подразделений органов внутренних дел / Е. И. Зуев. – М., ВНИИ МВД СССР, 1971. – 40 с.

154. Зуйков Г. Г. Общие вопросы использования специальных познаний в процессе предварительного расследования / Г. Г. Зуйков // Криминалистическая экспертиза. – М. : НИиРИО ВШ МООП РСФСР, 1966. – Вып. 1. – С. 113-125.

155. Ивашков В. А. Деятельность экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел по применению экспертно-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений / [В. А. Ивашков, М. И. Овсянникова, Л. И. Слепнева, В. А. Снетков] ; под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Снеткова. – М., 1996. – 104 с.

156. Івакін Е. О. Теоретичні та методичні питання неідентифікаційних досліджень в судовому почеркознавстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Е. Івакін. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 16 с.

157. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : затверджена наказом Мін'юсту України № 53/5 від 8 жовтня 1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 46. – Ст. 1715, із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 р. № 144/5, від 10 червня 2005 року № 59/5.

158. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0254-95>.

159. Исаева Л. М. Специальные познания в уголовном судопроизводстве / Л. М. Исаева. – М. : ЮРМИС, 2003. – 304 с.

160. Ищенко Е. П. Вопросы классификации и эффективности научно-технических средств / Е. П. Ищенко // Межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск, 1978. – Вып. 72. – С. 140-149.

161. Ищенко Е. П. Криминалистика: Учебник. Изд. 2-е, испр. и доп. / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. доктора юридических наук, профессора Е.П. Ищенко. – М., «Инфра-М», 2005. – 696 с.

162. Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / П. П. Ищенко. – М. : Юрид. литература, 1990. – 158 с.

163. Іщенко А. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія / А. В. Іщенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 212 с.

164. Іщенко А. В. Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці: старі та нові проблеми / А. В. Іщенко, Р. П. Марчук // Науковий вісник НАВС України. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 204-211.

165. Калинин Ю. А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. А. Калинин. – М., 1981. – 26 с.

166. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : монографія / Н. С. Карпов. – К. : Вид-во Семененко Сергія, 2007. – 522 с.

167. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оператив-

но-розшукова діяльність» / Н. С. Карпов. – К. : КНУВС, 2008. – 32 с.

168. Качурін С. Г. Одержання зразків для експертного дослідження: проблеми теоретичного і практичного характеру / С. Г. Качурин // Право України. – 2004. – № 1. – С. 100-114.

169. Качурін С. Г. Тактика проведення судово-почеркознавчої експертизи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. Г. Качурин. – Х. : НУВС, 2006. – 231 с.

170. Керівництво з розслідування злочинів : науково-практичний посібник / Кол. авторів : [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : «Одісей», 2010. – 960 с.

171. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии / А. А. Кириченко. – Днепропетровск: Изд-во Пороги, 1994. – 536 с.

172. Клименко Н. І. Інтеграційна функція експертології / Н. І. Клименко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. науково-практ. матеріалів / Мін-во юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 117-124.

173. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб / Н. І. Клименко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 521 с.

174. Клименко Н. І. Наука судова експертологія та її проблеми / Н.І. Клименко // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (11-12 листопада 2008 р.). – Х., 2008. – С. 47-53.

175. Клименко Н. І. Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань / Н. І. Клименко, П. Д. Біленчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 62-66.

176. Климович Л. П. Судебно-экономические экспертизы: теоретические и методические основы, значение при расследовании

преступлений : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Л. П. Климович. – Красноярск, Сиб. юрид. ин-т МВД РФ, 2004. – 38 с.

177. Коберник С. Д. Совершенствование тактики следственного осмотра с участием группы специалистов / С. Д. Коберник, М. Я. Сегай, В. К. Стринжа, П. В. Цымбал // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1986. – Вып. 33. – С. 33-39.

178. Коваленко Е. Г. Использование экспертных знаний в деятельности органов внутренних дел по предупреждению хищений социалистического имущества : учеб. пособ. / Е. Г. Коваленко. – Киев : КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1990. – 87 с.

179. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 576 с.

180. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Коваленко. – Луганськ : Луганська академія внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України, 2004. – 21 с.

181. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Коваленко. – Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 253 с.

182. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Ковальов. – Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. – 227 с.

183. Ковальова В. В. Шляхи удосконалення організації діяльності експертно-криміналістичної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Ковальова. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – 248 с.

184. Ковальова В. В. Становлення організаційної побудови і процесуальної регламентації діяльності експертної служби органів внутрішніх справ України / В. В. Ковальова // Право і суспільство. – 2006. – № 3. – С. 39-46.

185. Ковальчук С. А. Признание допустимыми заключений эксперта, составленных зарубежными специалистами или судебно-экспертными учреждениями зарубежных государств, в уголовном судопроизводстве Украины и Республики Беларусь: сравнительно-правовой анализ / С. А. Ковальчук // Актуальные проблемы совре-

менной криминалистики и судебной экспертизы : матер. междунар. науч.-практ. конф. / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол. : Н. И. Порубов [и др.]. – Минск : Акад. МВД, 2011. – С. 231-235.

186. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page2?text=%E5%EA%F1%EF%E5%F0%F2>

187. Колдин В. Я. Судебная идентификация : учеб. пособ. / В. Я. Колдин. – М. : ЛексЭст, 2002. – 524 с.

188. Колкутин В. В. Судебная экспертиза / [В. В. Колкутин, С. М. Зосимов, Л. В. Пустовалов и др.]. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 270 с.

189. Колмаков В. П. О методах, приемах и средствах в советской криминалистике / В. П. Колмаков // Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 118-120.

190. Комаринец Б. М. Участие экспертов-криминалистов в проведении следственных действий по особо опасным преступлениям против личности / Б. М. Комаринец // Теория и практика судебной экспертизы. – М., 1964. – Вып. 1 (11). – С. 3-5.

191. Комісаров М. Л. Криміналістичне дослідження замикаючих технічних пристроїв : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Л. Комісаров. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. – 20 с.

192. Комісарова Н. О. Криміналістичне дослідження підписів в умовах обмеженого зорового контролю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. О. Комісарова. – К. : Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2003. – 20 с.

193. Комп'ютерно-технічна експертиза (загальна частина) : методика / ДНДЕКЦ МВС України / уклад. К. М. Ковальов, С. М. Корнійко, В. О. Княздвірський. – К., 2007. – 24 с.

194. Коновалова В. Е. Внутреннее убеждение : проблемы следственной и судебной деятельности / В. Е. Коновалова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матер. – Х. : Право, 2005. – Вип. 5. – С. 12-16.

195. Коновалова В. Е. Проблемы методики экспертного исследования / В. Е. Коновалова // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : зб. матер. засідання «круглого столу», присвяченого

10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (Севастополь, 10-11 черв. 2010 р.). – Х. : ХНДІСЕ, 2010. – С. 15-16.

196. Коновалова В. Е. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учеб. пособ. / В. Е. Коновалова, В. Ю. Шепитько – Х. : Гриф, 1997. – 256 с.

197. Коновалова В. О. Юридична психологія. Акад. курс : підручник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепитько. – К. : Концерн „Видавничий Дім „Ін Юре», 2004. – 424 с.

198. Коновалов Е. Ф. Соотношение специальных знаний следователя и специалиста-криминалиста / Е. Ф. Коновалов // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сборник научных трудов. – Свердловск : Изд-во Свердловского юридич. ин-та, 1983. – С. 23-27.

199. Кордюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Кордюков. – К. : Академія адвокатури України, 2009. – 17 с.

200. Користін О. Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні : монографія / О. Є. Користін. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 450 с.

201. Корнеева И. Л. Методологические основы криминалистической экспертизы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. Л. Корнеева. – Москва : Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, 1970. – 16 с.

202. Корухов Ю. Г. Формирование общей теории судебной экспертизы: материалы для ученого совета ВНИИСЭ / Ю. Г. Корухов. – М. : ВНИИСЭ, 1989. – 26 с.

203. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : научно-практич. пособие / Ю. Г. Корухов. – М. : НОРМА-ИНФРА. – М., 1998. – 288 с.

204. Корухов Ю. Г. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Ю. Г. Корухов / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. – М., 1997. – 176 с.

205. Косолапов В. В. Оптимизация научно-исследовательской деятельности / В. В. Косолапов, А. Н. Щербань. – Киев : Наукова думка, 1971. – 94 с.

206. Кофанов А. В. Теоретичні та практичні аспекти криміналістичного дослідження гладкостволоної вогнепальної зброї : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Кофанов. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 20 с.

207. Кофанов А. В. Зародження та виникнення експертно-криміналістичних установ в першій половині ХХ ст. / А. В. Кофанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kand-yurid-n-kofanov>.

208. Красюк І. П. Будні експертної служби / І. П. Красюк // Криміналістичний вісник : наук.-практ. збірник / ДНДЕКЦ МВС; НАВСУ; редкол. : Я. Ю. Кондратьєв (голов. ред.) та ін. – К. : Чайка, 2005. – № 1 (3). – С. 5-8.

209. Красюк І. П. Методичний посібник для працівників органів досудового слідства з питань призначення та проведення судової експертизи / [І. П. Красюк, П. П. Давидюк, В. С. Печніков, А. М. Коструб та ін.] ; за заг. ред. П. В. Коляди. – К : МВС України, 2008. – 278 с.

210. Красюк І. П. Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України / І. П. Красюк, В. С. Печніков // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : зб. матер. міжнародн. наук.-практ. конф. / під заг. ред. Красюк І. П., Печніков В. С. – К. : Еліт Прінт, 2010. – С. 3-14.

211. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков. – К., 2001. – С. 96.

212. Криминалистика : учебник : в 3 т. / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. – М. : Акад. МВД РФ, 1995. – Т. 1: История, общая и частные теории. – 280 с.

213. Криминалистика : учеб. для вузов / [И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.] ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.

214. Криминалистика : учебник / под. ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб. : Лань, 2001. – 928 с.

215. Криминалистика : учебник / под ред. проф. А. Г. Филиппова и А. Ф. Волынского. – М., 1998. – 768 с.

216. Криміналістика : учебник для студ. вузов / под ред. А. Ф. Волынского, В. П. Лаврова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Закон и право, 2008. – 943 с.

217. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / кол. авторів : [Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Видавничій Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.

218. Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.

219. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.

220. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.

221. Кримінально-процесуальний кодекс України : проект, реєстраційний № 1233 від 13.12.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=31115

222. Кримінальний процесуальний кодекс України : проект станом на 1 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/projectCriminalCodex>.

223. Кримінальний процес України : Підручник / [Ю. М. Грошевий, Т. М. Мирошниченко, Ю. В. Хоматов та ін.] ; за ред. Ю.М. Грошевого, В.М. Хотенця. – Харків : «Право», 2000. – 496 с.

224. Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы / И. Ф. Крылов. – Л. : Изд-во Ленинград. университета, 1975. – 191 с.

225. Кудрявцева А.В. Судебная экспертиза как институт уголовно-процессуального права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Кудрявцева. – СПб., 2001. – 495 с.

226. Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсеєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.

227. Кузьмічов В. С. Теорія і практика слідчої діяльності : монографія / В. С. Кузьмічов. – Київ : НВТ «Правник», 1997. – 246 с.

228. Кузьмічов В. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монограф. / В. С. Кузьмічов, І. В. Пиріг. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. – 165 с.

229. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. П. Лапта. – Харків, Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. – 234 с.

230. Ленин В. И. Полное собрание сочинений (5 издание) : Т. 29 (философские тетради) / В. И. Ленин. – М. : Издание политической литературы, 1969. – 783 с.

231. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Лисенко. – Ірпінь : Національна академія державної податкової служби України, 2005. – 499 с.

232. Лисиченко В. К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике : учеб. пособие / В. К. Лисиченко. – К. : Вища школа, 1979. – 88 с.

233. Лисиченко В. К. Научные принципы судебной экспертизы // Криминалистика и судебная экспертиза / В. К. Лисиченко. – К., 1978. – № 17. – С. 25-28.

234. Лисиченко В. К. Научно-методическое обеспечение практики расследования преступлений // В. К. Лисиченко, В. П. Бахин // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики. – К., 1993. – С. 84-86.

235. Лисиченко В. К. Развитие криминалистики и судебной экспертизы в первые годы советской власти в РСФСР и УССР / В. К. Лисиченко, И. В. Сабуров // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1983. – Вып. 26. – С. 3-13.

236. Лисиченко В. К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль. – К. : КГУ, 1987. – 100 с.

237. Лисиченко В. К. Формы использования специальных познаний и виды участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сб. научн. трудов. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юридич. ин-та, 1983. – С. 10-18.

238. Лисиченко В. К. Проблема правового регулювання поло-

ження та функцій спеціаліста при його участі в слідчих діях та судовому засіданні / В. К. Лисиченко, М. Є. Шуміло // Вісник Дніпропетровського університету : Правознавство. – Дніпропетровськ, 1995. – Вип. 2. – С. 86-99.

239. Лисиченко В. К. Про реформування судово-експертної діяльності в Україні / В. К. Лисиченко, М. Є. Шуміло // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВСУ; редкол. : Я. Ю. Кондратьєв (голов. ред.) та ін. – К. : Чайка, 2005. – № 1 (3). – С. 9-17.

240. Лозовий А. І. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hniise.gov.ua/site/articles/read/35.html>.

241. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція : монограф. / Л. М. Лобойко. – Д. : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 188 с.

242. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в частині регламентації принципів кримінального процесу / Л. М. Лобойко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2010. – № 2 (48). – С. 18-25.

243. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : монографія / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 168 с.

244. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. О. Лоскутов. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2009. – 204 с.

245. Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения : постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : монограф. / В. Г. Лукашевич. – К. : Издательство Украинской академии внутренних дел, 1993. – 194 с.

246. Лукашевич В. Г. Криміналістика як інтегративна галузь знань / В. Г. Лукашевич // Криміналістика у протидії злочинності : тези доповідей наук.-практ. конференції (Київ, 16 жовтня 2009 р.). Видання присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ. – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – С. 63-66.

247. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного

забезпечення розслідування злочинів : монограф. / Є. Д. Лук'янчиков. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

248. Мазниченко Ю. О. Використання автоматизованих робочих місць експерта в судово-експертних дослідженнях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. О. Мазниченко. – Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. – 21 с.

249. Мазниченко Ю. О. Інформаційні технології в експертній практиці : навч.-практ. посіб. / Ю. О. Мазниченко. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 152 с.

250. Макаренко Є. І. Роль специалиста в фиксации хода и результатов следственного осмотра / Є. І. Макаренко // Труды Ташкентской высшей школы МВД СССР. – Ташкент : НИиРИО ТВШ МВД СССР, 1976. – Вып. 9. – С. 58-63.

251. Макаренко Є. І. Експертизи на досудовому слідстві : навч. посіб. / Є. І. Макаренко, О. В. Негодченко, В. М. Тертишник – Дніпропетровськ : Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. – 204 с.

252. Макаренко Є. І. Огляд місця події : навч. посібник / Є. І. Макаренко, О. В. Негодченко, В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ : Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. – 156 с.

253. Маляренко В. Т. Поняття, загальна характеристика та класифікація основних засад кримінального судочинства / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1. – С. 42-44.

254. Марчук Р. П. Спеціальні знання у криміналістиці та підстави їх класифікації / Р. П. Марчук // Взаємодія слідчих і експертів у процесі боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Додаток № 1 до Вісника № 1 2003 р. ЛІВС при НАВСУ, 2003. – С. 112-117.

255. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монографія / В. П. Махов. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.

256. Майлис Н. П. О соотношении и взаимодействии диагностики и идентификации в судебной экспертизе / Н. П. Майлис // Информационный бюллетень № 14 по материалам крим. чтений «Криминалистическая диагностика»: состояние и перспективы. – М., 2001. – С. 11-13.

257. Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України / уклад. К. М. Ковальов,

3. С. Меленевська, Н. Г. Шпакович. – К., 2008. – 34 с.
258. Методика дактилоскопічної експертизи (загальна частина) : методика [уклад. Димитрова Ю. В.]. – К., ДНДЕКЦ МВС України, 2009. – 27 с.
259. Методика проведення досліджень оптичних носіїв, що містять об'єкти авторського права та суміжних прав / уклад. К. М. Ковальов, І. П. Дорохіна, Л. В. Валовой, В. В. Жирко. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2008. – 65 с.
260. Методика дослідження підписів / уклад. З. С. Меленевська, К. М. Ковальов, Н. Г. Шпакович. – К., ДНДЕКЦ МВС України, 2009. – 22 с.
261. Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України; уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва. – К., 2007. – 34 с.
262. Методическое пособие по отбору проб и образцов товаров, перемещаемых через таможенную границу / под. ред А. В. Нестерова. – М., 1998. – 48 с.
263. Миронов А. И. Возникновение и развитие криминалистических подразделений в органах внутренних дел : учебное пособ. / А. И. Миронов. – М. : Академия МВД СССР, 1979. – 143 с.
264. Мирский Д. Я. Понятие и структура методики экспертного исследования / Д. Я. Мирский // Проблемы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. – М. : МЮ СССР, 1980. – № 44. – 137 с.
265. Митричев С. П. Советская криминалистика и её место в системе юридического образования / С. П. Митричев // Тез. докл. на Всесоюз. семинаре преподавателей криминалистики высш. юрид. учеб. заведений. – М., 1958. – С. 12-15.
266. Митричев В. С. Общие положения методики криминалистического идентификационного исследования материалов документов / С. П. Митричев // Труды ВНИИСЭ. – М., 1974. – Вып. 9. – С. 17-20.
267. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : підручник / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
268. Моисеева Т. Ф. Комплексное криминалистическое исследование потожировых следов человека / Т. Ф. Моисеева. – М. : ООО «Городец-издат», 2000. – 224 с.
269. Моїсєєв О. М. Експертні технології : теорія формування і

практика застосування : монограф. / О. М. Моїсєєв. – Х. : Вид. агенція «Апосоль», 2011. – 424 с.

270. Моїсєєв О. М. Експертна технологія та предмет, об'єкт, задачі судової експертизи / О. М. Моїсєєв // Право і безпека : науковий журнал. – Х.: НУНВС МВС України, 2005. – № 2. – С. 26-28.

271. Моїсєєв О. М. Експертна технологія та методика у судовій експертології / О. М. Моїсєєв // Динаміка наукових досліджень : матеріал. III міжнар. наук.-практ. конф. – Д. : Наука і освіта, 2004. – Т. 5. Право. – С. 63-66.

272. Моїсєєв О. М. Комплексний підхід до визначення та структури експертної технології / О. М. Моїсєєв // Право і безпека : науковий журнал. – Х. : НУНВС МВС України, 2003. – № 2. – Т. 2. – С. 119-123.

273. Моїсєєв О. М. Предмет експертної технології : теоретичні та практичні аспекти проблеми / О. М. Моїсєєв // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. статей. – Донецьк : ДІВС МВС України, 2003. – № 1. – С. 162-169.

274. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания» / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межведомств. научно-методич. сб. / Мин-во юстиции УССР / редкол. : А. Я. Яворский (отв. ред.), Л. Е. Арокцер, И. П. Кононенко и др. – К. : Вища школа, 1980. – Вып. 21. – С. 37-42.

275. Надгорный Г. М. Закон України «Про судову експертизу» / Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай, Б. М. Ісакович // Право України. – 1999. – № 2. – С. 75-78.

276. Надгорный Г. М. Соотношение специальных и юридических знаний / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межведомств. научно-методический сб. / Мин-во юстиции УССР – К. : Вища школа, 1980. – Вып. 28. – С. 14-19.

277. Надгорный Г. М. Предмет судебно-экспертной отрасли знаний и предмет судебной экспертизы / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – Вып. 13. – С. 37-43.

278. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. – К. : Ін Юре, 2003. – 720 с.

279. Настольная книга судьи (рассмотрение уголовных дел в суде первой инстанции) / Алексеев В. Б., Божьев В. П., Бойков А. Д.

и др. – М. : Юридическая литература, 1972. – 744 с.

280. Наукові статті працівників експертної служби : збірник / ДНДЕКЦ МВС України. – Вип. 6. – К., 2008. – 124 с.

281. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / 42000 слів укл. : В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : АКОНІТ, 2000. – Т. 4. – 942 с.

282. Овсянников И.В. Категория вероятности в судебной экспертизе и доказывании по уголовным делам : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / И. В. Овсянников. – М., 2001. – 42 с.

283. О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан : Закон Республики Казахстан от 20.01.2010 № 240-4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.minjust.kz/ru/node/252>.

284. О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации : Федеральный закон от 31 мая 2001 г. № 73-ФЗ.

285. О государственной судебно-экспертной деятельности : Закон Азербайджанской Республики от 30 июня 2001 года № 517.

286. Ожегов С. П. Словарь русского языка : Ок. 57 000 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М. : Русский язык, 1987. – 750 с.

287. Омелянюк Г. Г. Концептуальные основы судебно-почвоведческой экспертизы : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Г. Г. Омелянюк. – Воронеж, 2005. – 44 с.

288. Оперативно-розыскная деятельность / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, А. Ю. Шумилова. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 794 с.

289. Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка по уголовным делам : учебное пособие / Ю. К. Орлов. – М. : Юрист, 1995. – 64 с.

290. Орлов Ю. К. Объект экспертного исследования / Ю. К. Орлов // Труды ВНИИСЭ. – М. : ВНИИСЭ, 1974. – Вып. 8. – С. 11-15.

291. Орлов Ю. К. Производство экспертизы в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 178 с.

292. Орлов Ю. К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном процессе : научное издание / Ю. К. Орлов. – М. : Ин-т повышения квалификации Российского федерального центра

судебной экспертизы, 2005. – 261 с.

293. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений : учебное пособие / под ред. проф. Н. И. Клименко. – К. : Правник, 2001. – 172 с.

294. Основы судебной экспертизы (методическое пособие для экспертов, следователей и судей). Ч. 1. Общая теория / Под ред. Ю.Г. Корухова. – М., 1997.

295. Панов Н. И. Познавательная функция экспертных версий / Н. И. Панов, В. Е. Коновалова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнарод. наук.-практ. конф. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 25-30.

296. Палиашвили А. Я. Экспертиза в суде по уголовным делам / А. Я. Палиашвили. – М. : «Юрид. лит.», 1973. – 142 с.

297. Пантелеев И. Ф. Расследование и профилактика взрывов, пожаров, крушений и авиапроисшествий / И. Ф. Пантелеев. – М., : «Юрид. лит.», 1975. – 208 с.

298. Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Л. Патик. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. – 17 с.

299. Пашнєв Д.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д. В. Пашнєв. – Харків, Харківський національний університет внутрішніх справ, 2007. – 228 с.

300. Пащенко В. И. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, совершенных с применением взрывных устройств : учебно-практическое пособие / В. И. Пащенко, В. В. Гудков. – Киев : ГНИЭКЦ МВД Украины, 2003. – 116 с.

301. Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / І. А. Петрова. – Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2012. – 39 с.

302. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / И. Л. Петрухин. – М. : Юриздат, 1964. – 267 с.

303. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності орга-

нів внутрішніх справ: монограф. / І. В. Пиріг – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. – 312 с.

304. Пиріг І.В. Участь співробітників експертних підрозділів у розслідуванні крадіжок вантажів на залізничному транспорті: навч.-практ. посібник / І. В. Пиріг. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. – 154 с.

305. Пиріг І. В. Особливості огляду, попереднього дослідження та експертизи запірно-пломбувальних пристроїв / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2006. – Спеціальний випуск № 1 (28). – С. 205-214.

306. Пиріг І. В. Фіксація результатів діяльності спеціалістів при проведенні слідчих дій / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2007. – Спеціальний випуск № 1 (36) «Актуальні питання протидії злочинності». – С. 200-204.

307. Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при встановленні місця викрадання вантажу при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2007. – № 2 (33). – С. 262-269.

308. Пиріг І. В. Залучення спеціалістів під час проведення допиту / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2 (38). – С. 347-353.

309. Пиріг І. В. Збирання та дослідження слідів біологічного походження при розслідуванні крадіжок вантажів на залізничному транспорті / І. В. Пиріг // Право і суспільство. – 2008. – № 2, 3. – С. 115-118.

310. Пиріг І. В. Діяльність слідчого з встановлення та розшуку злочинця при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Д., 2008. – № 4 (40). – С. 290-297.

311. Пиріг І. В. Експертна діяльність органів внутрішніх справ як об'єкт дослідження / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2010. – № 1 (47). – С. 11-18.

312. Пиріг І. В. Суб'єкти експертної діяльності органів внутр-

рішніх справ / І. В. Пиріг // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2010. – № 2. – С. 199-205.

313. Пиріг І. В. Процесуальний статус спеціаліста та можливості залучення працівників експертної служби МВС до проведення слідчих дії / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2010. – № 2 (48). – С. 193-200.

314. Пиріг І. В. Терміни проведення судових експертиз / І. В. Пиріг, В. С. Березняк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2010. – № 4 (51). – С. 320-327.

315. Пиріг І. В. Участь працівників експертних підрозділів транспортної міліції у проведенні слідчих дій при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті / І. В. Пиріг // Право і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 164-169.

316. Пиріг І. В. Класифікація судових експертиз / І. В. Пиріг // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС; НАВС. – 2010. – № 2. – С. 30-35.

317. Пиріг І. В. Предмет та система судової експертології / І. В. Пиріг // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2010. – № 6. – С. 223-231.

318. Пиріг І. В. Організація діяльності експертних установ України та забезпечення незалежності судової експертизи / І. В. Пиріг // Теорія і практика судової експертизи та криміналістики : зб. наук. праць. Вип. 10. – Х. : Право, 2010. – С. 211-219.

319. Пиріг І. В. Поняття та зміст експертної діяльності органів внутрішніх справ / І. В. Пиріг // Право України. – 2011. – № 1. – С. 255-263.

320. Пиріг І. В. Класифікація судових експертиз за характером завдань, що вирішуються / І. В. Пиріг // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. – 2011. – № 1 (15). – С. 30-35.

321. Пиріг І. В. Інформаційне забезпечення експертної діяльності ОВС / І. В. Пиріг // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2011. – Спеціальний випуск № 3. – С. 95-99.

322. Пиріг І. В. Участь працівників експертної служби МВС

при проведенні обшуку / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2011. – № 1 (52). – С. 337-343.

323. Пиріг І. В. Участь спеціалістів при проведенні відтворення обстановки і обставин події / І. В. Пиріг // Право і суспільство. – 2011. – № 4. – С. 179-183.

324. Пиріг І. В. Дотримання конституційних прав і свобод людини в експертній діяльності органів внутрішніх справ / І. В. Пиріг // Теорія і практика судової експертизи та криміналістики : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2011. – Вип. 11. – С. 226-233.

325. Пиріг І. В. Одержання зразків для порівняльного дослідження на досудовому слідстві / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2011. – № 2 (54). – С. 316-323.

326. Пиріг І. В. Установлення місця викрадення вантажу – основне завдання розслідування / І. В. Пиріг // Бюлетень з обміну досвідом. – МВС України. – 2011. – С. 190-196.

327. Пиріг І. В. Історія становлення та розвитку судової експертизи та експертної діяльності в органах внутрішніх справ / І. В. Пиріг // Право і суспільство. – 2011. – № 6. – С. 196-203.

328. Пиріг І. В. Кримінально-процесуальна регламентація призначення та проведення експертизи / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2011. – № 4 (56). – С. 440-449.

329. Пиріг І. В. Принципи судової експертології та судово-експертної діяльності / І. В. Пиріг // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2011. – № 4. – С. 535-544.

330. Пиріг І. В. Процесуальний статус експерта як суб'єкта використання спеціальних знань / І. В. Пиріг // Слідча діяльність : проблеми теорії та практики : матер. наук.-практ. конф. та круглого столу (Дніпропетровськ, ДДУВС, 22 і 26 травня 2008 р.). – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 178-180.

331. Пиріг І. В. Типові слідчі ситуації при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті / І. В. Пиріг // Матеріали наук.-практ. семінару «Державна політика у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні». – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 76-78.

332. Пиріг І. В. Використання технічних засобів при проведенні слідчих дій / І. В. Пиріг // Проблеми протидії злочинності у сфері громадської безпеки : матер. всеукр. наук.-практ. конф. – Д. : Дніпроп. держ ун-т внутр. справ, 2009. – С. 105-108.

333. Пиріг І. В. Особливості експертизи запірнопломбувальних пристроїв / І. В. Пиріг // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : міжнар. науково-практич. конф. (м. Запоріжжя, ЗЮІ ДДУВС, 29 жовтня 2009 р.). – Запоріжжя : ЗЮІ ДДУВС, 2009. – С. 153-158.

334. Пиріг І. В. Процесуальне закріплення результатів використання технічних засобів фіксації при проведенні слідчих дій / І. В. Пиріг // Криміналістика у протидії злочинності : тези доповідей науково-практичної конференції (Київ, 16 жовтня 2009 р.). Видання присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ. – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – С. 168-171.

335. Пиріг І. В. Суб'єкти експертної діяльності органів внутрішніх справ / І. В. Пиріг // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : зб. матер. міжнародн. наук.-практ. конф. / упоряд. Іщенко А. В., Барташук С. С., Дерій Р. М., Житник Н. С.; під заг. ред. Красюк І. П., Печніков В. С. – К. : Еліт Прінт, 2010. – С. 158-161.

336. Пиріг І. В. Можливості залучення працівників експертної служби МВС до проведення слідчих дій / І. В. Пиріг // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : міжнар. науково-практ. конф., 5 листопада 2010 р., м. Запоріжжя : матеріали у 3 ч. – Запоріжжя : Юрид. ін-т ДДУВС, 2010. – Ч. 1. – С. 215-217.

337. Пиріг І. В. Використання результатів фіксації слідчих дій технічними засобами / І. В. Пиріг // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства : матер. круглого столу (29 травня 2010 р., ДДУВС). – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 23-25.

338. Пиріг І. В. Співвідношення судової експертології і судово-експертної діяльності / І. В. Пиріг // Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження : матер. наук.-практ. конф. і круглих столів (м. Дніпропетровськ, 11 груд 2009 р.,

16 лют., 11 бер. та 28 трав. 2010 р.). – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 207-209.

339. Пиріг І. В. Проведення експертиз при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами / І. В. Пиріг // Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження : матер. наук.-практ. конф. і круглих столів (м. Дніпропетровськ, 11 груд 2009 р., 16 лют., 11 бер. та 28 трав. 2010 р.). – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 205-207.

340. Пиріг І. В. Окремі питання класифікації судових експертиз / І. В. Пиріг // Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів : зб. матер. науково-практ. конф. – Київ : Навчально-науковий інститут слідчих і криміналістів НАВС, 2011. – С. 166-169.

341. Пирог И. В. Участие специалиста при проведении допроса / И. В. Пирог // Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы : матер. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 35-летию со дня образования кафедры криминалистики Акад. МВД Респ. Беларусь (Минск, 3 июня 2011 г.) / Мин-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. Мин-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол. : Н. И. Порубов и др. – Минск : Акад. МВД, 2011. – С. 107-109.

342. Пиріг І. В. Залучення спеціалістів для проведення обшуку / І. В. Пиріг // Проблеми застосування заходів кримінально-процесуального примусу під час досудового провадження : матер. круглого столу (Дніпропетровськ, 22 листоп. 2011 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 129-131.

343. Пиріг І. В. Актуальні проблеми слідчих дій при огляді місця вибуху / І. В. Пиріг // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : зб. матер. міжнародн. наук.-практ. конф. / під заг. ред. Красюк І. П., Печніков В. С. – К. : Еліт Прінт, 2010. – С. 239-241.

344. Підсумки наукової діяльності НАВС [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.naiav.kiev.ua/tslc/index.php>.

345. Пілюков Ю. О. Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. О. Пілюков. – К. : КНУВС, 2009. – 259 с.

346. Плешаков С. М. Современные экспертные технологии в деятельности судебно-экспертных учреждений России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. М. Плешаков. – Нижний Новгород, 2007. – 205 с.

347. Постіка І. В. Судова (криміналістична) фотографія: теорія і практика : монографія / І. В. Постіка. – Одеса : Юридична література, 2002. – 375 с.

348. Потапов С. М. Принципы криминалистической идентификации / С. М. Потапов // Советское государство и право. – 1940. – № 1. – С. 25.

349. Права людини в діяльності української міліції / За ред. Ю. Л. Белоусова, К. Б. Левченка, О. А. Мартиненка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umdpl.info/>.

350. Предварительные криминалистические исследования следов на месте происшествия : учеб. пособие. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. – 196 с.

351. Причепій Є. М. Філософія : посіб. для студентів вищих навч. закладів / Є. М. Причепій, А. М. Черній, В. Д. Гвоздецький, Л. А. Чекаль. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.

352. Про вдосконалення реагування на повідомлення про злочини, інші правопорушення і події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 04.10.2003 № 1155.

353. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо експертного забезпечення правосуддя у кримінальних справах : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id&pf3516=8084&skl=7.

354. Про внесення змін до нормативних актів, які регламентують діяльність експертної служби МВС України : Наказ МВС України від 10.12.2007 № 465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dndekc.centrmia.gov.ua/nakaz_465.doc.

355. Про затвердження Положення про органи досудового слідства Міністерства внутрішніх справ України : Наказом МВС України від 31.03.2008 р. № 160.

356. Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 із

змінами, внесеними згідно з Постановою КМ від 23.05.2007 р. № 770 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=778-94-%EF>.

357. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : Наказ Міністерства юстиції України від 09.08.2005 № 86/5.

358. Порядок проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи в психіатричних закладах осіб, які утримуються під вартою : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2001 р. № 397 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://uazakon.com/documents/date_2m/pg_itgcst.htm.

359. Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : Наказ МВС України від 30.08.1999 р. № 682 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/krim/mvd_eks_krim.doc.

360. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 № 1346.

361. Про затвердження Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 24.09.2010 р. № 456 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>.

362. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 383 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/13351.html>.

363. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС України та атестацію судових експертів Експертної служби МВС України: Наказ МВС України від 15.12.2011 р. № 923 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://dndekc.centrmia.gov.ua>.

364. Про затвердження Положення про Вибухотехнічну кваліфікаційну комісію МВС України та порядок надання працівникам органів внутрішніх справ та їх позбавлення права самостійного проведення спеціальних вибухотехнічних робіт : Наказ МВС України від 15.12.2011 р. № 924 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://dndekc.centrmia.gov.ua>.

365. Про затвердження Положення про екзаменаційні комісії та порядок надання працівникам органів внутрішніх справ та їх позбавлення права участі як спеціалістів у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів : Наказ МВС України від 15.12.2011 р. № 925 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://dndekc.centrmia.gov.ua>.

366. Про вдосконалення порядку обліку атестованих судових експертів Експертної служби МВС України : Наказ МВС України від 15.06.2011 р. № 333 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://dndekc.centrmia.gov.ua>.

367. Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років : Наказ МВС України від 29.07.2010 р. № 347.

368. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ // ВВР України. – 1991. – № 4.

369. Про основні підсумки роботи Міністерства юстиції України та його територіальних органів у 2009 р. та завдання щодо підвищення ефективності їх діяльності у 2010 р. [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/18349>.

370. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 22.

371. Про проведення експерименту щодо апробації вертикальної системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 15.06.2011 № 336.

372. Про результати службової діяльності НДЕКЦ при ГУМВС, УМВС, УМВС на транспорті : звіти ДНДЕКЦ за 2001-2011 рр.

373. Про реорганізацію мережі вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2011 р. № 727-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=727-2011-%F0>.

374. Про Робочу групу з питань реформування кримінального судочинства : Указ Президента України від 17 серпня 2010 р. № 820/2010.

375. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами, вне-

сеними згідно із Законами № 662-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 27; № 1992-IV від 09.09.2004 // ВВР. – 2005.

376. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8.

377. Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=988-2000-%EF>.

378. Прорвич В.А. Концептуальные основы судебно-оценочной экспертизы (структурно-содержательный анализ правовых, организационных и методологических проблем) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / В. А. Прорвич. – М., 2008. – 517 с.

379. Прохоров-Лукин Г. В. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории / Г. В. Прохоров-Лукин // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 2001. – Вып. 50. – С. 3-15.

380. Прохоров-Лукин Г. В. Теоретические и методологические основы судебно-экспертной ситуалогии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. В. Прохоров-Лукин. – Киев : Украинская академия внутренних дел, 1993. – 18 с.

381. Прошина Г. П. Криминалистическая экспертиза в уголовном процессе США : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. П. Прошина. – М. : Институт США Академии наук СССР, 1973. – 24 с.

382. Психологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.deport.ru/slovar/psychology/d/dejatelnost.html>.

383. Разумов Э. А. Осмотр места происшествия / Э. А. Разумов, Н. П. Молибога. – К. : РИО МВД Украины, 1994. – 672 с.

384. Рахунов Р. Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе / Р. Д. Рахунов. – М. : Госюриздат, 1953. – 248 с.

385. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань у досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Ревака. – Харків : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2006. – 206 с.

386. Репешко П. І. Щодо організаційних питань забезпечення незалежності та об'єктивності судової експертизи / П. І. Репешко //

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. Вип. 9 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 231-238.

387. Репешко П. І. Участь спеціаліста в судовому розгляді кримінальної справи / П. І. Репешко // Право України. – 1999. – № 9. – С. 78-82.

388. Репешко П. І. К вопросу об уголовной ответственности судебного эксперта / П. І. Репешко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : Збірник наукових праць ; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2007. – Вип. 7. – С. 123-128.

389. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Б. В. Романюк. – К. : Національна юридична академія внутрішніх справ України, 2002. – 21 с.

390. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монограф. / Б. В. Романюк. – К. : НАВС України, 2002. – 196 с.

391. Россинская Е. Р. Комментарий к Федеральному закону «О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации» / Е. Р. Россинская. – М. : Право и закон; Юрайт-Издат, 2002. – 384 с.

392. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – М. : Норма, 2005. – 656 с.

393. Россинская Е. Р. Общая теория судебной экспертизы и криминалистика как самостоятельные родственные науки / Е. Р. Россинская [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rossinskaya.ru/articles/>.

394. Ручкин В. А. Концептуальные основы экспертного исследования оружия и следов его применения : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / В.А. Ручкин. – Волгоград: Волгогр. акад. МВД России, 2004. – 46 с.

395. Салтевский М. В. Использование запаховых следов для раскрытия и расследования преступлений: лекция для слушателей факультета повышения квалификации / М. В. Салтевский. – К. : НИ и РИО, 1982. – 52 с.

396. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) :

підруч. / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.

397. Салтевский М. В. Проблема соотношения специальных и профессиональных знаний, используемых при производстве следственных действий / М. В. Салтевський // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – М. : Юридическая литература, 1973. – С. 19-26.

398. Салтевский М. В. Из истории развития криминалистических подразделений МВД Украинской ССР / М. В. Салтевський, В. Н. Малышев // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1979. – Вып. 19. – С. 10-15.

399. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза / Т. В. Сахнова. – М. : Городец, 1999. – 368 с.

400. Сегай М. Я. Судова експертологія : шляхи становлення і розвитку / М. Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матер. – Х. : Право, 2001. – С. 10-15.

401. Сегай М. Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність / М. Я. Сегай // Вісник Академії правових наук. – 2003. – № 2-3. – С. 740-762.

402. Сегай М. Я. Судебная экспертология : объект, предмет, природа и система науки / М. Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 3. – Харків : Право, 2003. – С. 25-31.

403. Сегай М. Я. Судебная экспертология : концептуальные основы экспертной методологии / М. Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. – Харків : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 36-42.

404. Сегай М. Я. Пропозиції з питань регламентації судової експертизи в проектах процесуальних кодексів України / М. Сегай, Г. Надгорний, Б. Ісакович // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 124-133.

405. Сегай М. Я. Институт судебной экспертизы в свете правовой реформы (методологические, организационные и процессуальные аспекты) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа // Роль судебной экспертизы в социалистическом правовом государстве : тезисы науч. - практ. конф. – Минск, 1989. – С. 26-27.

406. Сегай М. Я. Актуальные проблемы экспертной технологии в условиях НТР / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К. : Ин Юре, 1997. –

174 с.

407. Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа // криминалистика и судебная экспертиза. – К. : Вища школа, 1984. – Вып. 29. – С. 3-7.

408. Седнев В. В. Постановка вопросов эксперту / В. В. Седнев // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС. – К. : Ін Юре, 2006. – № 2 (5). – С. 71-76.

409. Селиванов Н. А. О понятии и системе криминалистической техники / Н. А. Селиванов // Науч. труды ТашНИИСЭ. – Ташкент, 1969. – Вып. 8. – С. 28-32.

410. Селиванов Н. А. Актуальные теоретические вопросы криминалистической идентификации / Н. А. Селиванов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1971. – Вып. 14. – С. 144.

411. Селиванов Н. А. Научно-технические средства расследования преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. А. Селиванов. – М., 1965. – 26 с.

412. Селиванов Н. А. Спорные вопросы судебной экспертизы // Социалистическая законность / Н. А. Селиванов. – 1978. – № 5. – С. 63-66.

413. Семенов В. В. О формировании личностных и профессиональных качеств судебного эксперта / В. В. Семенов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Збірник науково-практичних матеріалів. – Вип. 5 / Мін-во юстиції України, Харківський науково-дослідний ін-т судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого; ред. колегія : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2005. – С. 144-151.

414. Семенов В. В. Роль спеціальних знань у діяльності правоохоронних органів України в 30-40-х роках ХХ ст. / В. В. Семенов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvknivs/2009_2/semenov.htm.

415. Сімакова-Єфремян Е. Б. Розв'язання проблем правового регулювання судової експертизи – нагальна необхідність сьогодення / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць / Харківськ. науково-дослідний ін-т судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса; Національна юрид. ака-

демія України ім. Я. Мудрого; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2007. – Вип. 7. – С. 117-123.

416. Сімакова-Єфремян Е. Б. Сутність суб'єкта інтеграції знань при проведенні комплексних судово-експертних досліджень / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. науково-практ. матер. / Мін-во юстиції України, Харківський науково-дослідний ін-т судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 108-117.

417. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про методи та методики експертних досліджень / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : зб. матер. засідання «круглого столу», присвяченого 10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (Севастополь, 10-11 черв. 2010 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ. – Х. : ХНДІСЕ, 2010. – С. 31-33.

418. Скопенко С. Ф. Практика привлечения специалистов к участию в расследовании преступлений / С. Ф. Скопенко, В. В. Еременко, Т. В. Варфоломеева, В. И. Гончаренко // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. сборник научных и научно-методич. работ. – К. : РИО МВД УССР, 1975. – Вып. 11. – С. 5-11.

419. Словник української мови : в 10-ти т. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. 3. – 630 с.

420. Словарь основных терминов судебных экспертиз / редкол. А. Р. Шляхов. – М. : ВНИИСЭ, 1980. – 124 с.

421. Смирнова С. А. Организационно-тактические проблемы развития судебно-экспертной деятельности: по материалам Северо-Западного регионального центра судебной экспертизы Министерства юстиции Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / С.А. Смирнова. – СПб., 2002. – 421 с.

422. Снетков В. А. Проблемы криминалистической диагностики / В. А. Снетков // Труды ВНИИ МВД СССР. – М., 1972. – № 23.

423. Словарь русского языка : в 4 т. / АН СССР, ин-т рус. яз. ; под. ред. А. П. Евгеньевой. – 3-е изд., стереот. – М. : Русский язык, 1985-1988.

424. Советский энциклопедический словарь / научно-редакц. совет : А. М. Прохоров (предс.). – М. : Советская энциклопедия, 1981. – 1600 с.

425. Соколовский З. М. Вопросы использования экспертом материалов дела / З. М. Соколовский. – Х. : Изд-во Харьк. гос. университета им. А.М. Горького, 1964. – 72 с.

426. Соколовский З. М. Понятие специальных знаний (к вопросу об основаниях назначения экспертизы) / З. М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. сб. науч.-метод. работ. – К. : РИО МВД УССР, 1969. – Вып. 6. – С. 199-205.

427. Соколовский З. М. Проблемы использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний при установлении причинной связи явлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / З. М. Соколовский. – Харьков, 1968. – 28 с.

428. Соколовский З. М. Об участниках проведения экспертных исследований / З. М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. сб. науч.-метод. работ. – К. : РИО МВД УССР, 1975. – Вып. 11. – С. 145-155.

429. Соколовский З. М. Экспертное исследование причинной связи по уголовным делам : метод. пособие / З. М. Соколовский. – Киев, 1970. – 48 с.

430. Сорокотягин И. Н. Криминалистические проблемы использования специальных познаний в расследовании преступлений : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / И. Н. Сорокотягин. – Екатеринбург, 1992. – 30 с.

431. Сорокотягин И. Н. Системно-структурная характеристика специальных познаний и формы их использования в борьбе с преступностью / И. Н. Сорокотягин // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сб. научных трудов. – Свердловск : Изд-во Свердл. юридич. ин-та, 1983. – С. 3-10.

432. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / С. М. Стахівський. – К., 2005. – 272 с.

433. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. / С. М. Стахівський. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.

434. Стринжа В. К. Проблемы судебной экспертизы в свете

правовой реформы / В. К. Стринжа, Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межведом. научно-методич. сборник. – К. : Лыбидь, 1990. – Вып. 40. – С. 3-7.

435. Стринжа В. К., Вопросы процессуальной регламентации судебной экспертизы / В. К. Стринжа, Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. научно-методич. сб. – К. : Лыбидь, 1995. – Вып. 47. – С. 15-22.

436. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г. О. Стрілець. – Київ, 2009. – 16 с.

437. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.

438. Структура Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://dndekc.centrmia.gov.ua>.

439. Судово-експертна діяльність : довідник для суддів. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. – 344 с.

440. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі : навч.-довідк. посіб. / В. Ю. Шепітько, М. Л. Цимбал, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. М. Шерстюк та ін. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 448 с.

441. Судова експертологія : курс лекцій / А. В. Кофанов, О. Г. Волошин, О. В. Літвінова, В. В. Індюкова. – К., 2010. – 237 с.

442. Сухова Т. Э. Интеграция знаний как фактор развития теории и практики судебной экспертизы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. Э. Сухова. – Тула, 2001. – 174 с.

443. Теория оперативно-розыскной деятельности / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Сенилова. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма. – 2006. – 352 с.

444. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія / В. М. Тертишник. – Д. : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.

445. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монограф. / В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр.

справ; Ліра ЛТД, 2009. – 404 с.

446. Тертишник В. М., Теория доказательств / В. М. Тертишник, С. В. Слинко. – Харьков, 1998. – 233 с.

447. Тимошенко Ю. П. Окремі аспекти класифікації експертних ситуацій та особливості провадження експертиз за сучасних умов / Ю. П. Тимошенко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ : науково-теорет. журнал / МВС України; КНУВС. – К. : КНУВС. – 2007. – Вип. 1. – С. 136-138.

448. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции / Тихомиров Ю. А. – М. : Изд-е г-на Тихомирова М. Ю., 2005. – 355 с.

449. Тихенко С. И. Развитие советской криминалистики на Украине / С. И. Тихенко // Криминалистика и научно-судебная экспертиза / С. И. Тихенко. – К., 1948. – Сб. 2. – С. 11-12.

450. Тихенко С. И. Развитие криминалистики в Украинской ССР за 50 лет советской власти / С. И. Тихенко, В. К. Лисиченко // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1967. – Вып. 4. – С. 7-34.

451. Тихенко С. И. Розвиток криміналістики в Українській РСР / С. И. Тихенко, В. К. Лисиченко // Радянське право. – 1967. – № 9. – С. 18-21.

452. Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз : монографія / В. В. Тіщенко. – Одеса : Юридична література, 2002. – 360 с.

453. Толстухина Т. В. Современные тенденции развития судебной экспертизы на основе информационных технологий : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Т. В. Толстухина. – М., 1999. – 320 с.

454. Толстухина Т. В. Современные проблемы классификационных систем в судебной экспертизе / Т. В. Толстухина // Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы : материалы междунар. науч.-практ. конф. / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь»; редкол. : Н. И. Порубов [и др.]. – Минск : Акад. МВД, 2011. – С. 115-117.

455. Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://proslova.ru/word>.

456. Тютюнник Т. В. Теоретичні та організаційно-технічні ос-

нови інформаційного забезпечення судово-балістичної експертизи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. В. Тютюнник. – Х. : Харківський національний ун-т внутрішніх справ, 2008. – 19 с.

457. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://artlibrary2007.narod.ru>.

458. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Regnom=19278.

459. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 24 мая 1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lex.kz>.

460. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан [Электр. ресурс]. – Режим доступа : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Regnom=19278.

461. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 1 апреля 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lex.kz>.

462. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ (УПК РФ) (с изменениями и дополнениями) : [Электр. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.interlaw.ru/law/docs/12025178/>.

463. Удалова Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова. – К.: ПАЛИВОДА, 2006. – 324 с.

464. Удалова Л. Д. Допит: деякі проблеми використання нетрадиційних засобів та методів під час його провадження / Л. Д. Удалова // Збірник наукових праць «Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності». – № 1. – 2001. – Донецьк. – С. 172-174.

465. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л. Д. Удалова. – Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. – 32 с.

466. Ус И. И. Сущность исследовательской деятельности специалистов при производстве следственных действий / И. И. Ус // Теория та практика судової експертизи і криміналістики : зб. науково-практ. матеріалів. Випуск 5 / Мінюст України, Харківський нау-

ково-дослідний інститут судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого; ред. колегія : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2005. – С. 139-144.

467. Усов А.И. Концептуальные основы судебной компьютерно-технической экспертизы : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / А.И. Усов. – М., 2002. – 402 с.

468. Уставъ уголовного судопроизводства. Систематический комментарий. При участии А. О. Кони, В. К. Случевского и др. (Подъ общей ред. проф. М. Н. Гернета). – М. : Издательство М. М. Зива, Т-во Типографіі А. И. Мамонтова, 1914. – Вып. III. – 944 с.

469. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – СПб : Изд-во «АЛЬФА», 1996. – Том 2. – 606 с.

470. Фридман И. Я. Организация профилактической работы экспертного учреждения / И. Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. сб. науч.-метод. работ. – К. : РИО МВД УССР, 1975. – Вып. 11. – С. 125-134.

471. Фридман И. Я. Использование данных судебных экспертиз для предупреждения правонарушений / И. Я. Фридман. – К. : РИО МВД УССР, 1972. – 168 с.

472. Хараберюш І. Ф. Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід : монографія / І. Ф. Хараберюш. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2011. – С. 362.

473. Хахановский В. Г. Теория і практика криміналістичної інформатики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. Г. Хахановський. – Київ : Національна академія внутр. справ, 2011. – 28 с.

474. Холопова Е. Н. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Е.Н. Холопова. – М.: Акад. упр. МВД РФ, 2006. – 47 с.

475. Хрусталеv В. Н. Концептуальные основы криминалистического исследования веществ, материалов и изделий из них : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Хрусталеv. – Саратов, 2003. – 478 с.

476. Хрусталеv В. Н. Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях / В. Н. Хрусталеv, Р. Ю. Трубицын. – СПб. : Питер, 2003. – 208 с.

477. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show?nreg=1618-15&find=1&text=%E5%EA%F1%EF%E5%F0%F2&x=5&y=3>

478. Цимбал М. Л. Експертне забезпечення правосуддя в Україні – важливий аспект розвитку правової держави / М. Л. Цимбал // Право України. – 2001. – № 6. – С. 93-96.

479. Цимбал М. Л. Судова експертиза : проблеми та перспективи розвитку / М. Л. Цимбал // Право України. – 2002. – № 11. – С. 127-129.

480. Цимбал М. Л. Судова експертиза в світлі нових видів досліджень: актуальні питання / М. Л. Цимбал // Право України. – 2004. – № 5. – С. 72-75.

481. Цимбал М. Л. До питання про вдосконалення експертної діяльності / М. Л. Цимбал // Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 вересня 2003 р.) / ред. кол. : М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – Х. : Гриф, 2003. – С. 242-245.

482. Циркаль В. В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста / В. В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 22 : республ. межвед. научно-методич. сб. – К. : Вища школа, 1981. – С. 52-54.

483. Циркаль В. В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Циркаль. – К. : КГУ, 1984 – 26 с.

484. Циркаль В. В. Одержання деяких видів зразків для експертного дослідження з участю спеціалістів / В. В. Циркаль // Право України, 2003. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/23/799>.

485. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монограф. / К. О. Чаплинський. – Д. : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. – 192 с.

486. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. / К. О. Чаплинський. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. – 496 с.

487. Чельцов М. А. Проведение экспертизы в советском уголовном процессе / М. А. Чельцов, Н. В. Чельцова. – М. : Госюриздат,

1954. – 280 с.

488. Черенков А. М. Правовые, организационные и методические основы деятельности экспертно-криминалистической службы органов внутренних дел в условиях мегаполиса : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / А. М. Черенков. – М., 2000. – 36 с.

489. Шакиров К. Н. Проблемы теории судебной экспертизы: методологические аспекты : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / К. Н. Шакиров. – Алматы, 2003. – 292 с.

490. Шашкин С. Б. Теоретические и методологические основы криминалистической экспертизы документов, выполненных с использованием средств полиграфической и оргтехники : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / С. Б. Шашкин. – Саратов, 2003. – 420 с.

491. Шевцов С. О. Організація професійно-педагогічної підготовки працівників експертної служби МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 13.00.04. – теорія і методика професійної освіти / С. О. Шевцов. – Харків, 2009. – 25 с.

492. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого / В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2001. – 208 с.

493. Шепітько В. Ю. Криміналістика : Курс лекцій / В. Ю. Шепітько. – Издание второе. – Харьков : Одиссей, 2004. – 352 с.

494. Шепітько В. Ю. Криміналістичні проблеми збирання доказів технічними засобами у кримінальному процесі / В. Ю. Шепітько // Вісник Академії правових наук України. – № 4 (27). – Харків, 2001. – С. 198-207.

495. Шепітько В. Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. Ю. Шепітько. – Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 1996. – 30 с.

496. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 432 с.

497. Шепітько В. Ю. Развитие судебно-экспертной деятельности в Украине: проблемы и перспективы / В. Ю. Шепітько, М. Л. Цымбал // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 2 : Зб. матер. міжнар. наук.-прак. конф. / Мін-во юстиції України, ХНДІСЕ, АПНУ, НЮАУ ім. Я. Мудрого; редколегія : М. Л. Цимбал, М. І. Панов та ін. – Харків : Право, 2002. – С. 18-21.

498. Шерстюк В. Н. Классификация судебных экспертиз / В. М. Шерстюк // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 88-94.

499. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Шерстюк. – Харків : Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого, 2007. – 199 с.

500. Шляхов А. Р. Классификация судебных экспертиз и типизация их задач / А. Р. Шляхов. – М., 1977. – 36 с.

501. Шляхов А. Р. Предмет и система криминалистической экспертизы / А. Р. Шляхов // Труды ВНИИСЭ. – М., 1971. – Вып. 3. – С. 17-25.

502. Шляхов А. Р. Предмет, метод и система советской науки криминалистической экспертизы / А. Р. Шляхов // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – Алма-Ата, 1959. – С. 12-14.

503. Шляхов А. Р. Проблемы классификации в криминалистической экспертизе и её практическое значение / А. Р. Шляхов // Правовые и методологические проблемы судебной экспертизы. – М., 1974. – Вып. 10. – С. 4-7.

504. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза : организация и проведение / А. Р. Шляхов. – М. : Юридическая литература, 1979. – 165 с.

505. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие / М. Г. Щербаковский. – Х. : Эспада, 2005. – 536 с.

506. Щербаковський М. Г. Тактика проведення судових експертиз : лекція для усіх форм навчання / М. Г. Щербаковський. – Харків : НУВС, 2004. – 60 с.

507. Щербаковський М. Г. Деякі сучасні проблеми теорії та практики судової експертизи / М. Г. Щербаковський // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : Зб. матер. засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (11-12 листопада 2008 р.). – Х., 2008. – С. 69-72.

508. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / А. В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с.

509. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное

обоснование) / А. А. Эйсман. – М. : Юридическая литература, 1967. – 152 с.

510. Эйсман А. А. Экспертология в системе научного знания / А. А. Эйсман // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР. – М., 1980. – С. 64-73.

511. Эксперт : руководство для экспертов органов внутренних дел / под ред. Т. В. Аверьяновой, В. Ф. Статкуса. – М. : Право и закон, 2003. – 592 с.

512. Энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.deport.ru/slovar/bes/d/dejatelnost.html>.

513. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. – М. : Юристъ, 1999. – 551 с.

514. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Д. Юрчишин. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний ун-т ім. В. Стефаника, 2007. – 227 с.

515. Юсупов В. В. Розвиток криміналістики в Київській, Одеській, Харківській наукових школах: головні етапи та персоналії / В. В. Юсупов // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 1. – С. 143-154.

516. Юсупов В. В. Становлення та розвиток судової експертології / В. В. Юсупов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2010. – Випуск 10. – С. 186-192.

517. Яблоков Н. П. Криміналістика : учебник / Н. П. Яблоков. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2000. – 384 с.

518. Яворский А. Е. 60-летие судебно-экспертных учреждений Министерства юстиции УССР и пути повышения их деятельности / А. Е. Яворский // Криміналістика и судебная экспертиза. – К., 1984. – № 28. – С. 5-8.

Наукове видання

Пиріг Ігор Володимирович

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ЕКСПЕРТНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Монографія

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Редактор *Н.Ю. Веріго*

Коректор *Т.В. Колесник*

Дизайн – *О.М. Янченко*

Підп. до друку .11.2014 р. Формат 60x84/16. Друк RISO. Гарнітура Times.
Ум.-друк. арк. . Обл.-вид. арк. . Тираж 300 прим.

Відділ ОНР та РВД ДДУВС

49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59

ПП «Ліра ЛТД»

49038, м. Дніпропетровськ, пл. Десантників, 1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 188 від 19.09.2000 р.

